

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«Окурмандын китеп текчеси» сериясы

**КАРАЧЕВ СЫДЫК
ТЫНЫСТАНОВ КАСЫМ
КӨКӨНОВ ШАРИП
КЕНЕНСАРИЕВ БӨРҮБАЙ
КАЛПАКОВ БАЙСЕРКЕ**

I том

Түзгөн: *Кадырманбетова А.*

БИШКЕК
«Имак-офсет»
2015

УДК 821,51
ББК 84 Ки 7-4
К 21

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы (2014-ж. 2-июнь, №119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151-б.) негизинде жарык көрдү

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды

Р е ц е н з е н т:

Филология илимдеринин кандидаты А.Медетов

Р е д к о л л е г и я:

Акматалиев А.А.	Мусаев С.Ж.
Байгазиев С.О.	Садыков Т.
Жайнакова А.Ж.	Токтоналиев К.Т.
Маразыков Т.	Эркебаев А.Э.

К 21 **Карачев Сыдык, Тыныстанов Касым, Көкөнов Шарип, Кененсариев Бөрүбай, Калпаков Байсерке. I том.** Түз. А.Кадырманбетова. – Б.: «Имак-офсет», 2015. – 448 б. («Окурмандын китеп текчеси» сериясы).

ISBN 978-9967-33-137-2

Бул китепке кыргыздын жаңы жазма адабиятын түптөгөндөр: С.Карачев, К.Тыныстанов, Ш.Көкөнов, Б.Кененсариев, Б.Калпаковдордун тандалган чыгармалары кирди.

Китеп жалпы окурмандарга арналат.

К 4702300100-15

УДК 821,51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978-9967-33-137-2

© КР УИА, 2015
© «Имак-офсет», 2015

СЫДЫК КАРАЧЕВ (1900–1937)

1917–1930-жылдар кыргыз улуттук көркөм сөз өнөрүндөгү жаңы типтеги жазма адабияттын жаралуу жана калыптана баштоо мезгили болду. Бул учурда кыргыз эли патриархалдык-феодалдык жашоо формасынан социалисттик коомдук түзүлүшкө өткөн. Ушуга байланыштуу кыргыз элинин маданий-көркөм дүйнөсүндө да чукул өзгөрүүлөр жүргөн. Кылымдардан бери өкүм сүрүп келаткан фольклордук-импровизациялык поэзиянын ордун жаңыдан калыптана баштаган жазма адабият ээлей баштаган.

Оозеки поэзиянын көнүмүшүнөн чыгуу, реалисттик көркөм сөз каражаттарын өздөштүрүү, жаңы поэтикалык ой жүгүртүү формаларына ээ болуу татаал диалектикалык процесс экени, ал кандайдыр бир идеялык-көркөмдүк көнүмүштөрдөн баш тартуу, тануу жана кандайдыр бир жаңы көнүмүштөрдү өздөштүрүү, кабылдоо процесси менен тыгыз байланыштуу экендиги белгилүү. Мына ушундан улам жазма адабияты өнүккөн башка элдердин адабий-эстетикалык тажрыйбаларынан үйрөнүү зарылчылыгы келип чыккан. Жаңы кыргыз поэзиясынын пайдубалын коюуга катышкандар деп революциядан кийин эле илим-билим алууга чоң демилге жасап, Ташкен менен Алматыда ачылган кыска мөөнөттүү курстарга, атайын орто окуу жайларына барган жаштарды айтсак болот. Алар окуп жүрүшкөндө социалисттик идеологияга жана азыркыча илим-билимге гана эмес, түрк элдеринин жаңыча поэтикалык маданиятына да жакындаша башташкан. Аларга көбүнчө казак, ошон-

дой эле татар совет поэзиясын негиздегендердин чыгармалары катуу таасир эткен. Жазгандарын басма сөз беттеринен көрсөк деп самашкан жаш калемгерлер. Эне тилинде басма сөз органдарынын жоктугунан басмасы бар тектеш тилдүү калктардын тилдеринде жаза башташкан. Маселен, Совет бийлигинин алгачкы жылдарында Сыдык Карачев татарча, Касым Тыныстанов казакча жазышкан.

Кыргыздын жаңы типтеги жазма адабият түптөөчүлөрдүн алгачкыларынын бири акын, прозаик, драматург, котормочу, журналист Сыдык Карачев 1909-жылы азыркы Ысык-Көл областынын Түп районуна караштуу Жылуу-Булак кыштагында туулган. Жашында жетим калып, Каракол шаарындагы бир татар мугалимдин колунда тарбияланган. Революцияга чейин ошол эле шаардагы жадид (жаңы тартип) татар мектебинде окуган. Революциядан кийин бир аз убакыт Алматыда «Көмөк» газетасынын редакциясында адабий кызматкер болуп иштеп, андан кызыл аскерлер катарына чакырылган. 1920–1922-жылдары Ташкендеги Ленин атындагы аскер мектебинде окуган. 1923–1924-жылдары Ташкендеги Каракол уездик «Кошчу» союзунда кызмат кылып турган. 1924–1930-жылдары «Эркин-Тоо» газетасынын жооптуу секретары болгон. 1930-жылдар ичинде Кыргыз мамлекеттик басмасында иштеген.

С.Карачев Октябрь революциясынын алдынкы жылдарынан татар тилинде ырлар, пьесалар, аңгемелер жаза баштаган. Айрым маалыматтарга караганда, анын «Борч» («Милдет») аттуу пьесасы Караколдогу татар драмалык кружогунда коюлган, «Турумтай» аттуу аңгемеси 1917-жылы Уфадан басылып чыккан. Революциядан кийин, 1918–1924-жылдары, С.Карачевдин көбүнесе татарча (бирин-экин кыргызча) ырлары жана аңгемелери Түркстан АССРинин казакча, татарча чыгуучу мезгилдүү басма сөздөрүндө жарыяланган.

С.Карачевдин революциядан кийинки мезгилде жарык көргөн чыгармалары, айрыкча ырлары азырынча толук

жыйнала элек. Бизге анын «Шаңдан жүрөк!», «Күзгү түндө», «Аялдар салтанатына», «Досума», «Даниярга», «Тууганга», «Жер сагынуу» деген ырлары белгилүү. Булардын көпчүлүгү Совет бийлигинин мүдөөлөрүн колдоо, идеяларын жар салуу, чакырыктарын ырга кошуу ниети менен жазылган. Бирок, С.Карачевдин революциядан кийин жарыяланган ырлары баштан-аяк революциячыл мүнөздө болгон деп айтышка да болбойт. Маселен «Жер сагынуу» деген ырындагы социалисттик идеологияга коопгон учурлар бар экендиги жөнүндө айрым официалдуу документтерде жана сын макалаларда белгиленип өткөн.

Адабий прозанын келип чыгышы жана калыптанышы үчүн улуттук маданиятта жазма-чийменин, басма сөз уюмдарынын болушу зарыл. Кыргыз прозасынын жаралып өнүп-өөрчүп кетиши да улуттук жазуунун, басма сөздүн «көз жарышы» жана торолушу менен тыгыз байланыштуу. Улуттук адабий прозабыздын азырынча бизге белгилүү саамалык өнүмү деп Сыдык Карачевдин «Үйлөнүүдөн качты» деген аңгемесин айтууга негиз бар. Ал чакан аңгеме «Көмөк» газетасынын 1919-жылы февралдагы бир санында татар тилинде жарык көргөн. Мындан тышкары 1919-1920-жылдары «Көмөк» («Ушкын») газетасында Сыдык Карачевдин татарча жазган «Сүйгөнүнө кошула албады», «Армандуу эки жаш», «Ысык-Көл боюнда», «Алданган нур кызы», «Күкүк менен Зейнеп» аттуу аңгемелери басылып чыккан.

Аталган аңгемелердин дээрлик баары негизинен өткөн замандагы аялдар теңсиздиги темасына арналган эле. Ошондой эле революцияга чейинки кыргыз жамаатына мүнөздүү айрым окуялар жана көрүнүштөр, коомдогу патриархалдык-феодалдык мамилелердин ыдырашынан туулган карама-каршылыктар, көчмөн турмушка тиешелүү тиричилик жана салт-санаа көрүнүштөрү, кыргыз табиятынын конкреттүү сүрөттөрү да чагылган. Эски замандагы аялдар теңсиздиги темасы С.Карачевдин «Эрксиз күндөрдө» повестинде бир кыйла кененирээк иштелген.

Бирок повесттеги турмуштук кырдаалдар ошо кездеги кыргыз адабиятынын ар кайсы жанрдагы чыгармаларында сүрөттөлгөндөн башкачараак аспекттен чагылдырылган. Тактап айтканда, көпчүлүк прозалык жана драмалык чыгармаларда негизги каармандар букара табынан чыккан байкуш кыз-келиндер болсо, «Эрксиз күндөрдө» повестинде бай-манаптар чөйрөсүндө өкүм сүргөн аялдар укуксуздугу тууралуу сөз жүрөт.

Сыдык Карачев драматургия майданында да күч сынап көргөн. Анын бу жагынан биринчи аракетин татарча «Борч» («Милдет») аттуу пьеса болгон. Пьесанын качан жазылганы, канча көшөгөдөн турганы маалым эмес, кол жазмасы сакталбай калган. Тек анын темасы татар соодагерлеринин турмушунан алынганы, татар жаштары тарабынан өз демилгелүү сахнада (болжолу, Караколдогу) ойнолгону туурасында гана кабарлар бар. Кыргыз басмасынан китеп түрүндө жарык көргөн алгачкы улуттук драмалык чыгарманын тексти да С.Карачевдин калемине таандык. С.Карачевдин «Теңдик жолунда» драмасы 1928-жылы, «Төрага Зейнеп» драмасы 1929-жылы өзүнчө китепче түрүндө жарык көргөн.

1924–1930-жылдары улуттук тилде биринчи кыргыз гезитинин жарык көрүшүнө, анын үзгүлтүксүз чыгып турушуна, андагы материалдардын кат-сабаты жаңы ачылган карапайым журтчулукка жеткиликтүү болушуна жана улуттук журналистиканын калыптанышына С.Карачев зор эмгек сиңирген. Ал кыргыздын тунгуч котормочуларынын бири катары А.С.Пушкиндин «Дубровский», «Бекетчи» деген повесттерин, Л.Н.Толстойдун «Шалпаң кулак», А.П.Чеховдун «Талаа», Ромен Ролландын «Жан Кристофунан» үзүндү, Н.А.Островскийдин «Болот кантип курчуду» романын жана коомдук-саясий чыгармаларды кыргыз тилине которгон. 1928-жылдан тартып чыгармаларынан «табылган» идеялык калпыстыктар үчүн саясий ур-токмокко алынып жүрүп, 1937-жылы бейкүнөө репрессияланып, кайтыш болгон.

ШАҢДАН ЖҮРӨК

Адашкан эл-журтунан мен бир безген,
Илим деп эл жеринен эчак кеткен,
Мойнума эл милдетин артып алып,
Түйшүктө нур жылдарым - жаштык өткөн.

Турмуштун толкундары курчап алып,
Далалат кылып элим алга бут шилтеген.
Бирок да көңүл жоошуп, өмүр күнү
Алыстап карлыгачтай артка чеккен.

Кайгыртып караңгы түн жылдызындай
Бир жанып, бирде бүлбүл жаштык кезең
Сагынтып бойго тартып жүрөк эзген.
Сулуу ай көк асманда нурун чачты,
Асманда таңкы чолпон ана жанды.

Жаңы доор, жаңы турмуш кызыгына
Жүрөгүм толкундады, оттой жанды.
Кайгылуу, өткөндөгү муңдуу күнүм,
Кан качып, эрксизден мен күлгөнүм
Кетти изсиз, элим менен сен күрөштө
Ат салыш, толку, шаңдан, эт жүрөгүм.

«Көмөк» газетасы, 1919-жыл, 12-ноябрь.

КҮЗГҮ ТҮНДӨ

Күзгү түн, ачык аяз ызгаар жүргөн,
Көктө ай, жерде тынчтык өкүм сүргөн.
Жымыңдап сан жылдыздар көз ирмешип,
Тоо калкып, талаа уктап түшкө кирген.

Көл көйкөлөт күмүштөй жаркыраган,
Сай бойлоп кечки суук аркыраган.
Узун түн ичи күйөт жайды санап,
Муң басат боз талааны өңү качкан.

Тиккен үй, жыйылган эл кыз ойнунда.
Кыз турат токмок алып оң колуна,
Бой эритип, кан кайнатып жигит ырдайт.
Жар көрүшүп колун артып кыз мойнуна.

Сүйүшкөн, кошоктошкон сыр алышкан,
Кулпуруп тоту куштай сыланышкан.
Кан толкуп, көңүл эргип жүрөк балкып,
Айткан ыр, чыккан үнгө кубанышкан.

Жыйылган өңчөй бозой, өңчөй селки,
Жылуу жүз, кылгырган көз тойдун көркү.
Кам да жок, кайгы да жок күйүнөрлүк,
Жүрөктө бүтпөс кызык, оюн, күлкү.

Бир жалгыз муңга батып, каны кайнап,
Каранып тегерегин, көзү жайнап,
Жалдырап көп ичинде узатчу кыз
Өкүнөт өткөн күнгө тилин чайнап.

Бети албырып, жүрөгү дүрс-дүрс кагып,
Отко өрттөп, кээде аны сууга салып,
Бйлады үнү чыкпай мууну бошоп,
От жалын, ичи чокко күйүп- жанып.

Атасы күнү үстүнө малга саткан,
Кудалар, кудагыйлар келип жаткан.
Кызды алып, кызды узатмак болуп,
Мас болуп, той кылышып кыйрап жаткан.

Сүйгөнүнө бербеди, жатка берди,
Айрылаар сүйгөн жардан түнү келди.
Жалдырап, бүткөн бою сөөгү жашып,
Барбаска жаны жатка кол сермеди.

Өмүр бою бир көрбөгөн жанга бармак,
Сүйгөнүн сырдаш өскөн көрбөй калмак.
Күткөн үмүт үзүлүп, кадыр калып,
«Алдамчы, бети кара» деп аталмак.

Ичкен ант, берген убада, алышкан кол,
Баарысы желге кетти өзгөрүп жол.
Эстен чыкпайт, үнү угулбайт, соңку сөзү:
«Убада бир - мен келемин, сен бекем бол!»

Кыз чыкты жылып үйдөн тышка карай,
Жөнөдү бетин басып көл жакалай.
Ичкен ант, айткан сөзүн актоо үчүн,
Таштады жар башынан сууга карай.

Күлүмсүрөп күмүштөй ай батарда,
Эл сүйүүчү агарган таң атарда.
«Соо болгун жарык дүйнө, сүйгөн жарым,
Мен кыйдым бир сен үчүн чымын жаным».
Деди да суу түбүнө кетти
Барса келбес кетти сулуу сапарга.

«Ак-Жол» газетасы, 1924-жыл, 10-март.

«ЭРКИН ТООГО»

«Эркин Тоо», сен элиңе сапар тартып,
Жөнөлгүн журт милдетин мойнуңа артып.
Журтуңду калың – кара, сен, арала,
Тоо-ташын, ойу-кырын күлүп жаркып.

Арала, сен чабыттап канат кагып,
Жарык кыл караңгыны чырак жагып.
Алайды Ала-Тоого жакындатып,
Элиңди боюңа тарт, сүйүп багып.

Эзелден «Ала-Тоодо» элиң күтөт,
Жайылган көк теңиздей жериң күтөт.
Азат учкан сайраган булбулдары,
Эрке өскөн эртели-кеч желиң күтөт.

«Эркин-Тоо» – сен ийгилик тизгинисиң,
Тилектин көптөн күткөн тизгинисиң.
Ала-Тоо капасында жаткан элди
Куткаруу заманына кез келипсиң.

Элиңе бар, эркиндик ураанын чач,
Күткөн үмүт, күзөткөн максатын ач.
Кедейчилик орнотуп, ак жол салып,
Ортокчулук таркатуу мойнуңа карыз.

Жаш өспүрүм жаңы талап сен барасың,
Куткарып наадандыктан журтту аласың.
Жемишин төңкөрүштүн журтка чачып,
Түбөлүктүү жосунга сен саласың.

Тоо ашып, жер кыдырып, эл аралап,
Барасың Ала Тоону сен чамалап.
Бел байла, кайрат кылып, илгери атта,
Милдеттен кача көрбө, сен сагалап.

Эл муңун, кем-кемтигин баарын сүйлө,
Арманын жаңылбастан дайын сүйлө!
Көз жашын сүрт, эркелет, маңдайын өп,
Кыргыздын илгерилер күнүн күүлө!

Өрүшүң жай, өмүрүң узун болсун,
Ак сапарың ачылып жолуң оңсун!
Муңдуу жым-жырт элиңе жол көрсөтүп,
Көңүлүң айдай жарык нурга толсун!..

«Эркин-Тоо», сен элиңе сапар тартып,
Жөнөлгүн журт милдетин мойнуңа артып.
Элинди калың – кара, сен, арала,
Тоо-ташы, ою-кыры, көлүн чарпып.

«Эркин-Тоо» газетасы, №2, 1924-жыл

ҮЙЛӨНҮҮДӨН КАЧТЫ

(Аңгеме)

Жаз келип бүтүн жер жүзүнүн бардыгы дээрлик жашыл шибер менен капталып, кыргыздардын малдары көк чөпкө тоюнуп, малдуу кишилердин жайлоого чыгууга сүйүнүп жаткан убактары келип жетти. Байлардын малдарынын күндөн күнгө тоюп турган убакты болгондуктан, күн сайын күткөн малынын – бээлердин жаш кулундарын айдап жана да койлордун козуларын көтөрүп, талаадан үйлөрүнө келаткан адамдар көрүнөт. Кайда карасаң анда жаш музоолор менен козулардын жайылып жүргөн айрым үйүрлөрү көзгө чалынат. Талаада малдардан башка эч нерсе көрүнбөйт. Эгинчилер да соко айдаган жерлерин бүтүрүп, башка оокат-тиричиликтерине камданып жүрүшөт. Малдуу кишилер күнүгө эртең менен үйдөн-үйгө киришип кымыз ичишип, тамаша кылып жыргап жүрүшөт. Ар күнү малдары көбөйүп бара жатканын ойлошуп, күндөрүн шаттык менен өткөрүшөт. Ал эми кедейлердин көңүлү анча көтөрүңкү эмес, алардын малдары жок, дээрлик жайлоого чыга алышпайт. Ошондуктан байлардын оюн-күлкүлөрүнө четтен туруп гана кызыгып карашат. Кымыз ордуна алар карандай чай ичип гана канааттанышат жана да «Оозуңда жок болсо, өпкө да таттуу болот» деп өздөрүн-өздөрү жубатышат.

Бээлери кулундап, койлору козулап бүттү. Күндүн илеби күндөн күнгө ысык болуп бараткандыктан он-он беш үй биригип жайлоого чыга башташты. Узак да өтпөдү,

кең талааны жаңыртып жүздөн-миңден үй көчүп жайлоого кетиш үчүн даярданышат. Түрдүү жакта ызы-чуу. Бүтүн талааны кайнаган турмуш каптады. Козулардын маараганы, жаш кулундардын кишенегени, жердин жүзүн дагы да сулуураак, дагы нурдуураак түскө киргизди. Ар тараптан барысы да жанга жагымдуу, көргөн сайын көргүсү келип турган түскө кирди. Талааны каптап байлардын малдары жана жүктөрү өтүп баратышат.

Ар түрдүү кооздуктар менен жасалгаланган күмүш ээр токумдуу жорго аттарга минишип, чачтарына бермет шурулар тагынышып, чачтарын эки саамайына өргөн, кызыл-жашыл баркыт менен тыштаган кундуз тебетей кийишкен, кымбат жибек көйнөктөр менен абдан жасанышкан кыздардын өзүлөрү сыяктуу түрдүү түркүн түстөр менен кооздолгон, моюндарынан тартып бүтүн денесин ар түрдүү кызыл мончоктор менен кооздогон, биринин артынан экинчисин тизип, чоң сандыктарын жана үй жабдыктарын арткан үч-төрт төөнү байлардын кыз-келиндери жетелеп, жылкыларды айдап жүрүшкөн жаш жигиттер жыйналышып, ат үстүнөн талааны жаңыртып ыр ырдашып жайлоого жол тартышкан убак эле.

Мындан бир нече күн гана мурда бардык суу бойлорун, токой арасын, көлдүн булуңдарын бербей жайылып жүргөн малдардын барысы кетип бүткөн. Ошондуктан айлана-тегеректин сулуулугу кайрадан жаңырып, чөптөр баш көтөрүп, булардын кетүүсүнө сүйүнгөн сыяктуу жайкалып, жашыл болуп экинчи түрдүү түскө кирген жер жүзү тыптынч болуп, көп күндөрдөн бери иштеп чарчаган сыяктуу терең уйкуда жатат. Бир нече күн чырылдап, көккө көтөрүлүп, кулакты тундуруп сайрай турган куштар да талаанын сулуулугун бузбагандай жана да алардын шаттыктарына ортоктошкон сыяктуу көрүнөт, алар теректердин көлөкөсүнө жашырынып дем алышат. Анткени, кедейлердин гана бир азыраак малдары кээси жаткан, кайсы бири турган боюнча жакырлар сыяктуу

малдардан ажырашып жайлоого бара алышпай калууларына кайгырган сыяктуу баштарын бөгүп муңайып турушкандыктары көрүнөт эле.

Тегеректин барысын бийик аскалар менен курчап алган тоолордун беттери кайың, тал, карагайлар менен курчалган. Жыгачтар көрүнбөйт. Бийик тике жардан атырылып таштан-ташка куюп, алдастап секирип бир-биринен озууга тырышкан таптаза тунук мөлтүр булактар шылдырайт. Өзөн бойлоруна ар түрдүү кооз гүлдөр менен саймаланган жашыл-көк түстөгү килем сыяктуу жумшак чөптөр өскөн. Анын ортосунан шаркырап аккан суу боюнда зор жайлоо көрүнөт. Он-он бештен топтошуп кээси жогорурак, кайсы бирлери төмөнүрөөк жерлерге тигилген боз үйлөр. Булардан нарыраак жерде суунун жанындагы желеге байлап коюшкан жаш кулундар көрүнүп турат.

Мына бул жайлоонун бар көрүнүшү. Бир нече күндөн бери жайлоонун ортосунан аккан чоң сууга жакыныраак тигилген бир үйдүн көрүнүшү адамды бир аз таң калтырат. Анда күн сайын эмнегедир шашылып даярдануулар болуп, түрдүү-түрдүү тамактар бышырылып, кымыздарын таратпастан, күндөгүсүн күндө кордоп жыйнап жатышат. Бул айылдын мындайча шашылып даярдык көрүшүнүн себеби албетте жөн эмес болучу. Анткени ушул жайлоодо ички Россия жана Түркөстан сыяктуу жерлердеги чоң шаарларда окуучу балдар бул жазында дем алуу үчүн өз элдерине келишмекчи эле. Мына ошон үчүн көп жылдардан бери көрбөгөн азиз балдары үчүн эл зор даярдыктар көрүп жатат. Бул айылдын башкалардан артыгыраак даярдык көрүшүнүн себеби окуучулардын сапар тартып жолдо келатканын уккандыктан жана да алар ушул айылга бурула кетип анан жакын жердеги үйлөрүнө кайтыша турганынан эле.

Көк жүзү абдан ачык болуп, муңдуу ай нуру жер жүзүнө нурун чачып турган бир күнү кечинде окуучулар бул айылга келип түшүштү. Окуучулардын келиши тез

аранын ичинде бүтүн жайлоого угулду. Түрдүү тараптан аттуу, жөөлүү кишилер бул айылга карай аттана башташты, Окуучуларды көрүүгө келүүчү жаш жигиттер, кыз-келиндердин эсеби да жок эле. Шаан-шөкөт, оюн-күлкү башталып калды. Оюн-күлкү шаттык добушуна кошулуп кыз-келиндердин ырдаган үндөрүнө бүт жайлоонун коолору жаңырып турду. Оюн-күлкү менен таңдын атканын сезишпей да калышты. Жаштар таң атары менен тарашты.

Бул жайлоодогу бир старчин айыл балдарын окутуп жүргөн Ахмет аттуу бир мугалим бар эле. Бул мугалим бир күнү окуучуларды чакырып конок этти. Шакирттер мугалимдин үйүнө келип, күнү бою оюн куруп, экинчи намаз убактысында тышка чыгышты. Тышта бир аз жүргөндөн кийин Касым аттуу бир гимназист: «Ай, мырзалар! Тээтигинде турган бийик, төбөсү булуттарга тийип турган аскага чыгып көңүл ачыш керек. Анын төбөсүнөн көп жерлер көрүнөт. Жүргүлө, ошого чыгалы каалаганыңар», – деди. Баарысы да бул сөзгө макул болушту. Таштарга жармаша-жармаша асканын үстүнө чыгышты. Асканын үстү узун чөптөр менен капталган болучу. Мындан караганда чынында да көп жерлерди көрүүгө болот эле. Бир канча убакытка чейин ар тарапты карап турушту. Бирөө жолдошторуна карап: «Ах, чөрт возьми! Тууган эл ушундай сүйкүмдүү, өскөн жер айрыкча сулуу. Аны кооздоп айтып берүү кыйын. Мындай сулуу көрүнүштү акындар гана сүрөттөй алар. Тууган-өскөн жеринде ыраакаттанып окуп жүрүүгө ички Россия шаарлары биздин жакта болсо кандай жакшы болор эле!» – деп айтып бүтүрө электе бирөө скрипкага кыргыздардын узун, мундуу күүлөрүн ойноп жиберди. Бирөө ага ээрчип ырдоого киришти. Башкалары чалкасынан жатып үн чыгарбай добушсуз гана күүнү тыңшап жатышты. Кетти муң жаңырып... Бир аздан соң ойноочу да токтоду. Ар тараптарды кандайдыр бир терең тынчтык басты.

Бир гимназист ордуна секирип турду да: «Мырзалар, мына жакында биздин Исмайыл байдын Султан аттуу баласынын келечек жумада үйлөнүү тою болот. Ошол тууралу бирге кеңеш кылып, тойду кандайча баштоого жана да нече күн оюн кылууну кеңешели. Эгерде макул болсоңор ушул жерден козголбостон маселени бүтүрүп кетүүгө тийишпиз», – деди. Жолдошторунун баарысы: «Абдан жакшы болот, иш жогунда иш таптык» – деп сүйлөшүп кеңеше башташты. Булардын сөздөрүнө катышпай четте гана асманды карап жаткан Султан туруп: «Токтогула, мырзалар! Сиздер эмне үчүн ушунчалык сүйүнөсүздөр? Сиздер ал үйлөнүүчү кишинин өзүнөн уруксат алып сүйлөп жатасыздарбы? Же болбосо мени мындай таштап: туурадан туура үйлөндүрмөкчү болосуздарбы? Жок, мырзаларым! Мен сиздерге бир убакытта да үйлөнөм деп айтканым жок. Мен үйлөнсөм, мындан мурун эле үйлөнөт элем. Анткени, окуп адам болууга, келечекте өз улутума пайдам тийерлик кызмат кылууга, сабатсыз калкыма жолбашчы болуп, аларды ойрон кылуучу чуңкурдан куткарып калуу үчүн билим алууга, нечен жылдардан бери тууган-өскөн жеримди таштап, чет жерлерде жапаа, кыйынчылык көрүп, түн уйкумдан калып, адам катарына кошулуу үчүн тырышамын. А, сиздер болсо мени өмүрүмдө жүзүн бир мертебе да көрбөгөн, атын да укпаган бир кызга үйлөндүрмөкчү болосуздар. Макул сиз айткандай да болсун, мен үйлөнөйүн. Бирок да мен ага эч убакта жолдош көзү менен карабай тургандыгым күн мурунтан эле белгилүү. Анткени, ал мен кайгырган убакта менин кайгымды ортоктошууга, өзүм жана да улутум туурасындагы менин пикириме кошула албайт. Менин ошондой кайгылуу, шаттыктуу убактарымда ишке жарабаган сенек бир куурчакты алуудан мен кандай кызык тапмакчымын. Менин сиздерге айтар акыркы сөзүм ушул: мен адам катарына кошулмайынча үйлөнбөйм. Үйлөндүңбү, үйлөндүң. Андан ары ойлогон

планыңдын күлү көккө учат. Үйлөнүү деген айтууга жеңил, жакшылап ойлонуп караганда башыңа балаа гана болмок», – деди да, кайрадан денесин созуп жата кетти. Султандын өзү сыяктуу татарча окуган жолдоштору мунун сөзүн жактырышты. Үйлөндүрүүгө да каршы турушту. Гимназисттер бүтүндөй башка пикирде болучу. Гимназист Касымбек: «Сиз, Султан мырза! Бир азыраак каныңыз бузулган болуу керек деп ойлойм, болбосо өрүк жесе өпкөсүнөн, алма жесе алкымынан көрүнгөн, бели кындай, бети айдай сулуу кызды ким гана албайм деп айта алар экен. Эгерде сиздин ордунузда мен болсом сүйүнгөнүмдөн калпагымды көккө ыргытаар элем. Сиздей татар медреселеринде окуган шакирт афендилер качан болсо «миллет-миллет» демиш болосуңар. А колуңардан бир тыйындык да пайда чыкпайт. Татарлардын «миллет» деген сөздөрү силердин башыңарды айландырган да. Эшегин жоготкон соодагер сыяктуу же алга, же артка барууну билбей, эки ортодо маң болуп калгансыңар. Татарлар менен силер гана миллетке кайгыргандай болосуңар. Мына бул туура эмес. Ал маселе сиз сыяктуу куру чечендердин аркасында гана ишке ашып кетүүчү, уктасаң түшүнө да кире турган иш эмес. Силер татарларга ээрчип «Казды көрүп, карганын буту сынат» дегендей, алар сыяктуу болууга тырышканыңар бекерден-бекер кыйналуу гана болмок. Сиздин үйлөнбөйм дегениңизди биз жакшы көрбөдүк мырза!», – деп чын оюн айтып, Султанды жана дагы сөзгө катыштырды.

«Касым афенди! Сиз татарча окуучуларды эшегин жоготкон соодагерге окшотуп койдунуз. Болуптур, сиздин сөз туура да болсун. Бирок да өзүңүздүн ким экениңизди унутпаңыз. Орусча окуучулардын көбү өзүлөрүнүн ким экендигин билишпейт. Сиздерге миллеттин да кереги жок, анткени, орусча окуп, тилмеч, писарь, билбейм дагы кимдер болууну ойлойсуздар. Ошол орунга жетсеңиз мурдуңузду көтөрүп, наадан калкты алдап, алардын

таман акы, маңдай терлери менен тапкан акчаларын өзүңөргө калтыруу жана үч-төрт катын алып өз турмушуңузду карк кылып жыргоо үчүн гана окуйсуздар жана сиздердин аркаңыздан береки калктын алга адымдап кетүүнө шегим бар. Изсиз таасиф, миң мертебе таасиф. Бул сөз наадандардын оозунан чыга турган сөз болсо да кыпкызыл жүзүңүз менен, ошону айтканда сиз эмес күн да уялганынан тоонун артына жашырынды. Калкты алга умтултууга ушул турганыбыз да көмөк бере алабыз. Бактыбызга каршы сиздин пикириңиз катын алуудан озо албагандыктан, башыбыз кулдуктан кутула албайт!», – деди да ордунан туруп жөнөдү. Башкалар да жол бою талашып-тартышып, үйлөрүнө тарай башташты.

Эки-үч күндөн кийин Султандын атасы Исмайылдын айлында тойго даярдануу башталды.

Султан бир күнү кечинде атына аттанып калаага кеткен эле. Ал калаага кеткен боюнча үйүнө кайтпады. Айылдагылар: «Ана келет, мына келет» деп күтүштү. Бирок, ал келбегенден кийин той болбостон тарашты. Султандын кеткенине бир жыл болду. Эл ал туурасында ар түрдүү кабарлар, имиштер жүргүзө башташты. Кайсы бирлери өзүн-өзү өлтүргөнүн, кээ бирлери ички Россияда үйлөнүп ошондо кызматта иштейт экен дешти. Мунун баарысы да чын кабар болбостон, куру бир аңгеме эле. Эки жылдан кийин Султандын өзүнүн жакын бир достуна келген катында өлбөгөндүгүн, бирок да окууну токтоткондугун жазса да, катында өзүнүн кайда жана да эмне кылып жүргөндүгү туурасында бир сөз жазбаган эле. Мына ошондон бери көп жылдар, ар түрдүү убактар болду. Бирок да Султандан гана эч бир кабар айтуучу болгон жок. Ал ошол кеткен боюнча кетти да калды. Эмнеси болсо да анын сапары алыс, максаты эл эркиндигин, анын келечегин ойлоо эле.

1918-жыл.

«Көмөк» газетасы, 1919-жыл, февраль

ЭРИК ТАҢЫНДА

I

Кыш бою иштеп чарчаган денесин эс алдырып, жаңы күч, жаңы кубат жыюу үчүн курортко жыйылган эл. Түрдүү республика, түрдүү улуттардан чогулган жумушчулар, кызматчылар. Эртеден кечке дейре көлдүн жээги кумурсканын уясындай кайнайт. Баарысы жайкы күндүн нурунан, таза абасынан толук пайдаланып калууга ашыгышат. Жайкы алган күч-кубаттарын завод-фабриктерде, иш орундарында пайдаланып калууну ойлошот.

Эркек, аял дебей көңүлдөрү көтөрүңкү, кабактары ачык, өңдөрү жагымдуу – жалындуу.

Көлдүн үстү өрдөк-каздардай жыбыраган кайыктар менен толгон. Көлдүн жээгинде ак балыктардай болуп, кылкылдашып чабак уруп, сүзүп жүргөндөр андан көп.

– Тигине, тигине пароход келе жатат! Көлдүн ортосунан кара кочкул булут созолонуп көрүндү.

– Булут чыкты, бүгүн да толкун болотко?..

– Жок, ал булут эмес, келе жаткан пароходдун түтүнү...

Жаңы келгендерге мурунураак келгендери түшүндүрдү. Жаш, кары дебей көлдүн жээгин карай чубурду. Бир дайы кайыктарга олтуруп, пароходго каршы жөнөштү. Көлдүн үстү, жээги мурункудан бешбегер жанданды. Баары жерде аракет башталды. Ызы-чуу, күлкү, шылдың ого бетер күчөдү. Эл сабырсызданып келе жаткан пароходду күтөт.

Ана, далдайып пароход да көрүнө баштады.

Аккуудай төшүн керип, көлдүн тунук, салкын суусун шаркырата жарып пароход жакындады, кайыкчылар

колдорун булгап, тебетейлерин силкип, келе жаткандар менен амандашты. Пароходдун үстү эл менен жык толгон. Алар да колдорун булгашат, кубангандарынан ары-бери жүгүрүшөт.

Пароход жүрүшүн акырындатты.

Аркандан жасалган шаты, кайык сууга түшүрүлдү. Курортто калуучуларды толгон кайык узата келип көлдүн жээгине түшүрдү.

Дагы ызы-чуу, дагы күлкү.

Дагы кайгысыз, муңсуз жылмаюу.

Эл да шат, жер да шат...

– Айда, ойносун, күлсүн, жашарсын эмгек ээлерин, турмуш силердики. Жашасын эмгек ээлери!

Көлдүн жээгинде кумда олтурган жолдошум да көпчүлүктүн кубанычына, турмуш кызыгына аралаша ордунан турду.

* * *

Менин бул жактарга келгениме бир топ жыл болду. Мындан бир топ жыл илгери бул жерлерде көз жаштар көл болуп аккан. Далайлар турмуштун оорчулугунан запкы жеген. Алдуулар азуусун айга жанып, алсыздарды канга малып турган. Кечээки он алтынчы жыл, тополоң граждандар урушунун калтырган издеринен дым эме жок.

Эли, жери киши тааныбастык өзгөрүшкө курчалган.

Көлдүн жээгинде байлоолуу турган кайыкка келип олтурдум. Өткөн күндөрдү, өткөн жылдарды бир-бирден элестетип көздөн өткөрдүм. Бардык нерсе бул жерде жат, бирок башка жерлердикиндей тааныш. Баары жаш, баары жагымдуу.

– Октябрь, Октябрь, сен канчалык жаңы өзгөрүш, жаңы турмуш киргизгенсиң!..

Көңүлүм толду... ары-бери жүгүрдүм, ойногум келди. Кайта баштан жашарган өңдөнөм. Ичим, тышым

жаңы турмуш, жаңы дүйнө кызыгы менен толду. Ар бир көрүнгөн кишини кучактагым, кысып-кысып өпкүм келет. Ар кимди жаңы өзгөрүш менен куттуктагым келди...

Мындай турмушта жашагың, миң-миң жылдап жашагың келет.

Акың бар!

– Касым, сен эмне өзүңөн өзүң күбүрөп-шыбырап жатасың?

– Ушул жаңы турмуштун рупору болгум келип жатат.

Жолдоштордун баары мага карап күлүштү. Эмнеден экенин билбестен мен да кошо күлүштүм.

– Тилегиңе да жетерсиң. Ал да ыраак эмес.

– Эки жылда радио орнотобуз дешет, ошондо даяр болуп тур. – Жакаларын ачып, жеңдерин карысына дейре шымаланышкан жолдошторум каткырышып мени ортого алышты. Бирөөнүн колунда калак, бирөөнүкүндө кайырмак, бирөөндө кош ооз мылтык.

– Өзүңөргө жол болсун? Жоого аттануучудай болуп кайдан келе жатасыңар?

– Бүгүнкү абанын жакшылыгынан үйдө олтура албадык. Баса, ушундай күндө камалып жатуунун өзү кеп да эмес.

– Жүр, Касыке, аркы өйүзгө барып кайталы.

– Менин да баятадан ойлоп олтурганым ошол болуучу.

– Кеттик эмесе, бышырган эт, кымыз алдык. Ошол жактан тамактана кайтарбыз. Балыкчы, мергенчилерибиз да бар.

– Кетсек, кеттик.

Жабыла келип кайыкка олтурдук. Күчтүү колдор менен шилтелген калактар жаркыратып, ак көбүктөр чачыратты. Сууну как жарып, артында агарыңкы, чубалжыган из калтырып кайык да жөнөлдү.

Кайыктын куйругунда сууну шилеп ойноп келе жаткан Акмат тамагын кырып койду. Акмат баарыбыздан

оюнкарарак, шылдыңчыл жигит, көңүлү келген убактарда ырдап берип, баарыбыздын көңүлүбүздү көтөрүүчү. Бүгүн суратып, маалкатып турган жок. Жээктен узай түшкөндөн кийин созуп-созуп ырдап жиберди. Анын үнү көлдүн үстүн толкундатып барып алдагайда заңгырады.

– Акмат, сен карала-торала болуп жердин астында таш көмүр казып жатканда да ушунтип ырдай бересиңби?

– Ырдабаганда! Ырдын мазасы ошо таш көмүр казууда да.

– Таш көмүргө бара элегинде эле сен көмүр өчүрүп жүрсөң керек?

– Сенчилеп сасыган теринин бучкагын иштеп жүрбөй десең?!

Олтургандардын баары күлүштү.

Акмат жылмайып мени менен Мукашка карады.

– Жайнак, тиги экөөнү карай сен бучкактын арасында калтырба. Мен эртеле көмүрчү, сен болсо баягы бучкакчы-теричи. Ал булар болсо кагаз булгоочулар.

– Кагазды шоона менен көктөөчүлөр... Жайнак менен Акмат. Экөө көлдүн үстүн жаңыртып күлүштү. Биз да куру калганыбыз жок. Алардын шылдыңына жооп берип жүрүп олтурдук. Көздөгөн жерибизге келип да жеткенибизди билбей калыппыз. Кайыкты жээкке тартып койдук. Кайырмак, мылтыктарды көтөрүп көлдү жакалай жөнөдүк.

II

– Мейлиңер, силер кааласаңар айтып деле берейин. Бирок күн батып кетти. Салкын түшүп калды. Өзүңөргө кыйын болбосо...

– Жок, жок, суук жайдын күнү кишиге зыян кылбайт. Үйгө барган менен жатуудан башка амал жок. Андан көрө азыраак эрмектешип олтуруп кайталык. Айт Акмат, айта бер?

Акматты ортого алып Асылкан жеңенин окуясын айтып берүүсүн өтүндүк. Акмат да көп карышкан жок. Ма-

кул болду. Ала келген пальтолорду кумдун үстүнө жая салып, узунубуздан жата кеттик.

Күмүштөй нурларын жер жүзүнө сээп ай көтөрүлдү. Сыдырым менен көлдүн үстү термелип, ай нуру менен чагылып турду. Денени серүүн сыдырым чымыркантып, жүрөктү таза аба менен толтурду. Акмат эки колу менен жаагын таянып ортодо жатты. Бир жаңыдан көтөрүлгөн айга, бир көйкөлгөн көлгө карап, азыраак бирдемени эс-тегендей болду.

– 1919-жылдан тартып 22-жылга чейин кызыл аскер сабында болдум. Ферганадагы басмачылар менен күрөшүп жүрдүк. 22-жылы катуу жарадар болуп ооруканада жаттым. Жайдын күнү кызматтан бошонуп үйгө келдим. Оорумдан жакшы айыкпасам да, бул жердин таза аба-сында жүрүп, кымыз, эттин аркасында түзөлө баштадым. Мен өз ыктыярым менен солдатка кеткенде оокатыбыз эң начар эле. Андан бери дале көп оңоло коюшпаптыр. Эгинди көңүл толгондой айдаган менен, канааттангандай амал жок.

Күч кирип, эс ала баштагандан кийин оокат-тиричиликке кол кабыш баштадым.

Элдеги мурунку эски үрп-адат дагы эле күчтүү. Бай, манаптардын кадыр-баркы кете элек. Кедейлердин көбү алардын көзүн карашат. Жаатчылык, уруучулуктун тамыры чың. Элдин салт-санаасы азыраак өзгөргөнү менен, эчен жүз жылдардан берки тамыр жайып келген эскилик үстөмдүк кылат. Жаштарда күч аз. Аялдар азаттыгы деген маселе ишке толук аша элек. Калың алуу, жаштай эрге берүү деген мурункусундай эле коммунист-комсомолдорубуздун көбү ата каадасы менен байланышын үзө элек болуучу.

Ошондуктан элге кайткандан кийин тынч жатпаска ойлодум. Кызыл аскер катарында жүрүп алган анча-мынча билимимди ишке ашырууга ойлодум. Караңгылыктан, бай-манаптардын алдоосунда жаңылып жүргөн калың эмгекчилерге колумдан келгенче кеңеш берүү деген ойду кубат-

тадым, айылдагыларды эгин айдоо, мал багуу өңдүү иштерди билим кошкунча жүргүзүүгө үндөмөк болдум. Жаштар менен кедейлерди баш коштуруп кеңеш коомчулугун түзүү жана ошол чаралар аркылуу бай-манаптар, шылуундардын таасирине балта чабуу аракетине киришмек болдум. Динчилердин жугумун азайтуу үчүн күрөш баштоо керектигин сездим. Эби келип калса артель түзүп жиберүүнү да унутканым жок. Аялдарды эркектер менен тең укуктуу кылуу, калың-мал, жаштай эрге берүү менен аянбай күрөшүп, сабатсыздыкты жоюу курстарын ачууну да алдыма максат кылып алдым. Мына менин айылга кайтуумдун негизги себептери да ушу болуучу.

Бирок, үйгө келердин эртеси эле энем мага башкача таасир кылды. Баланча аке, түкүнчө акелерге барып учураш деп, туулгандан тартып көзүмдө огум болсо аткым келген жакшыларга, байларга барууга кыстады. Өмүрүм бою куран окуп көрбөсөм да, өлүктөргө барып куран окуп, бата кылып кел, деди. Эчак чирип, топурак менен аралашып бүткөн өлүктөрдүн арбагы колдойт деп балаа кылды.

Мурун мындай сөздөр мага жат эмес эле, азыркы убакытта угуп турсам, денем калтырайт. Азыр ойлоп-ойлоп күлкүм келет. Барып амандык сураш, учурашып, өң көрсөтүп кел, деген байларынын (бети курсун иттердин) кылыгы ушу убакка дейре көкөйүмөн кете элек. Ошолордун ичинде бир Медер дегени бар (Жайнак сен жакшы билесиң го) 16-жылы үркүп бара жаткандагы ошонун бир сөзү ушул күнгө дейре кулагымда чаңылдап турат.

– Медер ага, унаасыз калдык, бир аттын күчүн берер туура бекенсиз? Аксууга барганда жумуш-мумуш болуп калса кылып беремин, – деп алдына баргам. Мекем үйдүн төрүндө эт-бетинен жатып, токолуна белин ушалатып жатыптыр. (А, күйүтүнө таш жаагыр!).

– Эмненин унаасы?! Өзүбүз жөө-жалаңдап араң келе жатабыз, бар болсо да силер өңдөнгөн томояктарга кан-

тип берейин. Силерге берип өлтүргөндөн көрө, зоодон учуруп өлтүрбөйүмбү! – деп карап олтурбайбы.

Башка чапкандай кайра тарттым. Ошондон бери доңуздун түгүнөн жаман көрөм. Башканын эмгегинен, теринен тапкан арам малы өзүнө буюрган жок. Калмактар үч жүздөн ашык жылкысын талап алды.

– Жөө-жалаңдаары чын экен го! – деди кумга түкүрүп Мукаш.

– Өзүнүн тилеги кабыл болгону да.

Кургур энекем, ошолорго барып учурашып кел, миң кылган менен тең тууган эмеспи? – деп жанды күйгүзбөдүбү. Томояк кантип эле бай менен тууган болуп калсын! Миң жылы бир казанда кайнаса, сорпосу кошулбайт эмеспи, ал, Мукаш!

– Аныңда калети жок. Сен эми максатка жакындай чап, сен кызып кетип башка жакка бура тартып бара жатасың.

– Баса, ырас эле, – деди Акмат күлүмсүрөп, – мен энекемдин аңгемесин таштап коюп, Медердин сорпосуна көз артып кеткен турбаймынбы.

Энекем канчалык кыстаса дагы анын кыл дегенин кылганым жок. Аркы-берки сөздү айтып калжаңдап, аны-мунуну шылтоо кылып, сыр билдирбей жүрдүм.

Кыргыздын эски адилети сөөгүнө сиңип калган киши эмеспи, амал жок. Менин жүрүш-туруштарым, кылыктарымдын баары тескери жагынан көрүнөт. Комсомолдор менен жүргөнүм, батрактар менен ар качан бакылдашып, кызуу-кызуу кеңешкеним энекеме такыр жакпайт.

– Сен солдатка барып, мүнөз-кулкуң бузулуп, чоочун болуп калыпсың. Орус кебетеленип, элден четтеп калыпсың да, ботом! – дейт да оозун «жымп» дегизип, таң калып карап калат.

Ошенткени менен энекем курбу-курдаштары, замандаштары арасында эстүү-акылдууларынан саналуучу. Биз тайдай таскак салып, так секирип өсүп келе жатканда,

ишмердиги, эптүүлүгү, ишенимдүүлүгү элге жайылган, улуулар сыйлап, кичүүлөр ийменип, үлгү алууга тырыша турган. Азыр да ошол устаттуулугун жогото элек, ого бетер улгайып, турмуштан алган тажрыйбалары көбөйгөн. Ар нерсеге турмуш, тажрыйба көзү менен карайт. Ийнесинен жибине дейре тике карап, жете текшерип иш кылат. Азыр да өзүнө ишеничи өтө чоң.

Кийинки убактарда ар бир маселени текшерүү үчүн, алдын ойлоп, абайлап иш иштечү болуп кеткен. Ар бир иштин түпкү тамырын байкабай туруп иш кылбайт. Өзүнүн туура деп тапканын, өзүнүн акылына ылайык келгенин бир болуш эл каршы келсе да, тескери дебейт. Дегенинде бекем тура берет. Анын кеңеш үгүт-насааты көбүнчө туура келет.

Ошондуктан короо-коңшу, айылдаштары жакшы көрүшөт. Баарысы аны урматташат.

– Коркушат го, дейм.

– Жок, коркуудан кеп жок. Корккондой ал мокочо же мыкачы эмес го! Бирок ага ишенип жана урматтап сөзүн угушат. Кулак түрүп, кеңешин угуп иш кылышат. Анын кудай, үрп-адат жөнүндө да өзүнчө көз караштары бар. Ошону менен катар «большевик», «советский власть» тууралу да ойлоп тапкандары жок эмес. Чет бучкактыгы болсо да, кеңештер өкүмөтү тууралу элестете салат.

Анын мен келгенде «учурашып кел, куран окуп келсең боло» дегендеринде да өзүнчө маани бар. Алардын ишеничи, баштатан көрүп келе жаткан жолу менен айттып салды. Энекемдин ал сөздөрүнө каршы менин берген жоопторум кандай из калтырары белгилүү болучу. Ошондой болсо да ал мен тууралу толук оюн шарт айтууга ашыккан жок.

Ал мени түрдүү жагымдан сыноого киришти.

Ыгы келген сайын, менин кеңештерди жактаганым, атам замандан бери келе жаткан бузук, чирик адаттарды өзгөртүү керектигин айтканым, чарба жөнүндө эч ким укпаган сөздөрдү сүйлөгөнүм, чогулуштарга барып, бай-манаптар-

га каршы чыкканым – баары да ага таасир кылат. Бирок мен тууралу мындай, андай деп кесип айтарлык далил таба элек. Ошол арада бир кызык окуя боло койду.

III

Күздүн күнү, эл жайлоодон жакага түшүп, күздүк-кыштык оокатына камынып жатат. Эгин айдалган талаа керээли кечке дейре кумурскадай кайнаган эл менен толгон. Кедей, батрактардын маңдайларынан терин агызып, колдорун ыйлаактатып эмгек сиңире турган мезгили. Байлар малына мас болуп, жайлоодогу эт, кымыздын күчү менен күрпүлдөгөн кези, кыз алышып, той берип, той кылыша турган чагы.

Мен дагы Кара Күнгөй деген жерде аштык орушуп жатам. Агамдын айдаган бир-эки теше буудайына кол кабышып жүрөм. Биздин айыл алыс. Бирок бул тегеректеги кедей, батрак, комсомолдор менен да байланышым бар. Алар колдору бошогондо, же түн ичинде мага келишет. Тезекти калап, балбылдата отту жагып таштап аңгемелешип олтурабыз. Түрдүү маселелерди сурашат, мен эринбей жооп берем. Мен сурайм, алар жооп кайтарат. Ошентип өз алдынча бир «курс» ачып алдык.

Бир күнү күн абдан ысып, мээни кайнатып жиберди. Агам суусун алып келгени айылга кетти. Мен чөп алачыктын жанында кызыл аскерден алып келген боз шинелди алдыма жайып, эс алып жатам. Бир убакта көзүм илине кеткен экен.

– Оо, кайран эр, дардайып, кунан оопастай болуп жаткан экен деген үн кулагыма угулуп, көзүм ачылып кетти. Карасам биздин айылдагы Бектен, ушул айылдагы Султан, дагы баягы шылдыңкор Калыймандар экен.

– Акаш, жатасыңбы акактап?.. – деди оңбогон Калыйман.

– Жатам, жатпаганда. Өзүңөргө жол болсун! Апиийм тарткан кытайдан бетер тердеп, кайдан?

– Солдаттын капустасы жыттанган таарды астыңа салыпсың. Башыңа жастангандай дүмүр-дөңгөч да жок экен, кургурум... чарчап калдым.

Калыйман жаныма келип, чыканактап жантая кетти.

– Сенин тизең да дүмүрдөн кем эмес, тизең куш жаздыктан кош кабат өөдө эмеспи, Какеш – деп тамашалап Калыймандын тизесине башымды сүйөй кеттим.

Бектен менен Султан да жамбаштап олтурушту.

– Коош, баатырлар, кеп сала олтургула! Эмне сонун-солпу сөз бар?

– Кеп качпайт. Кепти коё туруп, келген меймандарга суусун берсең боло.

– Суусунга өзүм чаңкап олтурам, Какеш! Зайыбы жок кишинин суусуну да кемчил болот турбайбы. Чай ичсеңер, пожалуста, азыр, көз ачып жумганча кара чөөгүнгө кайнатып бере салам. Чын эле, ичесиңерби, жолдоштор, тамашасы жок, өзүм да ичким келип турат.

– Баса, ысыкты ысык басат. Чайың болсо кайнат. Жок, жок, мен өзүм кайнатам, силер эс алгыла. Чай кайнатам деп дагы сен куурай-суурайдын күлүн түшүрүп, кара суунун баткагындай кыларсың.

Ордунан ыргып туруп алачыкка кирип, кара чөөгүндү алып чыгып сууга карай басты. Азыраак баса түшүп, бизге айланды.

– Уул, жанакы Кенжекандын, кебин баштагыла. Акаштан башка кеңешер, акыл салар ким бар дейсиң, – деп бурула басып, сайга эңкейип кетти.

– Кайсы Кенжеканды айтат? Ага эмне болуптур.

– Баякы биздин айылдагы Эсенбай чолоктун кызы эмеспи. Ал кызга былтыр силердин Медериңер куда болгон. Кыз абдан жаш. Мууну да жакшылап ката элек. Быйыл он үчкө чыгат. «Токолум өлүп калды, байбиче болсо карыды» деп Медер куда болгон. Мурдаа күнү Эсенбайга киши жиберип:

– Оокат болбой кетти. Эби келсе ушу арада тоюн кылып, атказып берсе экен, – деп киши жибериптир. Эсекең күдүндөп:

– Кишинин малы кишиге мал болмок беле. Түбөлүк барар жери болгондон кийин барса барсын. Атказалы, макул, – деп жообун бериптир. Кыз болсо ошондон бери ыйлап жатат дешет. «Атамдын атасындай болгон кишиге кантип барам?..» деп эле боздоп жатат дейт. Эсекеңдер болсо калыңды жең ичинен жеп, тоюп алган, анын эч нерседе камы жок. Үч-төрт күндө атказат окшойт. Бечара кызга убал го!

Сулайман сөзүн бүтүрүп бир мага, бир Бектенге карады.

– «Убал го» деп жатпай бир айла тапсаңар боло. Комсомолдор эмне карап жатат? Алар чарасын көрбөйбү?

– Кызык го?

– Чарасын турмак чөөчөгүн да көрүшкөн жок. Эмне ни айтат катыгун!

Суу алып келип, кемегеге чөөгүндү коюп жаткан Калыйман бизге карап жылмайды.

– «Чөөчөгүн да көрүшө элек» деп, сен жеңгетай алганы кымылдап жүрөсүң го!

– Апий, койчу нары! Жеңгетайы менен жерге кирсин, кызга боорум ооруйт. Ыйлап атып эки көзү муштумдай болуптур шордуунун...

– Бая күнү комсомолдордун уюмунда муну текшерип көрсөк, көбү эмне кыларын билбейт. Анын үстүнө баякы бөрүнүн баласы бөрү да, Зыяш Медерди жактап чыкты.

– Адам, комсомолуңарда байдын баласына орун жок дейт, ал эмне кылып жүрөт? Жүр нары деп чыгарып ие турган иш!.. – деп Калыйман отту үйлөп жатып дагы сөзгө аралаша калды.

* * *

– Киши көзүнө көрүнүүгө уят, кайсы бетиң менен ушуну кылдың? Өзүнүн тууганына, аксакалдуу кишиге арам санап жүргөн эмне жакшылык... Тегеректеги жакшы-

лардын баары сени каргап-шилеп жатышат. Көптүн каргышы жаман болот дегенди билесиңби?! Тынч оокат кылсаң эмне болор эле.

«Акмат келгенден бери эл оңбоду, элдин ыркын бузуп арасын бөлдү, үйдө тынч олтура албас болдук» дешип сени каргап жатат. Же сен аны укпайсың? Кулагыңа коргошун куюлбаса, уксаң боло!

– Уккан үчүн ушуну кылдым. Укпасам эмне кылар элем. Энеке?!

– Укпай умуран кал!.. Миң жаманчылык кылса да ал сага тең тууган болот. Ыраматылык атаңдын агасы болот, өздү өздөй, жатты жаттай көрүш керек. Жанакы, өлүгүн карга, кузгун жегир, Калыйман да силердин араңарда бар дейт го. Катын башы менен эркектердин ишине аралашып эмне бар экен. Аа, бетиң күйгүр, шерменде десе!

Өпкөсү көөп, ачуусу абдан келген экен. Энекемдин мындай урушканын көргөнүм ушул. Бала болуп, башыма жүн чыккандан бери мага катуу сөз айтканы. Айта турганда эби бар. Айылдагы алдуурактардын кары-жашы, эркек-аялы дебей энекемди оттон алып сууга, суудан алып отко салышыптыр. Анан дагы ооздорунун илеби кургаганча каргап-шилептир. Суук сөз – иттин суук мурдуна жаман эмеспи. Мурун мындай сөз укпай, сыйланып, урматтанып жүргөн энекеме элдин дүбүртү, ушак-айыңы катуу тийсе керек. Ошого намыстанып мени урушуп жатса керек. Албетте, курган «кыргыз намысы» кыйын го.

– Айтса-айтпаса, элдик да бир жагынан туура. Былтыр малын налоктон жашырды, деп бир куураттың. Жашырган малдарын айтып берип, элге да, өкмөткө да шерменде кылдың. Толгон, штраф дейби, төлөдү. Быйыл келип толуп жаткан мал берип, алайын деп жаткан катынынан ажыраттың. Ойлочу, эси бар, мээси бар кишинин кылар иши ушубу?

Абыдан намысы келсе керек, жастыкка башын коюп, жаш баладан бетер ыйлап жиберди.

Мен эми кыздын аңгемесин кыскача айта кетейин.

Ошол чай ичип олтурган күнү кеңешти бүтүрдүк, той боло турган күнү (ал кезде той берүүчү) мен болуштук милицияга кабар бердим! Таң-тамаша бүтүп, күүгүм кирип, каш карайганда аттандырмак болду.

Калыйман улам барып кабар алып келип турду, биз бир топ комсомол балдар менен айылдын жанындагы коктуда аңдып жаттык. Бир убакта:

– Кокуй, батыраак болгула, кызды аттандырмак болуп жатат, – деп энтигип Калыйман чуркап келди.

Милициядан дайын жок.

Комсомолдор болуп кеңештик. Эмнеси болсо да кызды аттандырбай кармоого токтолдук. Аяңдап, бирден-экиден айылга келдик. Чын эле аттар токулуп, камдалып калыптыр.

Бир убакта кызды алып чыгышты, мурун кызды көрө элек элем. Кургур эң эле жаш экен. Боорум ооруп ачуум келип кетти.

Бир убакта кызды аткарышты, эже-жеңелер, куда-кудачалар бака-шака түшүп жатты. Кызды барып бир-экөө чылбырдан алышты. Башкаларын ар кимибиз кармадык. Аңгыча болбой милициянын начальниги дагы бир-эки милиция шараптап келип калды. Ой, атасынын көрү, бир кубандык, теги ошол арада.

– Күйөө жок, күйөө жок! Күйөө аттана качыптыр! Кокуй күйөөнү кармагыла! – деп калышты бир топ комсомол шумкарлар.

Ар кимибиз ар кайсы жакка чуркадык. Бир топ балдар короодо турган токулуу аттарды мине жөнөштү. Жок, күйөөдөн дайын жок. Мен короонун арка жагына чыктым. Калыйман да келинди издеп жүрүшөт. Мен аларды көздөй бастым.

Апей сакалын саксайтып оронун ичинде жатат үксүйүп!.. Эки келин экөө тең бакырып жиберди. Экөө эки жакка качты. Мен жүгүрүп оронун жанына жеттим.

– Акаш, айланайын сенсиңби?.. Куткара көр, мени өлтүрмөк болду комсомол дегендериң...

Ородон башын көтөрдү.

– Эчтеке эмес. Бери чыгыңыз. Сизге эч ким тийбейт. Колунан тартып, ородон чыгууга жардам кылдым.

– Адам, байыркы күйөөнүн күйөө каадасы башка болуучу эле? Биздин күйөөнүн каадасы орого жатып алмагы турбайбы? – дешип келиндер өрттөштү.

Медерди жетелеп (колтуктап дегеним) элдин алдына алып келдик. Милициялар Медерди, кызды, анын атасын, дагы бир тобун айдап алып шаарга карай жөнөштү.

Мына, энекемдин ачуусу келген окуясы ушул.

Менин көптөн берки иштеримди жактырбай жүргөн эл дүр эте түштү. Душмандарга жага берди. Ушактоого, айбат кылууга шылтоо боло берди. Бул кабар элге тез жайылды. Душмандардын оту дүркүрөп күйдү.

– Эл бузар балчебик болуп калдым.

– «Жырык ооздун эл бузары!» деген чоң наам алдым.

Бирок мен бул окуядан кийин айылда көп турганым жок. Душмандардын түрү бузула баштады. Кайда барсам да кабагын карыш салып, кара булуттай түнөргөндөрүн көрдүм.

Колдон келишинче агама кол кабыш кылып, эгиндерин орушуп бердим. Күзгө жуук калаага барып окууну ойлодум. Бирок бул оюмдан айнып бул калаада эмес, ыраак жерден окуу издемек болдум.

Бир күнү уйкудан туруп, тамак ичип, эшикке чыктым. Энекем короодо чөп-чар терип жүргөн экен.

– Энеке, уруксат бер, мен эми кетейин. Калаага барып окууга бел байладым. Бүгүн кетем, – дедим.

Азыраак түшүнбөйрөөк таң калып турду.

– Быйыл келип эле кайтып кетейин дедиңби? Окуу деген жакшы нерсе, балам. Бирок, эч камылгаң жок кантип кетесиң? Жүдөп каласың го?

– Эмне камылга? Камылганын кереги жок бизге, сен ыраазы болсоң болду.

Ошол күнү намаздигер ченде айылдан чыгып кеттим, энекем короонун алдына чыгып далайга баскан

изиме карап калды. Көкүрөк толгон үмүт менен бел байлап, алдымдагы таңга бут шилтедим. Жаңы турмуш, жаңы бакыт тилеп, майышпас күч, беришпес кайрат менен кайта келүүгө бет алдым. Кечки эпилдеген салкын сыдырым менен эрмектешип жолго түштүм...

Кызыл аскерден кайтып келгендегидей күлүндөп узатып калуучулар болгон жок. Менин кеткениме кубанган душмандардын гана сези далайга мага жолдош болуп барды.

I V

Ошол кеткен бойдон «М» шаарына келип кеңеш-партия мектебине кирдим.

Окууга киргенден кийин бир жарым жылга чейин үйдөн кат алганым жок. Же кат жазгым келбеди, же жалкоолук кылдымбы, айтор анысын өзүм да жакшы билбейм.

1924-жылы кыргыз улуту өзүнчө бөлүнүп чыкты. Как ошол учурда үй санаама көп түшө турган болду. Оорулуу болуп, элге эс алууга бара жаткан бир жолдошума кат жазып бердим. «Биздин үйгө барып ал-жайларын билгин. Мүмкүн болсо кат жазышсын» дедим.

Жолдошум келип, бир топ күн өткөндөн кийин үйдөн кичинекей кат алдым. Ал катты агам жаздырып жиберген экен.

«Жеңем аман-эсен (энекемди агам «жеңе» дечү) күүлүкүчтүү.

Сени мага таарынып кетип калды го деп убараланып жүрөт. Кат жазбай, кабар бербей койгонуңа өзү да таарынып жүрүчү. Жиберген катыңды алып сүйүндү (биз да сүйүндүк). Душмандар «Акмат эми жоголду. Бир жерде аны бирөө өлтүрдү. Ал бир шойкондун ичинен чыгуучу неме эле» деп табалашып жүрүшкөн.

Катыңды угуп, алар да чийки май жегендей болуп калышты. «Келсе дагы балакет кылат го» деп үрөйлөрү учуп жүрүшөт.

Медер да, Эсембай да түрмөдө жатып чыгышты. Кенжекан калаадагы мектепте окуп жатат. Күзүндө ошол силер жакка «окууга барат экен» деп жүрүшөт. Жеңем катты бат, бат жазып турсун деди. Кош!» деп жазган экен.

Кеңеш-партия мектебин бүтүрүп чыккандан кийин «К» ташкөмүр кенине кызматка жиберешти.

Ушул күнгө дейре андагы клубдун башчысы болуп турам. Аны өзүңөр да билесиңер.

Ошол кат алгандан кийин кабардашып турдук. Өзүмдүн оокатымдан артылган акчалардан жиберип, кайрылышкансып да жүрдүм. Азыр агам болсо кооперативге мүчө болуп кириптир. «Башкарманын мүчөсүмүн» деп ар качан кат жазып турат.

Азыраак кой, уй дегендей малы да бар көрүнөт. (Бир жумалардан кийин барып өзү менен учурашып келейин деп турам).

Ушу кезде алар мал тукумун асылдандыра турган артель ачабыз деп жатышса керек.

Таш көмүр кенине баргандан кийин үйлөндүм. Аялым начар эмес. Өңү-түсү да анчалык кемсинте койчудан эмес. Окуусу бар. Комсомолдо иштейт. Айтор турмушубуз көңүлдүү, ошонусун жакшы билем.

Бир күнү зайыбым менен чай ичип олтуруп, энемди чакырып алдырмак болдук. Ошол күнү кат жазып, поштого салып жибердик.

Бир топ күндөрдөн кийин «бара жатам» деген телеграммын алдык.

V

Энекем келип түштү. Ал келгенче өзүнө ылайыктуу нерселерин даярдап турдук.

Анын мүнөзүн, кулкун колуктума жакшылап үйрөттүм. Кандай болсо да аны сылап-сыйпап, ардактуу конок кылып узатуу нээтиндебиз.

Энекем тышкы жактан карыган өңдөнсө да, ички калыбы ошо бойдон.

Ички жагынан, акыл-мүнөз жагынан дале мен көргөндөгүдөй.

Тышына чыгарбаса да биздин турмушту ичинен көп жактырбайт. Анысы билинип турат.

– Чөп-чар салып тамак ичесиңер, кадактап эт жейсиңер. Андан көрө бир кой сатып союп албайсыңарбы. Майы үнөм болот, эти ширелүү болот, – деп тийгизип коёт.

Базардан алып келген этти жыттап, мууздабай сойгон малбы, деп да коёт.

Базарга келини менен бир жумуштап барып калса келгенче шашат.

– Жанагы аты жок чуркап жатканыңар эмне болот? Ботом байкабай калган экемин, тепсеп кете жаздабадыбы, деп арыз кылып да коёт.

Мен үйдө болгон күнү аркы-берки кептерди салабыз. Айылдагылардын ал-жайын сүйлөшөбүз.

Анын айтуусунча айыл баягыдай эмес, алда канча өзгөргөн.

Коммунист-комсомолдордун кадыры, таасири арта баштаган. Пионерлер атреттери* да туулган. Бай-манаптардын таасири азайып, баркы-жугуму кете баштаган.

Аялдар да өздөрүнөн өкүлдөр шайлап, чогулуштарга топ-топ болуп барышат экен. Калыйман абдан активдүү болуп, ушу кезде өкүл болуптур.

Калың мал, кыз сатуу баштагыдай болбосо да жең ичинен соода кылуу дагы бар. Кооператив ачылган. Эл күндөн күнгө өзгөрүп, «балчевектешип» келе жатат. Жаштардын жолу ачылды. Айылдагы мектептерде оюн коюшат, ыр ырдашат, дейт.

Энекем болуп киного, тыятырларга да барабыз. Былтыр борбордон келген кыргыз студиясынын оюну абдан жакты. Бирок бийлеген убактагы алардын кийимдери көңүлүнө жаккан жок.

– А, кургурлар, эмне жылаңачтанып алышкан! Ушунча элден уялбайбы ботом?! – деп тескери карап бийлөөчүлөр бүткөнчө тим олтурду. Киного жаңыдан барганда мени да, зайбымды да элге уят кылды. Кантесин, көрбөгөн иш кыйын да.

Сүрөттүн биринчи көшөгөсүндө тим олтурду. Кез-кезде:

– Апей, кургур, кандай өзүнөн өзү эле ыржаңдайт да деп Дуглас Пербенкисти бир топ шилтеп алды.

Ортодогу көшөгөдө Африкадагы жолборстор, арстандар чыга келгенде:

– Кокууй, жолборс, жолборс келе жатат, качкыла, деп бакырып ордунан тура качып, бир-эки катынды көмөлөтө коюп кетти. Ошо бойдон оюндун аягын көрбөстөн биз да үйгө кайтып кеттик.

Үйгө келгенден кийин кинонун эмнелигин, анын кандайча ойнолорун түшүндүрүп бердим. Азыраак башын чайкап туруп:

– Ээ балам, ушунун баары эле окуу менен болобу? – деди.

– Албетте окуу менен болот. Окуусуз эч нерсе болбойт дедим. Бир жума күнү газет окуп олтурдум эле, энекем эшиктен жакасын кармап кирди.

– Шаардын үстүндө бир жорудай болгон далдайган эме учуп жүрөт, – ал эмнеңер, – деди.

Анын айрыплан экенин айтып тушүндүрдүм.

– Ошонун бары эле окуу менен болгон турбайбы, ээ балам?! Сен көп окудуңбу? Сен да айрыплан болуп уча аласыңбы, – деп дагы толгон немелерди сурады.

Мен анын алдында олтуруп алып баарын баштан аяк түшүндүрүп сүйлөп бердим.

– Ким билет, кайсынысына ишенеримди да билбей калдым деди. Мына буларды кудай жаратпаса, билим окуу жараткан экен го!.. Терең ойлонуп калды.

– Сен каалаганыңа ишен, энеке! Биздин ишибиз жок. Бирок биз көзүбүз көрүп, сырын билип турган нерсеге гана ишенебиз, дедим.

Маданияттын жаңы жетишкендиктерин көргөн сайын анын мүнөзү өзгөрө баштады. Биз менен сүйлөшкөндө да сактанып, текшерип анан сүйлөөчү болду.

Бул кезге дейре этибарсыз карай турган нерселерине өтө этибар кылып, аркы-беркисин тааныша баштады.

Көзүнө жат көрүнгөн бир нерсе болсо дароо келип жөнүн сурай кетет.

Мен да, жолдошум да анын ар бир сураган сурооно жооп беребиз. Колдон келишинче түшүндүрөбүз, билүүгө тилеген нерсесин билдирүүгө тырышабыз.

Жайды өткөрүп, күзгө жуук энекем үйгө кайтып кетти.

Элге баргандан кийин энекем тим жатып албаптыр.

Андагы өкүл аялдардын чогулуштарына барып жүрүп, кыздарды мектепке берүү үчүн көп аракет кылыптыр.

Энекем бара электен мурун мектепте көбүнчө эркек балдар окуучу экен. Ал киши бара-тура элди үгүттөп, бул жакка келе жаткандагы көргөн сонундарын кеп салып, элге түшүндүрүштүр.

Окуу-билимдин кандай пайдасы бар экенин айтып, өзүнүн билгенинче окууга үндөптүр.

Энекемдин андан барып алып эмне кылып жатканын мурунку теңтуштар кат жазып билдирип турушат!

Кээ бир убактарда жаштардан да оздуруп жиберешет дешип, оюн-күлкүгө чынды аралаштырып жазышат.

Ушу быйыл жазга жуук күтүлбөгөн бир ишке таң калдым.

Эртең менен кеңсаларга барайын деп жатам.

Эшиктен почтальон келип бир кат берди. Каттын адресин орусча жана жаңы тамга менен жазганы анчалык сулуу болбосо да, киши ачык таанып, түшүнө турган.

Катты ачып окууга кириштим. Жаңы тамга менен жазылган экен.

«Мен мында келгенден кийин абдан жашарып кеттим окшойт. Айтор элдин баары эле таң калып жүрөт. Силердикинен келгенден кийин үйдө азыраак эс алып жаттым. Ошол

арада калаадан бир аял келип аялдарды баш коштуруп, өкүл аялдар, дейби ошону уюштура баштады. Айылдагы батырак-кедей аялдардын көбү жыйналышка баруудан чочушат.

Мына эмесе деп ордумдан турдум да үй-үйгө кирип баарын чогултуп чыктым.

Баягы сенден жана келинден уккан сөздөрдү айтып, анан жыйылышка алып бардым.

Келген аял, аялдардын барабарчылыгын**, дагы толуп жаткан кептерди айтты.

Сабатсыздыкты жоюу, артель ачуу өндүүлөрдөн кеп салды.

Мурун азыраак чочугансып турган аялдардын көбү окууга суусагандарын, аял теңдигинин иш жүзүнө чыкпай жаткандарын айтып салышты.

Ошол жерде өзүбүздүн айылда аялдар уюмун уюштура салдык.

Башчы кылып Калыйманды шайладык. Болбой жатышып мени да шайлап коюшту.

4-5 айдын ичинде көз көрбөгөн, кулак укпаган иштер болуп кетти.

Кыштын күнү кат тааныбагандарды окута турган чоңдор курсу ачылды.

Айылдын ал-жайын өзүң жакшы билесиң.

Кыштын күнү анчалык кылар иш жок. Абышкалар үймөктүн үстүндө, кемпирлер күнөстөп ийик ийрүүдөн башка, анчалык иш дале жок. Ошентсе да чоңдор күрсүнө келген эркек-аялдардын саны чамалуу.

Карап жатканыбыз жок. Калыйман экөөбүз такылдап жүрүп кырк-отуз аялды окууга алып келдик.

А дегенде эң эле кыйын болду. Мурунтан үйүр, көз каныкпаган жаман экен. Бир жумага дейре үйүр ала албай жүрдүк. Мен курактуу бир тобу «колубуздан келбейт экен» деп окубай коюшту.

Жаштар миң кылган менен жаш эмеспи, алар жумула киришти.

Өзүм теңдүү бир-экөө менен мен дагы окуй бердим.

Акаш!

Жаңы тамга дегениңер абдан жеңил экен. Аны мен кайдан билейин, бирок мурун, арабча дейби, ошону анча-мынча окуп калгандар жеңил дешет.

Ошо быйыл кыш окуп 27 аял сабаттуу болдук.

Мурун бизди (көбүнчө мени).

– Катындар окуп көккө учмак беле. Абсаңдап Асылкан жеңеме эмне бар экен? деп жүргөндөр азыр талкан сугунушуп калышты.

Жашап калган башым менен окуп жүргөнүмдү көрүп жаш келиндер намыстанышты. (Баса, айт-айтпаса төгүнбү?) Көп келиндер эрлеринин бузукусуна кирип чыкмак да болушту.

Бирок мени көрүп туруп уялышты. Уяттарынан чыдабай окуу бүткөнчө тырмышып окуп жүрүштү.

Ошентип толгон аял, ошолордун катарында мен да сабаттуу болуп калдым.

Жакында кооперативге да мүчө кылып шайлашты.

Анда да барып иштери менен таанышып, кол кабыш кылып турам. Айтор улгайып калсам да силерге кол кабышууга жарагандаймын.

Жаштардын көбү менден үлгү алсын деп эле иштеп жатам.

Жаш чакта окуп билим ала албадык, эми карылыкка жакын калганда бирдеме билип өлөйүн дедим. Айтмакчы, Акаш!

Калаадагы аялдар бөлүмүнөн кагаз келиптир! Мени, Калыйманды, Зуураны, Зулайканы окууга жиберебиз деп.

Мен да баргым келет. Бирок менин ордума бир жашыраагын жиберсек деп турам. Сен кандай дейсиң?

Сен да меникин макул көрөрсүң го деги.

Менин ордума келинди бар, деп кыстап жатам.

– Үй-бүлө жүдөп калат го? – деп кынжылат. Окуса, адам болсо менден эки эсе пайда кылар эле.

Агаң «барса-барсын, окусун» деп ыраазылык берди.

– Сен дагы «бар» деп кат жаза көр. Үй оокатын мен деле иштеп турамын.

Азыр колдо күч көп, оокаттан кала элекмин.

Жазамын деп унутуп кала жаздаган турбаймынбы. Мага бир газет жаздырып жибере көр. Окуткан кишибиз да «газетти көп окугула» деди эле. Мында газет келген менен колго тийдирбейт. Газетке жаздырууну унутпа!

Акаш, апакең ушинтип жаңы замандын кишиси болоюн дейт.

Убакты өтүп бара жатса да кол кабыш кылуу адамгерчилик эмеспи. Мен да калың чуудан, көптүн катарынан калышкым келбейт, сен кандай ойлосоң андай ойло!» деп узун кат жазыптыр.

Эртеси жайбаракат олтуруп, иштерине ийгилик тилеп кат жаздым. Кылып жаткан иштерин кубаттадым, куттуу болсун айттым.

Мына, баатырлар, Асылкан жеңеңердин тарыхы ушул деп Акмат жылмайып бизге карады.

– Ата, жаштарга жетекчи, улууларга үлгү болгудай ушундай аялдар көбүрөөк болсочу! – деп Мукаш берметтей жылтырап жаткан көлгө карады.

Түн жарымы эчак ооган. Жылдыздар баштакыдан беш-бетер жымыңдашат. Ай нурун арттырып, жер бетин аппак күмүштөр жарыкка толтурган.

Тегеректин баары жымжырт. Көкүрөк толо кайрат, тоодой үмүт менен кайыкка отуруп, мелтиреген бермет көлдүн үстүнөн сүзүп кеттик.

Түшүндүрмө:

* *атреттери* – отряддары

** *аялдардын барабарчылыгы* – аялдардын теңдиги

1929-жыл.

ЭРКСИЗ КҮНДӨРДӨ

I

Ачык аяз, күзгү түн...

Учу-кыйыры билинбеген, жайылган жазык теңизинин кучагында жаркырап-жайнап ай мелтирейт. Табиятты күмүш нурга чөмдүрүп, акырын, салмак менен кулачын жайып, жалтырап кетип бара жатат.

Ай нурунун жерге себилген жанга жагымдуу, көзгө көрүнүктүү сүттөй аппак шооласы менен жымжырттык ичине көмүлгөн жер жүзү жашырын, терең бир сыр ичинде термелип, көргөн бир жандын көңүлүн кытыгылап, боюн балкытып, черин таркатып, өчпөс-түгөнбөс шаттык, кубаныч туудурат.

Суулар, талаалар, токойлор айдын ажардуу нуру астында тынччылык, сырдуу, сыйкырдуу муңга оролуп, ширин, таттуу уйкуга берилген.

Күз мезгилинин көңүлсүз боштугу, ич күйдүргөн көрүнүштөрү түнкү айылдын жарыгы менен аралашып, жер жүзүн башка бир түс, башка бир ыраңга киргизген.

Тегеректин баары жымжырт... «шырп» эткен добуш жок. Ыраакта баштары көк тиреген типтик зоолуу бийик капчыгайлуу тоолор элес-булас көрүнүп, туманданып калкып турушат.

Тептегиз жайылып, кулачын керип мемиреп, мелтиреген күзгү көл көйкөлүп, кара көк тартып жатат. Кечеки коңур салкын сыдырымдын эркелеген эпкени менен чачылган берметтей болуп кооздолуп, айдын күмүштөй аппак нурлары астында жоош жумшак термелип жатат.

Сыдырым менен теңселип, көйкөлгөн көлдүн тентек толкундары жар четине келип кагылып, кечки саламын айтышат. Добушсуз, үнсүз сүйлөнүп, түнкү жашырын, терең сырларды шыбырайт. Жар менен сырдашып көлдүн муңдуу, сырдуу кечки жымжырттыгы кызыкчылыгын зоок кылат... Ал сырларга өзүнүн да тең ортоктугун билдирет...

Тоонун сай-сайынан, өрдөштөрүнөн жакага карай жол тарткан кечки, таза сыдырым жел аралады. Жел сыдырып, суу бойлоп, бел ашып, жер-дүйнөнү кезип тамаша кылды. Бир жерден алган кабарын экинчи бир жерге таркатып, кыдырмачылык кыла баштады.

Асмандагы эсеп жеткис сан жылдыздар, айдын жарыгы менен агарыңкыраак тартып турган көк дүнүйөсүнүн ар бир бүрчүгүнөн, ар бир тушунан көз ирмешти. Бир-бири менен эрегишкендей болуп нурларын чачып, жымыңдашып, балкып турушту. Жер жүзүндөгү жан-жаныбарлардын баарына ачык чырай, жылуу жүз менен карашты.

Табияттын баары таттуу, ширин уйкуга талып, шумдуу, сырдуу, оор, жымжырт жер жүзүн өзүнө багынтып, бой көтөрүп, өкүм сүрүп турду. Бүгүнкү түндү бүт бойдон өзү бийлеп, ээлеп алган өңдөнүп, эч бир нерсенин алдында баш ийбей турган сыяктанып, терebelдин баарын өз кучагына алды.

Жумурай журт, телегейдин баары текши уйкуга талып, артыкча бир этибардык менен үнсүз, тыбышсыз тынччылыкка берилди. Алда кандай бир немени тыңшап жаткан өңдөндү. Көптөн көңүл коюп демин чыгарбай күтүп турган нерсенин тынчын албас үчүн табият да талыкшып моюн сунуп жатты.

Жымжырт, тынччылык теңдиги бара-бара өзгөрө, бузула баштады. Алыста, алда кайда, бирөөнүн муңдуу, угумдуу үн менен созуп-созуп муңканып айткан ыры угулгансыды... Зарыккан, камыккан көңүл менен жүрөктүн эң терең түпкү, ичке жерлеринен чыккан муң-зар, калың жымжырт арасынан толкунданып, угулар-угулбас.

Бул муң, бул зар – ал үн... ал адамдын аргасы кеткендеги үнү.

Бул үн – жазмыштын жарамсыз чеңгелинде, жанытени жат бир душмандын колуна эриксиз түшүп бара жаткандагы кешиги жоктун үнү... бул үн – дүнүйөнүн таш боор, кара жүрөк залым адамдарынан тоюп, турмушунан жазыксыз аша кечип, келирки өмүрүнөн амалсыз кол шилтеп, жанынан кечкен адамдын үнү...

Бул – эски каада, эски жорук-жосундун бузукчулугунун кесепетинен жадаган, күчсүз бенденин күйгөндөгү үнү... бул, арбак-кураан намысы деген чирик ойлордун аярдуу курманы; жаңыдан бүрүн төгүп, гүлдөп, атыр жытын буркурагып, үлбүрөп ачылып келе жаткан байчечектин мезгилсиз соолуп, куурагандыгы ушу...

Бул – көк мелжиген аскар тоолордо убайымсыз, кайгысыз таштан-ташка секирип, көк кашка булактардын тунук суусун ичип, сансыз көк шибердин көгүн оттоп жүргөн кийиктин, ырайымсыз мергендин огуна дуушар болуп, карагаттай кара көздөрүн моймолжутуп карагандагы каргыш үнү.

Бул – табиятты муңдуу үнү менен таң калтырып, угумдуу күүсү менен эритип, таңшып-таңшып сайраган акын булбулдун ашык жары кызыл гүлдүн таң алдындагы ачылганын көрбөй калган кездеги заардуу-муңдуу, дарттуу арманы...

Калың жымжырт арасында, табияттын сырдуу, шумдуу түнүндө угулган аянычтуу коңур үн бир көтөрүлдү, бир басылды. Бара-бара түнкү оор, салмак тынччылык ичинде күңгүрөнгөн, бышактап ыйлаган өңдөнүп барып таптакыр тим болду...

Үн басылды...

Кулак, мурунду кескендей болуп тегерек мурунку калыбына түштү, табиятты баштагыдан бетер шумдуу, коркунучтуу салмак басты.

Түнкү сыдырым үстөм келип, жеңгенин кубаттагандай болуп, акырын гана жумшак желаргы жүрүп кетти.

Асмандагы жаркырап, жалтырап, күмүш, нурларын жер жүзүнө аябай чачып жаткан ай дагы, бул түнкү кокусунан келип чыккан сырга таң калгандай болуп, кабагын чытып, күүгүмдөнө баштады. Барган сайын жер үстүнөн шооласын тартып ыраакта, оолактап күн батыштагы жер менен көктүн кошулган жерине карай бет алды.

Айдын оолактап, четтегенин көргөн зоокчул жылдыздар баштакыдан да күчөп, нурларын арттырып, биринен-бири озууга тырышып жымылдашты...

Жердин үстү кара кочкул түскө кирип, калың, кара көлөкө менен оролуп, кабагын карыш салып, капа болгон өңдөнүп, акырындап караңгылыктын кучагына кире баштады.

Көлдүн ичиндеги дүнүйө менен убара болуп, тышкы дүнүйөдөн кабарсыз, убайымсыз жүргөн ак балыктар, айга карай секиришти. Суунун үстүн жыбыратып, чабактап, оюн салышып, батып бара жаткан ай менен амандашты... Ага кирсиз, күнөөсүз көңүлдөрүнөн чыккан соңку саламдарын жибершти...

Тегерек дагы тынч... дагы жымжырт...

II

Шаркырап аккан чоң суунун оң четиндеги жайкалган көк чөптүү сазга жайыла конгон көп айыл. Катар тизилген солдаттардай болуп бирөөнүн артынан бирөө сап тартып кеткен ак күмбөздөй болгон келишимдүү боз үйлөр. Ал үйлөрдүн суу жактагы четинде койлор түнөй турган орун. Анын эки жагында тартипсиз тигилген беш-алты алачык. Айылдын кыбыла жагындагы обочороок булуңда кулундарды байлай турган желе. Көрүнгөн айылдын орто чениндеги эки-үч жердеги мамыда ээр-токумдуу бир топ сындуу аттар байланып турат.

Таң атып, жер-жердин баары күндүн алтын аралаш мала кызыл нурлары менен толуп келе жатат. Күндүн нуру менен чөпкө түшкөн кыроолор жылтылдап,

күмүштөй болуп жаркырашты, эртең мененки салкын-чарак желаргы чөптөрдү түнкү терең уйкусунан терметип ойготту. Чөптөргө түшкөн кыроолор тамчы-тамчы болуп мөлтүрөп жерге куюлду.

Табият ойгонду. Мурунку күндүн күндүзгү турмушу ага кайта келди. Жан кирди... аракет, турмуш жаңырды...

Тегеректеги элдин баары күндүзгү аракетке камынып, ар ким өз оокат-тиричилигине карай бет алып, туш-туш жакты көздөй тарап жатышат. Күзгү аштык бастыруу, чөп үйүү, кыштоону оңдоп, кышкы конушка даярдануу, алган аштыкты кыштоого жеткирип, оро казып көмүү мезгили. Ошондуктан эч колун куушуруп, тобокел кылып бекер жүргөн киши көрүнбөйт. Журттун баары аракетте, кызматта. Кырчылдаган кышты, мурунтан камынып, камылганы жеп каршы алуу сарамжалын кылып жатышат.

Жумуштун кызуу мезгили болгондуктан башка жердеги айыл-апалардын баары өз иштерине кетишип, камылга жеп жүрүшсө да, биздин жогорку айылдан талаага карай жөнөгөн киши түк көрүнбөйт.

Бүгүн малды таң эртең менен эле талаага чыгарып жиберипти. Короодо мамыда байлануу турган аттардан жана булуңдагы желеде жаткан кулундардан башка мал көрүнбөйт. Адырдагы өтөк-өтөктө жайылып оттоп жүргөн койлор, сайдын башындагы өрдөштө жер көчүрүп кишенеп жүргөн жылкыларга караганда, бул малдуу айыл экендиги билинет.

Айылдагы үйлөрдөн бир кирип, бир чыгып кеңешкенсип жүргөн эркектер, обочороок жерде учураша калып, шыбырашып күлүшкөн келин-кесектер, бул айылда бир чоң сүйүнчүлүү иш бардыгын көрсөтүп турат.

Күндүн мурду көтөрүлүп, улуу шашкеге жакындаган кезде башка жактагы айылдардан бирден-экиден аттуу кишилер келе баштады. Айылдагы аракет мурункусунан да жанданып, жүргөн-тургандар көбөйүп, элдин карааны артты.

Бул бир дубан элге өзүнүн байлыгы, манаптыгы менен даңкы жайылып, атагы чыккан белгилүү чоң Ма-

мырбайдын айылы. Мамырбай байыртан бери мурдуна суу тийип, суукка тоңбогон атактуу уруунун тукумунан болучу. Байлык-манаптык, сөзгө чечендиги, элге эптүүлүгү аркасында жумурай журттун баарына маалим. Эл ичинде бир дубан элди бийлеп турган оёздун алдында болсун сөзү өтүмдүү, жугумдуу боло турган. Ошондуктан кулагы уккан, көзү көргөн элдин баары:

– Чыккан жерден чыгат. Болгон жерден болот, – деп айтышчу.

Бул ылакапты билбеген, айтпаган киши аз учурайт. Эки сөздүн биринде Мамырбайды мисал кылып, оозго алып эстей кетпеген киши жок катарында. Мамырбай ат жалын тартып мингенден баштап эл-журтка аралашты. Жаш чагынан бери «ата дөөлөтү», «ата даңкы» Мамырбайды көтөргөндөн көтөрдү. Бара-бара эл бийлеп, кун ойлоп, бүтүм кылып жүрүп калың элдин көңүлүн өзүнө оодарды, кадыры артты.

Көп ичинде өзүн чынардай көргөн Мамырбай, өзүнөн төмөнкү, жогоркулардын жигин ажыратып, ар кимдин өзүнө жараша мамиле кылууну да элдин баарынан жакшы билет.

Мамырбай отуз жашынан тартып 5-6 жыл удаа болуш, бий болуп турду. Дубандын тобуна катышып, эки дубан арасындагы чыр-чатакты бүткөрүп, дубандан-дубанга маалим болгон. Ар жерде, ар качан:

– Жаман тилден сактасын! – дечү.

Атагын алган болуш болгон кезинде Мамырбайдай үйөзгө жаккан, сөзү өтүмдүү болгон киши жок болду. Жакшылардын үйөздө иши болуп, тагдыры анын колунда болсо, Мамырбайсыз үйөзгө жакын бара алышчу эмес. Макең үйөзгө барып, жакшылардын муңун айтып, ишин орундатканда, андан кадырлуу киши болбой турган. Мындай убактарда өзүнүн да көңүлү көтөрүлүп, башты койкойтуп «корс-корс» күлүп, кубанып калычу. Макең менен бирге үйөздүн алдына барганда, анын жүрөгүнүн тоодой экенине, кадырынын артыгына таң калышып:

– Атааң көрү, Макеңдей бол, үйөздүн алдында тебетейин албай эле, кол берип туруп, кадимки биз менен сүйлөшкөндөй сүйлөшөт, – дешип шилекейлерин агызып, тамшанып келише турган.

Бир үйөздү бийлеп турган кашка баштын алдында мынчалык кадырдуу Макең эл ичинде, топто андан бетер баалуу экени белгилүү.

Ошентип Макең бир жагынан улукка жагып, бир жагынан эл ичиндеги чечен, манап болуп доорон сүрдү. Мингени жорго, кийгени асыл, жатканы жумшак, капакайгы дегендин жытын да билбейт. Мунун үстүнө анын байлыгы да кошулуп, Макең бир кудайдан башка эч кимден коркуп да, жалтанып да көрбөдү.

Макеңдин 300 дөй жылкысы, үч миңдей кою, жыйырма беш төөсү болуп, өзүнүн айтуунча «өлбөс оокат» бар. Ошондой болсо да Макең дүнүйө жыйноодон, башка-баш, малга-мал кошуудан ыраак эмес. Ойлогон ойдон, кескен калыңдан, чыгарган бүтүмдөн Макең көбүрөөк алууну ар качан эсинен чыгарган жок. Жылкыны беш жүзгө, койду андан бетер көбөйтүүгө Макең ар качан даяр. «Өлбөс оокатты» ого бетер өлбөгүдөй кылууга эки көзү төрт. Беш намаздан кийин ар качан:

– Оок кудай, насыбыңдан куру койбо! – деп бата кыла турган.

Макең кудай берген дөөлөт, наам аркасы менен бейбечераларды да «куру кол» койбоду. Макеңдин сорпосун, кымызын, сүтүн аңдып, этек-жеңин кагынып, силкинип жагынгандар көп. Бирок алардын баарына Макең жайыла койбойт. Айылдаш, короолош олтурган он чакты түтүн кедейлер анын түндүгүнө карап турушат. «Куданын кулу, Мукамбеттин үмбөтү» болгондон кийин:

– Кедей-кембагалдарга колунда барлар жардам кылсын, – деген пайгамбардын кадысын Макең жакшы орундайт. Кедейлерге кою, жылкысы, кара малдарынан саан берет. Аларды жансактатып, оор күнүн жеңил кылууну ойлойт.

– Башкаларга акча чыгарып, бекер чыгым болгондон көрө, саан берсем мал багылуу, аштык айдалуу эмеспи?.. деп «боору ачып, жаны кейип», кедейлердин камын ойлой турган.

Бирас, Макеңдин бул оюнда түк калети жок. Ар качан мал багылуу, отун-суу даяр, аштык, чөп үйүлүү. Кедейлердин карды ток болгондон кийин кайгы да жок. Бекер мал багып, отун алып, суу куюп, бекер саан алгандарына алар жатып да, туруп да шүгүр кылышат.

– Баатырдын өмүрү узун, дөөлөтү көп болсун, шамшум этирип турат, – дешет шордуу кедейлер.

Кедейлер менен кандай сүйлөшүүнү, кандай кучагына тартууну, кандай кылып бөйпөңдөтүүнү Макең беш бармагындай жаттап алган. Алардын ак көңүлдүүлүгүнөн караңгылыгынан пайдаланып, таманын талытып, маңдай терин агызып, бекер иштегенине «саанын» милдет кыла турган.

– Мен болбосом, булар кайда барар эле?.. кырылбас беле, кара таандай болуп, – деп дөөлөттүү кылган кудайга беш намаз сайын кулдук кыла турган.

Эл менен сүйлөшө кетип, айыл-апа, мал-жанга кезек келгенде, Макең көкүрөгүн көтөрүп:

– Көз карамалар, бизде да бир айгыр үйүрү бар, – деп каткырып калычу.

Макең өзү катын жандуураак киши.

Шариятка тууралап, ак нике кыйдырып, кырчындай кыз алган мончоктой үч катыны бар. Алардан көргөн төрт эркек, үч кызы бар. Кыздарынын экөө күйөөгө берилип, бирөө «эрке талтаң» болуп үйүндө турат. Балдарынын экөө үйлөнүп, өз алдынча бөлүнүп, оокаттарын бөлөк кылышат. Ата даңкы, байлык аркасында алар да сорпунун тескейинен кеп салып, адамдын «жаманынан» качышат.

Бөрү баласы – бөрү да.

Мамырбай баатырдын төрт түлүгү түгөл. Байлык, жыргал колдо. Атагы эчен дубанга жайылган. Турмуш

камсыз, кайгысыз. Ичкени кызыл чай, жегени май, көңүлү ар качан жай. Кирпигине кир жугузуп көргөн эмес. Азуусун айга жанып, ааламды өзү бийлеп өмүр сүрөт. Жай жайлоодо, кыштын күнү карагайдан салдырган заңгыраган ак үйдө өмүрүн өткөрөт.

Макең быйыл пайгамбар жашына – алтымыш үчкө келди. Ошондой болсо да, эти чыйрак, дени таза, сөөгү мыкты, эки бети кыпкызыл, чүйлүсү казандай. Тепсе темир үзгөндөй күч-кубат, алы да бар. Ошондуктан Мамырбай баатыр өзү айткандай:

– Кырчындай болгон кызга ылайык.

Анын атта жүрүшү, баскан-турганына караган убакта, пайгамбар жашына келген кишиге такыр окшобойт. Макең соңку кезде:

– Пайгамбар жашына келдик. Карыдык. Эми тоботук кылып, беш намазды үзбөй үйдө жатсам болду. Эми жаштар иштесин. Тизгинди аларга берели, алар да аттанып көрүшсүн, – деп ынсапка да келип кала турган. Бирок алган атак, өткөн кадыр, «өлбөс оокат» түгөнгүр, көнүккөн ата-каада калгысы жок.

– Макем келсин, Макем келмейинче иш болбойт, – дешет да турушат, үзөнгүлөш, кадырлаш жакшылар.

Ушенетип баатырдын жаны дале жай таппайт. Макең дале топтон, доо-доомайдан, чыр-чатактан кала элек. Далё андан-мындан олжо алып, жараштырып, бүтөштүрүп «чырпып» калганды таштай элек.

Баатыр, ушунчалык даңкы жер жарып, журттун аксакалы, «көсөмү» болуп, «өлбөс оокаты» жеткендей болсо да, турмушунда – бир жашырын кемчилиги бар, өзүнүн ыраазы болбогон жери бар.

«Турмушунда толбогон, капшыты чыкпаган бир жер бар» – деп сай-сөөктү какшатып, жүрөктү дөмпөйтөт да турат, көңүл чиркин.

Чыны ушул. Бир кемчилик, бир капшыттын бөксө жери бар. Бул жашырын сыр Макеңдин жүрөгүн көп өйкөйт, көп сар-санаа кылат. Ушул кемчилик, ушул на-

аразылык, жаткан-турганда да, беш намазды окуганда да эстен чыкпайт. Көбүнчө соңку убактарда көз алдынан элестеп эле кетпей туруп алды.

Бул кемчиликти, бул нааразылыкты өзү, улуу катынынан башка эч кимге чечилип, айрым-ачык айта элек. Байбиченин тескери сүйрөп, ооздуксуз ала качкандыгынан, ыраазы эместигинен жана өзүнүн болбогон себептер менен ал сырын тышка чыгара албай келди. Бирок ушул кемчиликти толтуруу, ушул нааразылыктан кутулуу далайдан бери Макеңдин ичинде кайнайт. Далай жылдан бери Макеңди ойго салып, уйкусунан калтырып, кыйнайт. Бул ой, бул жашырын сыр, Макең улгайган сайын күч алды. Күндөн күнгө ичин өйкөп, аны капа кыла турган болду.

Макең намаз окуурда «ошол эске келбесе экен» деп жаман шаша турган. Эчен аяттарды, аяты күрсүлөрдү окуса да, пайда кылбайт. Кулак кагып, сүрө окуп, саждага жыгылганда «кылт» этет да эсине түшөт.

– Мына, шайтан, мына азгыруу... астафурулда... тобо!.. намазды бузат. Кудайга күнөөкөр, пайгамбарга шерменде кылат. «Ал» эсине түшкөндө бир берекет намазды жаңылып, беш-алты кайтара кулак кагып, жаңырттып окуйт – «Э, кудая, кудайы керим, бендеңди азгыра койбо!».

Болбойт. Бир эстеп алгандан кийин кайта жакында эсинен кетпейт.

Макеңди кыйнаган, эсинен кетпеген кудайга күнөөкөр, пайгамбарга шерменде кылган сыр эмне? Макеңдин эмнеси жетишпейт, капшыты кандайча чыкпайт?... Албы, ал – тал чыбыктай буралган, бети айдай, эти жибектей жумшак бир кыз алып, шейшеп жаңыртуу.

Ырас, көңүлгө толгон кызды алып, шейшеп жаңыртуу сооп иш. Катынды төрткө толтуруп, шариятка туураласаң, пайгамбардын сүннөтүн өтөгөн болосуң.

Мына, Макеңдин турмуштагы кемчилиги, капшыты бөксө жери ушул болучу.

Бул муратына жетсе, шейшеби жаңыrsa Макеңдин дагы бир жакшы ниети бар: Мекеге барып, пайгамбар саабалар жүргөн жерге зиярат кылып, ажы наамын алып кайтуу.

Макең кудайдын кошконун, пайгамбардын айтканын баарын кылат: малынан зекет, аштыгынан үшүр берет, жардыларга кайрылышат. Беш убак намазын үзбөйт. Дааратын сындырбайт. Битир, садака дегендерди берүүгө Макемден марты жок. Чала соколосо да окуганы куран. Ошондуктан Анжияндан айланып келген кожо, молдолор Макеңдин үйүнө түнөбөстөн өтпөйт. Далай эшендерге кол берген, мурут болгон.

Мына, эми башына – баш, жанына – жан кошулганы турат. «Төрт» кылып, пайгамбардын сүннөтүн өтөсө, анан ажыга барса, Макеңден чыныгы мусулман болобу? Ушу тилегине жетсе Мамырбайдын телегейи тегиз, төрт түлүгү түгөл болот да калат. Ушул ойлогон оюн чечип, тилеген тилегине жетип, күзөткөн, күткөн максатты ишке ашырууга ашыкты. Үч түн, күн байбичеси менен кеңешип, көңүлүндөгү «ак ниетин» айтты. Алардын ыраазылыгын алууга, тилегине тилектеш экендиктерин угууга жан аябады. Аракет кылды. Ускалуу улуу байбиче бир топко дейре көнбөй тыйтактады. Макем ал-жанын койбой, бөйпөңдөп, алды-артына түшүп, тынчын кетирди. Байбиченин табар амалы, кылар аргасы калбады. Аркы-берки сөзгө көнбөй, өзүнүн дегенин деп, жанын койбогондон кийин:

– Мейлиңчи, теги, алсаң ала бер... бирок тигилерин көнүшпөйт ко. Жаш эмелер канетип ыраазы болушсун. Карган күнүндө тизеңди жылыткандай эмең болбогондон кийин, абсаңдабай эле койсоң болор эле деп ускалуу байбиче Макеңе жол берди.

Чын эле, байбиче айткандай жаштар балаа кылды. Макең алар менен кыйчылдашып, эпке келтире албай эси ооду. Алдап-соолап, жакшы айтып, жаман айтып да көрдү. Бирок эрке токолдор оңойлук менен макулдук беришкен жок. Ыраазы болгон байбичени да күбүрөп-шы-

бырап бир топ кармап-шилеп алышты. Кетенчиктеген бойдон кежигелери кер тартып, моюн бербеген токолдорду шылтоо таап, Макең дүмпүлдөтүп да алды. Эчтеме кылып эшке келтире албай Макеңдин эби кетти.

– Керек-мереги жок. Бизден эмне көңүлүң калды?.. Биз эмнеден жаздык, жаңылдык, үстүбүзгө токол алгандай?... – дешип ажылдашып Макеңди жакын келтиришпеди. Анын шайманы кетти. Жакшы да, жаман да айтып көндүрө албагандан кийин Макең аларга кол шилтеди.

– Атасынын көрү, катынга жалынгандай мен акмак бекемин. Көнүшпөсө көнүшпөсүн, турушпаса турушпасын... Өзүмдүн дегеним деген... катын деген катындай эле болот. Булар эң эле ээн баш, кесирдүү эрке болуп кетишкен турбайбы. Үстүңөргө токол алып, сазайыңарды берейин. Ошондо мыктуулугуңарды көрөмүн!.. – деп өзүнүн тилегин өзү кубаттап, эмне болсо да, көктөн таш жааса да өз дегенин кылууга бекем убада кылды.

Мамырбай боло турган зайыбынын жылуу төшөгүн, жаңы шейшебин ойлоп тынымы кетти. Бул ишке абдан бел байлап, жеңди шымаланып киришүүгө ой кылды. Ишти көп созбой, убакты канимет билип, тезинен темирди кызуусунда сокмок болду.

Таттуу ой, терең кыялда олтуруп эшикке чыкты. Акырын, салмак аттап, маңдайдагы дөбөгө барды. Көздөрү муңайыңкы, өңү кубарыңкы. Бир нече күндөн бери катындар менен ызылдашуу оңой таасир кылган көрүнбөйт. Дөбөгө чыгып тегеректи айландыра карап алды. Уясына жакындап бара жаткан күн чагылышып, уялдырды. Бул жер күнөс, абасы таза, билинбей соккон сыдырым беттен сылап, көкүрөккө кирип жай алды. Таза, серүүн жел көңүлдү ачты. Адырда ыргалышып жаткан койлор баштарын көтөрүп айылды карашты. Ыраактагы күндүн нуру көлдүн үстүн күмүштөй жалтыратты. Көйкөлгөн көл себилген берметтердей болуп жылтылдап, термелип турду. Төбөсү көк тиреген, ак селдеге оронгон тоолор калкыйт, туманданат. Бозоргон адыр, жайылган бөксө

кечки көлөкө астында муңаят. Жай келип, кышка жылуу жактарга кетип бара жаткан каркыралар, асман мелжип, карыккан үндөрү менен «кош» айтышат.

Азамат асыл элде бар,
Атыр жыты желде бар.
Алты саамай, бураң бел
Асылкеч, сулуу, сенде бар;
«Асылсам» деген мойнуца
Азаптуу арман менде бар...

Укурукту сүйрөтүп, азоо атты так түйүлтүп, созолонтуп ырдап, жылкычы жигит белди аша берди...

Табияттын кечки сулуулугуна суктанып, таза аба жутуп, жаратылыштын байлыгына тойбой, таң калып олтурган Макең селт этип кетти. Өзү да жакшылап сезбестен: Азаптуу арман менде бар!.. – деп жылкычыны ээрчип, терең күрсүнүп койду.

Макеңе жаратылыштын сулуулугу, байлыгы, кендиги, жылкычынын ыры өтө таасир кылды. Төмөн жакта, сайда шоолдоп суу агып жатат. Ошол сайдагы көк кашка, тунук суудан ууртагысы, ички ысыкты куугусу келди. Алда неге көңүлү ичкерди... жумшады... жашыды – эки томолок жылуу жаш тегеренип тизесине тамды...

Макем дөбөдөн түшүп үйгө кайтып келди. Кабагы салыңкы. Эчен күн тынбай жүрүп келген кишиден бетер өңү купкуу, үн-пүн жок. Унчукпай, жерди тиктеп, томсоруп олтуруп, эки чыны чай ичип, улуу байбичесинин үйүнө жөнөдү.

– Атама эмне болгон, кабагына кар жаап калыптыр. Бир ооз бирдеме дебей эле, үтүрөйгөн бойдон чыга кетти, – деп Жаркынай да этек-жеңин кагынып, оозун чормойтуп, эликтеген өңдөнүп үйдөн чыкты.

Эртеси Макең кечекиден көңүлдүү болуп турду. Үй-бүлөсү менен жалпаңдап сүйлөшүп, кезеги келген жерде токолун шылдыңдап да алды. Чай ичилип, дасторкон жыйылгандан кийин улуу баласы Жапарды чакырып, бир топко дейре шыбыр-күбүрдө болушту. Бир аздан кийин улуу

байбичени да чакырышып келип, үчөөлөп кеңешишти. Маселе чечилди. Акыл суроого, кеңеш угууга айылдаш коңшулардан аксакалдар чакырылмак болду. Түшкү тамакка үй-бүлө жакшылап камданды. Семиз ирик союлуп, эт казанга түштү.

Эшик ачылып, салам айтылып, талапташ, тилектеш аксакалдар үйдөн орун алышты. Сөздөн сөз, кептен кеп чыкты. Кокондун каны Кудаярхандан башталып, Кененсарынын чабуулу, бугу-сарбагыштын салышы, орустун келиши, Зарпек султандын кан көтөрүлүшү, анын сөөлөтүнө дейре жетишти. Азыркы «ак падыша» менен Германиянын урушуна да шыбага беришти. Германиянын уулуу газдары, учкан аэропландары, элүү-алтымыш чакырымдан ала турган замбиректери сындан чукул өтүштү.

Эт бышты. Кол жуулуп, дасторкон жайылды. Булоосу бурулдаган, майы килтилдиген табак-табак эт, сакалдуу-көкүлдүүлөп тартылды. Туурамчы жигиттер жеңди шымаланып, этти кабелтең кармап чалууга киришти. Эт үстүндө да ооз кыбырабай, жортуулга чыкпай тим кала алган жок. Кимдин конокту кандай күткөнү, манап-мартчылыгы, сойгон бээсинин казысы эче эли чыкканы, кимдин бир койдун этин бүт жегени, кимдин бир казан жарманы ичип түйнөк болгондугу, Баатыркан – Баатыркан болгон кезинде эт туурамчысына жини кандай келгендиги жана башка ибир-чыбырлардын баарын бир катар айланып өттү.

Эт желди. Кол жуулуп, дасторкондор кагылды. Кайта салынды. Буусун буркурагып самоор келип, эпчи жактан орун алып, ачуу салынган чай куюлду.

Макең өтө көңүлдүү, жумшак, ачык-айрым.

Эшикке чыгып келип, оңтойлонуп олтуруп, бир-эки жолу оозун кыбыратып, бирдеме демекчи болуп басылды. Ичтеги сырды айткысы да, айтпагысы да келди. Ошондой болсо да, мурунку ою жеңди.

Көптөн бери ичин өйкөп, тынчын кетирип жүргөн сырын сылык-сыйда кылып, жипке тизгендей тизип чык-

ты. Карылыктын алды, жаштыктын соңундагы ак тилегин аксакалдарга ачып берди.

– Туздаш, даамдаш, тилектешпиз. Менин ак тилегиме ак батаңарды берип, акылыңарды айткыла. «Кеңешип кескен кол оорубайт» кеңешиңерди уктургула!..

– Мунуң жакшы кеп, Маке! Ак тилегиң алдыңан чыксын... самаган муратыңа жет!.. Мунун эч бир арсар жери жок, ата-бабанын жорук-жосуну, шарияттын кошкону... кудая шүгүр оокат бар, мал-баш аман. Мукамбет алейки-салам деле төрт катын алган дейсиңби?..

Макең жеңди. «Ак тилеги» көптүн алдында кабыл болду. А, катындардын атасынын көрү, кыңшылап-кыңшылап басылар. Аксакалдар дагы бажылдашып Мекеге барып, олуялардан, саабаларга кирип чыгышты. Бухара падышасынын 70 катыны, Урум калипасынын (түркия султаны) сарайларындагы кайнап жаткан жарыяларды да жөн коюшканы жок.

Маселе чечилди. Кеп бүттү...

Макеңе жылуу-жумшак кошомат кылышып, көңүлүн көтөрүп, тилегине тилектеш экендиктерин кат-кат айтышып тарашты. Ичи ооруп, бүгүн койго баралбай калган койчу Жумай эшикте жүрүп:

– Тойдон абыдан тойгончо жейт экенбиз, ээ!.. Кайран Макем!.. Кандай келин кез келер экен? Буларына окшоп, сараң шүмшүк болбогой эле!... – деп оозу-мурутун сыйпап, өзүнчө кубанып калды.

Баатырдын көңүлү көтөрүңкү. Жүрөгү дүп-дүп согот. Өңүнө кызыл жүгүрүп, башкача ирең кирген. Күлүмсүрөп, өзүнөн-өзү кубанат. Мойнунан бир оор жүктү түшүргөндөй атайы аталган аманаттан кутулгандай жымыңдайт. Көрүнгөн кишини кучактагысы, аны кысып, кысып өпкүсү, жыттагысы келет. Башка күнү жыландын түгүндөй көрүнгөн койчу Жумай да бүгүн алда кандай жакын, жагымдуу көрүнөт.

Бир жерде олтургусу келбеди. Дөбөгө чыгып азыраак жер-сууну тамаша кылгысы, таза аба жыттагысы келди.

Күндүн нуру жерди жылытып, жылуу аба таркатты. Калкылдап элес-булас көрүнүп, ыраакта закым көшөгөлөндү. Сууга бир тийип, бир чыгып, күн нуру менен жаркылдап ак чардактар өзөндү өрдөдү. Тегерек, адыр, булуң, жыбыт-жылганын баарынын ыйманы ысык көрүндү. Баары Макеңдин «ак тилегине» тилектештерин билдиргендей муңайым турушат.

Сүйүнгөнүнөн көңүлү толуп Макең да мас... Макеме кошулуп уялгансып, толукшуп табият да мас...

III

Бетти чымчып, кулакты чертип күзгү суук, кыбыла шамалы зыпылдайт. Кара кочкул, көк ыраңга киргизип жайылган көлдү чайпалтат, ак көбүктөр чачыратып, тоодой толкундар бир-бирин кубалап өтүп жатты. Төө өркөчтөнүп, кобул-кобул болуп, ак тамчылар ыргытып толкундар ойной баштады. Шоолдоп келип, жарга кагылып, кайта эңшерилди. Жарга кагылган толкундун эп-кини менен жер солк эткендей болот.

Кечээ керели-кечке дейре кара нөшөр жамгыр жаады. Кургак, кагыраган сайлардан мелт-калт болуп сел жүрдү. Төөдөй таштарды тыйын ордуна көрбөй калдыратып агызды, көп жерлерди оюп, аң кылып көп жерди тегиздеп, жердин түрүн өзгөрттү.

Бүгүн таң эртеңден бери катуу шамал жүрүп, жандан өттү. Күн суук. От жагылбаган үйлөргө балбылдап оттор жагылды. Асманды, кабагын карыш салган карарган булуттар бербей жатты. Азыраак сергигенсип, көк жүзү ачылган өңдөнгөнсүйт. Бирок узакка барбайт, салбыраган, калкыган булуттар келип, мурункулардын ордун басат. Аба бузулуп, табиятты көңүлсүз бошчулук, жымжырт-жылаңачтык каптаган. Терebelдин баары тымтырс. Тырп кеткен жан жок.

Булун-булуң, өтөктүн баары жаткан-турган, бүрүшүңкүрөөк тарткан мал менен толгон. Күндүн суук-

тугун, аба ырайынын көңүлсүздүгүн жактырбаган өңдөнүшүп, оттоого моюндары жар бербейт. Шамалга соорун салып, денесин жыйрып, ыкта жылкылар жатышат. Канаттуулардан канат серпкен ырымга бирөө жок. Алда кайда жоголгон.

Жамгырдын суусу кургап, жерге сиңе элек. Жердин бети ылжырап, жылбышкак тартып, чылпылдап турат. Ой-дөң дебей баткак, чалчык болуп эзилеп, чалмакей чалынып жатат.

Бүгүн оокат-тиричиликтин артынан сүрө түшкөн эч ким жок. Күндөгүдөй ары-бери жүгүрүп, карбаластап, ишке чуркаган жан жок. Анда-санда бирөө кырманын, бастырган кызылын саман менен жаап, үймөктөрүн оңдоп жүргөнсүйт. Кылган кызмат, сиңирген эмгегин талаага кетирбес үчүн ороп-чулгап, жаан өтпөстүн амалын кылган анча-мынча дыйкандар көрүнөт. Алар да аркыраган шамалдын заарына чыдай алышпай, айылдарына карай шашылышат.

Көлдүн жээгиндеги калың чычырканакты аралап, жыландай ийрилип, бурулуп аккан кара суу. Суу боюнда ар кай жерде топ-топ адашкандай болуп чыккан маңы жапыс камыштар. Шамалдын эпкини менен ары-берн ийилип, күнү-түнү тынбай шуулдашат.

Ошол кара суунун күнгөй жагында жайыгыраак тарткан, күнөс булуң. Булуңду өрдөй жайыла конгон калың айыл. Күндүн сууктугуна, шамалдын заарына моюн бербей, колдорун үйлөй-үйлөй сууга жөнөгөн келин-кыздар. Бакандарын ийиндерине артылта салып, этектерин булактатып, кыт-кыт күлүшүп, суу ташып жүрүшөт. Чач мончоктун шылдыраган үнү менен шамалдын ышкырыгы кошулуп мундуу, жагымдуу үн чыгарат. Айыл бүгүн жандуу. Бардык жерде иш кайнайт. Башка күндөргө караганда тазараак кийимдерин кийинип, белдерин кур менен кыналта курчанган, шырыктай жаш жигиттер. Үйдөн үйгө, жумуштан жумушка жүгүрүшөт. Буттары буттарына тийбей, такылдап кызмат кылып жатышат.

Келиндер менен кагылыша кетип, чымчып, көз ирмеп кеткен эрлер да аз эмес. Көзүнүн асты менен кылгырып караган жайдары жымыйган сылык-сыпаа келиндер.

Бүгүн бул айылдын ички-тышкы көрүнүшү башкача.

Алты жашар баласынан тартып, алтымыштагы абышкаларына дейре кабагы жарык. Баарынын көңүлү көтөрүңкү, жүрөгү кызуу, ар кимиси өзүнчө жымыят. Өзүнчө кубанат. Булардын өңүн, жүрүш-туруштарын байкаган киши:

– Бүгүн булардын баарынын эле оң көзү тартса керек дээр эле.

Айылдагы элдин кылык-жоругуна карап, бүгүн бул айылда бир чоң кубаныч, чектен тышкары бир иш болгонун же болорун байкоого болот.

Чепкендерин бүйрө кумтуланып, тебетейлерин баса кийинип абышкалар короого чыгышты. Гүүлдөп кызмат кылып, жүгүрүп жүргөн келин-кесектер, жигиттерге көздөрү түштү. Иш кызуу, карап тамаша кылып тургунд келбейт. Абышкалар да чеке-белдеги балдар чала таштаган эмелерди кымып-кымтып, кол кабыш кылышканысыды. Ишти чоркогураак кылгандарга:

– Аны мындай, тигини тигиндей кылбайсыңарбы... Жолуңар болгурлар! – дешип, ишти бышыктап акыл-насаат айтышат.

Бул айылдын жаш-карысы, катын-калачы калбай эмнеге шашылат? Жалпы жайык жабыла кызмат кылып, карбаластап, камынып жатканында эмне кеп бар? Мекеден келе жаткан ажыларды күткөндөй күтүнүп, элеп-желеп болгондору бекер шумдук эмес. Кызуу аракет менен бирге ээн жайлоо жылмайган өңдүү күлүмсүрөгөн көздөрү бул айылдын бекерден-бекер бүлүнүп жатпагандыгын билдирет.

Бул айыл, жеке гана бүгүн эмес, кече күн шатыратып кара нөшөр куюп турганда да тим жаткан жок. Үй ичтерин тазалап, идиш-аяктарды зымылдатып, жаман-жумандарды эшикке алып чыгышкан. Бүгүн үй ичин шай

башкалап жакшы, таза жууркан, төшөк жыйнашты. Отун сууну, кем-кетикти күн мурун белендешти. Иши кылып уят болбогудай, беттери кызарбагыдай болуп камынышты.

Бул бүгүнкү түнкү кубанычка, ийгиликке даярдануу.

Ушул ийгиликтүү түндү, ушул эчен жылдан бери бир келген жыргалды көңүлдөгүдөй өткөрүп, дос-душман таба кылбагандай болуу керек. Келген-кеткендердин көңүлүн көтөрүп.

– Баракелде сыйыңа да, күткөнүңө да!.. – дегендей алкыш ар кимдин санаасынан кетпейт. Биздин айыл самаганындай кылып күтүндү, дос-душман суктангандай болуп камынды.

Бул айыл, «С» болушунун атактуу ажысы, билерман молдосу Кендирбайдыкы. Кендирбай ажы жаш чагында айылга келип, бала окутуп, тыйын таап жүргөн кождон окуган. Бир топ жыл үзбөй, удаалаш окугандыгынан «чоң молдо» наамына конгон. «Сополдаяр», «Чаар китеп», «Набайы», «Бадал», «Кадистеринди» суудай айдачу. Эчен-эчен касиеттүү китептерди ажым уктап олтуруп, жатка айтып берүүчү. Ажым фарсча, арабча кадис, тапсирларды жомок сүйлөгөндөй айта турган.

Ажымдын ашкан молдолугун элдин баары биле турган. Букара өңдүү мусулмандын, диндин кайнаган жеринен окуп келген молдолор да ажымдын алдына келгенде талкан сугунгандай олтуруп калычу. Анча-мынча молдолор алдына келгенде эле сүрдөп кетип, үнү чыкпай жалдырап кала турган. Кээ бир тыңдуусунуп, молдолугуна ишенгендер ажымдын оозу-башын көрүп, – бул окуганды биз деле окуганбыз. Бизден артык кандай окуусу бар дейсиң?.. – деп тобокел кылып айтыша да кете турган. Ажымдын мындай кишилер келгенде айтыша турган бөлөкчө аңгемелери, өзүнчө туткан саясаты бар. Мындай жүрөктүүлөр менен ажы ары-бери айтышып келип, үй-бүлөсүнүн көзүнчө эле «кийиз-нифас» ка токтоло турган. Шор теке молдо үй-бүлөдөн

уялып, мукактанып, сүрүнүп барып, жеңилгенин билбей олтуруп калычу.

Мына, ажым ушул өңдөнүп келген далай-далай молдолорду көлөшкө отургузуп, иттин арткы шыйрагындай кылып жиберип, өзү атакка конгон. Кендирбай менен беттешип, жаакташууга Самаркан, Кокон, Анжиян өңдүү жерлерден келген кожо, молдолор да батынчу эмес.

Кендирбай ажы өз өмүрүндө эки мертебе Мекеге барып кайтты. Экөөндө тең курмандык чалып, пайгамбар, сабаалардын мүрзөлөрүнө зиярат кылып келди. Эчен-эчен пайгамбар, сабаалардын тукумдарынан болгон уламаларга кол берди. Алардын улуу батасын алды. Эчен мазарларды, шайыктуу жерлерди көрүп, тобо-топук кылып алда канча назир кудайы берген. Мекеден Медийнага, андан Шам-Шаривка келип, байыркы өткөн пайгамбарлардын мүрзөсүн көргөн. Жүргөн, көргөн жерлерде алда канчалык касиеттүү «топуракты», Мекеден замзамдын суусун артына келген киши.

Мекеден кайткандан кийин тосуп келген элге коно жаткан конокторго зам-зам берип, курма жедире турган.

– Мекеге барбаса да, зам-замдан ооз тийип, курмадан бир сындырым жеген киши тозоктун бетин көрбөйт. Кудай Талаа, канчалык күнөөлөрүн кечет, – деп далайды «ырыстуу», «бейиштүү» кыла турган. Далай-далайлардын «бейиш» дегенде оозунан шилекейи куюлуп, нур кыздарын кучактагандай ыйманы толук боло турган.

Кендирбай ажы караңгы, калың эл ичинде бирден-бир олуя, анын олуялыгын, кереметтерин «көрдүм» дегендер аз эмес. Муну өз көзү менен көргөн, ишенген, абдан ыкласын койгон муруттары да бир топ.

Кендирбай ажы ар качан жума түнүндө зикир чалат. Эл жалпы жатканча зиркилдеп куран окуйт. Анын караңгы түндөрдө зикир чалган, куран үнү толкунданып ыраакка-ыраакка угулат. Кишини алда кандай шумдуу, коркунучтуу ой чулгайт. Түнкү жым-жырт тынччылык бузулгандай, жерсуу бир жакка карай бет алгандай болот. Көктө калдайган

кара булут, жерди сасык туман баскан өңдөнөт. Талаанын түнкү кеңдиги тарылгандай, деминди чыгарбай бирөө муундургандай көрүнөт. Көк күркүрөп, чагылган чагылып, жер титиреп жер дүнүйөнү суу каптагандай болот.

Мына, как ушундай шумдуктуу түндө Кендирбай ажы кубулат.

– Эл жапырт уйкуга кеткенден кийин ажы үйүнөн чыгып короодо жүрөт. Ары-бери басып, теспесин тартып зикир чалат. Бара-бара кубулуп, ак буура болот. Оозунан ак көбүк чачыратып, желип олтуруп мечитке барат. Анын ичине кирип, алда кимдер менен сүйлөшөт, – деп көп киши айтышчу.

Экинчи бир айылдагы апенди чалыш Дыйканбай деген киши эл жанакыдай деп ажымдын «кереметин» айтканда, ажыңар, «ак буура» турмак «ак тайлак» да болбойт. Мекеден кийип келген узун ак чапаны бар. Ошону кийип, баштан аяк чүмкөнүп мечиттин жанына барып жанын жесин «көк шалкы» кармайт. Мурдагы жылы тегирменден келе жатып, мен да «ак буура» көргөмүн! Муну бир аңдып көрөйүнчү деп барсам, Абдырайдын «көк шалкысын» кучактап жаткан экен!..

– Ошонун эртеси эле, оозу ажымдын мечити жагынан кыйшайып калыптыр... – дешип Дыйканбайды мисал кылышат, элдин баары.

Мына, эл ичинде ажымдын кереметин, олуялыгын ушундай кылып сүрөттөшөт. Дыйканбайдын оозу кыйшайгандан бери элдин баары чочуп, кереметинин оңой керемет эместигин билип калышты. Ажым элдин мунусунан пайдаланып, зикир чалууну ого бетер күчөттү. Кадыры, олуялыгы элге жайылды.

Кендирбай бир чети молдо, ажы, бир чети олуязада керемет ээси.

Эл ичинде баркы, кадыры чоң. Улуу-кичүү дебей кол куушуруп, урмат кылышат. Кайда барса эшик ачык, жол кең. Элдин балдарын жыйып, жыл сайын окутат. Ый-мандуу, диндүү киши кылып чыгарат.

Ажымдын баркы жылдан жылга көтөрүлдү. Эл колдо барын аябайт дем салдырганы, оору сыркоодон айыкканы, бала сурап, дуба окутуп, тумар жаздырганы келип жаткандар үзүлбөйт. Төөдөн тартып, ат жетелеп келгендери да бар.

Качан болсо молдокемдин эшигинин алдында топурап жаткан катын-калач, мамыда байлалуу котологон аттарды көрөсүң.

Күзгү күнү аштык алып, үшүр берерде, анын жаңы салдырган кампасы эгин менен жык толот. Битирден түшкөн акчаны этек, калта көтөрө албайт. Зекет мезгили болгондо короого мал кошулат. Доорон алуу, куран түшүрүү дегендей убактарда ажым чач этектен болот. Кендирбайсыз эч кайда, эч ким жаназа окутуп, өлүгүн көмө албайт. Кендирбай ажысыз окулган жаназа – жаназа эмес, өлүм – өлүм катарына саналбайт.

Кендирбай ажы, мындай киреше кирип турган убакта такыр мүнөзүн өзгөртөт. Бала кыял, ачык чырай, бал тилдүү болуп кетет. Алдынан ким учураса, ошону менен кош колдоп көрүшөт. Көңүлүн көтөрө турган жылуу жумшак сөздөр менен эркелетип, таманына май төшөп сүйлөшөт. Үйүнө келгендерди алпейлеп каршы алып, төргө өткөзүп «илаппай, илаппай» лап турат.

Ошентип ажымдын шыбагасы, телегейдин барынан тегеренип келип кире берет. Ичтен, тыштан кирген киреше менен ажынын салдырган кампасы жык толот. Андан ашкандарын балдарынын үйлөрүнө, мечиттин бир бурчуна солойт. Булардан да артып бара жатса, коңшуларын чакырып алып, өзүнүн колу менен таратып берет. Бекер оокат, бекер тамак өзүнөн өзү эле камдалып, жыйылат. Насыясы жан кыйнабай, тер агызбай табылгандыгынан Ажымдан ырыстуу киши жок.

– Кудай берейин деген кулуна, белен кылат жолуна, – деп куранын окуп, теспесин жүз кайтара тартып, зикирин айтып жата берет. Тиккен үйү жаңы, жыгачы казактан алынган. Үй-бүлө бейиш жыргалында, үстү-баш-

тары бүтүн. Ичкен-жеген, куунаган-жыргагандан башка убайым тартар иш жок. Кол жоорутуп, бел талдырып кыла турган жумуш боло койбойт.

Ушул кереметтүү Кендирбай ажынын кызына каркыбар Макең куда түшмөк болду. Жуучулар келип, кыздын кеп-келбетин, сын-сыпатын көрүп, жактырышты, бир дубандагы жакшылардын далайынын алды саналган ажы менен Мамырбай түбөлүк куда-сөөк болушмак. Мамырбай, кызына жуучу жиберип, күйөө болууга тилегин укканда эле ажым жумула түштү.

– Кудай кошкон куда, пайгамбар кошкон дос болот. Мамырбайдан жакшы күйөөнү дүнүйөнү төрт айланам десең да таба албайсың. Кызды бергендей жерге бериш керек, – деп ажым, келген жуучулардын көңүлүн тапты. Аларды ардактап каршы алып, колдо бардын баары менен сыйлады. Жаркырап жайнап олтуруп, баатырдын сөзүн угуп, жан-алы калбай кубанды. Өздөрүнүн талапташ, тилектеш экендиктерин айтып, ниеттеринин тууралыгын баяндап өттү.

– Баатырга айткыла, мен ыраазы – кудай ыраазы. Баатырдан кыз эмес, андан чоңду да аябаймын. Эки «жаш» тилектерине жетип, мурааттары кабыл болсун. Усуп, Зулайкадай болуп өмүр сүрүшсүн!.. – деп күн мурун ак батасын берип, алаканын жайды.

Кебез байлап келип, куда түшө турган күндү дайындашып, келген жуучулар кайта жөнөштү. Ажынын мынчалык ардактап, урмат кылып, колго көтөрүп узатканына төбөлөрү көккө жетти:

– «Жакшынын шарапаты, жамандын кесепети» деген ырас да. Жакшыдан-жакшы, жамандан сасык кеп чыгат. Көрдүңбү жарыктыктын ускалуулугун?!..

Эшикте чыкыроон ойноп, денени диркиретет. Ачык аяз күзгү түндүн асманында жылдыздар жымыйышат. Короодогу чыйрыккан малдар көк буу чыгарып бир-бирине жан тартып сүйөнүшөт. Ыраактагы айылдан үргөн иттердин үнү алда кайда барып жоголот. Карарган бу-

луттар алда качан таралган. Асман чайыттай ачык. Шамалдар баштагыдан басаңчалай түшкөн. Караңгы талаада боз үйлөрдүн жылчыктарынан чыккан оттор бир өчүп, бир күйүп жылтылдашат. Ээлигип, ээ-жаа бербей толкуп алган, көл шуулдайт, гүүлдөйт... Жардан-жарга кагылып, ыргыйт... чектен чыгып жерди каптагысы, суу мемен кошо мөңкүгүсү келет...

Жыпар, Кендирбайдын бирден-бир көрөр көз кызы.

Өз жанынан артык, катын-балдарынан ысык көргөн чолпону.

Турмушундагы эрмеги, эркеси. Өмүрүнүн өбөксүз күндөрүндөгү көңүл ачары.

Эриксиз турмуштун ээлиткени менен Кендирбай жолдон жазды... Күнү менен айындай көргөн Жыпарын кадыр, наам үчүн курман кылууга ыраазы болду...

Айдын он бешиндей болуп калкыган, жайнаган турмуш мезгилсиз бүттү... караңгы, өңү суук, чала өлүк кучагына киргизди... анын эзилишине, жаштык кызыгын, жаштык жыргалын көрбөй өтүүнө себепчи болду, ошого сүйүндү.

Атыр жыты буркурап, гүл-гүл жайнап келе жаткан гүлдү керимсел сокту. Убактысыз тамырына балта чабылды... Анын мезгилсиз солуруна жол ачты... атыр жыттуу, үлбүрөгөн гүл үзүлдү...

Жыпар табият кучагына эми гана аяк баскан. Турмуштун эриксиз элирткени, ысык-суугу менен жаңыдан гана таанышкан. Турмуштун толкуну, олку-солкулугуна эми гана үйүр алган. Жарык дүнүйөгө жаңыдан бут шилтеген күнөөсүз жандардын бирөө...

Эми, эриксиз эрге кетмек...

Эриксиз буйлаланган жан, түбөлүк жанын кыйнап, зордук-зомбулук көрмөк. Азат турмуш, эркин күн көрүү мүмкүн эмес.

Жаны-дили жат, жалынсыз, отсуз жат жүрөккө жаш жүрөгүн такамак... жарык дүнүйөдө жашоо кызыгы менен эңсеген жүрөгү өчмөк.

Эркин, азат турмуштан ажырап, колу-буту байланып, түбөлүк капаска тыгылмак.

Кече эле бүтүн дүнүйөсүнөн, мал-башынан артык көрүнгөн Жыпар бүткүл жаратылышы, бүткүл жаштыгы менен абышканын алкымында жем болмок...

Неге мындай?.. Же турмуштун заңы түбөлүккө ушундай чийилгенби?!..

Мамырбайга берүү тууралуу Жыпарга бир сөз айтып, бир ооз ыраазылык алган жок. Сатылган малдан бетер кол кагышты да койду.

Мамырбай суратыптыр дегенде тебетейин көккө ыргытчудай болуп сүйүндү Кендирбай.

«Кыз деген буйлалаган төө, кайда жетелесең бара берет» деп ташбоордук кылды. Жыпардын ыраазы эмес тигине кенедей этибар кылбады.

Чынында, Кендирбайга Жыпардын ыраазылыгын сүйүп сүйбөгөндүгүнүн сокур тыйынча кереги жок. Атасы, тууган энеси ыраазы болсо, келишсе, кызга акыл салуу келесоонун иши.

Кызды тыштан сатуу эч ким, эч качан буза албай турган заң.

Айылдын бака-шака түшүп, кары-көгү дебей камданганы ушул. Бут бутка тийбей, суукту суук билбей сарамжалын жеп жатышканы – Жыпардын тагдырын чечүү болучу.

Жуучулар келип кеткени бир топ күн болду. Болжошкон күн – бүгүн.

Кудалар бүгүн келип, сөйкө салышты.

Күүгүм киргенден тартып чоң үйдө жакшылар, коноктор, кужурашып, каткырыктары жер жарып жатат. Бул түндө эки жак тең курсант... жыргап, куунап, көңүлдөрү ачылып, жандары жай алып, жайылып жаткан кези. Бүгүн – Жыпардын эркин-азат турмушунан айрылып, капастын эшигине аяк баса турган күнү... бүгүн – күнөөсүз кирсиз көңүлдү кир баскан, жүрөктү азап деңизине таштай турган бакытсыз күнү.

Бул түн Жыпардын бир турмуштан, экинчи турмушка аяк шилтей турган түнү...

Түн аяз, асман ачык. Кара кочкул көктүн берметтери жылдыздар жерге себилчүдөй көрүнүшөт. Табият терең, катуу уйкуда. Талааны акырындап жымжырттык каптады. Жер жүзүн шумдуктуу терең сыр койнуна алды... бул түнкү ишке ачуусу келгенсип, шамал кайтадан кутурду.

Шамал басаңчалагандан бери каалгып токтоно албай турган көл, баштагыдан беш бетер толкунданды. Эрденинен чыгып кетүүчүдөй болуп чайпалды. Айылды четиндеги бир үйдүн ити созолонуп, шумдуктуу улуду... Кечетен бери жыгачтын бутактарынан ажырагысы келбей турган жалбырактар дирилдеп, шамалга кош убак болду.

Айылдын жаны, кара суунун жээгиндеги камыштар, алда кимге жалынгандай, алда кимден жардам сурагандай үн чыгарышты. Кутурган шамал эч нерсенин ырайына карабайт, колуна туура келгендердин баарын булкуп-булкуп, айдаганы-айдаган.

– Ууу... ууу... ууу...

Удургуйт... каткырат... ышкырат...

I V

Күн кыргыз бешим...

Асмандагы ажары суук ак булуттар күн чыгышты карай сапырылышты. Бирин-бири кубалап, тоо таяна беришти. Алтын нурларын дирилдетип тоо тоонун башын күн чалды. Мөңгүнүн кары, көк жалтаң музу күнгө чагылды, жаркырады. Асканын асман мелжиген төбөсү, булуттун кучагына кирди.

Кечетен бери алай-дүлөй түшүрүп, удургуган шамалда бүгүн шайман жок. Далайдын үрөйүн учуруп, үлдүрөткөн шамал басылды. Эркелеп, ойноктоп күн нуру жайылды. Кара көгүш тартып, көкүрөгүн керип, көл мелтиредди.

Жер жашарган, жаңырган өңдөндү. Күчү кеткен күн нуруна төшүн жайып, күнөстөгөндөй көрүндү. Жерден ыраактап, нурунун күчү кетип бара жаткан күн да күлүндөйт. Соңку күчүн жыйып, күчөнүп болсо да, жерди жылыткансыды.

Турмуш кайта кайнады... аракет башталды.

Жер жүзүнө жаңы күч кирди. Күнүмдүк кыймыл кайта козголду.

Айылда камалып, камыгып жаткан элге жан кирди. Жүргөн-турган көбөйдү, түндүктөн чыккан түтүндөр жалкоолонуп оор-салмак, типтик жогору көтөрүлдү. Туурдук, жабуудан көк буу чыгып, булоолонуп жатты. Суу болгон кийим-кечелер тышка чыгарылып, күнөс жерден орун алышты.

Карыялар үйлөрүнөн чыгышып, серепчилеп, терebelге көз салышты. Салмак аттап, кашаттын кырына чыгышты, тоборсоок жер издеп, күнгө бет ала олтурушту. Өткөн өмүр, өткөн доорду айтышып, узак аңгемеге киришти.

Боз балдар, кыз-келиндер оокат артында. Ар кимдин өзүнө жараша иши бар. Мал тубарын шай башкалап* жүргөндөрү андан көп.

Малдарына керектүү нерселерин камдап, кечке камынып жатышат. Күндүн чайыттай ачылганына, шамалдын басылганына зайыбы эркек туугандай сүйүнүштү. Көкүрөктөрүн толтуруп эркин дем алышты. Көңүлдөрүн көтөрүштү.

Жаштарда кам жок. Аларда тоодой күч, темирдей ийилгисиз кайрат.

Суук үйдө олтуруп үшүгөн, бүрүшкөн кемпирлерге да жан кирди. Этек жеңди кагып, от жээгинен турушту. Талпактарын сүйрөп, ийиктерин көтөрүп, короого жабалакташты. Күнөс жерге жалпая олтурушуп, түйдөк жүндөрүн ийришип, булар да узун сөөмөткө жол ачышты.

Эче күндөн берки шамалдан корголоп, жашынып жаткан канаттуулар канаттарын кагып, таранып сыланышты. Азык жем издеп канаттарын камчылап талаага жаба-

лакташты. Көлдүн жээгинде ачыккан ак чардактар чарылдашты. Шамалдан ыктанып, жүндөрүн үрпөйтүп, жүдөңкү тарткан малдар тумшуктарын көтөрүштү. Керилип, чиренип, от издөөгө камынды.

Бардык жерде турмуш жаңырды. Баарына шылтоо табылды.

Кара суунун четиндеги чоң ак үйдөн эки кыз, бир келин чыкты. Салмак шилтеп, шашпай басып, көлдүн жээгине келишти. Көлдүн жээги кыпкызыл кум, азыраак ымдашканы менен кишини булгагандай эмес. Эки-үч күн удаасы менен болгон шамал кумду тоборсуткан.

Келип олтурушкан эки кыздын бирөө кара тору, арык чырай, орто бойлуу, 15-16 жаштарда, үстү башы бүтүн, кабагы жарык.

Келин сепкил жүздүү, өңү саргыч, томолок беттүү, ээрди түйрүгүрөөк, чоң даки элечекчен, баркыт кемзелчен.

Үчүнчүсү – Жыпар.

Башында кере карыш кундуз кармаган кызыл тукаба тыштуу тебетей. Үстүндө кытай тубарынан тиккен ак көйнөк, жашыл тукаба бешмант. Көкүрөгүнө бермет, шуру, седеп, күмүш тумар тагынган. Бутунда чүмүш зым менен саймалаган кепич, намыркен маасы.

Мала кызыл жүздүү. Жаңы аткан таңдай маңдайы жарык. Ачык чырай, кыр мурун. Чийилген кара каштуу, оймок ооз. Ойчон кылгырган кой көздүү. Ачылган кызыл гүлдөй үлбүрөгөн эки эрди, тал чыбыктай бураң бели анын далай-далайдан сөөгү таза экенин билдирет.

Жыпар бүгүн ойчон, муңайыңкы. Кой көзү кийиктиндей мундуу, жалынычтуу. Баскан-турганынан өзгөчө бир жаңылык өзгөрүү сезилет. Жолдоштору күлкүлүү кеп айтса күлөр, күлмөксөн болуп, жалдырайт... ою таркоо**, көңүлсүз...

Аркы четине көз жетпеген терең көл, эчтеме көрбөгөндөй тим жатат. Эч кайда, эч кандай өзгөрүш болбогондой, эчтемени сезбегендей мелтирейт. Көл терең чуңкур. Анын ичинде эмнелер жок дейсиң?.. Анда да тур-

муш кайнайт, анда да өзүнчө дүнүйө бар. Бул турмушка, бул дүнүйөгө окшобойт.

«Анда тынччылык... азат, эркин... мындакы зомбулук, адилетсиздик анда жок, анда дүнүйө кең, турмуш эркин...» – дейт Жыпардын жаш жүрөгү. Жыпардын ою чубалат. Кыялы ыраакта, ыраакта жолоочулайт. Ошол көлдүн түбүндөгү дүнүйөгө баргысы, ошол турмушта тургусу, жашагысы келет... жүрөк чиркин дегдейт... ой күлүк жүгүрөт, сай таппайт...

Мына бул – сөйкө салып кеткенден кийин Жыпардын оюна түшкөн биринчи ой.

Үчөө тең көлдүн суусунун четине келип токтошту. Жыпар олтуруп, кичинекей, татынакай колдорун көлгө малды. Муздак суудан ичиркенип колун кайра тартты. Бир аз туруп кайта салды. Көлдүн эги-чеги жок ыраактыгына карап терең, таттуу ойго чумулду... берки экөө Жыпардын оюна орток болгонсуп тымызын болушту...

Жыпар эрке турмуш ичинде өстү. Жакшы тарбия менен тарбияланды. Ошондуктан эл ичинде барыктуу, кадырлуу, сүйкүмдүү бала болду. Сылык мүнөздүү, таттуу тили менен улуу-жашты дебей өзүнө каратты. Ким болсо, а болсун барына тегиз, барына бирдей мамиле кылычу. Жылуу сөздүү, сыпаа кылыктуу, жанга жагымдуу Жыпар ким болбосун дароо өзүнө тарта турган. Ошондуктан коңшу-колоң, айыл апанын баары:

– Баланын асылы. Кандай ырыстуу немеге кез келер экен, бир көргөн киши менен качаңкы таанышынан бетер сүйлөшөт. Бой көтөрүү, жакшынын кызындай болуп чүйрүлүүнү түк билбейт. Бечара ырыстуу, кешиктүү болсун!.. Мындай бала чанда туулбаса, туулбайт, – деп жаткан-турган сайын кеп кыла турган.

Жыпар жети жашынан тартып атасынан окуду. Далай китептерди окуп түшүндү. Кат таанып, жазып калды. Кийинчерээк калаадан өлөң китептер саттырып алып, ошолорду көбүрөөк окуду. Эс тартып, бой жетип калган убагында өлөң китептерден көбүрөөк даам таба турган

болду. Китептердин ичинде учурай турган «Ашык, маашук» сөздөрдү көп түшүнчү эмес. Бирок божомолдоп, көз алдына бирдеме келтире турган. Бара-бара бул сөздөргө кызыксына баштады. Түбүнөн чечип, жигин ажыраткысы келди. Бул сөздөрдүн жашырын сырын ачууга тырышты.

Жүрө-бара айылдагы теңтуш кыздар менен сүйлөшүп, бул сырдын да түйүнүн табышты. Көптөн бери издеген, жоготкон эмеси колуна тийди. Өзү да ошол «Ашык, арзуу» деген ширин ой, таттуу кыял менен убара болду. Китептерде баштан аяк учурай турган бул табышмакты, бул сырды күнү түнү ойлонду. Ич күйдүргөн кыштын узун түндөрүндө ары-бери оонап ойлоду, издеди. Мындай убактарда таң атканча уктабай, кирпич какпай чыга турган.

Бул сыр, Жыпардын жүрөгүнүн эң терең, түпкү жерлеринен орун алды. Жашырынып жаткан бул сыр бара-бара күчөдү, чоңойду. Жыпарды билинбеген терең ой толкуну курчап алды. Барган сайын «ойлонуу», «муңаюу» деген жоруктар арта баштады. Бул жашырын күч, дайыны жок изденүү күндөн күнгө жүрөгүнөн кеңирээк, көбүрөөк орун алды, ичин тырмап, кытыгылай турган болду.

«Арзуу», «Арзышууну» билди. Кош, анын мааниси эмне? Жыпар ошону чече албады.

Жыпар көп айылчылабай турган. Ажымдын ары-бери жүрө берүүнү сүйө бербей турган ит оорусу бар.

– Кыз кишинин айылма-айыл шалпылдап жүргөнү абийир болбойт. Андан көрө китеп оку. Иш кыл, машинденди тик!.. – деп кагып коймойлору бар. Ата болгондои кийин көңүлү калбасын, деп Жыпар да үйдөн ыраакка көп баспайт. Бирок жаш жүрөк теңтуштарын көргөндө элеп-желеп болуп токтогусу келбейт. Ошо кыз келиндер менен бирге жүргүсү, ойногусу келет. Башкалардын үйүн турмушун көрүүгө кызыгат. Атасы үйдө жок убактарда энесинен суранат. Энеси көңүлү жумшак, жоош.

– Кызым элдикинен кем бекен? Жыпашымын ойноп-күлбөй турган эмне жөнү бар, – деп ойлонот.

Кызынын башынан сылап, маңдайынан өөп, – Адептүү, уяттуу бол, кызым! Элдин көзүнчө каткырып күлбө, көп кыйшалаңдаба... уят болот... – деп акыл айтып, эшикке чыгып узатып кала турган.

Жыпар чоочун айылга барганда энеси айткан сөздөрдү эсинен чыгарчу эмес. Бирок айылдардагы жигиттерге көзү түшчү. Бирөөнү көрүп, көзүнө көзү учурайт. Жүрөгү дүпүлдөй, эти ымыр-чымыр болуп, бүткөн бою дирилдейт. Денеси бир ысып, бир суунат. Эмне кыларын, өзүн кайда коёрун билбей эндирейт. Бети чымырап, албырып, кызылдык жүгүрүп, муңдуу көздөрү ого бетер кылгырат.

Айылга барган сайын, жигит көрүнгөн сайын ушундай оңтойсуздук көңүлгө дуушар боло турган.

Арып-талып, эчдеме түшүнө албай үйүнө кайтат. Азыраак олтуруп эс алгандан кийин көргөндөрү эсине түшөт. Катар-катар тизилип, көз алдынан өтө баштайт. Боюн балкытып, денесин ысылы-суукту кылган эмне? Ойлонот... ичинен сыздайт. Бирок аны өзү да жакшылап билбейт, учу-кыйырына чыга албастан, ичинен терең жумшак күрсүнүп коёт.

Жыпардын барган сайын жүрүш-турушу өзгөрдү. Мүнөзү, кылыгы башка жакка оой баштады. Бул өзгөрүштү, алмашылгандай өзү да сезген жок. Аны сезген, билген жалгыз жүрөгү, көңүлү болду.

«Арзуу», «Арзуу»... мааниси чечилбеди. Көңүлдү бөлдү, санааны сансыз жакка таратты.

Бул сыр көңүлдү бөлгөн, жанды кыйнаган боюнча калабы, же тышка чыгабы? Ал «арзышуу» деген эмне? Кимдерге насып болот?.. – мына муну Жыпар таба албады, анын учуна чыга албады.

Ажы, энеси Жыпардын өзгөргөнүн сезгендей көрүнөт. Анын жүрүш-турушуна этибар кылышат. Бирок Жыпар оңойлук менен аларга сыр бербейт, жашырат... жашырат...

Күн түн алмак-салмак өтүп турду. Айлар бир кетилип, бир толуп, отуз күнүн санап, артка таштап жатты. Жыпардын ою эсинен чыкпады. Ал ичинде жаткан

түйүндү тышына чыгаргысы, аны көргүсү келди. Бирок дарт бар, дарман жок... көрүү мүмкүн эмес.

Жыпар «аны издеди»...

Аны көктөн, жерден кыдырып... элден журттан күттү... камыкты... зарыкты. Күткөн, күзөткөн «аны» табууга мүмкүн болбоду.

«Ал» – «махаббат» жок нерсе!..

«Махаббат – бош кыял. Түндө көргөн түш. Айлуу жарык түндөгү алдамчы көлөкө. Жайкы таң атаар алдынан соккон сыдырым, жаш, суюк көңүлдүн учкуну...» – деди, Жыпардын эң соңку ою. Махаббатты, чыныгы махаббатты келечек үмүт айырбаш кылды.

– Үмүт бар, махаббат жок, – деди.

Жыпар, айлап, жылдап көңүлүн бөлгөн, сарсанаа, убара кылган оюн «жокко» чыгарды. Камыккан, зарыккан көңүлүн тынчытты. Жанын жай алдырып, жубанды, ичинен тынды. Кайтадан баштагы калыбына, баштагы кыялына кайтты. Жүрөктүн түбүндө орногон дартты тышка чыгарып таштады.

«Өз-өзүнө ишенүү – мына адамдын турмуш жолундагы заңы ушул» деди.

Кургак, жугумсуз кыялдан ыраак качты. Анын турмушунда жаңы пикир, жаңы өзгөрүш калкып чыкты. Көңүлүн бөлүп жарым эс кылган ойдон кутулду. Көпөлөккө окшоп камсыз, кайгысыз турууга, өз-өзүнө бекем убада берди. Ушул жашырын азаптан кутулганына, караңгы түнү жарык болгондой сүйүндү. Таза, кирсиз көңүлү кубанды...

Турмуш дөңгөлөгү тегеренип келип, бир жерде түбөлүк токтоп калбайт. Ал жаңыдан тегеренет.

Жыл өткөндөн кийин Жыпардын турмушу да тегеренди, өзгөрдү. Күтпөгөн жерден жолун өзгөртүп жиберди, ойлобогон жерден болгон бир окуя, башка жакка бурду. Жыпардын бүткүл жаратылышы, бардыгы өзгөрдү. Ойлонгон ою, курган пландары жемирилди, өз өзүнө берген убадасы көз ачып жумганча жок болду.

Турмуш Жыпарды жеңди!

Махаббат учкундары кебелбестен келип анын таксыз жүрөгүнө конду. Кирсиз көңүлүн кебелтпей туруп орун алды. Жаш жүрөк кызуу, эпкиндүү боюнча колго түштү.

Махаббат учкундары, учкун боюнча калбады. Барган сайын өрчүдү, өндү. Ич күйдүрүп, чок жалаткан жалынга айланды. Күндөп, айлап эмес, сааттап жандырды. Саргарып, санаалата турган санаага айланды. Сагынып-сагынып, жаш төгө турган оор күндөргө учуратты.

Жалгыздыктан, көңүлсүздүктөн узун түндөрдө убара тартты. Үзүлүп-үзүлүп жалгыз «ал» үчүн жалбарды, жалынды... жалгыз «аны» тиледи... жүргөн турганда «ал» ар качан маңдайында турат. Кайда барса да бирге ээрчип жүргөндөй көрүнөт, «ал» Жыпар үчүн бүткүл жанынан, канынан кымбат көрүндү.

Жыпар «аны» сүйдү... тиледи... күттү!..

Шооласы билинген, жарыгы түшкөн махаббат дартын тартууну каалады. Көз ирмеп, кирпич какпай, узун күндөн жадап, караңгы түндү күттү... ошону каалады... элдин омур-топурунан, ызы-чуусунан боюн оолак алды. Оюн күлкүлөрүнөн жадады... жалгыздыкты, тынчылыкты тиледи...

Эркиндик, теңдик, азаттыкты сүйдү...

Жакында эле жаны-дили жат Мамырбай куда болду. Өмүрүндө бир мертебе өңүн көрбөгөн, сырын билбеген кимдир бирөөгө багыштанды. Эркиндик, теңдик көрө албай буту-колу тушалды. Жаш өмүр, жапан талаада жалгыз калган эчкидей жалдырап, маарап өтөбү?..

Бул ырас элеби?.. баягы күлгөн-жымыйган турмуш кана?.. Баягы шооласы түшкөн махаббат кайда?..

Ылдыйлап бара жаткан күн күчү кеткен соңку нурларын жиберди. Жылга, коктуларды бозоруңку көлөкө каптады. Мөңгүнүн башында күндүн соңку нурлары бийлешти. Капчыгайдан жаканы карай, өзөн бойлоп жел аргы жүрдү. Камыштар шуудурашыбыраак бир бири менен шыбырашты. Суунун үстү жыбырап, электенип,

күзгүдөй жалтыраган тегиздикти кубалай баштады, тентек балыктар андан-мындан ыргып, оюн салышты.

Көйкөлгөн көлүм мунарып,
Үстүндө булут кубарып,
Карындашым кара көз,
Карайсың мынча буралып.
Көл терең, дүлөй, сөз укпайт,
Сыр айтпа, асты муңайып!.. –

деп алдыртан коюн айдап келе жаткан койчу созуп ырдап жиберди. Анын ыры толкунданып келип көлдүн үстүндө шаңгырады.

– Жүрү, кыз, кетели!.. үйдөгүлөр «Кайда кетишти?» – деп издеп жүрүшпөсүн. Бир топ олтуруп калдык. Күн да батып бара жатат...

Жыпар селт этип чочуп кетти. Оюна кылт этип, – «Мен эми канетем?! ал кантет?!»... деген баятадан берки ойлоп олтурган оюнун жыйынтыгы түштү.

Күндүн батып бара жатканын көрүп, соңку май чабагын алып калууга шашылган ак чардак да:

«Канетет?.. Канетем?..» – деп чарылдап, соңку күчүн жыйып, сууга атылып тийип кайта атып чыкты.

Ак чардактын үнү Жыпарга таасир кылды. Көзүнө жаш келди. Көлдүн салкын, таза суусу менен Жыпар бетин жууду... күүгүм түшүп, караңгылык калдайып жуурканын жаба баштады...

«Канетет?.. Канетет?!».

V

Былтыркы жайда ажылардыкы «Ж» жайлоосуна чыккан. Күн себелеп жаап өттү. Жайлоонун көркү ачылды. Көк шибер жаандан кийинки сыдырым менен теңселди. Түрдүү түстөгү гүлдөр жабалактап, жайлоону атыр жыты менен буркураатты. Чөпкө тамган тамчылар көз жашындай мөлтүрөп, жерге себилди. Көк кашка, тунук суулуу булактар шылдырап, таштан-ташка секирип, төмөн ка-

рай кулашты. Көккө карай жарышып, бирине бири эре-
гишкен карагайлар «маслийкатты» айтып шоолдошту.

Жайлоонун ичи кишенешкен, тебишкен жылкынын
үнүнөн бошободу. Кой-козулар маарашып, чапты* жүз
кайра жаңыртты. Уй-музоолор мөөрөп, саандын маалы
болгонун кабар кылышты. Белден келген бетегени ара-
лап, ойдон-тоого чаап, шүүдүрүмдө жылкычылар үзөнгү-
үзөнгүдөн суу болушту. Иттердин үнү зоого кагылып,
кош жаңырык чыгарды. Кымыран сүт бышырылып,
сабага куюлду. Бишкектин бышканы, сүттүн чайкалга-
ны жалпы кымкуутка кошулду.

Бадалдан кийик бакырып, балдарын түнөккө чакыр-
ды. Күн бою үнкүрдө жатып зериккен түнкү каракчы
карышкыр тумшугун көтөрүп, созолонтуп улуду. Атта-
на турган убактын, олжого чыгар мезгилдин жеткенин
жолдошторуна билдирди.

Ай тоодон кылайып, күлүндөп жерге салам берди.
Түздү, ойду, кырды тегиз күмүш нуруна чумдурду. Жыл-
дыздар көрүнөөр көрүнмөксөн болуп, айдан коругансып
жыбырашты.

– Сарыбайдын кызынын күйөөсү кечээ келиптир.
Бүгүн оюну болот экен. Оюнга Жыпарды ала кетелик
деп келдик, – дешти айылдагы кыналышкан кыздар.

– Жыпар бара албайтко, ажы үйдө жок. Жыпар ке-
тип калып, кечигибирээк калса ачуусу келет. Баланы-
бейбаш үйрөтөсүң, «андай бол, мындай бол» дегенди
билбейсиң... деп жаман көрөт, – деп Кулан байбиче
шылтоо тапты. Жыпар кыздарга көзүн ирмеп, амал-
дап жатат. Асылып сурасаңар эле жиберет дегендей
кылды.

Байбиченин ак көңүл, жумшактыгын билген, араң
турган кыздар бир ооздон чыккандай жалынып, жалба-
рышып, этек-жеңден алышты:

– Эжеке, таажеңе, жеңеке... биз үчүн жиберсеңиз! Эл-
дин кыздарынын баары бая эле кетишти. Оюн башта-
лып калгандыр... биз кечигип калбайлы... ажыкем уруш-

пайт, этпейт. Калп эле өзүңүз шылтоолоп жатасыз... та-
ажеңе... эжеке... жеңетай!..

Кулан байбиче туштуштан жаалаган кыздарга күлкүсү
келип, «бырс» күлүп жиберди.

– Мейлиңерчи, чычаң аталар!.. Кишинин жанын да
коюшпайт декиреңдешип... – деп Жыпардын оюнга ба-
рышына ыраазы болду. Жыпар кийинип, жасанып, кыз-
дар менен бирге так секирип оюнга кетти.

Ай сүттөй ашпак. Жогору көтөрүлүп, кыйгачтанып
күлүмсүрөп жайлоого карап турат. Айдын шооласы ме-
нен кыздардын көкүрөктөрүндөгү бермет, седептери
жылт-жылт этишет. Таза аба, серүүн желаргы
көңүлдөрүн көтөрдү. «Тигилерди карагылачы» дегенсип
жылдыздар жымыңдап, көз ирмешет.

Үйдүн ичи кыз-келин, бозойлор менен жык толгон.
Жыпарлар баргандан кийин орун эптешүүгө туура кел-
ди. Орун тардыктан бир топ жигитти эшикке чыгары-
шып, Жыпарларга жай беришти. Жыпар киргенде жи-
гиттердин баары да ага карап, суктанышты. Жабылган
көзгө карай албай Жыпар жалтактап, уялып төмөн ка-
рады. Күйөө менен жолдошу экөө түртүшүп, Жыпарга
тиктешти. Күйөө жанындагы колуктусуна кылчаңдады.

«Сонун куш экен, ээ...» деп далайы ичинен кымпыйып
калышты.

Оюн башталды.

Кыз-келиндер, жигиттер бир ыңгайланып, орун алыш-
ты. Эзелден берки каада заң боюнча созолонгон күүгө са-
лышты, бозой, селкилердин ички муң, ички сырлары жай-
лоону жайкады. Армандарын, зарларын тышка чыгарып,
эркин дем алышты. Оюн кызыгандан кызыды. Кыз-ке-
линдер кезекме-кезек токмок салууда. Жайлоонун таза
абасы, серүүн жели, эрке турмушунда зериккен бозойлор
черлерин жазышты. Көптөн бери ичтерине жыйналып,
бук болуп келген муңдарын таркатышты. Селкилердин
көздөрү оттой балбылдады. Эчен кылгырган, жайнаган
көздөр турмуш мастыгы менен убараланды. Беттерине кан

жүгүрүп ырайлары ачылды. Көкүрөк бир көтөрүлүп, бир түшүп дем алуу ыкчамдады. Жан башка жерден жай алды. Күлүк санаа алда кайда – ыраакка карай учту.

Жаш көңүл, жаш жүрөктөр толкунданды... толгонду... Эчен жайдары кыялдуу өскөн селкилер кымырылып ордунан турат. Сыпаалык, чебердик менен көңүлү сүйгөн бозоюна токмок салат. Ордунан туруп, буралып, ийменгенсип, жылмайып бозоюнун көзүнө көзүн түшүрөт. Бозойду калтыроо, кайрат аралайт. Жүрөк чиркин дүпүлдөп, алап-желеп болуп, ала учкан ой таралгансып, көз ымыр-чымыр боло түшөт.

– Олтурган элге шылдың болбосом, таң калтырып алкыш алсам, көбүнчө маңдайымдагы селкиге жаксам, аны да, өзүмдү да күрткүгө тыкпасам, – деген ой далайдын дээринде бар. Эчен-эчен бозойлор ойлогон оюнун учуна чыгат. Далайды таң калтырып суктандырат, тамшандырат. Олтурган элдин көңүлүн өзүнө бурат. Кыз-келиндердин жылмайган көз карашына ээ болот. Далайлар сүрдөйт. Тиги тоонун, бу тоонун башын бир оттоп, элге күлкү болот. Эмне деп баштарын, кандай алып жүрөрүн билбей сандырактат. Айткан өзү да, токмок салган селки да кызарат, татарат. Ээленген, күүлөнгөн жаштар ого бетер өрттөйт, жан күйдүрөт. Жарага туз сепкендей кылып уулуу сөздөр менен жабалактап ортого алышат. Ыр билбеген, кокустан коңшу болуп калгандарды мөөрөтмөйүнчө тынышпайт, оюндун бүтүн кызыгы, бүтүн щиреси ушунда.

Кезек жакындады.

Жыпардын жанында олтурган жолдошу ордунан туруп, арка жакта олтурган сары чийкил балага токмок салды. Токмоктун алып, тамагын эки-үч жолу кырып алып тербелдин карады. Бетине кан жүгүрдү, кайта бозорду, кайта кызарды, татарды... ошо бойдон талкан сугунган эмедей тим болду. Үйдө олтургандардын баары каткырып күлүп жиберешти. Эчен ачуу сөздөр ийнедей кадалды. Кыз ыза болгонунан эмне экенин билбестен күлгөн элге кошулуп, күлкүгө көмүлдү.

– Музоосун тапкыла, музоосун көрмөйүнчө унчукпайт.
– Сайгактар убагы боло элек...
– Туз жалаткыла!, – деген заар сөздөр жамгырдай жаады. Жигит токмокту кармаган боюнча таштай катыш калды. Көзү жашылданып ыза болуп, күлүп жаткан жаштарга карап ыржайган бойдон терең күрсүнүп кайра олтурду.

Жыпар мунун баарын көрүп олтурду. Баятадан бери ырдаган бир топ жигиттерди ичинен сынап өттү, жүрөктүн түпкү жеринен кайнап жалындап чыккан муңдарын укту, жаштык мастыгы, сүйүү кызыгы менен көңүлү толду, толкунданып-толкунданып жайлоону жаңырттып барып, алда кайда жоголгон муңдуу үн боюн балкытты. Өзүн алда кайда ыраакта булуттар арасында жүргөндөй сизди. Өзүнүн бардыгын бир топко эстен чыгарып турду.

Ана, жигит эчен-эчен күүгө салып муңданат. Анын үнү сайраган булбулдун үнүндөй жагымдуу, муңдуу... бойду эритти, көңүлдү көтөрдү. Үнү менен кошо ээрчитип барып таштады. Жүрөк дегдейт... көңүл эмненидир издейт, жоктойт... Санаага-санаа кошулуп, сары адырды аша жөнөлөт.

Ана, жигит соңку сөзүн айтты. Эл дүбүр-дүбүр, кобур-кобур болуп толкундаңды. Жоосун жеңип, намысын колуна алган эрдей көкүрөгүн көтөрүп жигит ордуна козголду, токмок салган селкинин жанына келип колун жайып, талпынган бүркүттөй болуп, көз жумганча күймөлдү. Жар көрүшүп, аманатын колуна кайта берди.

Жигит менен айкалыша бергенде, беттери албырып, муундары билинер-билинбес калтырап, турмуш мастыгы көздөрүнө чыгат. Изденген, коюлган көздөр дароо учурашып, дароо четке кагылат. Көкүрөккө көкүрөк жакындаган сайын жүрөк дүпүлдөгүн күчөтөт. Жигит да, кыз да өз орундарына олтурушту. Мындай бозой, селкилердин оюндарында Жыпар далай болгон, далай жар көрүшкөн. Далай жигиттердин муңу менен термелген. Бирок ал бүгүн өзүн башкача сезет. Бүгүн турмушунда

чоң бир өзгөрүш болордой болуп, жүрөгү алып учат. Болор-болбос эмеден сестенет. Азыркы сары чийкил жигиттин ыза болгонуна абдан боору оруду. Аны аяды... дардандап күлүп ызалап жаткандарды «Эби жок, эси жок кур көөдөндөр» деп ойлоду.

Ал жигитке токмок салган жанындагы жолдошун да аяды. Анын кызарганын, аяганын көрүп жаны ачыды.

«Ушунча элдин ичинде шагы сынды. Мизи кайтарылды», – деди жаш көңүлү.

Кылт этип өзүнө кезек келгени эсине түштү. Баятадан бери ойлоп олтурган ойлору алда кайда таралды. Көзү чайыттай ачылды. Олтурган бозойлорго карап, бирдеме тандагандай болду, дагы бир сыйыра карады. Олтургандарды сындап көзүнөн өткөрдү.

«Мен да тигилердей боз-ала болбогой элем...» – деген шектүү ойдо келди. Баятадан кыз-келиндердей шылдыңдап, сөздү туурасынан тебе качып олтурган күйөө жолдош жигитке көзү түштү.

«Баятан бери кыз-келиндер ага эмне үчүн токмок салбады?.. же ал дагы жанакы жигиттейби?..»

Дагы күйөө жолдош жигитке карады. Иманы ысык, жанга жакын көрүндү. Мурун көрүп, тааныбаса да көптөн берки сырдаштай көрүнүп кетти. Ишенген, үмүт кылган кишисиндей жакын өңдөндү.

«Турмуштун бүтүн көркү, кызыгы, жыргалы – бел байлап ишенүүдө» деп ошол жигитке чын ниети менен жазымышын тапшырды.

«Эмне болсо – болсун!..» деп ордуна турду. Жүрөгү ары-бери опкоолжуду. Иреңи кубулуп, ийменгенсиди. Бир азга дейре батына албай кынжылды. Көздөгөн жигитине кылгырган карагат көздөрүн түшүрдү. Уялгансып, көзүнүн асты менен телмире карап илгери аттады.

Үйдө олтургандардын бары жымжырт. Үн жок. Жыпардын кадыры, анын сулуулугу далайга маалым. Аны баарысы урматтап ызат кылышат. Адамгерчилигине, сылык мүнөзүнө кызыгышат.

«Кимге... кимге?..» дешет ар кимиси өз ичинен.

Жабылып ээн-жай кепке кирип кеткен күйөө жолдош да кымырына түштү. Азыраак таң калгандай болуп илгери аттаган Жыпарга карады... дагы бир, дагы бир кадам... мына токмок күйөө жолдошко салынды. Бүткөн бою дүркүрөп, ысылы-суукту боло түштү. Жыпардын жалдыраңкы тарткан көзүнө көзү туура келди. Көз алды ымыр-чымыр болуп электене түштү.

Жыпардын атагын, кылык жоругун жанындакы теңтуштарынан угуп олтурган. Анын элге жайылган жакшы атын угуп, өзү да кубанган. Бирок ойлобогон, күтпөгөн жерден эле мындай боло коёрун сезген эмес. «Өлүп көрүпмүнбү» дегендей, Жыпардын мындай капыстан кабыларына көзү жетпеген. Азыр сүрдөдү... чеке-синен бир нече мончок тер да чыга түштү.

Олтурган аял-эркектердин баары Жыпар менен күйөө жолдошко карашты. Күйөө жолдош биринчи келген бала. Анын ал-жайы, сыры далай кишиге маалым эмес.

Жыпар олтуруп жатып дагы бир карап алды. Күйөө жолдош бирдемени эстегенсип азыраак ойлонуп турду.

Түгөнгүр, ырдап көрө элек элем. Үнүм жок... палан-пустаң деп койшолоктогонсуду. Муну уккан бозой-селкилер туш-туштан жабылып:

– Айта бериңиз! Элдин баары үн тагынып жүргөн жок! – дешип ал-жайына коюшпады. Чыдабады... көңүл көтөрүлгөнсүп, жүрөк илгери умтулду. Кайратты колго алып, өзүнүн бактысын бир сынап көрмөкчү болду. Ары-бери каранып, Жыпарга бир карап өттү.

– Айт... айт. Жунуш сени биз жакшы билебиз! Башкадан жашырып өлсөң!.. дешип бир топ бозойлор сүрөп жиберди.

– Жыпар да сизди билгенинен... – дешип келиндер кобурашты.

Жунуш көп маалката албады. Элдин сүрөөнү, түрткүсү көбөйүп бара жатканын көрүп, макул болбоско чарасы жок. Тамагын кырып, эмнеден баштап жиберерин азы-

раак ойлоп алды. Жунуштун даярданганын көрүп, бирге туруп, бирге өсүп, сырдаш болгон күйөөнүн өңүнө кызыл жүгүрдү. Жунуштун олтургандардын баарына сабак берерин ал жакшы билет. Жанында олтурган колуктусунун кулагына шыбырап, Жунуш жакты шилтеп, мактангансып алды. Жунуш баштады:

Жайлоонун башы жашылдан,
Ай, жылдызы жашынган.
Айдай сулуу, муң көздүү,
Жаралган кандай асылдан?!
Армандамын кой көзүм,
Таанышып албай башынан!..

Муңдуу, угумдуу коңур үн созолонду. Түнкү тынчтыкты жарып зоо жаңыртып, жүрөктүн эң ичке жерлерине барып кадалды. Мемиреп жаткан жайлоого жан киргендей болду. Айыл-ападагы олтурган карыялар кулак салышып, жаш чактарын эскеришти. Үйдүн тегереги зоочулар менен толду. Жылчыктар жылдызданып көбөйдү.

Үйдө олтургандардын баары жылмайышты. Ар кимиси ыраазы болгон өңдөнүп бир-бирөөнө карай көз ирмешти. Кыз-келиндер муңайыңкы тартып, Жунуш жакка карап ыгырылышты. Элдин баарында Жунушка туугандык, жакындык сезими туулду. Көңүлү ичке, назик сезимдүүлөр терең күрсүндү.

Жунуш созолонгондон созолонду. Ар түрдүү күүгө салып, элди артынан ээрчите сабалады.

Жаш жүрөктөр козголду... ойноду... туйлады... Айткан ыр, чыккан муң далайдын черин жазып, көңүлүн чайыттай ачты. Далайды ого бетер муңкандырып, терең ойго салды. Бош кыял, кургак ой далайдын көңүлүн көөлөдү...

Жыпар өз-өзүн унутту... алда кайдагы шыйкырдуу туман арасына кирип жоголду. Сүйүү – сүйүлүү сырларынын тентек кыялдары кымылдады. Көптөн бери күткөн, күзөткөн үмүтү каршы алдынан чыккандай болду. Караңгы булут астына кирип жашырынган чолпону жаркырап чыкканы ушу да. Турмуш чиркин эми күлдү,

эми сырын чечти... изденген кыйналган жаш жүрөктүн оту дүрүлдөдү. Жалдыраган көздөрүнөн сүйүү учкундары чачырады, ичи-тышы элеп-желеп болуп, бою балкып, тамырларына жылуу кан жүгүрдү. Ичи-тышынын баары «сүйүү, сүйүлүү» үмүттөрү менен толду.

Жунуш ырдаганы, ырдаган... кээде көтөрүп, кээде түшүрүп, как көңүлдүн каалаганындай кылып ырдады.

Жунуш созолонгон сайын Жыпарга башкача жан кирди. Анын үнү, күүсү – муңдуу, жагымдуу сезилди. Улам уккусу келип, жүрөгү алып учуп турду. Анын кирсиз, таксыз көкүрөгү үмүт кешик менен толду. Боло турган турмуш, эркиндик Жыпарды кучагына алды. Түпсүз-чексиз кыял дарыясына кирип сүзүп кетти...

Кайгысыз муңсуз көпөлөк,
Гүлдөрдү өпсө, бөпөлөп,
Турмушту мактап кубаттап,
Ойносо, учса көкөлөп:

Биз да ойносок, кошулсак
Айкалышып – экөөлөп!.. -

Айкалышып – экөөлөп!.. – деп Жунуш ырын муңдантип барып токтотту.

Жыпар үмүт, бакыт толгон көзү менен Жунушка карады. Олтурган элдин баары күрсүнүп, оңтойлонуп олтурушту, баарынын өңүндө ыраазылык, жалгасын айтуу көрүнүп турат. Далай жигиттер бир далайга дейре кошомат кылып, сүрөөнчү болушту. Келиндердин эпчилдери өздөрүнө имере тартып, көз ирмешти. Кыздар Жыпарга кызыккан көз менен карашты.

Жайлоонун талаасы далайга дейре толкунданган муң менен курчалып турду, түнкү сергек сыдырым чыккан муңду билип алып, жер кыдырып жөнөлдү. Кошоматчыл зоо жаңырып, эчкирип барып тийди.

Жунуш, Жыпар экөө тең козголушту. Жунуштун колу колуна тийгенде Жыпардын денеси делебеленди. Жар көрүшөрдө бул турган турмуштун жарык жагоосу көңүлүнө келди. Тең турмуш, тегиз жыргал элестеп алдынан өттү.

Жүрөгүнө бүтпөс, түгөнбөс жаштык бактынан орун берди. Ошол түбөлүк ырыс-кешик, алдында тургандай көрүндү.

Көзүн жогору көтөрүп, өзү, оңдонуп көңүлү көтөрүлүп, турмуш кызыгына көмүлүп турган Жунушту көрдү. Жунуш күлүмсүрөп, көзүн жайнатып жымыйды.

Жыпар уялды... кысылды...

Мала кызыл бетине кечки баткан күндүн кызылындай кызыл жүгүрдү. Бети албырып анар келбеттенди... тартылды... эриктүү-эриксиз жар көрүштү... айкалышып келгенде эки жаш жүрөктүн тилек, үмүт менен эки жүрөк, эки жактан дүпүлдөп, түрсүлдөдү.

«Биз сүйүшүүгө, кошулууга, жашоого ылайыкпыз!» дегендей кылды.

Жыпардын мууну бошоп, көз алды тумандады... көктөн жылдыздар учкандай болду... турмуш кызыгы өмүр жыргалы башын айландырды. Күткөн күнү, ашык болгон Айына дагы бир муңая карады... ичинен терең күрсүнүп, кайра ордуна олтурду.

* * *

Түн жарымы эбак өткөн. Жайлоо тымтырс, кыбыраган жан жок. Ой-тоонун баары талыкшып, терең таттуу уйкуда. Ырдаган, муңканган жаштардын баары жайжайына таралган. Жылдыздар баштагыдан да айбаттуу, ажардуу, жымыңдашат. Ай жалдырап, жайнап аскага таман коюп бара жатат. Жайкалган жашыл шибер, үлбүрөгөн атыр гүлдөрдүн жыты ээн жайлоону каптаган. Аскандан, зоодон кара кочкул узун көлөкө тартылган. Эрке жел талтал сыдырым шиберди теңселтип карагайдын бүчүрлөрүн ыргалтып эрмек кылат.

Ак кар, көк муздуу мөңгүдөн тамчылап жыйылган мөпмөлтүр тунук суу, таштан ташка ыргып, ай жарыгында күмүш тамчылар чачыратат, мөңгүнүн башын көздөй жол тарткан ак балыктар үйдөй таштардан алыс ыргышып жаркырашат.

Жунуш менен Жыпар бир далайдан бери суунун боюнда олтурушат. Эки жаш жүрөк биринчи түнү, биринчи мертебе бир бирөө менен беттешип, көрүштү. Жунуш көк шиберде чалкасынан жатып, ички сырларын тышка чыгарды. Жыпар жыгылган карагайдын үстүндө олтуруп, колундагы узун чыбык менен жер чукуп, Жунушту тыңшайт. Жыпар, Жунуштун ар бир сөзүнө, аракетине баа берет, сындан өткөрөт. Жунуш ар бир сөзүн абайлап, өлчөп сүйлөйт.

Дегдеген жүрөк издегенин тапты. Далайдан бери тышка чыкпаган муң дарыядай ташып, четке жайылды, ойлогон ой, күткөн тилек тымызын келип алдынан чыкты. Келечек турмуштун бүткүл жашырын кылдары ушул жерде козголду. Ушул жерде жаңы турмушка негиз салынды.

Жунуш болгон кебинин баарын усталык, чебердик менен тизип, Жыпардын көз алдынан чубатты. Алдагы тилек, алдагы турмуш тууралу туюндурду. Жыпар этияттык менен этибар кылып баарын укту, кулагына куйду.

Эки жаштын келечегине берген убадаларына асмандагы жылдыздар, жердеги өсүмдүктөр күбө болушту.

Бир аздан кийин экөө тең орундарынан туруп, бир-биринин көздөрүнө муңайышып карап турушту. Түбөлүк бирге болууга, түбөлүк ажырабаска убада беришти. Махаббат мастыгы менен толгон көздөрү телмирди.

– Мен өлөр-өлгөнчө сеникимин!..

– Мен дагы өлгөнчө...

Сайдагы суунун шарылдаган күмүш үнүнө кошулуп, «чоп-чоп» добуш угулду.

Бул эки жаш жүрөктүн жалыны айтышкан антынын айныбас шарты.

V I

Жунуш кедейдин баласы. Жаш чагынан тартып шаарда өстү. Атасынын минер атынан башка эчтемеси жок. Бир агасы сарт, ногойдо малай болуп жүрдү. Ошол агасынын аркасы менен окууга кирди. Кыш окуу окуп, жаз,

жай айларында күндүктөп жумуш кылды. Ал кездерде жаңы тартип менен окутуп жаткан татар мектебиндеги балдардын алды болду. Ар жылы имтихан болгон сайын Жунуш балдарды артына таштай турган.

Бара-бара газет, журнал, адабий китептер окуй турган жолдошу Тынымсейиттин демдөөсү менен бул да ошол жолго кирди. Кыш күндөрүндөгү дем алуу, жайкы бош убактарын окуу менен өткөрө турган. Заманындагы ал-абал менен күндөгүсүн күндө таанышып келди. Ал учурдагы андуу-билимдүү азаматтардын заман агымы менен таанышкан, окуучуларынын бирөө болду.

Мектепти бүтүрүп калаа тегерегиндеги мектепке мугалим болуп келгенине эки жылдай болду. Элдин балдарын жыйып, жаңы тартип менен сабатын ачты. Мурун 4-5 жыл окуп «Алкамдудон» өтө албаган элге үлгү болду, кыргыз калкы жаңылыкка, жаңы нерсеге тез көнө, тез көңүл бура турган калк. Ошондуктан Жунуштун кадры эл ичинде тез көтөрүлдү. Жаңы окуунун жеңилдигине, оңой-олтоң кат тааныта тургандыгына эл кызыкты. Балдарын ийменбей, тартынбай Жунуштун мектебине бере турган болушту.

Эл үйүр алып, боорго тартылгандан кийин Жунуш элге газет окуп, түшүндүрүп бере турган болду. Дүнүйө жүзүндө өнөр-билим аркылуу эчен-эчен кулак угуп, көз көрбөгөн шумдуктарды чыгарып жатышканын айтты. Аэроплан, зымсыз телеграмм, автомобиль дагы башка караңгы эл тез түшүнө тургандарды айтып элди таң калтыра турган. Мына ушул өңдүү укмуштардын баары азыркы окуу-билим аркасында болгонун туюндурду.

Бара-бара Жунуштун баркы көтөрүлдү. Элди боюна тартты. Жунушту көбүнчө жаңы өспүрүм, жаңы муун жаштар жактырат. Анын турган үйү ар качан боз балдар менен жык толот. Аркы-берки кепти айтышып, Жунуштун жагымдуу, жугумдуу сөздөрүн кулактарын түрүп угушат. Жунуш оюн-күлкү аралаштырып, жаштарга кандай болуу, эмне керектүүлүгүн түшүндүрөт.

Жунуш илим-билим жагынан далайдан аңдуу, сезимдүү. Атасынын жерине корук салдырып, бак тиктирди. Орус, ногой айдай турган ар түрдүү жашылчаларды айдатты. Аны кандай багуу, кандай өстүрүү тууралуу ар качан өзү жол көрсөтчү. Башка коңшулары, айылдаштарына да ушул жол менен иштөөгө кеңеш берүүчү, өзү барып иштешип, жол таап берип жүрдү.

Жунуш башка өнөрлөрдөн да куру эмес. Ыр, комуз чертүү, кыяк тартуу өңдүү элдин көңүлүнө жакын нерселерди абдан жакшы билет. Жунуш болгон жердеги тамаша, оюн эч кайда боло койбойт. Жунуш муңдуу, жугумдуу коңур үнү менен далайды «баракелде» леткен, далайга атагы жайылган. Ошондуктан боз балдар Жунуштан айрылуучу эмес. Аны кайда болсо да ала барып бирге ойноп, бирге күлүүгө зооктонушат. Бирок Жунуш токтоо, сабырдуу жигит. Көрүнгөн жакка бастыра бербейт. Ээнбаш жүрүүнү көңүлү көп сүйбөйт. Ыгы келген жерге, баскан кадамынан жаңылышпагандай гана жерлерге барат. Өмүрүндө бир гана мертебе күйөө жолдош болуп көрдү. Ал да болсо өзү менен бирге окуган санаалаш, талапташ курдашынын кайнына баруу болду.

Жунуш элде эки жылы бала окутту. Эки жылдын ичинде окуткан балдарынын баары колдоруна тийген китептерди шар окуп чыгышты. Катты шарылдата жазып, көрүнгөн катты чыгарышты. Муну көргөн элдин Жунушка болгон көз караштары өзгөрдү. Далайы Жунушту макташып, төбөлөрүнө көтөрүштү. Аны ар кимиси ардактап, сыйлап-сыйнаттады.

Молдо-кожолордон окуп калган чала молдолордун чачтары тик турду. Балдардын баары Жунуштун мектебине чубурулат. Андан окуп бат «молдо» болушат. Сабаттары тез чыгат. Бул – «чала молдолордун» жолуна дөңгөч коюу, алардын караңгы элди алдап-соолап, окутумуш болгонунун сыры ачыла баштады. Молдолор төртбеш жыл окутуп, түзүк дубай салам жаза албаган бал-

дар 5-6-айда шаркыратып окуу деген эмне шумдук. Анысы аз келгенсип, балдар ар түрдүү «марш» айтышат.

Күндөн-күнгө колдорунан жеми кетип, кадыры азайып бара жаткан молдолор муну сезишти. Бул ишти бул бойдон коюу жарабастыгына көздөрү жетти. Мунун бир амалын таап, Жунуштун жолун торомокчу болушту, айыл арасындагы атка минер шумдарга акыл салышты.

– Жунуш балдарды динден чыгармак болду. Балдар бузулуп, мусулманчылыктан чыгып кетет го! Эми бир-эки жыл окушса таптакыр мусулманчылыктан кол жууп калабыз, – дешип бир топ шылуундарды кутуртушту. Алар ары-бери кеңешип, молдолордун тилегин орундоого ат салышты. Уезддин, приставдардын тилмечтери менен сүйлөшүп, аларды паралап тил алдырышты. Тилмечтер Жунуштун сазайын берүүгө убада кылышты. Бир күнү Жунуш балдарына жарапиядан сабак берип жаткан убакта чакчаңдап, болуштун жасоолу кирип келди. Кылычын шалдыратып, камчысын ийкеп:

– Жунуш деген сен болосуңбу? – деди.

Ээлигип, адыраңдап келип кирген жасоолду көрүп, Жунуш азыраак таң калды.

– Ооба, мен болом...

– Сен болсоң, дароо аттан! Үйөздөн тыкыр буйрук бар, айдап бүгүндөн калбай жеткирсин деген, – деп Жунушту энтелетип, мектептен айдап жөнөдү.

Жунуш калаага барып, бир жумадай камалып жатты. Сегизинчи күнү чакырып суракка алды. Кайда окугандыгын, кандай мектеп бүтүргөндүгүн, талаада кандай китептер окутуп жаткандыгын, газет, журналды эмне себептен элге бере тургандыгын, дагы башкаларынын ийнесинен жибине дейре сурады.

Жунуш сурагандарынын баарына анык, толук жообун берди. Окутуп жаткан китептери, элге окуп берген нерселеринин баары Казанда, Оренбургда өкмөт тарабынан улуксат кылынып басылып чыккан нерселер экендигин айтты.

Ары-бери декип, тизгинди кыскараак кармаш керектигин, түрк ырларын балдарга мындан ары ырдатпаска тийиштигин айтып, үстөлдү койгулап жүрөгүн алды. Экинчи ушул көрсөтүлгөн чектен чыкпаска, эгерде укпай турган болсо камоого алынып, башка жакка айдаларын билдирип, Жунушту коё беришти.

Өкмөт декигенден кийин Жунуш көрсөтүлгөн чектен чыкпады. Бирок башка сабактарын баштагыдан беш бетер тырышып окутту, муну менен Жунуштун эл арасындагы баркы, кадыры кеткен жок. Душмандарынын гана отуна суу себиле турду.

Ушул окуядан эки ай өткөндөн кийин Жунуш Жыпар менен көрүштү. Кебелбей бир калыпта келе жаткан турмушуна өзгөрүш кирди. Жайлоонун тунук суусунун боюнда чалкасынан жатып, Жыпардын жалындуу сөзүн укту. Булбулдун үнүндөй болгон үнүнө мас болду. Жайлоонун буркурак жыты менен Жыпардын жыты эсинен кеткис болду. Жаштыктын кирсиз, күнөөсүз моокумун басты. Жыпар Жунушту шыйкырлады. Анын жүрөгүнүн эң терең жеринен Жыпар жылбагыдай орун алды. Эки жаш жүрөктүн тилегин бир орундан чыгарды.

Ошол ырыстуу түндө ыргалышып көрүшүп, колго-кол берип убадалашкандан бери Жунуш өзгөрдү. Анын жүрүш-турушу, мүнөзү башкара түштү. Китептерди көп окуп, көп ойлоно турган болду. Жыпарды тууган энесиндей жакын көрдү. Анын кучагына атылып, ичтеги сырын дагы айткысы келди. Армандарын баштан аяк чубуртуп, Жыпар менен бардык муңун чыгарып ортоктошкучу келет.

Келечек жарык турмушун ойлоп, түрдүү пландар куруп таң аттырат. Насип болуп Жыпар менен кошулуп калса, аны менен бирге кандай туруу, кандай иштөө жолун чечет. Жыпардын жалдыраңкы көзү, айдай жарык чырайы, ар качан бирге тургандай көз алдында көрүнөт.

Жунуш көпкө дейре көрүшпөй чыдап тура албады. Жаны сүйгөн, жүрөгү дегдеген жарын дагы көрүүгө зар

болду, далайга дейре Жунуш Жыпарды көрө албай зарыкты, камыкты. Жаш жүрөгү туйлап, чымын жанга тынчылык бербеди. Сыздаган көңүл сары суулуу санаага айлана баштады.

Амал жок, көрүшүүнүн эч кандай эби келбеди.

Жыпардын айлына барган менен жакын кишиси жок. Жолоочулап барымыш болгон менен элдин баары Жунушту билет. Кылар арга жок. Жунуш күздү күттү, эл жайлоодон түшүп жатакка келгенде эбин тапмакчы болду. Жунуштун мектебине ажылардын айлынан келип окуй турган балдар да бар, ошол балдар аркылуу кат менен сүйлөшүүдөн башка ылаажы жок.

Узактабай күз келди. Жайлоодогу эл сапырылып жакага карай агылды. Элдин кызуу иш убакты. Күздүн жеткенин билдирип, келгин куштар келген жактарына карай сапар тартышты. Жер бетин ээлеген жайкалган чөптөр, гүлдөр саргайып куурай баштады. Жалбырактар шуудурап, мезгил жеткенин ырдап жерге куюлду. Талааны жаңыртып эчен түрдүү күүгө салып таңшыган куштар жымжырт болушту, талаа жылаңачтанып муңдуу түскө кирди. Күздүн күнкү төө өркөчтөнгөн кара буттар калдайып башпактайт.

Эл жайлоодон жалпы түшүп болду. Кышкы кыштоого көчкөнчө убактынча малга жайлуу жерлерге таралып, конушту. Койлор кыркылды, үй жабуу, кийиз кылуу, ардеме-бирдеме согуу көбөйдү.

Жунуш да жылдагы ишине камына баштады. Окуу качан башталарын күн мурун элге жарыялады. Балдарды эртелеп алуу, окуу башталганча аларды жай башкалап бөлүү иши менен убараланды. Ар кайсы айылдан окууга кире турган балдар убап-чубап, күн сайын келе баштады. Жыпардын айлынан да катталууга эки бала келди.

Көп ойлоп турбастан Жыпар менен көрүшүү, сүйлөшүү оюна келди. Ажылардын айлынан келген бир баланы атайы кондуруп калып, алдап-соолап Жыпарга кат берүүгө көндүрдү. Жыпардын өзүнөн башка эч ким-

ге бербеске, көрсөтпөскө убада алды. Анын берген катын да жашырыкча берүүгө макулдашты. Катты жакшылап жазып баладан берип жиберди.

Кат бергенден кийин Жунуш тыным ала албады. Кат бергени бир топ күн болсо да жооп жок. Жүрөгү өйүп, капа болуп, камыга баштады. Далайдан бери күткөн Жыпарын көрүүгө жаман ашыкты. Көңүлү токтобой, кылган ишинин дайынын билбей, делбелеңдеп сабырсыздык менен жооп күттү, эки көзүн Жыпарлардын айлы жактан албады, керээли кечке дейре элеп-желеп болуп элтендеди.

«Жыпарга эмне болду?.. Же менден кадыры калдыбы?.. Кадыры кала турган деле жери жок эле!.. Же оорупсыктап калдыбы?..» деп миң түрдүү кыялга кетти. Ою бир жерге токтобой, сүйүү дартына дуушар болгондугун саат сайын сизди... сыздады... жаш жүрөгүнүн баары, бүткүл жаратылышы Жыпарга багышталганын билди. Сүйгөнүн, жүрөгүн ээлеген жарык чолпонун сагынды. Аны менен дагы бир мертебе, дагы бир эле мертебе жанаша олтуруп сүйлөшкүсү, бир гана минут болсо да муңайым жүзүн көргүсү келди.

«Мен, өлгөнчө сеникимин...»

Ажырашардагы ошентип айткан антын дагы бир мертебе укса арман жок эмеспи!

Күткөн үмүт, санаган санаа талаага кеткен жок. Жыпарынан кат келди.

«Эл жаткандан кийин токойдун күн батыш жээгиндеги топ камышта бол. Мен ошондо болом, кечикпе!!!..»

Жунуш ысылы-суукту болуп кетти. Жинди болгон эмедей өзүнөн өзү ырдагысы, секиргиси, бийлегиси келди. Жүрөгү элеп-желеп болуп, алда кайда алып учту. Көзүнөн шаттык, үмүт нурлары чачырады. Бүткүл денесин титирөө каптады...

Эки жаш экинчи мертебе көлдүн жээгиндеги топ камышта учурашты. Сагынуу, зарыгуу, таарынуу сөздөр жамгырдай жаады. Бирөө жолун айтып кечирим сурады, бирөө кадырын калтырбай макул алды. Ичке түйүлүп, чо-

гүлүп калган сырлар дагы айтылды. Сагынган, зарыгып күткөн көздөр кылгырып дагы учурашты. Бирөөнөн-бирөө алда неме издегендей, өз көргөнүн байкоочудай болуп жалдырашты. Жыпар адаты боюнча колундагы чыбык менен жер чукуп, сүйгөнүнүн сүйкүмдүү сөзүнө көмүлдү. Жунуш Жыпардан көзүн албай, суктангансып ичинен жалын чыгарып күрсүндү. Айтылган ант, беришкен убада кайта-кайта кабатталды... Экөөнүн бир-бирөөнөн айрылгысы келбей акылсыз жаштыктын мазасына алданышты...

Мындан кийин көрүшүүгө жол ачылды. Ар качан Жунуш, Жыпар топ камыштан табышат. Далайдан бери көрүшпөгөн эмелерче ичи-боору эзилишип көрүшөт. Чокчо камыш ар качан булардын сырларын, мундашкандарын тымызын туруп угат. Алардын бактына, сүйүнчүнө кызыккан өңдөнүп, баш ийкегенсийт.

Кээде көпкө дейре олтуруп сырдашат. Кээде колтукташып мелтиреп жаткан көлдүн жээгин кыдырышат. Көлдүн түнкү сулуулугуна, түнкү ажарына суктанышып, бири-бирине сүйөнүшөт, ыкталышат. Макаббат кызыгына, сүйүү демине мас болгон жаштар түндүн өткөнүн сезишпейт. Экөө тең бир тилек, бир жолдо кезигишет. Бирөөнүн ичинде эмне болуп жатканын экинчиси сезгендей болот.

Экөө тең ырыстуу, экөө тең муңсуз...

Экөөнүн тең жүрөктөрү келечектин таттуу, ширин үмүттөрү менен толуп, бойлору балкыйт... эркин, азат турмуштун ширесин экөө тең татыйт...

Дүйнөдө жашоо, турмуштун туруктуу түбүнө жетүүдөн кызык эмне бар?.. Булар да как ушуну ойлоп, ар качан бир жан, бир денедей болуп, турмуш кызыгы менен таркашат.

Күндөр канатын сабап өтүп жатты. Турмуш өз түрүн бир жерде түбөлүк кармап албады. Кырданды, айланды... кечеги бүгүнкүдөн бир башка, бүгүнкүдөн эртең бир башка болуп көмкөрүлүп турду.

Жаштардын жарык көгү, айлуу, жылдыздуу асманы кара булуттар менен капталды. Эчен түндөр бою макаб-

бат оту менен жанган жүрөктөргө муздак суу себилди. Жаштык масчылыгы, турмуш жыргалы менен термелген, эркеленген, балкыган бойду, суу сепкендей муздаты. Кайгы, капа үч уктаса түштөрүнө кирбеген, кирпичим-кашым дешти билбеген жаштарды турмуштун керимсели сокту. Жаңы ачылып, атыр жыты буркурап келе жаткан гүлдөр мезгилсиз солушту...

«Жунуш, секет!

Мен караңгы кара туман арасына кирип жоголдум. Алдым-артым баары корголуу. Кайда барар, кайда качар, кантип бул балаадан кутуларымды билбейм. Башым маң, жүрөгүм дал болду... арманымды айтсам сооротор адам жок. Кимге барып, кимге жалынып, жалбарарымды билбедим. Жарык күнүм караңгы түнгө айланды. Турмуштун бүткүл тилектери кыйрады... мен бүттүм... жаштай, мезгилсиз солудум. Көз жашыма этибар кылар, дартыма дарман табар кишим жокпу?.. Чын эле жокпу!..

Өзүң уккандырсың, жакында баскан жеримдин, таянган көгүмдүн күлү көккө учканын. Мен тирүүлөй өлдүм!.. Күткөн үмүт, максаттарымдын баары желге кетти. Олтурган кайыгым сынып, түпсүз, чексиз терең көлдө дайынсыз калдым... мени куткара турган боорукер жан көрбөдүм...

Мен убактысыз өлүүгө, убактысыз кара жер жастанууга туулдум беле?! Мен эми кайда барам... кимдин мойнуна асылып жардам сурайм. Сен чарасын тап!.. Он жети жылдык өмүрүмдүн бүткүл бардыгын, бүткүл кызыгын мен кимге багыштадым?.. Өз теңим, арзыган ашыгымабы? Же үч кабанаак канчыктуу кары дөбөткөбү?! Көз жашымды сүртөр, сооротор эч кимим жок.

Ашык!.. ашык!.. мен десең, мени чын ниетиң менен сүйсөң мындан куткар!.. куткар!.. Болбосо мен кутулуунун чарасын таптым, – кара жер?.. Өлүм!..

Тиги дөбөт жакында келип той кылмакчы. Жок, мен ага тирүү кезимде көнө албайм... Менин сенден башка ишенер, таянарым жок... бир гана сен! Камалган тор-

дон, түшкөн ордон куткар!.. Колуңан келет... менин жылдызымды өчүрүүгө эрик бербе?.. Менден кийинки убакта шек алышып жүрүшөт. «Алар» (билесиң го) бүрсүгүнү келишет, дал баякы жерде болом, даярмын!

Бакытсыз Жыпарың».

Катты окуп көрүп Жунуш жинди боло жаздады. Ал эми заматтын ичинде бүткүл турмуш кыйрагандай, ташталканы чыккандай көрүндү. Көз алды караңгыланып, башы айланып, мээсине доо кеткендей болду. Эмне экенин билбей, үйдөн тышка, тыштан үйгө жүгүрдү. Колдорун ушалап, башын кармап, жансерек болуп олтуруп калды. Жансерек болуп жатып көптөн кийин эсине келди...

Күүгүм талаш алты атчан киши үрүл-бүрүлдүн ичине кирип жоголду, аттардын оозун коё берип, этектерин желбиретип жел менен жарышып кетип бара жатышты. Баары тымтырс, аттардын туягынан чыккан таштар чагыла-чагыла ыргып калды. Туура жолдон бурулуп, көлдү жээктей салып, кумдун үстү менен зыпылдай жөнөштү. Бир топ узагандан кийин оң кол жакка бура тартышып, Кендирбайдын айлына карай бет алышты.

Айылга азыраак жер калгандан кийин аттарынын оозун тартышып, аяндашты. Бир желдирип, бир бастырып келишип, улам-улам токтолуп, теребелди тыңшашты. Жунуш желдирип, кашатка чыгып, бир аз туруп кайра бура тартты. Коктуда туруп, ат жалына өбөктөшүп, өз ара кеңешип алышты. Кызды алып экөө илгери жөнөп, калгандары артынан чүү коймок болушту.

Туптуура бастырып келип топ камыштын түбүнө түшүштү. Тегеректин баары тыптынч... тырп эткен үн жок. Жыпардын жыты да жок...

Жунуш ары-бери басып, мурунку көндүм жерлеринен издеп карады. Кече эле жакында ушул жерлерде бирге олтуруп, бирге басып жүргөн Жыпарынын бүгүнкү күнүн ойлоп, кубанууга да, кейүүгө да болбоду. Белгисиз, шектүү кыял башын айландырды...

Азоолук кана бейм...

Бет маңдайдагы бадалдан кара көлөкө ыргыды. Бир көрүнүп дагы көздөн жоголду. Дагы кылаң этип, дагы жоголду. Мына, туура жактагы арыктын жээгинен атчандарга карай чимирилди.

Жыпар!.. Жыпар!..

Туптуура келип жигиттердин алдына басты. Энтиккен, күйүккөн... жүрөгүнүн дүпүлдөгөнү жанындагыларга билинип турат.

– Жунуш кана, Жунуш?!..

– Мына мында...

– Мен силерди күтүп калдыбы, деп чуркай берип, күйүгүп кеттим. Кана, батыраак болгула!.. Бүгүн айылдын кейпи бузук... баары эле кулагын түрүп калыптыр, араң качып чыктым...

Шап-шуп бут үзөнгүгө, көчүк ээрге барып конду. Калың ымыртты жарып, жел аргы зыпылдатып, атчандар көлдү жакалай зымырылышты.

Айылда кыйкырык... ызы-чуу... бака-шака...

– Аттан!.. аттан!.. Узай электе жөнөгүлө!!!

– Көлдүн жээгинен дабырт угулгансыды. Ошо жакка чапкыла!.. Ат дабырты жер жарды. Үзөнгүлөр кагышып, куюшкандар шалдырап, он беш аттуу кууй жөнөлдү. Жээктен имерилип, адырга таяна бергенде куугунчулардын аттарынын бышкырыгы угулду. Алты атчан сабоолоп алып жөнөлдү. Адырдын этегине жармашканча, чукулунан салып, бир топ куугунчу алдыдан торой чыгышты...

– Токто... токто!.. Жаныңан үмүтүң болсо токто!.. Качкындар бура тартып, бөксөнү карай бет алды.

Кыйкырык, өкүрүк талааны жаңыртып, каңылжаарды жара өрдөдү. Кызыган аттардын таноосу көк түтүн болуп созолонду...

– Карма... карма! Алдын торой чапкыла, алдын!..

– Тарс, тарс...

Мылтыктын үнү талааны дирилдетип, абаны толкундатып, созулуп барып басылды. Жунуштун аты мүдүрүлүп

барып сулады... жолдоштору Жунуштун тегерегине үймөлөктөштү...

Карсылдаган камчынын үнү, зыпылдаган союлдун дабышы далайга дейре басылбай жатты.

– Карма, эки колун артына байла! Бекем... Бекем!.. – деген үнгө үн кошулуп:

– Байлабагыла!.. Анда ийнедей кылмыш жок... андан көрө мени байлагыла!.. Байлаганыңар менен мени андан ажырата албайсыңар. Баары бир өлтүрүп сөөгүмдү албасаңар, тирүү барбайм!.. – деп ыйлаган, чыңырган Жыпардын үнү, адырдын бетинде далайга дейре термелип, дирилдеп жатты.

VII

Жыпардын Мамырбайга төртүнчү катын болуп келгенине бир жылга жакын болду.

Туулуп, өскөн жери, ойноп-күлгөн элинен ажыраганынан бери күндөр айдай чоюлуп өтүп жатты. Жаштыгынан эң кымбаттуу, кадырлуу чагы өткөндөн бери далай суулар акты. Өмүрүнүн бүткүл жыргалы, бүткүл ыраматы артта калды. Он жети жылдык көңүлдүү турмуш кара булут астына кирип жоголду. Турмуш көгүндөгү бүтүн жарык жылдызы түбөлүк өчтү. Чексиз үмүт, тоодой талап менен талпынган, желпинген жүрөгү жансиз болду. Санааны сары суу жууду. Тилеги тескерисине айланды.

Бүткүл жаштыгын, кирсиз жүрөгүн багыштаган, тилегине тилектеш болгон жарынан айрылды. Жылдар, айлар бою сагынып саргайып тилеген өмүр жолдошунан кол жууду. Жаштык мастыгы, турмуш кызыгы менен эркеленген назынан ажырады. Азат, эркин турмушка дегдеп план курган күндөр кайта келбес болуп көздөн жоголду. Жаштыгынын эң кызуу, эң кымбаттуу учкундары Жунуштун жалындуу жүрөгүндө калды. Ал баткан күндөй эми кайта келбейт... бүткүл дүйнөсүнөн, жан-

теңинен артык көргөн Жунушун эми көрмөй жок. Муңдуу, жугумдуу коңур үн мындан кийин Жыпардын кулагында жаңырып, жанды элжиретип турбайт.

Жыпардын кабагына ар качан кар жааганы жааган. Келгенден бери анын кабагынын ачылганын көргөн киши жок. Мурунку толгон айдай жайнап, балкып турган ажардуу өң өчкөн. Өңүн саргыч боёк каптаган. Кылгырган кыялдуу көз мурункудай жайнап нур чачпайт. Кайгылуу, мундуу, сырдуу күйүт менен капталган. Ичтеги арман, ичтеги от жалындап-жалындап Жыпардын жүрөгүн өрттөйт. Анын ичинде чок жалын балбылдап жатканын ар бир караган киши сезет.

Жыпар өзүн тирүүлөй көмүлгөн, көзү ачык өткөн жанга санайт, ырайымсыз турмуштун, алдамчы жазмыштын алданган, кордолгон кулу деп эсептейт. Бүткүл жаш тилеги кара ташка тийген, канаты сынган кушка окшойт. Ак кар, көк музда адашып арманда өткөн жолоочуга теңейт өзүн, ээн талаа, эрме чөлдө калган, эли-журтунан айрылган, душмандын колуна түшкөн эриксиз Жыпар.

Жазмыш Жыпарды алдады... ычкынгыс торго, түпсүз орго салды.

Күн-түн үзүлүп санаа саргарып жан досун, өмүрлүк жолдошун көрбөгөнү – жылга жакын ширин сөз, бой эриткен көз караш, жылуу-жумшак эркелик көрбөгөнү далай болду.

Ошол шумдуу, сааттуу түндөн бери сүйгөнү Жунуштан дарек жок. Анын жазымышы эмне болгону, кимдер колунда жалдырап байлоодо жатканы Жыпарга белгисиз, эл арасы ыраак, жол алыс. Эч нерсенин аңырты угулбайт. Үй-бүлөдөн эч кимиси Жыпарга сырын айтпайт. Баары аны жек көрөт. Шектүү, күмөндүү көз менен карашат. Жөн кеп айтышса да какшыктап, каарып өтүшөт.

Койчу Жумай менен Жыпардын арасында айырма жок. Экөөнүн тең баркы бир. Жыпардын абысындары Жумайды кандай тилдесе, кандай каргаса, Жыпарды да андан кем кылышпайт. Жыпар, Жумайды агасындай көрөт, аны ар

качан ачык чырай, жылуу-жумшак сөз менен каршы алат. Өзүнүн үлүшүнө тийген эт-мет, сорпо-морподон ар качан Жумайга алып коёт. Абысындарына көрсөтпөй эртең менен малга кетерде тооч, талкан катып берет. Карды ач, үстү-башы жырткык, мусаапыр келбеттенген Жумайды көрүп боору ооруйт. Абысындарынын көр жемесин, кармап-шилегенин, үйдөн түртүп чыгарганын көрүп, Жумайды аяйт. Алардын кармаган-шилегендерине моюн сунуп, элден уялып, шылкыйып көсөө менен урган иттей болуп кулагын жапырып эшикке жөнөлгөн Жумайды көрүп көзүнө жаш келет.

Койчу кургурдун күнү кыйын. Эчен жаан-чачындарда жырткык кийими, жаман чокою менен ээн талаада кой менен алек. Эртели-кеч жегенине карды тойбойт. Арылдаган шамал, аркыраган бороон көз ачтырбайт. Кышкы алай-дүлөй бороондо, жазгы кара нөшөр жамгырда баккан малы менен убара. Анын көргөн азабы, кылган эмгеги менен иши болгон киши жок. Жумай да көп койчулар катардуу. Далай жаан-чачындарда, жандан, сайсөөктөн өткөн сууктарда калат. Муундары калтырап, колу-буту көк муштум болуп дирилдеп айылга кайтат. Турмуштан, жокчулуктан назары сынып, көздөрү жалдырап, муңайып, жандан өтөт.

Мына ушундай турмуштун кара чеңгелинде эзилип, чарчаган убактарда, Жыпар жылмайып каршы алат.

– Үшүп кетиптирсиз го, үйгө кирип отко жылыңыз, малды башкалары карар. – Жылмайып жылуу жүз менен караганы, боору ооруп, көңүл айтканы Жумайдын көзүн чайыттай ачат. Үшүгөнүн, кардынын ачканын эсинен чыгарат. Күүгүм кирип, эл орунга олтургандан кийин Жыпар, Жумайга тамак чыгарып берет.

Жумай Жыпарды жанынан жакшы көрөт. Аны урматтап, улуктап турат. Жыпардын кылган жакшылыгын көкөйүнөн чыгарбайт. Жыпар дегенде төбөсү менен жер казууга даяр.

– Мээримдүү, боорукер жакшылардын баарынын ырысы жок болот экен... – деп талаага барганда курбу-курдаш-

тарына айтып, Жыпарды мактай турган. Жыпардын боорукердигине, адамгерчилигине баа берип түгөтө алчу эмес.

Жеке Жумай эмес Мамырбайдын коңшу-колондору да Жыпарды беш бармагындай билишчү. Анын бой көтөрбөгөндүгү, баарыга теңдиги, адамгерчилиги жомок ордуна үйдөн-үйгө таралчу. Жыпарды абысындары менен анын арасында жер менен көктөй айырма бардай көрүшчү. Абысындарынын Жыпарга көрсөткөн жемесин, күнүлүгүн айтышып:

– Бечера, ай-ээ? Канчалык кордоп, жемелеп жатса да кыңк этпейт. Күнүлөрүнүн ирик-чирик сөздөрүнө кулагын салбайт. Ырыстуу, кешиктүү болуп эле, жаркырап жайнап олтурчу кебетеси бар экен... кайдан жүрүп ушул каапырларга туш болду экен?!.. – дешип айылдаштар жүргөн-турган сайын кеп кылышат.

Жыпарды Жунуштун колунан ажыратып алгандан кийин кечиктирбей эле Мамырбайга беришти. Жыпар ыйлады, каргады... көз жашын көл кылып жалынды. Жаны жат, каны жат карыга кетпеске, жаш жанын жансыз абышкага кор кылбаска тырышса да, айла болбоду. Мээримсиз, таш боор, кара жүрөк атасы кулак салбады. Көзүнүн чечекейиндей болгон жалгыз кызын күнү үстүнө берүүдөн ийменбеди. Ыйлатып, сыктатып жатып, зордук менен аткарып берди. Жыпардын түбөлүк күң болуп, кор болуп өтүшүнө көз жумду.

– Элге, журтка шерменде кылдың!... Кайсы бетибиз менен элге көрүнөбүз. Ата-бабабыздын наркын, жорук-жосунун буздуң!.. – дешип кайта Жыпарды жемелешти. Өзүнүн сүйгөнү, жактырганы менен качканын «ар намыс... өлүм...» деп ойлошту. Далайды уулаган эски турмуштун эски, чирик салты буларды да уулады. Буларды да багындырып, өз кучагына алды. Атыр жыты жер жарып, жаңыдан үлбүрөп ачылып келе жаткан гүлдүн мезгилсиз үзүлүүсүнө себеп болушту.

Жыпар, Мамырбайдыкына келгенден бери жылуу сөз, жарык чырай көргөн жок. Ата намысын, кайин намы-

сын булгаган Жыпардын башынан сасык туман айрылбады. Жакшыны коюп, жаманга качкан кыздын баркы бир тыйын. Анын тилеги, анын жаш жүрөгү башкада экенин сезгиси келишпейт.

Ата-бабанын салт-санаасынан карыш чыкпа! Ошол жолдо эмне болсоң да бол!.. Бирок намысты булгаба!, – деген сөздү абысындары жаткан-турган сайын кулагына куйду. Жыпарды абысындары көрө алышпайт. Аны кезеги келген эчен түрдүү сасык сөздөр менен булгап, тилдеп, жемелеп алышат. Баскан-турганынан кылдай кыйкым таап, болбосо да ажылдашып, ортого алып, кулак, мээсин жешет. Көрүнгөн элге жамандап, жаман атын чыгарууга аракет кылышат. Мамырбай дагы катын аламын деп кеңеш кылганда эле чарылдап каршы келген токолдорго, Жыпардын Жунуш менен качканы табылбас шылтоо болду. Мамырбайдын көзүнчө жамандап, тилдеп уялтууну, Жунушун эскертип, кордоп, табалап алууну чоң өнөр кылып алышты.

Карыган кезинде көп катындын ортосундагы кыжың-кужуң менен делбеленген Мамырбай унчукпайт. Жыпарды жактырса да, башкалары азуусун айга жанышып, ажылдап келгенде алдына карап тим болот. Жыпар, Жунуш менен качпаса, балким Мамырбай Жыпарга тил тийдирбес эле. Бирок айып Жыпардын өзүнөн кетти. Бир дубан элдин жакшысы, атактуусу Мамырбайды чанып, томояктын топору менен качышы бардык ишти бузду. Мамырбайдын да, өз атасынын да наамын булгады. Элдин баарына уят кылды. Жунуш менен качкан, наам булгаган Жыпарды Мамырбай албай турган болду. Мындан башка кыз элде түгөнүп калыптырбы? Башкасынан канчаны алам, Мамырбайдан кыз аёочу ким бар? Бирок:

– Катын намыс үчүн кара киет. Мамырбай колуктусун бир томояктын топоруна тарттырып жибериптир, – деген сөз андан жаман. Намысты колдон чыгарбоого керек. Эмне болсо, болору болду, боёсу канды. Кызды алып намысымды кайтарам, – деп Макең кайта сабыр кылды. Намыска чыдабай, эки жаштын тамырына балта чаап, кызды колу-

на алды. Кыз, Мамырбайды сүйөбү, жокпу? – оюна да келген жок. Ушул ыйлатып-сыктатып, канкакшатып алганы бүлө болобу, жокпу?.. Анын жамоочолук кереги жок.

Намыс, намыс керек!..

А деген күндөрдө Мамырбай Жыпарды эзүү, жанчуу оюнда жүрдү. Андан кандай да болсо өч алгысы келип, кыйкым таап, уруп-согуп да алды. Көр жемени көбөйтүп, ата-бабасынан эчтеме калтырбай боктоп, Жыпардын сайсөөгүн какшатты. Күн-түн дебей жемелеп, жүрөгүнө сары суу куйду. Сабап, сабап эшикке чыгарып таштаган күндөрү да көп болду. Мурун оюн-күлкүдөн башка уруу-согууну билбеген, турмуштун каарын көрбөгөн жаштын үрөйүн алды. Жыпар амалсыз, айласыз көндү... турмуштун ысылы-суугуна моюн сунду... кайнар жаштарын төгүп, таң атканча солкулдап ыйлап, көз жашы менен бетин жууп, өз-өзүн сооротту...

«Жазмышым ушу болгондон кийин кимге таарынам... кимден жардам сурайм!».. – деп кулагын жапырып, ук-мамыш-көрмөмүшкө салынды.

«Бешенеге жазганын көрүү керек. Кудай тагдырыңды ушундай жазгандан кийин, көнмөйүнчө чараң барбы?!.. көн... чыда!.. тагдырың ушундай болгондон кийин айып кимде?..» деп жазмышка моюн сунду...

VIII

Как чокуда турган күндүн ысыктыгы мээден өтөт. Жүрөктү энтиктирип күн кайнайт. Чекеден мончок-мончок тер агызып, ысык жүрөктү күйгүзөт. Жан-жаныбардын баары көлөкө издеп, азыраак дем алгысы келет. Тамак кургап, ооз кеберсип, чаңкайт.

Закым жыбырап электенип, желе тартып толкунданат. Чөптөр, гүлдөр, эгиндер жалбырактарын салбыратып, соолуйт. Баштарын бүгүн күндөн жашыргандай болушат.

Чөп чабылып, эгиндер сары-ала болуп бышып келе жаткан чак. Жумурай журттун билек күчү – эмгекчи-

лер кызуу иш үстүндө. Жакадагы жатакчылар, тоодон – жайлоодон келген жумушчулар кызуу аракетте. Апий-им кескен, арпа оргон эл талаадан таалай издешет. Күндүн ысыктыгына, күйдүргөнүнө моюн бербестен кара жандын камы үчүн алп урушат. Созолонуп-созолонуп ырдаган жигиттердин үнү закымды толкундатып, таланы жаңыртат. Жаркылдаган орок, булактаган чалгы жердин түрүн өзгөртөт. Теңселген көк шибердүү жерлер такырайып, машактары ийилген, дандары ырсайып, тышына чыгып турган жерлерде боолонгон эгин, чөмөлө пайда болот.

Ойдогу, тоодогу элдин баарын шумдуктуу аңырт каптады. Эл кулагын түрүп, улуу-кичүү дебей, эртели-кеч аңыртка кулак салды. Ары өткөн, бери өткөндөрдү токтотуп маани-жайды сурашты. Ар ким ар кандайча коркунучтуу кабар келтирет.

– Падыша жаштардын баарын солдатка алмай болуптур. Кермен урушуна жиберет экен...

– Жок, андай эмес... уруштагы солдаттар жатычу чуңкур каздырат, – дешет.

– Бир дубандын жакшыларынын баарын уезд чакырыптыр, падышанын барманын угузуп, солдат бересиң, – дептир.

– Жакшылар «биз беребиз» деп убада кыла албайбыз, эл эмне дээр экен, анан кийин жооп берели, – дешип таралыптыр.

– Ооба, жакшылар букарага кеңешмек беле!.. Ал калп эле өздөрүнүн баркын көтөрүшкөнү. Өзүбүздүн бала-бакыра калса, башкалардыкын алса ала берсин деп кеңешип жаткандарын биздин Курман угуп келиптир.

Бир бирине жуушпаган, бирок негизинде чын сөзү элдин баарына таралды. Ой-тоодо, талаа түздө жаткандын баары убайымга түштү. Аңырт күчөгөндөн күчөдү. Укпаган жан калбады. «Солдат» дегенде ордуна тура кача турган элдин үрөйлөрү учту.

– Солдатка алып кетсе, оокат эмне болот?..

– Силер кетсеңер, биз кантип жан сактайбыз?!.. Кол күчү, маңдай тери менен оокат кылгандар күн мурун асан кайгы болушту. Кабар бекерче кабар эмес, чын болуп чыкты. Далай эмгекчилер «эмне болду экен» деп жүрүп, оокаттарынан калышты. Анча-мынча укканга ишенбегендер калаага карай сапырылышты. Калаадан аныгын, чындыгын угуп, элдин ортосуна келип аңгеме согушту.

– Чын эле алат экен... алганда да өз атың, өз ээр токумун, кийим-кечегиң, азык-түлүгүңдү ала барат экенсиң, уруш катуу болсо керек. Ак падышадан батыраак алгыла деген буйрук келиптир, – деген сөз жеке чоңдор эмес, жаш балдардын кулактарына да коргошундай куюлду. Үрөйү учкан, дагдыраган эл ары толкуду, бери толкуду, ой-тоо, талаа-түздө жайнаган, кайнаган элдин эсеби жок. Бардык жерде бака-шака... кызуу, жандуу аракет. Айылдан айылга, ойдон тоого, тоодон ойго чапкылаган, кулагын түргөн жан. Элдин мүнөзү, түрү өзгөрдү, түндүр-күндүр дебей алда кандай эмнеге камданып, даярданып жатты. Катуу толкундан кийин көпкө дейре токтоно албаган көлдөй болуп эл чайкалды... Толкунданды... минер унаа, ээр-токум камдоого киришти. Талаадан таппаганы – калаага, калаадан таппаганы – талаага жабалактады. Алынган апийим, бастырылган эгин, мал базарды каптады.

Эл кулагын түрдү, эмненидир жашырыкча күттү...

– Пишкек, Токмокту кыргыздар, Алматыны казактар алыштыр. Байсоорунду кечээ камап, калааны өрттөй баштаптыр, – деген коркунучтуу аңырт дагы таралды. Талаа дагы жайнады, эл баштагыдан беш бетер толкунданды. Бакандар учталды, союлдар камдалды. Темир айрылар бакандын башына минип, айза милдетин аткармак болду. Араң турган эл дыгдырылып, ат коюуга даяр болду.

Балкыган күн батып, күүгүм кучагын жайды. Жерди коюу жыммырт каптады... Ысык-Көлдүн күнгөй жагы асман мелжиген кызыл өрт менен балбылдады... Бүткүл көл бетин жарык кылып, түндү күндүзгүдөй кылып жатты. Өрт көбөйгөндөн көбөйдү. Барган сайын балбылдап,

жалыны асманды жалмагандай көрүндү... Жер дүнүйөнүн баары улуган иттердин шумдуу үндөрүнө кошулган маараган, мөөрөгөн малдын ызы-чуусу менен толду. Катынкыздардын кудайлаганы, жаш балдардын ыйлаганы менен шумдуу түн, ого бетер шумдуу түргө кирди...

Таң күндөгүдөн кызарып атты... далайга дейре күн көтөрүлбөй кейигенсип, нааразылык кылган өңдөндү... Күндүн нуру күндөгүдөн ачуураак, күндөгүдөн каардуураак кайнады...

Ак желек көтөрүп, айыл-айылды аралап, чабармандар жар салды:

– Оой, улуу казатка... улуу казатка, аттангыла!

Ак-сарбашыл союлду. Үй сайын көкөлөп түтүн көтөрүлдү. Темир айры, ачтама айза көтөрүп, жарак көтөрө ала тургандардын баары жалпы атка миништи. Топ-топ болуп чогулуп, алда кайда кетип жатышты. Маңдайдагы тасманын жону ак туу көтөрүшкөн, айзалары кылкылдаган эл менен толду. Бир аз аялдап туруп, эки бөлүнүп аттарынын оозун коё берип, пасолкөнү карай качырышты. Ана, пасолкөгө алды кире берди. Аттардын туяктарынан чыккан чаң ашыгып, ашыгып жерден качып көктү көздөй көтөрүлдү.

Тарсылдаган мылтык, кыйкырык, өкүрүк менен жердин асты, үстүнө, көмкөрүлгөндөй болду, онтогон адам, корккон малдын үнү тынччылыкты бузду. Аккан канды тойбос кара жер ийменбестен соруп жатты.

Кече гана ага-тууган өңдөнүп аралашып, сүйлөшүп жүргөн эки уруу эл – эмгекчилери бүгүн бир-бирине душман... бүгүн бирин-бири жулкуп, тытышып, кыйрашып жатты. Эмне себептен экенин өздөрү да билбестен бири-бирин тааныбай бычакташты...

Алда кимдердин кесепети, алда кимдердин кутуртканы, бузуктугу аркасында далай күнөөсүз кандар акты... Далай баш, далай дене себеби эмне экенине көзү жетпей, курман болду... ата баласынан, бала атасынан, үй-бүлөлөрүнөн түбөлүк айрылды. Алда кайдагы канкор-

лордун кан ичерлердин кесепетинен эчен миңдеген айыпсыз жан үйсүз, жайсыз калды...

Ээленген, күүлөнгөн өрт, бардык жерден көрүндү, түтүндөр булут болуп, кызгылт тартып тоо-тоонун башына барып уюду.

Узак турган жок. Калың кыргыз үркүп жөнөлдү...

Тууган-өскөн жерин, даяр оокат-тиричилигин таштап, тааныбаган, билбеген белгисиз жакка жол тартты. Унаалуулар элден мурун, андан кийин көрпө-төшөгүн көтөрүп, оору-сыркоосуна карабай, жөө-жалаңдап качышты. Элдин көбү эмнеден качканды, эмнеден үрккөнүн сезген жок. «Кач, качтын» капшабы менен кете беришти...

Ак кар, көк музду жиреп, тар кечүү, тайгак ашууну ашып, тоо-таш басып алда кайда житишти. Бир нече күн жол азабын тартып, жаан-чачында үйсүз, ашсыз калып, өлдүм-талдым дегенде сырттагы Сары-Жазыга жетишти. Жабыла конуп, бир топ күнү эс алышты.

Сырт... баары жер жылаңач. Аттын тушоолоруна келбеген бетегеден башка түк жок. Сейрек, бириндээк аба. Ак селдеге оронгон үнсүз, жансыз тоолор. Кайда карасаң анда тоо, көктө көгөргөн асман, андан башка эчтемеге көзүң түшпөйт. Ар кай жерде чочуган өңдөнүп чыга калган кулжалар. Баары муң... баары жылаңач...

Жыпар челегин көтөрүп суунун боюна келди. Шаркырап, ак көбүк чачыратып, таштан ташка секирип агып жаткан суу, суунун ичинде бүлбүлдөп, жымылдаган жылдыздардын шооласы ага жакын, тааныш көрүндү. Эсине жайлоо, оюн, ыр, суу боюнда Жунуш менен сырдашып олтурганы түштү. Жунуштун коңур үнү, маңдайынан сылап эркелеткени көз алдына келип жатты. Ажырашардагы айткан ыры, өбүшүп, көзүн жалдыратып, таштап кете албай муңайганы оюна келди. Ал убактагы кызыкчылык, убайымсыздыкты ойлоп, эриксиз көзүнүн жашы акты. Суунун боюнда олтуруп, бетин эки колу менен басып алып солкулдап, өксүп-өксүп жаш балдарча ыйлады... моокуму, өз өзүнөн табасы канганча көзүнүн ысык жашы менен бетин жууду.

– Дагы жүзүңдү көрө алар бекемин... жүзүңдү бир көрүп, көксөгөн көңүлүм тойгончо бир карап өлсөм, арманым калбас эле. Ичтеги дартымды, жалынсыз отко сен үчүн күйгөнүмдү айтып, анан өлсөм, мен бактылуу болор элем... сенин бактыңа мен каргаша болдум... бүткүл турмушунду бузуп, дубана катардуу кылып кеттим. Неге келдиң?.. Неге ырдадың?.. Сааттуу түндө сааттуу оюнга мен кайдан бардым?!.. Кайдан сени менен тааныштым?!.. Карагат көзүңдү жалдыратып, канатынан айрылган каздай кылып, сени таштап мен кайда кеттим?.. Мен ким элем, сен ким элең?!.. Баары айып менде!.. Учурашып, дидарыбызды көрүшө албастан адаштык. Сен мени кечир, Жунуш!..

Ташка башын сөөп баштагыдан да беш бетер өксүдү.

Караңгы түндө үңгүрөгөн шумдуу үн ушул. Бул канат бутагынан айрылган, сүйгөнүнөн ажырап, душмандын колуна түшкөн армандуунун үнү...

– Жеңе, жеңетай маа караңызчы!..

Жыпар жеңи менен көл болгон жашын сүртүп, өйдө турду. Алдында көзүнө жашы мелт-калт толгон Жуман турат. Бирөөнү аяган, бирөөгө кейиген өңдүү.

– Мен сизди эмне болду экен деп жаным калбады. Издеп, издеп таппай чарчадым... Суу жактан карайынчы деп келип сизди таптым. Кечинде кой жайып келе жатсам, жаныма бир кара тору жигит келип, Мамырбайдын айлын сурады. Мен анын койчусу экенимди билдирдим эле, атынан ыргып түшүп, кучактап колумду кысты. Анан сизди сурады. Мен баары жогун айтып бердим эле, көзүнө жаш алып барып, кайта тыйылды. Мына бул катты сизге берип кой, андан аркысын өзү билет деп, көп суранып, аттанып кетти.

Колундагы катты Жыпарга сунду. Жыпар чыдай албады. Катты көкүрөгүнө кысып-кысып чуркап, өңгүрөп ыйлап жиберди.

Бир аздан кийин оюна келип, эч ким жокто ашыгып катты ачты.

«Сүйгөнүм Жыпар!

Колунду кысып, ысык саламымды жиберем. Сенден ажырагандан кийин ит көрбөгөн кордукту көрдүм. 5 ай түрмөдө жатып, араң кутулдум. Түрмөдөн чыккандан бери келесоо кишидей жүрөм. Канчалык амал кылсам да ак жүзүңдү көрө албадым. Кыйналдым... кысталдым... менин бар үмүтүм: ак жүзүңдү көрүү, көрбөсөм жинди болуп кетемби?...» – деп ичтеги арманын, дартын айтып келип:

«Биздин эл Сары-Жазыдан туура Турпанга кетмек болушту. Эртең көчөбүз. Эгерде көңүлүң баштагыдай эле менде болсо, мени менен кач! Бирге бололу! Силердин айыл түн жарымынан кийин Текести карай көчөт экен. Мени күт... эгерде кечигип калсам, Ала-Айгыр-Сайкалдын ашуусунан күт. Мен ошондо болом...

Көкүрөгү күйүттүү, жаны жаралуу Жунушуң».

Катты окуп, эс-учун билбей жыгылды. Эл көчөр-көчкөнчө ыйлай берип эки көзү муштумдай болду. Бир жылдан бери ичине чогулган бугунун баарын көз жашы менен жууду. Каттын кайта-кайта алып жыттады... өптү... азыраак эс алгандай болду...

Мамырбайдын айлы жапырт көчүп жөнөлдү.

Сырттын кабагына кар жааган, менменсинген тоолорунун аркасынан мунарланып ай калкып чыкты. Ай нуру менен баштатан муңдуу сырт ого бетер муңдуу көрүндү. Салаңдаган көлөкөлөр кыскарып, жер жүзү күмүш нурга чөмүлдү. Сырттын муңдуу жымжырт тынччылыгын бузбаска тырышып, көч жылжып, узун желе тартып чубалды. Ашууну такай келип конгон эл дароо жогору көтөрүлө баштады.

Сырттагы ашуулардын эң катаалы, эң опуртмалуусу – Ала-Айгыр-Сайкал. Муну ашкан көч өтө чебердик менен ашат. Муздан сойголоп, далай жерге дейре жылгаяктап барып, анан оңолот. Жалгыз бир чубама гана жол. Андан кылт эткендин дайыны табылбайт.

Көч ашуунун белине чыккан убакта Жыпар, ээр-токумун оңдоп, басмайылын тартымыш болуп көчтөн калып калды.

Жунуштун убадасы ушул жер.

Жыпардын жүрөгү алда кайда алып учат. Кыял чиркин миң түрдүү ойго кетти. Көңүл алда немеге кубанып, көтөрүлдү. Жаштык эпкини дагы жанданды. Башкача жан кирди. Сүйгөнү айлап-жылдап күткөн Жунушун күтүп Жыпар жымылдады. Денеси балкып, көзү чолпон жылдыздай болуп балбылдады.

Мына, өмүрдүк жан жолдошу, ширин досу жаркырап жайнап келип кол алышат. Кысып-кысып айкалышып өбүшөт. Кызык өмүр, эркин турмуш кушу кайта келип баштарына конот, бирге жыргап-куунап өмүр сүрүшөт. Жаштыктын биринчи күндөрүн кандай өткөргөн, өмүрдүн ширесин кандай татыган болушса, мындан кийин ошол калыпка кайтышат.

Кокустан, арт жагынан карышкыр улуду. Туура жактан бирөө ага жооп кайтарды. Төмөн жактагы зоо жаңырып, кошомат кылды.

Жунуш жок...

Жыпарды коркуу басты, Жунуштун келбегенине күйкөлөндү.

Бир жагынан коркуу, бир жагынан күтүү сабырсыздыгы менен Жыпарды калтыроо кармады. «Ашуунун белинде бол. Ошондо болом...» деген сөзү эсине түшүп, араак аялдоого да ойлоду. Бирок ач көз, канкор карышкырлар дагы улушту.

Жунушту бул жерде күнү-түнү күтүүгө да ыраазы. Бирок бекерден-бекер ач карышкырларга азык болгусу келбеди. Кандай да болсо өзүн сүйгөнүнүн колуна аман тапшыргысы келди. Ашууну эңкейип, көчтүн караанын чамаалап, аяндап жүрө бермекчи болуп, Сары-Жазы жакка бир карап алды. Аяндай бастырып, ашууну эңкейип жолго түштү...

Жыпарды издөөгө жиберген Мамырбайдын жигиттери ашуунун белине дейре келишти. Эч кайда эчтемкенин дареги билинбеди. Чакырышып-кыйкырышып да көрүштү – үн жок. Тымтырс. Сары-Жазы жаккы бетке да барып карашты, дайны билинбейт.

Күндүн мурду жайылгандан кийин жигиттер жолду байкап, из карашты. Бурулуштагы муздун үстүндө ат тайгаланган таканын изин көрүштү. Аттарын бирине карматып коюшуп, башкалары боортоктоп жата калышып, зоонун төмөн жагына көз салышты. Зоонун ортосундагы чоң тектирче таштын үстүнөн бир ат, бир кишинин өлүгүн көрүштү.

Бечара, эриксиз турмуштун эриксиз курманы экен ээ! – деп жигиттердин бирөө терең күрсүндү. Башкаларынын көздөрүнөн жаштары мончоктоп, тектир ташты карай тегеренди...

ЭПИЛОГ

23-жылы Жунушту Фергана областында учураттым. «Сато» карамай кенинин башкармасындагы бир бөлүмдүн башчысы экен. Квартирине барып, бир топко дейре элжуртту, өткөн күндөрдү эскерип олтурдук. Мамырбайды Текеске бара жатканда калмактар өлтүргөнүн, Кендирбайдын молдолукту таштап контрабанд болуп кеткенин айтты. Өз ыңгайы келгенде Жыпарды да эскерип өттүм эле, өңү азырак өзгөрө түшүп:

– Ээй жашчылык-масчылык... баары чогулуп келип акмакчылык!.. – деп ары-бери басып келип, – азыр аны ойлоор чак эмес, чарбабызды жолго коюу, өнөр жайларыбызды күчөтүү заманы!.. Не до любви, братец мой – деп ордуна олтурду. Мен да жаралуу жерине тийгенимди билип, сүрүштүрүп, созуп турганым жок. Амандашып колун кысып, эшикке чыктым.

Түшүндүрмө:

- * *шай башкалап* – жайгарып, жай-жайына коюп
- * *ойчон* – туурасы: ойлуу
- * *ою таркоо* – ою чачкын
- * *чап* – бөксө тоо, дөңсөөлөрдүн жантайыңкы бети.

1928-жыл.

ТЕҢДИК ЖОЛУНДА

(Эки көшөгөлүчү комедия)

Ойноочулар:

1. Чодон – кызуу кандуу, 50 жашта.
2. Зулайка – токтоороок, 45 жашта.
3. Жанаркан – Чодондун кызы, 16-17 жаштарда.
4. Саткын – Чодондун баласы, 24 жашта.
5. Субан – Жанарканды сүйөт, 25 жашта.

1-көшөгө

І КӨРҮНҮШ

(Көшөгө ачылганда орто чарбалуу кишинин үйүнүн ичи көрүнөт, Жанаркан жүктүн бурчунда көйнөк тигип, Зулайка жүн тытып олтурат).

З у л а й к а. *(Жүн тытуудан токтоп)* Кудай деп эле тынч жүр десем болбоду. Кошчуга болуш болом деп илинди, андан да мүйүз чыкпады, *(үшкүрүп)* деги байкуштун бакты кем экен. Кеперетип ачабыз деп декилдеп жүрүштү. Андан да ийгилик көрбөдү.

Ж а н а р к а н. Атам өзү кылмыштуу. Алда кайдагы бузуктарга кошулуп алды. Алар малдын, акчанын күнүн көрдү. Атам эки колун мурдуна тыгып бастыра берди.

З у л а й к а. Оо, кургурум, атаң байкушта эмне жазык! Ак көңүлдүүлүгүнөн ошентип жүрбөйбү? Жанакы Мадабай деген какмарлар кесепет болбодубу. Кылаарын

кылып, кыл жип менен бууп таштап кете беришти. Эшигинде итинен башкасы жок эле. Эми дүркүрөп байып алышты. Алда какмаарлар аа, жуундуга тойгон дөбөттөй болушуп эми таакыр кишиге карашпайт.

Ж а н а р к а н. Атам көрүп, билип жүрүп эмне үчүн аларга кошулду? Шерик болбой эле койбойбу. Же, аларсыз оокат кылалбай калат белек?! Түбүн ойлобогон киши да.

З у л а й к а. (*Ачууланган өңдөнүп*) Бирдеме болсо эле атаңар айыптуу. Ал кургур дале силерди «Ач, жылаңач калбасын» дейт. «Эл журттан кем болушпаса экен» дейт. Саткын экөөң качан болсо эле дайыны жок талпылдай бересиңер. Саткын го, атасына тынчтык бербес болду, окугандардын баары ошондой болсо, окубаганы...

Ж а н а р к а н. Саткын атамдын жазыктуу экендигин жакшы билет, баары-жокко көзү жетет. Атамдай көзү туюк эмес, көрөт, билет, билгенин жашырбай, жаппай айтат. Анын айыбы жок.

З у л а й к а. Ооба, Саткының кыйын, билгич. Билип, көрүп кыйратып ийди деп жатышат. Окуганы далай жыл болду. Ошондон бери эчтемеге илинбей сары ала уйда калжайып жүрөт. Анын билгенин атаң уктап жатып билет.

Ж а н а р к а н. Билгендеги кылганы кошчунун буудайын, кеперетиптин малын жоготконубу?!

З у л а й к а. (*Дагы ачуулана түйүнүп*) А, кемшиктер, силер сын такканды эмне кылат экенсиңер?! Кудай деп кардыңардын ток болгонун ойлосоңорчу. Атаң болбосо аңкыштаган суурдай болуп койкоюп олтурар элеңер. Кудайдын бергенине шүгүр, өмүрү узун болсун!

Ж а н а р к а н. Иш сотко берилди, миңдеген акча кесилет, аны эми кайдан таап берет, бере албайт. Как ошондо суурдай аңкышташабыз.

З у л а й к а. Кудай анын бетин ары кылсын! (*Үшкүрүнүп*) Оозуңа таш! Кыздын жаны жат дегени ошол тура. Кайсы бетиң менен муну айтасың?

Ж а н а р к а н. Мен эмес Сакыш да ошону айтып жүрөт.

З у л а й к а. Сакышың сайда калсын! Арам катын, теги сүйлөбөчү! Үйдөн карыш баспай жатып айтканың ошол, кеткениңден кийинки кылыгыңа олтура калайын сенин.

Ж а н а р к а н. *(Кулуп)* Мен табалап жаткан жерим жок, акыл-эси киргенде жел өпкөлүк кылган атама ичим күйөт. Кошчуда, кеперетипте жүргөндө Сакыш эмне деп жүрдү? Далай акыл айтпадыбы. Атам мурунтан кулагына илген жок. *(Дагы кулуп)* Эми мына мурдубузга суу жетип олтурат.

З у л а й к а. *(Кыжыры кайнап ордунап туруп)* Ок! Бул кандай кара баскыр эле ботом! Жумаш экөөң тең ысыгын жепсиңер!.. *(Азыраак токтоп туруп)* Бендени ырыскысыз жаратпайт. Кудай өзү берди, эми өзү алар, кайта дагы берер. Кудайымдын казнасы кең, тирүү жанды куру койбойт, силер аны билгенче далай заман бар. Субан менен сүйлөшкөнүңдү койсоңчу, анын мында жүргөнүн көрсө атаңдын жини келет. Кайны бар кыз кайыңдуу кишидей болуп жүрбөйбү. Дайыны жок эле ар ким менен арсаңдай берүү келишпейт.

Ж а н а р к а н. Менин кайним-майним жок! Өзүм каалаган кишиге барам. Силердин зордук кыла турган эч бир акыңар жок. Субан элден кем бекен? Субандай жигит чанда табылат. Окумуштуу, ачык пикирдүү андай ким бар.

З у л а й к а. Кой эми болду... сени Саткын менен Касым бузуп түгөттү го. Мунунду койбосоң, Субанды бул үйгө келгисиз кылам. Эмне бар, бирөөнүн бой жеткен кызынын жанында.

Ж а н а р к а н. Мени эми тыя албайсыңар, мен өз жолумду өз теңдигимди жакшы билем. Мен камоого түшкөн күң эмесмин.

З у л а й к а. Кайсы бетиң менен ошону айтып олтурасың, эл укса шерменде болбойбузбу! Элге-журтка шерменде болгончо, өлгөн жакшы.

Ж а н а р к а н. Ушак-айыңдын заманы өткөн. Кол куушуруп жатуу эми жок, башыбыз азат, башкалар менен теңбиз.

З у л а й к а. Болду... болду... болооруң болуп калыптыр. Бара-бара көрүшө жатарбыз (*Колун шилтеп эшикке карай аттайт. Эшиктен бир бала шашып, чуркап келип, Зулайка менен кагылышат экөө тең жыгылат*).

II КӨРҮНҮШ

(*Бала жана мурункулар*)

З у л а й к а. (*Ордунан тура албай оонап*) О, кан чычкыр, о, кокуй белим, кандай желмогуз элең?! Чебердеп кирсең боло! Омурткасы чыгып кеттиби?! Кокуй белим! (*Жанаркан келип көтөрүшөт. Эптеп кагынып ордунан турат*).

Б а л а. (*Шашылып, энтигип*) У-у-у-уй жылкылар ээ-жаа бербей орустун чөбү жакка кет... кетти... такыр кубалап жете албадык, уйлар да кошо кетти.

З у л а й к а. (*Белин кармап, эти ооруган өңдөнүп*) Эмне дейт көзүң аккыр!

Б а л а. Чын, кагылайын жеңеке, теги ээ-жаа бербейт.

З у л а й к а. Кашайгырлар кашайыпсыңар, ээ!.. Силер кайда житип кеттиңер эле! Жанаркан тур, жүгүр! Орустун чөбүнө кирип кете электе кайтаргыла! Жаңкы Саткын кайда кетти? Теги үйгө токтобос болду!

Б а л а. Ырас, эжеке, орустун чөбүн көздөй сабалап кетишти.

Ж а н а р к а н. Жакшы болуптур, берки Сөлпү кайда эле.

Б а л а. Ай-й... эжеке, Сөлпү экөөбүз кууп жүрүп дарман калбады. Арам өлгүрлөр тээ бир караандатпайт, баарынан да уйларчы, уйлар... куйруктарын мына мындай (*колун көтөрүп*) чычайтып алып безилдегидей бол-

со, теги эле жөө киши эмес, Далбайдын күлүгү бир күнү кууса жетпейт (*Жанаркан жымыят*).

Ж а н а р к а н. Силер куудуңарбы? Жетпей, караандабай калдыңарбы? Жете албагандан кийин бая эле келип айтпайсыңарбы?

З у л а й к а. (*Карбаластан*) О, кокуй, бабырап олтурбай эртерээк чуркасаңчы!.. Үймөгүнө кирип кетсе орустар айдап кетет, атаң укса өлтүрөт жөн эле!

Ж а н а р к а н. Балдар жете албаган эмеге мен кантип жетем?!

Б а л а. Сөлпү күлүк экен. Кууп жүрүп сары ала уйду куйруктан алды. Ээленген өлөт бой бербей сүйрөп шак-шак тээп таштап кетти. Сөлпү оозу-мурду кан болуп, эрди мына мындай (*көрсөтүп*) кыйшайып калды. (*Жанаркан күлөт*).

З у л а й к а. (*Күйкөлөктөп*) Арам катын, турат да! О, чуркасаңчы батырак... Жабыраган жаныңды жегир, сен да чурка. Бол... батыраак!.. (*Экөөңү тең тиртүп чыгарат, өзү да чыгат. Булар чыгары менен Саткын, Чодон келип кирет*) Эшиктен үн: Атаны арам өлгүрлөр ай, атаны көк көйнөк айдагырлар ээ!

III КӨРҮНҮШ

Ч о д о н. (*Кабагы салыңкы, ары-бери көп каранат*) Бүлө болбой доңуз копкурлар, үйдөгү малды да карап ала алышпайт (*Саткынга карап*) Кокурайып жүрбөй сен деле көз салып койсоң болбойбу? Оозунду ачкандан башканы билбейсиң.

С а т к ы н. Мал ары-бери жүрбөй койчу беле, суунун боюна барып токтошот, андан ары бара албайт, андан бирдеме болуп бара жатабы?!

Ч о д о н. Токтойт. Атандын башы!.. Орустун үймөгүнө кирип кетти дешпедиби. (*Барып төргө олтурат*).

С а т к ы н. (*Иреге жакка, ээрдин цстүнө олтуруп*) Чөпкө барбайт, мусурман! Тиги сазды көздөй кетишти.

Бекер асан кайгы боло берүүнүн эмне кереги бар? (*Папирос тартат*).

Ч о д о н. (*Үтүрөйө карап*) Сазга кетсе жакшы болгон тура! Дуңкандын чөбүнө кирген тура эмесе. Чөбүн жегизип «чалалаң-чалалаң» дегизип жатсак десең. (*Капаланып*) Сенден жакшы сөз чыгар күн болбоду го!

С а т к ы н. Эмне кылайын, өлөйүңбү?! Колдон келгенди биз дагы жай башкалап жүрүпбүз. Мал бакпаган эле жазыгым болбосо...

Ч о д о н. Эшек такалап жүрөм десеңчи. (*Ызалап*) Кокуй, кокуй, ушу сен да жанмын деп жүрөсүң ээ?! Саа окшогон элдин балдары эмне болуп жүрөт? Сени менен тең окугандар ким болду, билесиңби?!.

С а т к ы н. Беш бармагымдай билем, кимдин эмне кылып жүргөнү менден жашырын эмес. Өзүмдү да эң сонун билем (*Жымият*).

Ч о д о н. (*Жанбаштап*) Сенин кудуретиндин бары тилиңе чыккан, тилиңдин тибирткеси айыкмайынча сен оңолсоң, мен кулагымды кесип берейин. Сенден келер жакшылык аз. Элдин балдарынын баары орунда. Бул жатат, мен Ташкенди бүткөрөм деп эле кандай түгөнгүр экенин билбейм, ушу убакка дейре окуп бүтпөгөн.

С а т к ы н. Кеперетип менен Кошчунун өчүн менден албай болобу. Комиссар болуп акча таап сени балаадан куткарбаган мен күнөкөрмүн да. Балааны өзүңөр башыңарга үйүп алып, анан элге жеме оодарганыңарга жол болсун?!

Ч о д о н. О, ата көрү, тапканы эле ушу, сенден жакшылык күткөн киши оңолобу, теги... «Жай башкалап жүрөм» деп коёт. Эмнени жай башкалап кыйратып таштадың? Бир жумадан бери сандалып калаада жүрдүң, кылган ишиңин дайыны жок. Эмне бүтүрүп, эмнени жай башкалап ийдиң айтчы?!

С а т к ы н. Ал жагын мен өзүм билем. «Балам балалуу болгондо билерсиң» деген, бара-бара көрө жатарбыз.

Ч о д о н. (*Кыжыры кайнап*) Субан деген бир келесоону таап алып, кудай бериптир. Сөлдөйүп, оозду ачып, карап жүргөндөн башка касиетиңер барбы? Силерге окшоп ким жүрөт? Эл-журттун баары силерди шылдың кылат. Силерге күлөт. Адам маскарасы болууга аз калдыңар.

С а т к ы н. Эл-журт айтпайт-этпейт, айтса элдин керегинен чыгып калган шакекдери – бай-манаптар айтат. Эл-журттан алар алда качан садага чабылган, алар эл-журт болуудан эбак өтүп кетишкен!

Ч о д о н. (*Ачууланып*) Ошондой! Бирдемени билип туруп келжиресеңчи. Сенин Субан келесооң ошондой үйрөткөн го! Аны жакшы киши кара чаар жылаандан жаман көрөт.

С а т к ы н. Субан кедейлерге жагымдуу, аны баары жакшы көрөт, Субан алардан колдон келген жардамын аябайт. Кеңешин берет. Бай-манаптарды жанына чендетпейт, ошондуктан бузуктар аны көрө алышпайт.

Ч о д о н. Ириген ооздон чириген кеп чыгат. Жакшынын шарапаты, жамандын кесепети дегенди билесиңби? Жакшы менен ынтымактуу болбосоң көрөрмүн көккө чыкканыңды!

С а т к ы н. Жакшылардын ынтымагын биз урбайбыз. Бизге алардын сокур тыйынга да кереги жок. Алар сасып-чирип болушкан. Сасыкка да киши жолойбу? Азыркы заман – башка заман!

Ч о д о н. (*Ачууланган сымак*) Заманың ушу болсо, ыраазымын! Бала атасына каяша берип, теңме тең айтышып олтурат. Атасынын кылганына каршы чыгат. (*Азыраак токтоп*). Ой, сен эмне былжырап жүрөсүң. Жакишти Субанга беребиз, деп? Сенин колундан келер ишти ошол же мен билемби?! Элдин арасына куйтку салганды коюп жүр, мунуңду койбосоң менден көргүлүктү көрөсүң.

С а т к ы н. Көрсөк, көрө жатарбыз. Мен карындашымды көрүп туруп күнү үстүнө бере албайм. Ал бок курсагыңдын бир катыны да жетет. Ыйлатып-какшатып

кантип күнү үстүнө бересиң? Бары бир бере албайсың! Тирүү кезимде андай жапайычылыкка мен чыдай албайм (*Эшиктен Зулайка кирет, колунда кагазы бар*).

IV КӨРҮНҮШ

З у л а й к а. (*Таңыркап*) Эмне үрпөңдөшүп калгансыңар. Ушул экөөңдүн кажы-кужуңар бүтөр күн болор бекен. (Колундагы кагазды Саткынга сунуп), ме, балам, окучу, болуштун жигитимин деп, бир кара тору бала берип кетти. (*Саткын кагазды алып*).

С а т к ы н. (*Орусча окуп, анан кыргызчага айтып берет*) Паланча соттун, паланча числодогу паланча сандуу өкүмү боюнча сиздин мойнуңузга эки миң сом кесилди. Сот эки жолу чакырса да келбединиз. Ошондуктан сыртыңыздан кесилген. Бул Кошчунун буудайы, кеперетиптин жоголгон малы үчүн болгон өкүм, ошону билдирүү менен катар 3 күн ичинде эки миң сомду алып келип тапшырасыз, болбосо малыңыз, үй ичиңиз тоорук болот (*Чодон селдейип эси оогон эмедей олтуруп калат. Зулайка коркконунан баскан жеринде катып калат*).

Ч о д о н. Кудай урду деген ушу болобу?... Атаң көрү иттер ушуну кылышмакчы эле... ушундай болмокчу эле (*шашып*), ушуну көрөмүн деп жүргөм... өгүнкү түшүм жаман болучу... кудай жеткизбедиби... (*Зулайка үшкүрүп, олтурат*).

С а т к ы н. Ушундай болорун баштатан эле билгемин. Ошол үчүн бузуктар менен жолдош болбо дегемин. Алар чөнтөккө урду, сен балакетине калдың. Эки миң деген оңой акчабы? Малыңды, үй ичиңди сатсаң да жетпес.

З у л а й к а. Э, кокуй эми кантебиз? Ошентип бары жоктон кол жууп калабызбы?!

С а т к ы н. Кол жууйт деген ушул. Мындан артык эмне болмок эле! Болор иш болуп, боёосу канганы ушу!..

Ч о д о н. (*Ачууланып*) Саа жага бербей калбадыбы!.. Саа кудай берди, сен душмандан бетер табалап олтурбайсыңбы.

С а т к ы н. Ээ, курган киши, табалап жатамбы? Ушундай болорун билип оолак бол десем, кулак салбай койдун, өзүң барып балаага дуушар болдуң, менин тилимди алсаң бул балакет жок болор эле.

З у л а й к а. Баса, Саткындын тилин ала турган жөнүң да бар экен. Байкуш, атаң даде бирдеме оокат болсун дебеби. Мындай каран күн болорун кайдан билди.

С а т к ы н. (*Ордунан туруп*) Билбесе билген кишинин тилин алыш керек эле.

Ч о д о н. (*Кыжыры кайнап*) Оозун жылан уялаган ит экен го бул өзү, эмне кылардын аргасын айтсаңчы! Кантип кутулардын амалын тапсаңчы, кашайган чочко болбосоң! Кеңешет, акылын айтат десе, бул да эле табалагандан башы чыкпайт да, ботом! Сен кандай кудайдын каары тийген баласың. Мен силерди багам, көрөм деп ушу балекетке жолугуп олтурбаймынбы, ыя...

С а т к ы н. (*Кайта ордуна олтуруп*) Табалаган эч ким жок. Балекетке кой десе болбой жолуккан өзүң, менде кылча күнөө жокко!

З у л а й к а. (*Саткынга*) Койчу балам, койчу! Атаң күйүп-жанып жатса, сен кайым айтышканың келишпейт. Андан көрө жай олтуруп сүйлөшсөңөр... Балекеттин кагазын кайдан ала койдум эле, өзү үйдө жок десем бербей кетер беле?! Сааттуу жаным кайдан алдым?!

Ч о д о н. (*Ого бетер ээркеп*) Бул ок тийгирге кеңешкенден көрө, эшиктеги төрт көз менен кеңешүү каниет. Мындан эчак эле үмүтүм үзүлгөн... Субанга ээрчигенден бери бузулду, бул ит! (*Зулайкага*) Келе, шам-шум эткендей бирдеме берчи, мен аттанам, акча издейм, акча... Кайдан болсо да таап бул балекеттен кутулам! Мындан кутулбай жаным тынч албайт. (*Зулайка тамак берип, Чодон тамактанат*) Бүгүндөн баштап акча

издейм. Тапсам таптым, таппасам бары-жогун сатам! Сатам... сатып таштап дубана болуп тентип кетем. (*Азыраак ойлонуп*) Малым жетпесе, Жакиштин кайнынан башка жерге куда болом! Мал алам, сатам, кутулам! Бул балекеттен кутулам! А, сен күмшүйгөн доңуз, чочко болуп коркулдап жер түртүп кет! (*Зулайкага*) Малыңа сак бол, мен акча издеп кеттим! (*Чыгат*).

С а т к ы н. Бекер убара болбо, эч ким акча бербейт!

З у л а й к а. Оо, койсоңчу ботом! Бул кандай чунак бала э, катыгун?!.

Көшөгө түшөт

2-көшөгө

І КӨРҮНҮШ

(*Саткын менен Субан экөө келип киришет. Экөөнүн тең кабактары жарык. Субан күңкүлдөп ичинен «Секетбайды» күңлөп кирет*).

С а т к ы н. (*Кепкесин жүктүн үстүнө ыргытып, жастык алып, желпинип жанбаштайт. Субан да жанбаштайт*) Ой-пой-пой жана, оюн ойногондон кийин тердеп кеттим (*көйнөгүн желпинип*) мончого түшкөндө да мындай тердебейсиң.

С у б а н. (*Күлүп*) Сен чын эле көл-шал болуп кетипсиң. Өтө бышкан өрүктөй былжырап баратасың, желпинсеңчи!

С а т к ы н. (*Тура калып желпинип*) Өрүк бер жакта калды, өрүк тургай анжырдан жаман болуп кеттим. Анжырды билесиңби, анжырды? (*Жылмаят*).

С у б а н. Анжыр-манжырыңды билбейм, сокого салган мала өгүздөн жаман шалпылдадың. (*Башын көтөрүп*) Тү, кудай урсун, тер жыттанып сасып кеттиң, эшикке чыгып желпинчи, теги.

С а т к ы н. (*Желпине-желпине олтуруп*) Кой баатыр! Биздин тер ар качан атыр жыттанат, ишенбесең жакыныраак жыттап көрчү.

С у б а н. (*Боюн качырып*) Кой, кой аке! Атыр жытың ушу коңурсуган болсо, өзүңө эле буюрсун!

С а т к ы н. (*Субанга ыктай берип*) Теги жыттап көрчү. Буюрбасын, бир кумардан чыкпасаң!..

С у б а н. (*Оолактан*) Кой, кой аке, балаңдан оолак (*Ырдайт*).

Атыр жытың баатырым,
Ала күлүк жыттанат.
Желпине бер атырың,
Көөнүңө жаксын жыт тарап...

С а т к ы н. (*Каткырып*) Олдо, кайран күйкөм ай! Чала молдо дин бузар болуп, сенин чолок акындыгың да бар. Ушул өнөрүңдөн айрылба! Иш кылып өлбөйсүң, эптеп кебек-мебек, талкан-малкан алдап алууга жарайсың.

С у б а н. Жарабасам мен (*Ырдайт*).

Заманы болсо мурунку,
Атагым болсо туруктуу,
Саа окшогон көп балдар,
Эмшейген кемпир, көп чалдар,
Талашып талкан, кебекти,
Мушташса жетпей көп жандар...

(*Экөө тең каткырып күлүшөт, чөнтөктөрүнөн алып папирос тартышат*).

С а т к ы н. Ырас, мурункудай заман болсо, ырчынын бай дөбөтү болмок экенсиң. Манаптарды мактап аш тойдо ырдап далай күң жиликтин башын кемирмек экенсиң. Аттеген, заманың өтүп кетиптир да, коң каргам!.. (*Дагы күлүшөт*).

С у б а н. Күрмөктүн аркасы менен күрүч суу ичет болуп, сен да кузгундамак экенсиң, кайрыят өткөн ишке өкүнүч жок.

С а т к ы н. Үмүтүңү үзбө бул өнөрүң аманында Жылгообай болуп калбастыгыңа мен кепил!

С у б а н. (*Оңтойлонуп олтурат*) Алдын ала чаап эле элпендеп калдың го! Жаның аман болсо, сени да боркемиктетип алармын, Сабыр кыл жолуң болгур, чычактачу эмес, (*бир аз тым-тырыс*) балабай-шолобайыңды койчу. Жакшы эле келжирешип алдык, эми жай сүйлөшөлү. Кана, иштин жай маанисин жабалактатчы. Бир жумадан бери көрүшүп, сүйлөшүп да ала элекпиз. Ишти кайсы жакка кыйчалыштырганыңды айтчы. Балтилинди бир угуп турайын.

С а т к ы н. Кемикке тойдуңбу? Эмесе мейлиң, (*кубанган түс менен*) мен бир жумадан бери ааламды астын үстүнө келтирип таштадым.

С у б а н. (*Күлүп*) Ушу кебетең менен элеби?

С а т к ы н. Ооба!.. Чөкөм кургур, бекер эле безилдеп жүрүптүр, анын да жайын таап таштадым. Сени менен Жакиштин маселесин да баптадым.

С у б а н. (*Кубанган өң менен*) Койчу?! Ай каапыр, кара тайгандарыңды агытып жатасың го!

С а т к ы н. Мына эмесе ишенбей турасыңбы?! Чын элеби? Биз баатыр жаштарбыз, бир иштин соңуна түшкөндө ийин чыгара түшөбүз, экилентүү бизде жок. (*Чын пейли менен*) Мына, көрүп турасың, Чокем додон кутулганын, сени менен Жакиштин иши пустяк!

С у б а н. (*Жымыйып*) Анда сен жарадың, анда анык бор кемикти сен кемире турган болдуң!

С а т к ы н. Сен өзүң боркемик, мында чыны менен сүйлөшүп жатса, бул боркемигине кетет, эшекти отко айдаса, кайда качат, дечү эле?! (*Экөө тең күлүшөт*) Мен баарыңарды жайкап келдим. Чөкөмүн эч кандай карызы жок, куру жалаа экен. Кеперетип малы, кошчунун буудайы башкаларды жакалай турган. Жегендер ушу кезде бирден бирден кусуп жатышат.

С у б а н. (*Ордунан ыргып туруп, ары-бери секирип*) Эмесе, эмесе баягы биздин план ишке ашты, дечи. Атаң көрү, мындай оң капталынан чыгарбызбы, ээ!.. (*отурат*).

С а т к ы н. Бир чыгарын чыктык, эми мындан кийинки ишти бышыктоо керек. Кошчунун буудайы, кеперетиптин малын жегендер башкалар болду. Чөкөм мындан таптаза кутулат, кирпичим-кашым дебейт, мен калаадан аныгынын барын билип кайттым. Чөкөмүн ушу кезде жаны колунун учунда жүрөт, эки миңден ашык мойнума түшөт ко деп чочуп жүрөт. Биз ушул иштен олжолонуп калабыз.

С у б а н. Коош, сенин оозуң жакшы бара жатат. Андан кийин?!

С а т к ы н. Чөкөм Жакиштин кайындарынан малды көп жеп койгон, эми алар жарытымдуу неме бербестиги айдай анык. Мындай амал кылабыз.

С у б а н. (*Козголуп*) Коош, кана кандай амал таба койдуң?!

С а т к ы н. Сен кылтындабай, тим олтурсаңчы, мен сүйлөп бүтөйүн.

С у б а н. (*Чыдабай*). Ээ, айда, айда!.. Айт... айт!..

С а т к ы н. Суд бүтүмүн аткаруучунун наамынан калптан эле кагаз жазып алабыз, аны өзүбүз орусча жазып, үч тыйынды мөөр ордуна басып салабыз. Кагазда палан күндөн калбай эки миң сомду төгөсүң деген сөз болот.

С у б а н. Таппасаң сыйпалап кал! Айдат Сакыш айдат!

С а т к ы н. Мынча шашкалактайсың, сен энеңдин ичинде кантип жаткансың?

С у б а н. Аны не кыласың! Жаткам ушунтип... ээ, айда!..

С а т к ы н. Андан кийин Чөкөм коркконунан амалын таппай калат, көрсөтүлгөн сроктон калсаң короо жайың, малдарың тоорук деп декип коёбуз.

С у б а н. Мунуң эң сонун, үстөмө шапалак дегениң ушу го?

С а т к ы н. Ушул. Андан кийин эч алапайын таба албай акча издейт. Бирок аңча акчаны эч ким бербейт, берүүгө эч кимдин кудурети да келбейт. Анан биз баякы күнкү, Жакиш, сен, мен болуп тайкы амалды колдонобуз. Ошону ме-

нен калың берген, калың жегендер май талкан чайнап кала берет. Эски адатты дагы бир мертебе күлүн көккө чыгарабыз. Жаңы турмушту кубаттап, сүйгөн-сүйгөндүкү деген сөздү ишке ашырабыз. Же, меники төгүнбү, боркемик...

С у б а н. Сен жарадың жылбырскагым! Дал үстүнөн чыгыпсың. Иш оң жагына оой турган көрүнөт. Теги жарайсың!

С а т к ы н. Ушул айткандын барына турдуңбу, жокпу?

С у б а н. Кудайдын бардыгына шегим бар, бирок бул сөзүңө ишенбей турган чарам жок.

С а т к ы н. Эмесе, сен келжирейсиң, сен эчтеме билбейт турбайсыңбы! Бул иштин барын мен бүгүн жайлап таштадым, паланча күндөн калбай акчаны төгөсүң деген кагазды колуна карматтым, а турмак өзүм окуп, айтып да бердим, алап-желеп болуп акча издеп кетти.

С у б а н. Ой, итиң оой. Байкуш Чөкөмдү шаштырып койгон турбайсыңбы (*Күлүшөт*).

С а т к ы н. Жерге, сууга тийбей декилдеп жүргөн кези ушу күндө, акча таба албай келет, анан сүйлөшөбүз, тур, азыр мектеп жакка барып келели.

С у б а н. Болуптур болуптур, сиз кайда, бизде ошо жакка жүрө бермей (*Кетишет. Сахнага тердеген, кызарган Жанаркан, Зулайка чыгышат*).

II КӨРҮНҮШ

З у л а й к а. (Үшкүрүп келип олтурат) Ой, тобоой, кишинин башына күн түшөмүн десе заматта түшөт турбайбы, кургур, кайда салпаңдап акча издеп жүрөт экен? Саткындын үч уктаса түшүндө жок. Кабагым-кашым дебейт, мындай боору жок бала болот экен ээ?

Ж а н а р к а н. (Этибар кылып) Эмне деп жатасың, эне?! Эмне акчанын башын оорутуп жатасың?

З у л а й к а. Кесепеттүү кошчу менен кеперетиптин акчасын бүгүн эки миң сом төлөйсүң, деп кагаз келиптир.

Атаң жан-алы калбай шашып акча издеп кетти, теги, байкуш, уккандан кийин ичинен кан өтүп кетти. Саткын жаман ээн баш болуп алыштыр. Кайым айтышып, ого бетер жинин келтирди. Кургур кайда суу болуп жүрөт экен?

Ж а н а р к а н. Ушу кезде кишиге киши акча береби? Кызык экенсиңер... (*Четке карап*) Бул, баякы жиндилердин кылып жүргөн амалы экен, далайдан бери ойлошуп жүрүшпөдү беле, бая күнкү маа четин чыгарганда-ры ушу турбайбы, амалдарын карачы!..

З у л а й к а. Айтор биле албадым. Үч күндөн калсаң малың, үй-ичиң тоорук болот дептир. Эгер табылбаса, шорубуз кайнайтко, кызым! Ээ, кудай өзүң жардам кыла көр? Элдин момуну элең. Араан талаада калтыра көрбө (ыйламсырайт). Кокустан торук болуп калса, күнүбүз эмне болот? Кимдин эшигине барып баш калкалайбыз. Кимдин көзүнө карайбыз? Колдочу кудай колдой көр?

Ж а н а р к а н. Сабырдын түбү сары алтын, сабыр кылыш керек, энеке, куру бекер кейүүнүн кереги жок. Кудай берип калгысы бардыр. Саткындар да карап жатпас. Бир амалын табышар. Азыр күйкөлөктөөнүн кереги жок.

З у л а й к а. Жаңкы кагазды окуганда кургурдун өңү самандан сары болуп кетти. Муундары калтырап, колу-башы титиреп жаман кумсарды. Ошентип жатса Саткын ого бетер жемелеп, өрттөп жатат. Мындай боору таш баланы көргөн эмесмин.

Ж а н а р к а н. Таш боордук Саткында жок. Ал атамдын жүргөн-турганына жини келет. Миң кылган менен окуган, ачылган жигит, бары жогун билет, түшүнөт, иштин жайы маанисин жакшы билгенинен ачусу келип айткандыр. Эч качан жамандык ойлобойт.

З у л а й к а. Теги кудай ынсап бербесе, эң эле кайшаяк болуп алыштыр. Атасы бир десе, ал экини соктуруп жиберет. Теги өмүрү эле узун болсун, билбейм кандай болорун.

Ж а н а р к а н. Саткынды окуган балдардын бары макташат. Саткындан үмүтүбүз чоң дешет. Анын акылына, зирек-сергектигине баары таң калышат. Тилектештери, сабакташтары ушундай дешкенден кийин бизге эмне сын.

З у л а й к а. Атасы кургур экөөнүн ыркы келишпейт. Эмне сааттары бар экенин билбейм, Саткын маладоч, бартиядагы тири укмуштуунун барын айтат да эле жатат. Атасы мурункуларын жактайт. Анан эле экөө тең кызып кетишет. Кызып алышкандан кийин жаман атча тиштешет да жатышат. Ким билет, эмки балдардын кандай болуп бара жатышканын... *(Саткын, Субан келип киришет. Саткын басып барып төргө жанбаштайт. Субан менен Жанаркан экөө бир бирөөнө баш ийишип килчмсүрөшөт).*

III КӨРҮНҮШ

З у л а й к а. Таң эртеңден бери мектебиңердин алды опур-топурда, ары-бери чуркап, кым-куут болуп жүргөн жан. Балдарыңар жасанып алыптыр. Женотделдеги катындардын да таманы жерге тийбей калыптыр, эмне кебиңер бар? Майрамыңар барбы, эмне?..

С а т к ы н. Ээй, энеке, жаркыраган жаз жакын калды. Жан–жаныбардын бары бир жерде тургусу келбейт, ойногусу, секиргиси келет. Кан туйлайт, эркиндикке азаттыкка талпынат. Эркиндик, азаттыкты ким сүйбөйт...

З у л а й к а. Аа, кургурум ырас айтасың ушуну! Баса ким сүйбөйт!.. *(башын ийкеп, муңайгансыйт. Жанаркан, Субан карашып жымыйышат).*

С а т к ы н. Жаркыраган жаз... эркиндик. Теңдигин алган аялдар, мына ушулардын бүгүн баарынын көңүлү жай, баарынын өңү күлөт. Кубанышат, куунашат. Күндүктөн, сатылгандан кутулган эчен миң-миңдеген аялдар бүгүн жарык турмушка чыгат. Өздөрүн эзген, кемсинткен эркектер менен тепетең болот.

З у л а й к а. Аа, кургурлар ошон этишсин! Анан кан этишет!..

С а т к ы н. Бүгүн эски заң, эски жорук-жосун кеткен кыш менен кошо кетти. Эми жанчылган, тепселген аялдар жарык дүйнөгө бут шилтейт, көңүлдү көтөргөн мээримдүү жаз менен бирге теңдиктерин алышат. Адам катарына кошулуп, акыл ойлорун бир жерге жыйнашат.

З у л а й к а. Баса, айт-айтпаса төгүнбү... Бүгүн айыл-ападагылардын барынын кабагы жарык, энелери эркек тугандай болуп ооздорун ыржайтышат, көрсө ушу турбайбы!

С у б а н. Бүгүн 8-март! Бүгүн бүтүн дүйнө эмгекчил аялдардын чоң майрамы. Бүгүн аялдардын эски турмуш чеңгелинен кутулган күнү, бүгүн алардын жарык таңга карай бет алган күнү!

З у л а й к а. *(Таңыркап)* Адам, сен экөөң ээлигип калыпсыңар да, же бозо-мозо жутуп алдыңарбы? Теги сыягыңар күндөгүдөй эмес... *(башкалары күлүшөт)*.

С а т к ы н. Жок, энеке! Биз андай бозо өңдүү кан кызытарды ичпейбиз. Биз, ырас бүгүн маспыз... Биз жаркыраган жазга, аялдарга аткан жарык таңга маспыз... Жарык турмуштун азат, эркин жалындаганына маспыз!

З у л а й к а. Теги айтканың келсин! Кебиңерге карап ырас эле ичип алышкан го деп ойлодум. Атаң кургур Кошчуда турганда бир башка болушчу, майрам болду дешип эле ичип оолжуп жатышчу.

С у б а н. Жок, биз аны кубаттабайбыз. Ичимдик ичүү элибизде болчу эмес. Болсо да биз аны жерге көмдүк.

З у л а й к а. Эмне дейт, бул куу тумшуктар?! Жерге өлгөндү көмөт. Анын бетин ары кылсын! Кой, ботом, андай дечү эмес!

С а т к ы н. Эмесе биз түшүндүрүп айтып берели!.. Бүгүн 8-март! Биз бая катын-кыздарды чогултуп жыйналыш өткөрдүк, силер барбай мал кууп кетиңер.

Ж а н а р к а н. *(Таарынган өңдөнүп)* Маа эмне кабар кылбадыңар? Мен барат элем, кап...

С у б а н. Андан кызыгы бүгүн кечинде болот, кечинде жыйналыш болуп, анан ар түрдүү оюндар коюлат. Комузчу, кыякчылар болот. Мектеп балдары ырдашат.

С а т к ы н. Андан да кызыгы бар, өз теңине, өз сүйгөнүнө кошулган келиндер бар. Эски чирикке салабат окулуп, эриктүү азат турмушка негиз салынат, жыйналыштагы бүткүл эркек-аялдар алдында жаңы турмуштун үлгүсү көрсөтүлөт, жаңы дүнүйөнүн кызы жаңы дүнүйөнүн жигитинин тою өткөрүлөт (*Субан жымыйып көккө, Жанаркан уялгансып муңайып жерге карашат*).

З у л а й к а. Эмне дегениңерге түшүнсөм, арам болсун! Андан көрө өзүңөр сүйлөшө бергиле... Тиги айылда тытып жаткан жүнүм калыптыр, ошого барайын (*Жанаркан экөө чыгат*).

IV КӨРҮНҮШ

(*Жанаркан кайтып кирет*)

С а т к ы н. (*Ары-бери секирип*) Кел Жакыш, кел!.. Иш бүтүрүп таштадык. Бая күнкү саа айткандай жайлап таштадык. Айтор айыбыз оң жанбаштан тууп калды. Ийгиликтүү болорунда шек жок.

Ж а н а р к а н. Кайсыны бая күнкүдөй кылып таштадыңар? Сөзүңөрдүн бары баш аламан. Түшүнүү кыйын.

С а т к ы н. Баш аламаны жок. Субан менен сенин маселең чечилди. Чөкөмү сызга олтургузуп кеттик. Баякы өзү айтып жүргөн карыздарын шылтоо кылдык. «Карыздарыңды үч күндөн калбай төк» деген кагазды жаздык, аны бир кишиден амалдап берип жибердик. Анан...

С у б а н. Аны койчу... Ал жагын өзү да жакшы билет, башкасын айт!

Ж а н а р к а н. Башка амалыңар да барбы?!

С у б а н. Эң соңкусу, эң опуртмалуусу эми башталат. Ушунусунда жеңсек, жеңдик болбосо жеңдирдик. Анда мөрөй кетти.

С а т к ы н. Эмкиси мындай, атам баары бир акча таба албайт. Азыр суу болуп кайта келет. Ага акча ушу кезде ажалдын дарысынан да кымбат. Субандардын банкадан ала турган акчасы бар экен дейбиз, ошондон эки миң сомун карызга ала туралы дейбиз. Жалган бексил жасап колуна карматабыз. Ошону макул дебеске чарасы жок. Акчаны бизден башка киши бере албастыгын өзү билет. Субандын кеперетипте экенин да жакшы билет, ырас экен деп бизге ишенет.

Ж а н а р к а н. Мен мунуңарга ишенип жете албайм. Мейлиңер, мен мурун ыразылык бергемин, иши кылып ишиңер бузулбаса мен кабыл.

С а т к ы н. Ишенет, ишенет... ишенмейинче табар амалы жок. Таң. Анан бир шарт коёбуз, Жакиш менен Субандын кошулууна ыраазылык бер дейбиз. Ошону менен иш бүтөт (*Бир аз тым-тырс, эшикте Чодондун үңү угулат, Жанаркан жүктүн бурчуна барып көйнөк тигет. Саткын ээрдин үстүнө олтурат. Чодон киргенде Субан ордунан туруп салам берет*).

V КӨРҮНҮШ

Ч о д о н. (*Камчысын илип, көлөшүн чечип, Саткын менен Субанга акырая карап, төргө чапанын чечет*) Буу, атаң көрү, иттей суу болдум!... Элдин куну кеткен турбайбы (*үшкүрүп, чарчаган киши өңдөнүп шылкыйып олтурат*). Бирде бирөөнөн бир тыйын чыксачы... Барбаган, кыдырбаган жерим калбады. Маадабай менен Кулакматтарга да бардым, бары эле «буюрбасын» деп этек-жеңин кагышат. Баштан эле жарыбаган, куурулган иттер эле, ошолорго барган мен да акмак экенмин. Керээли кечке салпаңдап жүрүп белим да ооруп кетти. Келе, Жакыш бир жастык алып берчи! (*Жанаркан жастык алып коёт, Чодон жанбаштайт*).

С а т к ы н. Ушу убакта эки миң сом табуу деген оңойбу?! Кимде ошончо акча бар. Колунда барлары

жүгүртүп соода кылып жатат. Колунда жоктор эки колду артына алып жүрө берет.

Ч о д о н. Ушу, айланайын, теги сен сүйлөбөчү!.. Сен сүйлөсөң кыжырым кайнап кетет. Колуңан эки тыйынча каруу келбей туруп, кептен айланасыңбы!..

С а т к ы н. Оо, жарыктык, сөзгө конок берсеңиз? Куру бекер каргап шилей бербей.

Ч о д о н. (*Ачууланып*) Сөздүн балакетин ал! Тур, жоголчу көзүмө көрүңбөй!..

С а т к ы н. Мен жоголгондо пайда чыкпай калды. Андан көрө кепти уксаңыз бирдеме өнгөнү турат. Акча издеп суу болуп жүргөндө, иштин баарын биз жайлап койдук. Акчаны оңой эле таап алдык.

Ч о д о н. (*Селт этип башын көтөрүп, ишенбеген өңдөнүп*) Ай каапыр, сен чубурта берчү элең, ошонуң кармаганы туратко, мени балача сооротконунду кой карагым!..

С а т к ы н. Соороткон эмес, чын!.. Ишенбесеңиз мына бул Субандан сурап көр. Экөөлөп жүрүп акчаны таптык, качан керек болсо да даяр!

Ч о д о н. (*Сүйүнүп*). Ата, кара баскырды, бая эле айтсаң боло! Субан мунуң ырас айтабы?!

С у б а н. Ырас, ырас, Чоко! Калети жок, акчаны таптык.

Ч о д о н. (*Ого бетер сүйүнүп*) Ата, кудай бергени турат ээ! Өңүмбү?! Ушу каапырлар теги чын айтасыңарбы?!

С у б а н. Силердин кеперетип жабылгандан кийин биз кеперетип ачпадыкпы.

Ч о д о н. Ооба, ооба, ачтыңар. (*Четке карап*) Ата, кудай чын эле бергени турат ээ!.. Ооба, ачтыңар... ээ!

С у б а н. Жакында банкеден акча ала турганбыз, далай миң сом берилет. Ошондон эп кыйыштырып эки миңди сизге карызга бере туралык дедик, Саткын менен кеңешип, макул таптык.

Ч о д о н. (*Сүйүнгөнүнө чыдай албай*) Ата, айланайын, ай ээ! Ата кудай тилегиңерди берген чүрпөлөрүмдү көрчү!..

С у б а н. Бирок көп кечиктирбей таап бересиз. Журтун, өкмөттүн акчасы эмеспи, ойноо жарабайт (*Саткын жерди карап күлөт*).

Ч о д о н. Ата кагылайындарды көрчү, мотурайып турушканын... кечиктирбей калайын, төбөм менен кудук казсам да таап бербейминби! Кантип эле силерди күйдүрүп жиберейин... Бүгүнкү азабы тозоктон жаман болбодубу. Жегеним-желим, ичкеним-ириң болуп кетпедиби... Ата, айланайындар, силерди эмне кылсам ээ!

С а т к ы н (*Ордуна туруп*) Бирок Субандын бир шарты бар, ошого көнсөңүз гана «беремин» дейт болбосо берээр-бербеси арсар...

Ч о д о н. Кана, кана, шарт-мартыңарды айта койгула. Андан кача койчудан эмесмин!

С а т к ы н. Субан Жанаркандын колун сурайт, мына шарты ушул!

Ч о д о н. (*Корс-корс күлүп*) Оо, чунактар, ушу да кеп болдубу?! Күндө эле кол кармашып жүргөндүр, аны мен кайдан билейин, өздөрү билише тургандыр... (*Жанаркан уялып тескери карайт*).

С а т к ы н. Жок, андай эмес. Түбөлүк жолдош болуп кол кармашсак дейт. Түбөлүккө... түбөлүккө!..

Ч о д о н. (*Ойлонуп*) Им.. мына бул жеринде күптүүсү бар экен го! А, Жакыштын күйөөсү кантет?!

С а т к ы н. А, жерге кирсин! Анын айласын да табарбыз, анын иши жеңил... мына бул карыздан кутулуп алсак башкасынан коркпойбуз.

Ч о д о н. (*Ойлонуп туруп, сакалын сылап*) Мунуң да жөнү бар сөз... Жакыш эмне дээр экен? Жакыш ыраазы болор бекен? Энеси сурап көрсүнчү!

С а т к ы н. Алда качан ыраазы! Өзүң айтчы Жакыш! Атаң өз кулагы менен угуп ыраазы болсун!

Ж а н а р к а н. (*Уялгансып*) Мен ыраазымын, ата! Сүйгөнүм Субан болучу, кантип сиз ыраазы болгондо мен ыраазы болбоюн!

Ч о д о н. Болду... болду. Мен ыраазы... кудай ыраазы... кызым ыраазы... *(Колун керип)* баарысы ыраазы! *(Тигилер көз кысышып жылмайышат)*.

С а т к ы н. *(Четке карап)* Бул мурдуна суу жеткендеги ыраазылыгы.

Ч о д о н. *(Бөйпөңдөп)* Кана, эми баатырлар акчаны чыгаргыла. Акчаны колго алып, эртерээк бул балаадан кутулбасам уйку бетин көрбөйм, мындан кийин мындай иштерге жанашсам, Чодон атым өчсүн!..

С у б а н. Ырас, катышып кереги жок. Акчаны бүгүн ала албадык, эртең барып алабыз. Келгенден кийин бүт бойдон санап беребиз.

Ч о д о н. Тигини, каапырлар, мени эптеп алдаганы жатканын көрчү?! Ушу башым менен мен кантип эле алданып жиберейин! Жок... андай куру батага мен кыз бере турган акмак эмесмин!

С а т к ы н. Куру бата бекен? Карыздын сүрөгү өтө элек. Эртең алуу, бүгүн алуунун эмне айырмасы бар?!

Ч о д о н. Жок... жок!.. Куру бекер калжыраба! Акчаны азыр өз көзүм менен өз колума албасам, эртеңке көнө албаймын. Силер окшогон жылбыскактардын эртеңине ишене албайм, эртең тескери карап бастыра берсеңер, мен араң талаада аңкайып калсам ээ? Ээ, оңбогурлардын амалын карачы?! Мени бир кебек баш деп ойлошсо керек. Менде да мээ бар, ушу силерге кантип эле алдана коёюн...

С а т к ы н. Мейли эмесе, ишенбесең бексил берели, бексил акча эмегенде эмне? Чыгар Субан бексилицди. Бексил берип көөнүн тындыралы...

С у б а н. *(Чөнтөгүнөн бексил чыгарып)* Мына бексил даяр. Эртең берүүгө көнбөсөңүз, мына бул бексилди алыңыз.

Ч о д о н. Жоо... жок! Кереги жок! Андай ак кагазынан кудай сактасын! Анда эмне деп жазып койгонуңарды билем... балким, кайта менден акча доолай турган

кагаздыр?! (*Ачууланып*) Силер мени шылдың кылып олтурасыңарбы?! Мени акмак кылганыңарбы, эмне?!

С а т к ы н. Өз убадаңдан танба! Эми эле ыраазылык бердиңби?! Жанаркан да ыраазы, дагы эмне керек?!

Ч о д о н. Акчаны шалдыратып колума салмайынча, силерге ыраазылык да, кыз да жок. Акчаны азыр берсеңер кызыңарды азыр алып кетсеңер да ишим жок. Акчаны албай кыз берет деп үмүт кылбагыла! Андай акмакты оңойлук менен таба албайсыңар, мени алдоо оңой эмес!

С а т к ы н. Токто, токто... ыраазылык бергениң ыраспы? Жанаркан ыраазы болгону ыраспы? Эмесе иш бүттү!.. Жанаркан, Субан бүгүндөн баштап түбөлүк жолдош деп эсеп кылабыз. Мындан артык ыраазылык кереги жок.

Ч о д о н. (*Өтө кызып*) Атаңдын башын жолдош кыласың, кайратын көр бул доңуздуң! Менин көзүм тирүүдө менден бийликсиз иш кылып көрчү?.. Жөн эле койдой муздап салам... Акчаны эртең ал деп мени сызга отургузганы жүргөнүн көр!

С а т к ы н. Бийлик кылар заманыңыз өткөн!.. Эмки бийлик бизде... Айткан акылыбызга, жакшылыкка көнбөсөң-көнбө! Көнбөгөнүңдүн бизге керектиги жок. Биз өз билгенибизди кылабыз.

Ч о д о н. Кошуп көрчү көрөйүн! Бутуңду асманга асармын!..

С а т к ы н. Жок, аса албайсың! Бул заманда бизди оңойлук менен аса албайсың! Тур Жакыш, тур Субан, кеттик! Жалгыз Чөкөң ыраазы болбосо, эмгекчил элдин тең жарымы болгон аялдар ыраазы! Кечинде боло турган аялдардын чогулушуна барабыз. Жүргүлө, ыраазы болбогондор оозун ачып кала берсин!

Ч о д о н. Бара албайсың, үйдөн чыгып көрчү, кана!

С а т к ы н. Барабыз, ошол чогулушта комсомол тою кандай болорун элге көрсөтөбүз, комсомол тоюн көрүп эл жаштардан үлгү алсын, кана, жүргүлө! (*Илгери чыгып*) Эмгекчил аялдардын азаттык алган күнүндө, Жа-

наркан өңдүү эчен миңдеген аялдар эркиндик алат...
(*Жанаркан ортодо үчөө тең колтукташып ырдашат. Зулайка кирет. Чодон, Зулайка таң калып карап турат*).

Ленинчил жаштарбыз,
Туура жолго аттайбыз.
Эскиликти жоюудан,
Эзелде баш тартпайбыз.
Жаңы турмуш жолуна,
Эл жаштарын баштайбыз!..

(*Баштарын ийишип сахнадан чыгышат*).

Аягы

1928-жыл.

КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВ
(1901–1938)

*«Жүрөктү жарып чыккан назик сүйүчү
Байланып «улут» деп жазган жалгыз сөзгө»
(К.Тыныстанов)*

Касым Тыныстанов... Бул ысым кыргыз улуттук жазма адабияты жаңыдан түптөлүп, жаралып жаткан учурдагы мезгилге, XX кылымдын 20-жылдарындагы кыргыз адабиятына өзгөчө бир жарык нур, жагымдуу ажар тартуулап турган ысым. Касым Тыныстановдун чыгармаларысыз 20-жылдар адабиятынын өңү өчүнкү, үнү басыңкы, өтө эле баёо, ал түгүл көпчүлүк учурда өз алдынчалуулугу аз, ээрчиме мүнөз алып калаар эле.

Улуттук жазма адабиятыбызга негиз салуучулардын бири, бири эмес пири, акын, прозаик, драматург, котормочу, тилчи окумуштуу, коомдук ишмер К.Тыныстанов 1901-жылы Ысык-Көлдүн күңгөйүндөгү Чырпыкты деген айылда жарык дүйнөгө келген. Атасы Маркатай уулу Тыныстан сабаттуу адам болгон. Уулу Касымга окуп, жазганды Тыныстан өзү үйрөткөн. Сабаттуу, тил билген адамдардын заманы келатканын баамдап түшүнгөн ата уулу Касымды 12 жашка чыкканда орус мектеп-интернатына киргизүү үчүн Караколго алып барат. Орус тилинде билим алуу тилеги ордуна чыкпай, К.Тыныстанов өзбек тилиндеги жаңы усулдук мектепке окууга кирет. Бирок мусулман мектебиндеги окуу иштеринин начар жолго коюлгандыгы Касымды кайрадан орус мектептен окуу аргасын издөөгө мажбур кылат. 1914-16-жылдары Каракол уездинин Сазановка айылындагы орус-тузем

мектебинде билим алат. 1916-жылкы көтөрүлүштүн айынан куугунга кабылган эл менен кошо Касым да Кытайга качып, 1917-жылы Көлгө кайтып келет. Билимин жогорулатууну көздөгөн жаш улан 1919-жылы алгач Алма-Атага, андан соң Ташкенге барып, Ташкендеги жаңы ачылган казак-кыргыз агартуу институтуна кирет. Институтту 1924-жылы июнь айында бүтүрүп чыгат. Окуу менен кошо коомдук маданий-агартуу иштерге активдүү аралашып, казакча мезгилдүү басма сөз органдары, Түркстан АССРинин эл агартуу комиссариатына караштуу казак-кыргыз билим комиссиясы менен кызматташып, улуттук жазманы жолго коюу, кыргызча китеп басып чыгаруу, мектеп окуулуктарын түзүү иштерине да жигердүүлүк менен катыша баштайт. Институтту аяктагандан кийин Кара кыргыз илимий комиссиясы тарабынан Каракол шаарындагы кыргыз улутундагы мугалимдерди кайра даярдоочу педагогикалык курска жалпы билим берүүчү сабактар боюнча лектор катары жиберилет. 1924-жылы Коммунисттик партиянын катарына мүчөлүккө өтөт. 1925-26-жылдары Кыргыз автономиялуу областынын Академиялык борборунун катчысы, көп узабай төрагалык кызматты аркалаган. Ушул эле аралыкта, 1925-жылдын июль-октябрь айларында «Эркин-Тоо» газетасынын жооптуу редактору, 1927-30-жылдары Кыргыз АССРинин Эл агартуу комиссары (министри) болгон. Ошондой эле 1928-31-жылдары «Жаңы маданият жолунда» журналынын жооптуу редакторлук кызматын кошо аткарган. 1931-37-жылдары кыргыз маданият курулушу институтунда илимий кызматкер (бир аз убакытка директор) катары иш алпарып, ошол эле жылдары Кыргыз педагогикалык институтунда окутуучу болуп эмгектенген.

Өмүр жолу, кылган кызматы, бүтүргөн иштери, чыгармачылыгы К.Тыныстановдун табиятынан анын зирек акыл, сергек сезим, кең арыштуу, көп кырдуу, жигердүү жөндөмгө эгедер, күчтүү, жаратман инсан экендигин да-

лилдеп турат. Ошондой эле андагы баса белгилеп айта кетүүчү башкы сапат – бул атуулдук, улуттук намыстуулук, мекенчилдик сезимдин күчтүүлүгү. Геосаясий шартка ылайык эртелеп отурукташып, жазма маданияты салыштырмалуу жолго коюлуп калган башка улуттарга, коңшу өзбек, казактарга караганда кыргыздардагы илим, билим жагынан артта калуучулук К.Тыныстанов сыяктуу намыстуу атуулдарды катуу түйшөлтүп, күн тынымдан, түн уйкудан бездирген.

Касым Тыныстанов – кыргыз тил илиминин башатында турган, аны илим катары түптөгөн, жараткан окумуштуу. Дээриндеги акындык жөндөм-шыктын күчтүү көрөңгөсүнүн түрткүсү менен студенттик жылдарында отуздан ашуун ыр, поэма, аңгеме жазган жаш жигит Касым Тыныстанов 1926-жылы 15-октябрда өзү жазган өмүр баянында: «Жаңы кыргыз адабиятын түзүү тармагы боюнча иштөөгө чоң каалоом бар» деп жазганына карабастан, улуттук билим берүү тармагы өтө муктаж болуп турган практикалык иштерге, коомдук-саясий жумуштарга баш-оту менен кирип, чыгармачылык иш менен алектенүүгө дээрлик убактысы калган эмес. 1924-1936-жылдар аралыгында тил илими жана билим берүү багытында К.Тыныстанов тарабынан он эки аталыштагы китеп жазылып, басмадан жарык көргөн. «Окуу китеби», «Эне тилибиз», «Кыргыз тилинин морфологиясы», «Кыргыз тилинин синтаксиси» ж.б. Анын кыргыз тилинин орфографиясы, морфологиясы, синтаксиси, терминология боюнча негиз салуучулук, көч башылык эмгектеринин илимий-теориялык, практикалык зор маанисине токтолбосок да, кыргыз тили окуу китептеринен баарыбызга жакшы тааныш: ээ, баяндооч, аныктооч, жөндөмө, атооч, илик, барыш, байламта, сырдык сөз, ж.б.у.с. сөздөрдүн К.Тыныстанов тарабынан кыргыз тилиндеги сөз жасоо ыкмаларын пайдалануу аркылуу илимий термин катары атайын жаратылгандыгы аны ойлоп тапкан адамдын тилчи окумуштуу иретинде да, акын иретинде да сөздүк туюмунун

канчалык күчтүү экендигинен кабар берип турат. «Баары тең жасалма болсо да өзүбүздүн төл сөздөрдөй эле айтканга эп келип, табигый, мукамдуу, элестүү кабыл алынат. Албетте, терминдердин мындай гүлдестесин эне тилинин лексикалык кенчин, сөз жасоо амалдарын, көмүскө мүмкүнчүлүктөрүн жакшы билген, сөздөрдүн жана сөз айкалыштарынын көркөмдүк кубулуштарын дили менен өтө назик туйган керемет акын гана ойлоп табышы ыктымал эле. Эгер тил илиминин кыргызча терминологиясын жаратуу иши тиешелүү билими бар, бирок акындык «чымыны» жок же тилдик туюму өксүк дагы бир кыргыздын үлүшүнө тийип калса, ал турган жеринен эле «имя существительное» дегенге «заттык (маанилүү) ат» же «нерселерди атоочулук» дегендей, «местоимение» дегенге «аттын ордуна» же «атты атоочу» дегендей, «предложение» дегенге «сунуш» же «такилип кылуучулук» дегендей эквиваленттер таап гана кутулмак», – дейт К.Тыныстановдун адабий-мурасын изилдөөгө зор эмгек сиңирген белгилүү окумуштуу С.Жигитов.

Эми «Окурмандын китеп текчесине» чыгармалары сунушталып жаткан көч башы калемгерибиз Касым Тыныстановдун чыгармачылыгы жөнүндө сөзгө келели. Көргөн-билген замандаштарынын эскерүүлөрүнө караганда К.Тыныстановдун чыгармачылыгы эрте эле башталган экен. Ал революцияга чейин эле элдик поэзиянын салтында ыр чыгара коюп, ал түгүл 1916-жылдагы көтөрүлүшкө байланыштуу арман-муңдуу көлөмдүү дас-тан да жараткан экен, бирок алардын тексти сакталып калган эмес. Ушул китепке кирген, дегеле бүгүнкү күндө бизге Касым Тыныстановдун аты менен белгилүү болгон ырлары, «Жаңыл Мырза» поэмасы, «Мариям менен көл боюнда» аңгемеси – бардыгы акын Казак-кыргыз агартуу институтунда окуп жүргөн учурунда, 1920-1924-жылдар аралыгында жазылган. (Окуу китептеринде атайын тарбиялык, таанып билүүчүлүк – көрсөтмөлүүлүк максатта балдар үчүн жазылган беш-алты ырдан башкасы).

Акындын казак тилинде, кийин кыргыз тилинде жазган көпчүлүк ырлары өз учурунда «Өрис», «Жаңы өрис», «Ак жол», «Жас кайрат», «Сана» аттуу казак гезит-журналдарында басылган. Бул ырлардын дээрлик бардыгы жана «Жаңыл Мырза» поэмасы 1925-жылы «Касым ырларынын жыйнагы» деген ат менен Москвадан өзүнчө китеп болуп чыккан. Ал эми 1931-жылы К.Тыныстанов өзү идея көтөрүп чыгып, уюштуруп, драмалык бөлүмдөрдүн негизгилерин өзү жазып, сахнага алып чыккан «Академия кечелери» цикли 1932-34-жылдары көптөгөн аёосуз көшөкөр сындарга кабылып, ушунун кесепетинен чыгарманын тексти сакталбай калган. Буржуазиячыл-улутчул аталган «күнөөкөр» Тыныстанов арга издеп, акыйкат издеп, өз калеминен чыккан драмалык бөлүктөрдөн которуп, машинкага бастырып, маданият саясатын тейлөөчү Москвадагы айрым жетекчилерге, алардын ичинде пролетар жазуучулардын башчысы М.Горькийге да бир нускасын жөнөткөн. «Көз көргөндөрдөн» же орусча аты «Из того, что глаза видели» деген драмалык чыгарманын котормо текстинин бир нускасы М.Горькийдин архивинен табылып, кийин ал Т.Сыдыкбековдун колуна келип түшкөн. 1925-жылдан кийин К.Тыныстанов «Академия кечелеринен» башка да көркөм чыгарма, ырларды жазганбы же жокпу белгисиз. К.Тыныстановду жакындан билген замандашы К.Карасаевдин эскерүүсүнө караганда «1937-жылы аны камакка алып, үйүн тинткенде анын бир топ папка кагаздарын, китептерин И.Батманов органдын кишилери менен машинага салып жүктөп кеткен боюнча ал кагаздардан эч дайын жок. Кийин ал документ-кагаздарды Иса Ахунбаев да, Зияш Бектенов да издеп эч жерден таба алышкан эмес» (Максутова С. Касым Тыныстанов. Кыргыз илиминдеги жылдыз. – Б., 2008. – 60-б.).

1925-жылы жарык көргөн «Касым ырларынын жыйнагы» кыргыз көркөм сөз өнөрүнүн тарыхындагы жазма адабий поэтикалык салтта жазылган чыгармалардан

турган биринчи китеп. Ырас, буга чейин басмадан жазгыч акын Молдо Кылычтын «Зилзала» аттуу казалы 1911-жылы Казань шаарында, 1913-жылы кыргыздын алгачкы тарыхчысы, агартуучу Осмонаалы Сыдык уулунун «Мухтасар тарых-и Кыргызийа» («Кыргыздардын кыскача тарыхы») аттуу китеби Уфа шаарында жарык көргөн. Бул эки китептин биринчиси элдик оозеки төкмөлүк поэзиянын үлгүсүндө жаратылган көркөм чыгарма болсо, экинчи китеп дин, тарых, коом таануу, табият таануу, философия, мораль, көркөм өнөр сыяктуу коомдук аң-сезимдин бардык түрлөрүн өз тутумунда бөлбөй, универсалдуу мазмунда кармап келген синкреттүү адабияттын үлгүсү болуп эсептелет.

Жазма адабият жаңыдан калыптанып, жазма адабий чыгармачылык психология, тажрыйба, салт эми гана түптөлө баштаган учурда нечен кылымдап бешигинде термелип келген фольклордук «гүлдүү», «оймо-чий-мелүү» кооз, жомоктук-поэтикалык салттардын кучагынан суурулуп чыгып, жазма адабияттын үлгүсүндөгү мыкты чыгарма жарата салыш чанда бир болчу чекене көрүнүштөрдөн (Адабий эволюция маселеси узак сөз). Ал түгүл бүгүнкү XXI кылымда деле же таза фольклордук үлгүдөн жок, же жазма адабий көркөмдүк сапаттан жок, же экөөнү чебер айкалыштыруу түшүнүгүнөн дайын жок арабөк, араң жан чыгарма сымалдар жаралып жатат.

Бирок, кыргыздардын улуттук руханий өзөгүндөгү «Манас» эпосу сыяктуу күчтүү поэтикалык дүрмөттүн шапаат, шарапаты, жазма адабий салты эртерээк калыптанган элдердин адабиятынын өрнөгү, жаңы замандын жаңылоочул жаратман деми сыяктуу өбөлгөлүк көрүнүштөр Касым Тыныстановдогудай жердигинен, дээринен акындык-сүрөткердик сергек туюмга, күчтүү инсандык рух-дымакка эгедер чыгармачыл өзгөчө феноменге кошулганда, сыпайы жупунулук менен айткан күндө да, жазма адабияттын талабына кадимкидей жооп берерлик чыйрак чыгармалар жаралгандыгын көрөбүз.

Элдик оозеки чыгармачылыктагы, төкмөлүк поэзиядагы: (1) жеке өзүмдүк ойго эмес, бардык учур, бардык адамдар тарабынан жалпы элдик туура пикир катары кабыл алынууга укугу бар объективдүү, абсолюттук чындыкка артыкчылык берүүчүлүк, (2) эч кандай өөнү жок мыйзамченемдүүлүк катары колдонулуучу «бетегелүү, көлөкөлүү майдан», «жоргонун жүрүшү», «Өзгөндүн күрүчү» сыяктуу көрүнүштөргө эркин салыштыруу ыкмасын, «оймо-чиймелүү» кооз сөздүүлүктү К.Тыныстановдун ырларынан дээрлик кезиктирбейбиз. Ырларынан акындын жеке өзүмдүк көңүл-туйгуларын, субъективдүү көз караштарын, турмуштук окуялардан алган таасирлерин поэзиянын тилинде, динамикалуу, ырааттуу өнүгүштө баяндап берүү аракети ачык байкалат.

К.Тыныстанов 19-23 жаш курагында, кыргыздар турмуштук тажрыйбага каныга элек бул куракты «эне сүтү оозунан кете элек» деп да койчу куракта жараткан адабий мурасы ХХ кылымдын 20-жылдарынын акырынан эгемендүүлүк алганга чейин улуттук адабий-маданий чөйрөдө кырчылдашкан ачык жана тымызын талаштын объектиси болуп келди. Бул талаш акындын поэзиясынын идеялык мазмунуна, алардан жаңы коомдук түзүлүшкө карата байкалган «жаңылыш» көз караштарга байланыштуу чыккан. Акынга «улутчул», «эски заманды жактоочу», «эл душманы», «совет бийлигинин душманы», «контрреволюциячыл» деген жарлыктар тагылып, аёосуз сындарга кабылып, чыгармаларына зыяндуу чыгарма катары катуу тыюу салынып, советтик коом тарабынан ысымы да, өзү да, иши да түбөлүккө ың-жыңсыз унутулууга өкүм кылынган. Акындын чыгармаларын бүгүн окуп көргөнүбүздө совет бийлигине катуу кастарын тигип, элди анын көрсөткөн жолунан тескери багытка буруп кетүү аракетин кылган душмандык кыянатчылыгы деле байкалбайт. Анткен менен 20-жылдардагы кыргыз поэзиясынын атуулдук (граждандык) лирика жаатында негизинен Ленинге, партияга, Октябрь революциясы-

на, андан калса «улуу орус элине» караңгылыктан куткаруучу катары жалаң мактоо ырлары ырдалып жаткан «хордун» фонундагы К.Тыныстановдун акындык доошунда кандайдыр бир өзгөчөлүк – «буйдалуу», «хордогу» бир үндүүлүккө «түзөтүү», «кошумчаларды» киргизип, жаңы ыргак берүү аракетинин белгилери бар экендигин да жокко чыгарууга болбойт. Мындай доошту акындын «Алачка», «Булбулга», «Шакирт», «Арбак», «Ойнобо», «Калемге» аттуу ырларынан, «Жаңыл Мырза» поэмасынан байкоого болот. Көбүрөөк «көкбөрүгө» түшкөн «Алачка» аттуу ырды карап көрөлү. Ырдын алгачкы төрт строфасында алач элинин, б.а. орус падышачылыгынын колониялык басып алуусуна чейинки көчмөн казак, кыргыздардын салтанаттуу бейпил турмушу, баатыры кол, көсөмү жол баштап, чечени артына из калтырар сөз баштаган сөөлөттүү, дөөлөттүү доору жөнүндө баян этилет. Бешинчи строфада:

Бир убак кара туман алды чулгап,
Өткөнгө жете албадык колду булгап.
Көздөн жаш, жондон таяк арылган жок,
Сагынып замананы өткөн жыргап,

– деп колониялдык доор мүшкүлү сүрөттөлөт. Кийинки эки строфада жаңыдан орноп жаткан советтик доордун келбети тартылат. Акыркы, сегизинчи, жыйынтыктоочу строфада өткөн эки доор туурасында суроо коюлуп, «Бул заман – окуу, билим заманасы, / Ишке кир, белиңди буу бекем уштап» деп чакырык ташталат. Көрүнүп тургандай эч кандай саясий ката жок. Ырдан жаңы доор жарчыларына эмне жакпай калуусу мүмкүн эле? Бул – революцияга чейин деле алач эли бейпил жашоо өткөргөн, өзүнүн каада-салты, элдик наркы, маданияты болгон, – деген саптар. Бул ой «Теңчиликти, бейпилдикти, маданиятты октябрь революциясы алып келди» деген ойго көлөкө түшүрөт деп кыска ойлогон «келе бакан, куу союлдардын» шектенүүчүлүк сезимдерин козуткан. «Булбулга» деген ыр деле ушул сыяктуу, саясатка кайчы келчү эч

нерсе жок. Бул ырдагы «Унуткан кең өрүшү кайта келип, / Алашың кутулуп тур душман-жоодон» деген саптарда деле Октябрь революциясынын шарапаты менен колониялдык эзүүдөн кутулуп, өз жерине кайтадан ээ болгонуна кубанган элдин кубанычын бөлүшүү гана бар. К.Тыныстановдун айткандарынын чындыгына далил иретинде акындын замандашы, тагдырлашы, алгачкы советтик коомдук ишмер Жусуп Абдырахмановдун 1916-жылдын 15 жылдыгына байланыштуу жазылган баяндама-макаласынан эки сүйлөм келтире кетели: «Анткен менен ошол учурду өз көзү менен көргөндөр малдын саны кыргыз жери колониялаштырылгандан кийинки мезгилдегиге, азыркы Советтик Кыргызстандын аймагын падышалык өкмөт башкарып турган жылдардагыга караганда колониялаштырылганга чейинки кезде эки эсе, ал тургай андан да көп болгондугун айтышат. (...) Ошентип, 1916-жылдагы көтөрүлүш чыккан мезгилге карай кыргыздардын жер-суусу тартылып алынып, кыргыздар малчарбасын өнүктүрүү үчүн негизги базадан – жерден кол жууп, ушунун өзү менен жарым ачкачылыкта жашоого, тукуму курут болууга кириптер кылынган». (Ж.Абдырахманов. «Кыргыздардын 1916-жылдагы көтөрүлүшү жөнүндө» // Ала-Тоо. – 1990. – №9. – 74,83-беттер).

Кыргыз турмушунун үч доорун чагылдырган «Академиялык кечелер» драмалык циклинин тагдыр-таржымалы деле жогорудагы чыгармалардыкына окшош. Жергиликтүү манап Шабдандын образы колонизатор-баскынчы бийлик төбөлдөрүнүн образына салыштырмалуу адамгерчиликтүүрөөк чыгып калгандыгы үчүн авторго «буржуазиячыл-улутчул» жарлыгы тагылган.

Падышалык Россия мамлекетинин колонизатордук саясатынан көңүлү кала түшкөн К.Тыныстанов аң-сезиминде социалисттик прогрессивдүү жаңы өзгөрүүлөрдү кубана кабыл алган менен, айрым бир жагдайларга шектенүүчүл сын көз менен караган учурларын айрым ырларынан байкасак болот. Акындын мындай сынчыл шектенүүчүлүк көз кара-

шына «Алаш» саясий партиясынын, Магжан Жумабаев сыяктуу алашчыл акындардын таасири да болгондугу ырас. Экинчиден, кыргыздар тууралуу колониялдык доордо түзүлгөн «караңгы», «жапайы», «маданият дегенден таптакыр түшүнүгү жок», «артта калган» деген түшүнүк Совет заманында мурдагыдан да күчөтүлүп, улантылып, саясатташтырылып, орус улутуна караңгылыктан куткаруучулук, коргоочулук, жол көрсөткүчтүк сапат ыйгарылып, ашыкча көкөлөтүлүп жатышын Касым Тыныстанов кыргыздардын улуттук намысына шек келтирген кордоо катары кабыл алып, өз чыгармалары аркылуу мындай бир жактуу түшүнүктөргө каяша айткысы келген. «Ойнобо» аттуу ырга назар буруп көрөлү:

Достук кылам, ушу баштан эскертем,
Түшүндүрөм, туюндурам, эстетем.
Эгер көнбөй адетинди иштесең,
Мен да көнбөй, буруламын, терс кетем.
Билесиңби, бир кездерде койбодуң?
Салып тырмак, уруп, сабап болбодуң.
Аке-жаке, жалынууну тыңшабай,
Топ сыяктуу тоголоттуң, ойнодуң... ж.б.

Бул «эскертүүлөр» кимдин дарегине багышталып жатканы ырда ачык көрсөтүлбөйт. Бирок ырдын жалпы контекстинен бир кездерде «топ сыяктуу тоголотуп ойногон» күчкө карата каяша айтылып жатканы айдан ачык. Атаандаштык, тирешүү, тең аталыкка умтулуу сезимдерин камтыган ырдын андан аркы уланышындагы:

Жалгыз гана сыйынарым көрүнөө,
Өткөн бабам басып кеткен мөөрүнө.
Абдан басып, өчүргүстөй нык кылган,
Жаш жүрөктүн жан барбастай өрүнө.
Ал – канатым, жан жеткизбей озуучу,
Ал – куралым, темир коргон бузуучу,

– деген саптарынан улам сөз улуттук ар-намыска тиешелүү масштабдуу маселеге байланыштуу болуп жатса керек деп боолголоого болот. Бул ырда эскерилип өткөн

урпагы үчүн «канат», «курал» болгон бабалардын күчтүү руху жөнүндөгү ой акындын «Арбак» аттуу ырындагы ойдун логикалык уландысы десек болот. Ырда душман колунда жетимсиреп, тамырынан «жаштайында жулунган агач» (көчөт) сыяктуу душман ыктыярында калган урпактары үчүн тынчы кетип, «Отко жанып, сууга түшүп, тоо ашып, / Доош салып, күңгүрөнүп, зарланып» жүргөн арбак-бабалардын руху «китеп, кагаз кучагына толтурган», от жигердүү, жалын жүрөк Козубайды көргөндөн кийин гана көңүлү толкуп, «Каз туруптур, боорлорун табаар» деп тынчтык таап, кабырынан кең жай алгандыгы баяндалат.

Акындын башка да атуулдук, пейзаждык, сүйүү лирикаларынын ар бир сабынын түбүнө «конуп-түнөп», ар бир сөзүнө маани берип окуу керек. Ошондо гана акындын ой ыргагын туура кармап, сезим күүсүн туура баамдап, ой тереңин туура баалоого мүмкүн.

К.Тыныстанов лирик акын катары эле эмес, эпикалык акын-сүрөткер катары да мыкты өрнөк калтырды. К.Тыныстановдун «Жаңыл Мырзасы» кыргыз адабиятынын жаралуу мезгилинин фонунда гана эмес, бүтүндөй кыргыз поэзиясынын, андагы мыкты деп саналган бүткүл поэмалардын фонундагы мыкты чыгарма. Анда гуманизм, мекенчилдик, адам эркиндиги, сүйүү, доор жана личность сыяктуу өзөктүү маселелер бири-бири менен идеялык-көркөмдүк жогорку деңгээлде байланыштырылып, ушундай эле бийик философиялык деңгээлде чечмеленген. Тарыхый турмуш чындыгынан бутактанып өөрчүгөн элдик эпикалык сюжет назик *лиризм*, курч конфликттүү психологиялык чыңалуудагы *драматизм*, асыл башты арманга малып, «намыс» деп сүйүү ордуна өлүмдү, «адилеттик» деп эркиндик, дөөлөт ордуна кулчулукту тандаттырган *трагизм* менен жуурулушуп келип, автордук, тыныстановдук, оригиналдуу поэтикалык полотно, полифониялык поэма жаратылган. К.Тыныстановдун «Жаңыл Мыр-

за» поэмасы, – адабияттын жана маданият таануунун мыкты билерманы Георгий Гачев Пушкиндин чыгармачылыгы жөнүндө айткандай, – полистадиалдуу чыгарма. (Г.Гачев. Неминуемое. Ускоренное развитие литературы. – М., 1989, – с.348). Андан дүйнө адабиятынын өнүгүүсүнүн ар кыл этабында классицизм, романтизм, реализм искусствосу аркылуу кирген идеялык-эстетикалык табылгалардын, ачылгалардын белгилерин ачык сезүүгө болот. Поэманын негизги пафосу алдыда сөзгө алынган ырларга үндөш – улутту улут кылып турган кыргыздын улуттук дөөлөттөрүн, өрнөктүү өткөнүн эске салуу, замандаштарын намыска чакыруу. Поэманын киришүү бөлүмүндөгү комузчу карыянын атынан айтылган: «Өзгөчө көңүл кургур көп чайпалат, / Көргөн соң баспаганын тең тараза» деген эки сап – жаңы заман жакшылыктарын көрмөксөнгө салып, жөн эле чыргоолоно берүү эмес, а «Жаңылдай ири жандуу кыз урунган» элдин өз жеринде «жамандын коногу билет, жардынын бойдогу билет» абалына түшүп калбашы керек экендигин эскертүү.

«Мариям менен көл боюнда» аңгемеси улуттук жазма адабиятыбыздын түптөлүү этабындагы көркөм прозанын талабына толук жооп берген бирден-бир аңгеме деп ишенимдүүлүк менен айтууга болот. Аңгеме улуттук көркөм сөздүн өнүгүү абалына байланыштуу тарыхый-теориялык планда узак сөз кылууга татыйт.

К.Тыныстановдун жазуучулук өрнөгү жөнүндө айта турган болсок, 30-жылдардан тартып акындын чыгармаларына тыюу салынып, колдонуудан алып салынган менен, 20-30-жылдары адабиятка үзөнгүлөш келген акын-жазуучулардын бардыгы анын чыгармачылыгы менен жакшы тааныш болушкан, андан үйрөнүшкөн, суктанышкан, таасирленишкен, туурашкан. Мындай көрүнүштү А.Токомбаевден тартып А.Осмоновдун чыгармачылыгына чейин байкоого, мисалдарды келтирүүгө болот.

ТАҢ¹

Жаркырап күн чыгыштан агарды таң,
Ойгонду уйкусунан ар түрлүү жан.
Мурунку кара түндөн кутулганга
Сүйүнүп жан-жаныбар салды аван.

Агарды күн чыгыштан эрик таңы,
Үмүткөр мейнеткордун келди чагы.
Агарып аткан таңга салам берип
Чуулады табийгаттын түрлүү жаны.

Аткан таң дүнүйөнү нур менен* көмдү,
Куураган ар түрлүү гүл баары да өндү.
Суукту тоо башынан зыркыраткан
Калбастан баары кетти, кар менен мөңгү.

Салам бер аткан таңга тур, эр алач,
Нуруна аткан таңдын кир, аралаш!
Агарып аткан таңды куттуктоого
Сайрады миң кубултуп бир сандуугач*...

1920-жыл.

¹ К.Тыныстановдун алгачкы 12 ыры казак тилинде жазылып, жарык көргөн.

БҮГҮНКҮ КҮН

Шооласы жаркыраган күндүн бүгүн,
Үмүтү чорт кесилген түндүн бүгүн.
Кан толгон, дабыш чыкпай, аба кирбей,
Кез ошол айгайлачу үндүн бүгүн.

Тилеген максат колго тийген бүгүн
Ар адам өз энчисин кийген бүгүн.
Кубаныш шаңга баткан мейнеткорго
Табийгат башын жерге ийген бүгүн.

Өсүмдүк, жан-жаныбар күлгөн бүгүн,
Эзилип кара жүрөк өлгөн бүгүн.
Нече жыл кан ичинде кайнагандар
Эсен-соо бирин-бири көргөн бүгүн.

Капкандан мейнеткорлор чыккан бүгүн,
Балка менен душман туун жыккан бүгүн.
Баары да кол кармашып, ураан салып,
Түбүнө кызыл туунун ыккан бүгүн.

Ойгонсо ар бир адам айран бүгүн.
«Түштү, – деп, – бизге шоола кайдан бүгүн».
Кызыл туу салам берип жаркырады:
«Мейнеткор, майрам бүгүн, майрам бүгүн...»

Жолдоштор, туу көтөрүп, тур, алга бас!
Тек жатпай бекер үйдө журт менен жанаш.
Макал бар карыялар айтып кеткен:
«Чет болгон көпчүлүктөн эзели оңбос!»

1920-жыл

АЛАЧКА*

Бир убакыт көчтүң, алач, этип сайран,
Сапырып сары кымыз, сүт менен айран.
Кең жайлоо, үйдү тигип жаткан чакта,
Бар беле, эр алачым, сенде арман?!

Малың көп, эч кайгың жок, төрт түлүк шай,
Чалгындуу (көк) майсада* жатуучу эң жай.
«Сени алач, сениби!» деп түрткөн жоо жок,
Жүрүүчү эч ой ойлобой, касирет, убай.

Баатырың жоого каршы найза уштаган,
Көсөмүң журтун жыйып, жол баштаган.
Чечениң сөз сүйлөөчү булбулга окшоп,
Артына өлгөндөн соң из таштаган.

Ал кезде эр жүрөккө жарылган таш,
Алдына бийлериндин журт ийген баш.
Баары да салтанатың түгөл чакта,
Арманың шол күндөрдө бар беле, алач!?

Бир убак кара туман алды чулгап,
Өткөнгө жете албадык колду булгап.
Көздөн жаш, жондон таяк арылган жок,
Сагындык замананы өткөн жыргап.

Орноду заман келип мындай башка,
Деди ал: «Өткөн күнүң ойдон ташта,
Сен жаман, мен жакшымын деген сөз жок,
Бипбирдей, мына, доорон кары-жашка!»

Ырас ак, жакшы заман, ниети кең:
Кары-жаш, аял, эркек – баарына тең.
«Бирдей» деп, окуу окубай бекер жатпа,
Башкага окубасаң болорсуң жем.

Алачым, кандай эле мурунку чак?
Ал кандай кара туман – ортоңку тап?
Бул заман – окуу, билим заманасы,
Ишке кир, белиңди буу бекем уштап!

1920-жыл

БУЛБУЛГА

Сайрачы, акын булбул, кубулжутуп,
Доошунду түрлөндүрчү миң кубултуп.
Айланып гүл жайнаган кең өрүштү
Обон салчы, биз тыңдайлык демин жутуп.

Үй тиккен кең өрүшкө бардык алаш,
Гүл жарган өзгөрүлүп ар түрлүү агаш*.
Кулпуруп күүгө түшүп өсүмдүктөр,
Бул кезде кең өрүштө бары аралаш.

Карасаң мал жайнаган кең өрүшкө
Байкачы, ката барбы өзгөрүштө?
Тигилип кең жайлоого ак отоолор*
Бир түрлүү ак, адеми көз көрүшкө.

Кар кеткен, жыпжылуу болгон Ала-Тоодон
Көйнөкчөн кыз-келинчек малын сааган.
Унуткан кең өрүшү кайта келип,
Алашың кутулуп тур душман-жоодон.

Мына көр алашыңдын кең өрүшүн,
Кайтадан жапжаңы болуп өзгөрүшүн.
Кең өрүш куттуу болуп эр алашка
Төрт түлүк тукум тууп, өнүп-өссүн!

1920-жыл

КЫЗ-КАРЫНДАШТАРЫМА

Тур, ойгон, карындаштар, жатпа уктап,
Кутулуп туткундуктан жолунду тап!
Кулча кармап, туткун кылып, малча саткан,
Кордугу ушул турмуш күзгүдөн ак!

Капкан менен торго илинип, болдуң туткун,
Баралбай тең курбуңа кайгы жуттуң.
Зар ыйлап, көзүң жашы бетиң жууган
Кечеги көп кордукту неге унуттуң?

Кул болуп эки ортодо жүрдүң малча,
Майышып салбырадың сынган талча,
Кайдагы карт аюуга сен жолуктуң,
Салкындап тоо башында бышкан алча.

Толгон дарт көкүрөгүң, ичте капаң,
Али да көз алдыңда чеккен жапаң.
Жүк арткан мурдун тешип төөдөй ак
Кай чалга жетелетти ардактуу апаң!

Өмүрүң ыйлап-сыктап өттү тегин,
Саргайтып касирет-кайгы каптады өңүң.
Он бешинде токсондогу чалга аткарас,
Уучтар элең керегенин ыйлап көгүн*.

Чырылдап ыйлаган менен болбос пайда,
(Бар беле андан башка табар айла?)
Сайраган алма агачта сен жаш булбул
Жөнөлдүң туткун болуп алда кайда.

Мына эми жолуң ачык, көтөрүл, бас!
Көз салгын башкаларга билимдүү жаш!

Килитин эркиндиктин издеп таап
Эзилген шорлуу апаңа эшигиң ач!

1920-жыл

ЖАШТАРГА

Ойгон жаштар, ойлон, жаштар!
Карап жатпа, көзүңдү ач!
Сал аякты, ири адымда,
Умтул энди, алга бас!

Артта калган шорлуу журтка,
Жол көрсөтүп, билим чач!
Ачык жүз менен, шарт көңүл менен,
Кубанычка жансын таш!

Ойло жаштар, ойно жаштар!
Аткан таң менен чыкты күн.
Жүрөктөгү дартты жоголт,
Кара булут, кетти түн!
«Алач эли алдыда жүр», – деп,
Калк-калайык кылсын дүң.
Тулпар минип, тууну уштап,
Сал айгайды, чыксын үн!

Кара, жаштар, карман, жаштар,
... аттуу эл болсун.
Эрк өзүңө колго тийип,
Кең Сары-Арка жер болсун.
Ак жол түшүп, закон жүрүп,
Жаман, жакшы тең болсун!
Сынган билек, кайткан жүрөк,
Сөнгөн* көңүл кең болсун!!!

Ойгон, жаштар, ойлон жаштар!!!
Ал колуңа тууңду.
Кең өрүштү зуулап айлан,
Сакта эл менен журтуңду.
Тулпар минип, тууну уштаган,
Өткөн жокпу эрлериң?
Сен кемсиңби, үндөбөйсүң?
Мына келди жерлериң.

Эли-журтуң ишенип тур,
Эр азамат, силерге
Силер чыгып, болсоң коргон,
Ийни жетер көктөргө.
Аргымагың катырып ал
Чык, эзилбе, айбаттан!
Кылыч, мылтык асынып ал,
Жооң качсын, кайраттан!

Жоосун жеңип кайткай эле деп,
Карыя берер батасын.
Силерге ишенип эл-журтуң,
Тынчтык күү менен жашасын.
«Журт коргону – эрим» деп
Жарың жүрөр кубанып.
Келгениңде элиңе,
Алдыңдан чыгар буралып!..

1920-жыл

АЙГА

Жалганда жаркыраган нурлуу жүзүң,
Ашык болуп көрө сала түштү көзүм.
Ал тайып, кубат кетип, өлүм жетсе,
Тирилтер, жан киргизер жалгыз өзүң.

Нуруңа көз кубанса, жүрөк кайгы,
Муңайып саган мындай айтар сөзүм:
Мени сүй, нуруңду чач, жүрөк тынсын,
Эркелет, курчап турган кайгы сынсын.

Жуткузчу таза аба нур менен бирге,
Мурундан ийси кетсин куу турмуштун.
Жылбачы, кетпе менден, алыстаба,
Ана тур белгилери кысылыштын...

Жылмайчы, нуруң чачып, качсын булут
Жок кылгын, токсонго бөл, нур менен уруп.
Эгерде тазалантсаң көз алдыман,
Ынтымак кыла албаймын түн менен туруп.

«Өчкөн от кайта жанбас» болсо жалган,
Бир кара мен шордууга жүзүң буруп.
Көрөрсүң шондо менин жатканымды,
Энтигип, демим чыкпай, алым куруп.
Жарык ай!.. уу берсең да, суу берсең да,
Жайым жок сени менен турбас жуук!..

1920-жыл

БАЙЧЕЧЕККЕ

Өсөсүң байчечегим, карап көккө,
Түшөт кайгы-касирет көрсө көпкө.
Өзүңдөй бир байчечек кармай албай,
Биз жүрөбүз жаратканга кылып өкпө.

Өсөсүң, сен – байчечек, кең орунда,
Ар күнү көрүнөсүң миң порумда.
Күнүнө миң кубулуп, миң бурулуп,
Турбайсың, өзгөрөсүң бир орунда.

Өсөсүң кең орунда көтөрүп бой,
Башканы жетектеп жүр касрет менен ой!
Байчечек, касирет-кайгы ойлобойсуң,
Этесиң оюн-күлкү, зоок менен той!

Карачы, эй байчечек, жүргөн айды,
Сен ошол ай, сен сулуу гүл турган жайкы.
Жетип күз, сүзүп жүргөн ай да батса,
Башыңа шондо түшөр асанкайгы!..

1920-жыл

.....ГА

Жактырткан Ысык-Көлдү бир каухар таш,
Миң санап жоругуңду айланды баш.
Журт үчүн алыс жерде жүрсөм дагы
Көкүрөк сени ойлоду, көзүмдө – жаш!
Айтышкан шертиң менен колуң гана?
Кабарсыз неге жаттың, кыйылган каш?!
Мен жакка ак бетинди буруп койбой,
Алыска мен кеткенге болдуңбу мас?
Түшүндүм мен да саган ушу күндө,
Дегениң: «Өзүң ойлон» болдубу ырас!..

1920-жыл

ЫСЫК-КӨЛГӨ

Кайдасың кең Ысык-Көл, тууган жерим,
Киндигим кесип, кирим жууган жерим!
Көргөн жан сөөлөтүңдү сагынаттыр,
Жайкалган сен Каракол – алтын кеним!

Барсыңбы, Түп, Жыргалаң эки өзөн-суу?
Үстүңө каздар конуп, салган кыйкуу.
Жайылган соодагердин койлорундай,
Көл бетин бербечү эле өрдөк, ак куу!

Айланаң ачык эмес, калың токой,
Учушат токойундан сайрап торгой.
Турушат көз алдымда бул күнкүдөй,
Кетпейсиң көкүрөктөн мына ошол жай!

Жылтырап тоодон аккан сууң кандай?
Балапан конуп-учкан чууң кандай?
Сай-сайдан кечке турум анчыркаган
Бураң бел арууларың сенин кандай?!**

Ах, жерим! Жаңылдырдың мени эсимен,
Таянып түшкөн кезде күн бешимден.
Кең талааң көрүнчү эле бейишке окшоп,
Макмал жел, коңургактуу шамал кезген!..

1920-жыл

ШАКИРТ

Түн мезгил... эл уктаган тынчтык табып,
Ай жарык, жатат дүйнө уйку алып.
Жалгызак шакирт отур китеп окуп,
Чырак менен түз жанбаган бүлбүл жарык.

Китептин барлык каты түшүп көзгө,
Ой кирбей көкүрөккө андан өзгө.
Жүрөктү жарып чыккан назик сүйүү,
Байланып «улут» деп жазган жалгыз сөзгө.

Четинен бир китептин ачып көрүп,
«Экен – деп, – адабият» алды бөлүп.

Текшерип эң түпкүрүн карап көрсө,
Тереңден багыт алып кеткен өрүп.

Ошол затты, жок болуп турган, бар кылмакчы,
Табууга тезден издеп кайгырмакчы.
Ойлонот ой кызыгын ал да бирок –
Жаштык менен тең жарышып байге алмакчы.

Эшитип ой заттары сырга канып,
Сөз кылды өз арасы абдан ынанып.
Жашыбас* жаш талабы курч, асыл го,
Соңунда күн чыккандай чыгуу анык.

1921-жыл

АРБАК

Учуп арбак дүнүйөнү айланып,
Тыныш таап, бир жерде турбай жайланып.
Отко жанып, сууга түшүп, тоо ашып,
Доош салып, күңгүрөнүп, зарланып.

Төңөрөктү айланууда, кезүүдө,
Ал издөөдө, бир нерсени сезүүдө.
Сыйынуунун жыйыштырып бардыгын,
Түйшөлүүдө, чайналууда, безүүдө.

Кыйкырынат жетимдердин солунда,
Азап чегип, мээнет тартып соңунда.
Изденүү демин албай арбактан
Ошолор үчүн калган душман колунда.

Жаштар күнү эркинде эле душмандын,
Көтөрдү эле эзип, басып кысканын.
Алар – агач, жаштайында жулунган,
Не иштесе, ыктыяры устанын...

Бир күн арбак адетинче изденди,
Жүрүп, жүрүп бир мекенге кез келди.
Көңүлү балкып, бою жибип, ой кетип,
Бурулуунун тийиштигин эскерди.

Барса көрдү, жаш баланы олтурган,
Китеп, кагаз кучагына толтурган,
Түрлүү агымга айдоосунан турмуштун,
Ал Козубай мезгил жетип кутулган!

Төрөлгөндө бирге тууган жигер от,
Жалын чачкан, убайлаган болуп өрт.
Көргөн жанга сыр берип тур жүрөктөн,
«Жалындаймын, жайылам» деп, этип шерт.

Толкуп көңүл, кутулган соң жабырдан,
Жашын төгүп аянычтуу тамырдан.
«Каз туруптур, боорлорун табаар» деп,
Тапты тыныч... кең жай алды кабырдан...

1921-жыл

ОЙНОБО²

Достук кылам, ушу баштан эскертем,
Түшүндүрөм, туюндурам, эстетем.
Эгер көнбөй адетинди иштесең,
Мен да көнбөй, буруламын, терс кетем.
Билесиңби, бир кездерде койбодуң?
Салып тырмак, уруп, сабап болбодуң.
Аке-жаке, жалынууну тыңшабай,
Топ сыяктуу тоголоттуң, ойнодуң.
Али ойлобо: алсыз дагы, начар деп,

² Касым Тыныстановдун ушундан аркы ырлары кыргыз тилинде жазылган.

Айкайласам, айтканыма басар деп,
Айтканымды айтканымдай орундап,
Иштегенче дирилдер деп, шашар деп?..
Жок, ал оюң – таттуу кыял түбүндө,
Же түш чыгаар көргөн бороон түнүндө.
Кай бет менен эми сага кул болом,
Балтыр өсүп, баш көтөргөн күнүмдө.
Баш ийбеймин, баш ийгизем, көндүрөм,
Айтканымды айтканымдай өндүрөм.

Колум – болот кайрылбаган, көзүм – от,
Ачуулансам, бир тиктеймин, өлтүрөм.
Жардам берем, сенден жардам албаймын,
Чарчабаймын, өөрчүйм – өсөм, талбаймын.
Өзүм билем, не иштесем эрк менде,
Жан алдында баш салынтып барбаймын.

Жалгыз гана сыйынарым көрүнөө,
Өткөн бабам басып кеткен мөөрүнө.
Ардан басып, өчүргүстөй нык кылган,
Жаш жүрөктүн жан барбастай өрүнө.
Ал – канатым, жан жеткизбей озуучу,
Ал – куралым, темир коргон бузуучу,
Күчүң жетсе, ыргыт терең Мухитке!
Ал канатым, сууга чөкпөй учуучу.
Ал жоголбойт, жоголуучу мен эмес,
Жоготуучу алы жетип, – сен эмес.

Сен билгенди мен да жакшы билемин,
Кургак акыл менде да көп, кем эмес.
Достук менен дагы айтамын, ойнобо!
Чыкпас орго жыгыларсың, бойлобо!
Достук сөздү – душман сөздөй түшүнсөң,
Ачык айтам, елбөймүн деп ойлобо!

1921-жыл

АЛА-ТОО

Кечиккен соң зарыгып,
«Унутту» деп таарынып,
Коргол менен күн санап,
Жүргөндүрсүң камыгып.
Түндө жатып уктабай,
Күндүзүндө токтобой,
Жолоочудан жол сурап,
Тургандырсың, Ала-Тоо!

Баламдан кабар өчтү деп,
Санаймын эрте-кечти – деп,
Кагылбаган жаш балам,
Кандай жолго түштү – деп,
Зардап ыйлап, үн салып,
Башыңа түшпөй күн чалып,
Дөңдөн түшпөй эрте-кеч
Тургандырсың, Ала-Тоо!

Айлар, жылдар өттү – деп,
Кабарсыз болуп кетти – деп,
Катпаган балтыр баламды
Кимиси мерт этти – деп,
Булуттан жоолук оронуп,
Ак чачың музга боёлуп,
Көз жашың менен сай-сайды
Жуугандырсың, Ала-Тоо!

Балама залал болор – деп,
Кийимсиз болсо тоңор – деп,
Жолдо болсо жаш балам,
Жүрүүгө болсун оңой – деп.
Каршы туруп ызгаарга,
Күч көрсөтүп муз-карга,

Түштүк, түндүк катташын
Буугандырсың, Ала-Тоо!

Жер сагынбас эл болбос,
Эл сагынбас эр болбос.
Жатка моюн сунгандай
Эр жүрөгү кир болбос.
Какпаган кирпич-көзүңдү,
Муңканып айткан сөзүңдү
Ким унутуп кетмекчи
Зарыкпагын, Ала-Тоо!

Жардамчы болгон кезде арбак,
Эр жигит кимге сайдырмак.
Канжыгадан баш чечпей,
Кимге мөөрөй алдырмак.
Эрмин деп сенден мен туулсам,
Эр деп мени сен туусаң,
Мени ким мерт этмекчи,
Камыкпагын, Ала-Тоо!

Жаңы тестиер болгондо,
Эл жайлоого конгондо,
Козу жайып өндүргө,
Ышкынга жыргап оңгондо,
Чакырышып той берип,
Мартсынышып, бой керип,
Жуурат куйган жалпак таш
Али эсимде, Ала-Тоо!

"Он алты» достум жеткенде,
Жайлоого көчүп өткөндө,
Көч үстүнөн селкиге
Көз ымдап өтө кеткенде,
Чыдабай селки: "Ойт! чу! ай!»

Деген кезде капчыгай,
Үнүн созгон чыдабай, -
Баары эсимде, Ала-Тоо!

Кийин кандай күн болду,
Кимдер көчтү, ким конду.
Неге десең бооруңда
Тура албадым мен оңдуу.
Мурун сенден көргөндүн,
Сен эсептеп бергендин
Чыпчыргасы коробой,
Баары эсимде, Ала-Тоо!

Каргыштын шамы жанганда,
Жазыксыз кандар тамганда,
Таяныч издеп тырмалап
Жөө жалаң жолго салганда,
Долуланып, солкулдап,
Алай-дүлөй толкундап,
Узатып салган Ысык-Көл
Зары эсимде, Ала-Тоо!

Мен аманмын, барамын,
Мүнөзү бар балаңын.
Кашкайып чыкпай, караансыз
Колуңду кантип аламын?
Эң биринчи саламым -
Саган арнап жазганым,
Жакшы саатта күтүп ал,
Бул белегим, Ала-Тоо!

Көп жашадың, көп көрдүң,
Ачуу-таттуу өткөрдүң.
Тагдыр чапкан балтага
Кыңк этпедиң, эп көрдүң

Илгерки күндөр үрөйүн.
Демденгендей жүрөгүм
Эркелетип сүйлөсөң, -
Бул тилегим, Ала-Тоо!

1922-жыл

ЭРИКСИЗ АЖЫРАШКАНГА

Кырк атанга шай жүктөп,
Баарына бирдей шай жүктөп,
Сөөлөттүү элим көчкөндө,
Суусар бөрк башта сеңселип,
Алдымда жорго теңселип,
Ээликме көңүл өскөндө.
Үзөнгү тээп керилип,
Түшүүгө аттан эринип,
Үйүндөн суусун ичкенде,
Сунганда чыгып кымызды,
Үнүң окшоп сыбызгы.
Кылыгың эске түшкөндө,
Сагынамын, жазам кат,
Аларсың, болсоң саламат!..

Муңайып нурдан ажырап,
Тоодон күн озуп кеткенде,
Балкылдап көзгө чачырап,
Ак ай нурун сепкенде,
Сулууга толуп чар тарап,
Биз селкинчек тепкенде.
Күкүгү зоодон чакырса,
Булбулу талдан үн кошуп,
Кийиги тоодон бакырса,
Өлгөн дене жан кошуп...

Жая ордуна жал берген.
Сен кайда да, мен кайда?
(Андагы көргөн ырахат,
Экен го сиздин шарапат!)

Кылчайбастан кыр ашып,
Бак алыстап конгондо.
Жүрөктү курчап, уу басып,
Көкүрөк чердүү болгондо.
«Бирге чыксын жан» деген,
Мен кайда да, сен кайда?!
(Ал талап бак кеткен го,
Мына күндөр жеткен го).

Түн күзөтүп, таң тосуп,
Сайроочу булбул табы жок,
Туурасынан үн кошуп,
Айдоочу күкүк чагы жок.
Аралашып сан кошуп,
Жайноочу торгой дагы жок
Быжылдап үнү, жан көшүп,
Кайначу көп куш баары жок...
Кеткен соң баштан бак озуп,
Сулуунун сулуу наамы жок.
Сүйгөнүң бекер жүрбөсүн,
Ойлогон ойдун даамы жок...

Бул турмуштун күчүбү,
Бирөөнү эки бөлгөнү,
Бул кылганы – ушубу,
Жалгыз ак бизди көргөнү.
Ал талаптан кетпесмин,
Он катар бак консо да.
Бергенин кабыл этпесмин,
Перинин кызы болсо да.

Тилекке кантип жетпесмин,
Жаш гүлдөй жаным соолсо да...

Артындан издеп табармын,
Кыш ашуусун ашсам да,
Коркпосмун, кылыч чабармын,
Замбирек огун атса да,
Өчпөсмүн, өөрчүп жанармын,
Алдыма сан кол жатса да.

Сарп этип өмүр «болумушка»
«Мейли» деп созом, «кол кыска».
Бөлгүсү келип туш-тушка
Терс жагына көз кысса,
Ылаажым барбы турмушка,
Жекелеп бизден өч алса...

1922-жыл

ЫРДАБА, СУЛУУ, КЫЙНАБА

Ырдаба, сулуу, кыйнаба
Алданбасмын, сүйбөсмүн.
Сайраба, сулуу, жайнаба,
Экинчи отко күйбөсмүн.

Бир кезде мен да жүргөнмүн
Жан менен сүйгөн жар менен.
Айырганда тагдыр күйгөнмүн,
Күндөрдү санап зар менен.

«Сүйүүгө» турмуш күбөлүк,
Жүрөккө кирген тикенек.

Сүйбөгөн соң түбөлүк,
Сүйүп, сүйбөй не керек!

Бүгүн сени сүйөрмүн.
Кубанармын, күлөрмүн.
Эртеңки күнү күйөрмүн,
Уу жутармын, өлөрмүн.

Кой, күйдүрбө, жандырба,
Сүйө албаймын, калем каш!
Ишенбеймин тагдырга
Жүрөгү – муз, боору – таш!

Сүйөр элем тил алса,
Тагдыр менен келишип,
Экөөнөн жанды бир алса,
Турганда ооздон өбүшүп.

Бирок да муну жараткан,
Болтурбаган жалганга.
Болсо болор бул айткан,
Иле Чүйгө куйганда.

Батпаган соң убайга,
Батпаган соң бир жайга,
Кубулуп отуз – бир айда,
Күнүмдүк сүйүү не пайда?!

Ырдаба, сулуу, кыйнаба,
Алданбасмын, сүйбөсмүн,
Сайраба, сулуу, жайнаба,
Экинчи отко күйбөсмүн.

1922-жыл

СУЙКАЙГАНГА

«Сулуу, сулуу» эл айтар,
«Анык сулуу» деп айтар.
Көрөр, абдан текшербес
Неден бүткөн жүзүңдү.
Сулуумун деп кубанып,
Куру сөзгө жубанып,
Кол иштеген күзгүдөн
Көрөсүң да өзүңдү.
Антсең баркың кетер деп,
Эл түбүнө жетер деп,
Көп сулуунун бир сулуу
Ага теңдеш этер деп.
Алыңды аяп, көрүп эп,
Ар мүчөңдү иреттеп,
Тал чачың неден турганын
Көрсөтөйүн сүрөттөп.
Бирок да, сулуу, эстетүү:
«Болсун элден эс кетүү», –
Деп ойлобо анчалык,
Иш болуучу терс кетүү!
Эгерде өтө боёсом:
Акун – болот, белиң – кыл,
Оросоң да, куласаң.
Анда сыра иш оңбос!
Жакшылыктуу сөз конбос!
«Дурусту – буруш кылды» деп,
Калк өсөгү кем болбос!..

1922-жыл

АЙРЫЛУУ

Жаз мезгили... өз кезегин түн баскан,
Ай он беште кат жазчудай нур чачкан.
Бир табыш жок... жалгыз гана жар таштан,
Аккан булак өмүрдүккө үн салган...

Ай шооласы жерди, көктү каптаган,
Бир өң берген, кийиндирген, актаган.
Көрөр көзгө күнчүлүктөн элестеп,
Жалгыз «кара» табигый өңүн сактаган...

Кең укуктуу, эркин ойдон чыкпаган,
Миңди сүйгөн, бирдин зарын укпаган,
Күмүш түскө жер койнунда бөлөнүп
Көпөлөк да жер кучактап уктаган.

Салкын жел бар. Ал да сокпос табыштап,
Терметкендей: «дем алыш кыл, тыныч тап!»
Толкуну жок кезде сүзгөн кемедей
Мемиреген жаңы орногон там-кыштак.

Ушул түндү жалгыз бозой күзөткөн,
Белгилүү жол: «балан кез» деп шерт эткен.
Түн күндүздөй, назик ишке жол бербес,
Дем алуу кем, селки жакка көз тиккен...

Бүгүнкү түн – акыркы түн сүйгөндүн,
Сүйүү жолдо азап чегип күйгөндүн.
Жыл ойногон, ай ойногон ашыктык,
Жаштык сырын жаш жүрөккө түйгөндүн.

Эртесинде эки жүрөк айрылмак,
Таза жүрөк дартка чалмак, кайгырмак.
Селки кетмек, айлык жолго, жат элге,
Сүйгөн досун өмүрлүккө калтырмак.

Булак өңдүү бозой ойдо чубалган,
Мезгил өңдүү күткөн үмүт узарган,
Деген кезде селки чыкты короодон,
Түс өзгөрткөн, ак кийимге чулганган.

Кас кылгандай ай шооласын ашырды,
Корккондорго кош көрүндү, жашынды.
Эптеп селки бозоюна жеткенде,
Үн угулду, үй эшиги ачылды.

Колун берди «кош бол, жаным, мына» деп,
Колун алды «кош бол, жаным, көрөм» деп,
Айрылышты, кол силкишти өмүрлүк...
Өбүшүүгө ортодо там бербеди эрк...

Селки кетти ууру адымдап кайрылып,
Бозой калды урматынан айрылып.
Айды ичинен сыр бербестен жек көрүп,
Ысык жашка бетин жууду кайгырып.

Күлгөн – күлбөс өмүрлүккө кайгырбай,
Сүйгөн сүйбөс өмүрлүккө айрылбай,
Күлүү, сүйүү – күч айдаган жазыксыз,
Тагдыр чиркин боору ачыбас ушундай!..

1922-жыл

ТООДО ТҮН

Кең колот сай,
Зоо капчыгай
Ай нурунда,
Жарты уйкуда,
Көшүлүңкү
Жатыр жай.

Маңгыт үрүп,
Бирде жүрүп,
Жалкоолонуп,
Бир комдонуп,
Элес-булас
Шаң көрүп.
Селки дегдеп,
Бекбекейлеп,
Жарын көрүп,
Шыбыр берип,
Билер-билбес
Сөз сүйлөп,
Кыз-жигит да,
Бир үмүттө
Болуп бири,
Бирин пери
Деп билишкен
Мүнөттө,
Өз бооруна,
Өз койнуна
Ай сугалак,
Тартаар карап,
Ороор, бөлөөр
Нуруна.
Үнүн улай,
Эрчип туурай,
Бозой сүйсө,
Селки күлсө,
Жооп кайтараар
Капчыгай.
Таза булак
Салып кулак,
Туш-туш жактан,
Тоодон аккан
Сырын тыңшаар

Бир убак.
Кең колот сай,
Зоо капчыгай,
Ай нурунда,
Жарты уйкуда,
Көшүлүңкү
Жатыр жай.

1922-жыл

КЫШ

Ызгаар менен үшкүрүп,
Жетип келди кары кыш,
Жандыктан кан бөксөрүп,
Калтылдады, кетти күч.

Байчечекей жайнаган
Өлдү, солду, айтты: «кош!»
Жаздай бизде сайраган,
Отор кетти келгин куш.

Тегиз кепин оронду,
Токой да аппак, тоо да аппак.
Суу четинде муз тонду,
Терең кетти ак чабак.

Кардан бутак кайышып,
Качырады, ыйлады.
Күч бере албай майышып,
Өлүм ырын ырдады.

Маймак аюу дардактап
Жазды жаздай тойлогон.

Согончогуң кучактап,
Алда качан сойлогон.

Жалгыз айылга каралап,
Жутап келди мал колго.
Ууру, бөрү сагаалап,
Кирип келди короого.

Качан кетет кары кыш?
Качан гүлдөр жайнашат?
Отор кеткен акын куш
Качан келип сайрашат?

КЫШКЫ ТҮНДӨ

Чыкылдап темир аяз түндү бийлеп,
Так туруп, атаар таңга каршы сүйлөп,
Бук кылат, ич бышырат, отко салат,
Бир эсе тынч жүрөктү мыкчып сүйрөп.

Шам жанат жалкоолонуп бүлбүлдөгөн,
Түшүрүп начар шоола үлбүрөгөн,
Кыз ырдайт кубулжутуп ачуу, таттуу
Үн менен ак жибектей үлпүлдөгөн.

Айткан ыр түпкү сырын жүрөгүнүн,
Көрсөтөт неде экенин тилегинин -
Кейде ыйлап, кейде жандан аша кечип,
Зарданып кээде эркиндик тилегинин.

Чарчаңкы чалган комуз толкунданып,
Бир төмөн, бир жогору күүлөр чалып,
Бир какшап, бирде таңшып, кейде так-так,
Эмизип, энем айткан үнгө салып.

Тууган күү каргылдантып саймалуу үнүн,
Өрөпкүп, токтото албай мууну-жүүнүн.
Сыр төгөт жара жапкан көкүрөгүнөн
Тамшанып сагынганын өткөн күнүн...

Кыз, комуз зардап айткан үнүн угуп,
Элирип, эт жүрөгүм катуу булкуп,
Секирет найза тийип, туз куйгандай,
Кабынан чыгуучудай үзүп, жулкуп...

Чыкылдап темир аяз түндү бийлеп,
Так туруп, атаар таңга өкүм сүйлөп,
Бук кылат, ич бышырат, отко салат,
Бир эсе тынч жүрөктү мыкчып сүйрөп...

1922-жыл

КАЛЕМГЕ

Тагдырдан буйрук болбой чырпык сынбас,
Бирде бир – эки эмес – бир, артык кылбас.
Ар кимдин өз мойнунда энчилүү жип,
Көзүңдөн, мен өлбөсөм, кан тыйылбас.

Турганда тагдыр бийлеп, барга кыйбас
Барында – көкүрөгүмдө дартым сыйбас.
Түбөлүк ыйлаганың тыным таппай,
Ак кагаз аманында жаның тынбас!

Жар сүйсүн, бирөө күлсүн жайып кучак,
Энчи жип ар кимде бар өзүнө чак.
Тагдырың ак кагазга байланышкан,
Бермет чач, кан аралаш бурчак, бурчак.

Эселек күнүң туман, эркиң жатта,
Боору эрип, имерилбес айткан датка.
Жайың бар кайык миңген, калтылдаган,
Каның төк, кайгыр калем, термел, жатпа!

1922-жыл

КҮЙӨМҮН

Сулк жатууга жүрөк жанып койбой тур,
Бура кысып заман чиркин болбой тур.
Жаш да жетти, иш да жетти иштөөгө,
Кол коркунчак, көөдөн тайыз, – оңбой тур.

Түпкү максат чын чыгарын билемин,
Ишенемин, кат-кат касам беремин.
Мезгил жетип, кулач урбай мухитке,
«Он сегиз жаш» бекер кеттиң, күйөмүн!..

1923-жыл

КУРБУМА

Жел сокмок, жер айланмак, дарыя ташмак,
Күн да түн ала салмак алмак-салмак.
Жаш акмак, жар айнымак, жалын өчмөк,
Эски өтмөк, жаңы жетмек, орун басмак.
Алышкан бирде жыгылмак, бирде жыкмак,
Жарышкан бирде калмак, бирде чыкмак.

Дүнүйө мейнеттики белден баткан,
Мурунтан болуп келген, боло жатмак...
Боолукту эл мойнуна заман салмак,
Эл жүгүн эр аркалап мойнуна алмак.

Замана – жел кутурткан жиндей толкун,
Калаксыз кайык сүзмөк, эрк талашмак.
Чыкканча бирөө четке жүзүн сатмак,
Бирөөлөр кол куушурмак көзү алактап.
Аткан ок, алышкан жоо кансыз тынбас,
Бирөөнү курман кылмак толкун таптап.

Бирөөлөр дуба кылмак ичтен жаттап,
Бирөөлөр санааланмак, азып, дарттап.
Кайыкта калың элдин биз да бири,
Кажыба, чыда, курбум, чырың сактап!
Айрылбай максатыңдын колун кармап,
Ээрчисең, адаштырбай түз апармак.
Жел кезет бирде кырдан, бирде сайдан,
Токтоп толкун, теңдиктин шамы жанмак.
Түбөлүк эркиндиктин ак таңы атмак,
Тептегиз телегейге нурун чачмак.
Карыдан эр каржалып канга батса,
Калган эл капталынан майга батмак.

1923-жыл

ГҮЛСҮЗ – БУЛБУЛ КҮНҮ ЖОК

Бороон согуп, кар бороп,
Мезгилсиз түшүп залим кыш,
Табияттан кан кургап,
Мүшкүлдө калып, кетип эс,
Тириликтен жан сурап,
Аеолу жерге салып тиш
Касаба кар жайылып,
Оңду-солду жактарда
Тоодой тарптар үйүлүп,
Кубанган кузгун чактарда
Отурду булбул бутакта

Жалгызда жалгыз ойлонуп,
Өткөргөн күндү бир тапта,
Элестетип ойго алып.

Жашыл ала жайнаган
Өткөн жаздуу күндү ойлоп,
Сүйгөн, тилин кайраган
Кызыл-тазыл гүлдү ойлоп,
Кубулжутуп сайраган
Миң-миң түркүн үндү ойлоп,
Берметтей тизип байлаган
Жылдызы катар түндү ойлоп,
Бар килитти кармаган
Кубаты зор жерди ойлоп,
Кошулушуп үн салган
Таң алдында желди ойлоп,
Өтүп кеткен нускадан
Бирте, бирте келди ойлоп...

Кулата жазды бир тапта,
Булбулду жанган касирет.
Кам кылып жакын бутак да
Жыгылтпаска этти шерт.
Иш бурулуп чатакка
Отурганда болуп мерт.
Жолоочу көрдү булбулду.
Ыр угууга ой кетип,
Кашына жакын бурулду.

Салууга колко ой кетип,
Салам берип, кол кысып:
– «Келдим, булбул алдыңа.
Жүрөк жибип, бой кызып,
Жетип ырың баркына.
Бирин койбой жат тизип,

Жеткизейин калкыма.
Кана, сайра, үн түзөп,
Салып ата наркына».

Кеткен эс тезден кире албай,
Түшпөй жарык көзүнө,
Өзүн тирүү биле албай,
Турса да өлүм жүзүндө,
Жооп кайтарды тил албай,
Бүткөн мүнөз өзүнө:
– «Сан кубултуп сайроого,
Мурунку булбул үнү жок,
Адетинче тилин кайроого,
Көйкөлгөн көк чөп гүлү жок.
Күчкө салып айдоого,
Гүлсүз булбул күнү жок...»

1923-жыл

ЖАЙЛОО

Күзгүдөй мөлтүрөгөн тунук булак,
сай-сайдан үн алышып түшкөн туйлап.
Бір ырдап, токсон түрдүү күүгө салса,
үнүнөн танасыңбы турсаң тыңшап.

Токтобой жүрүп турган жели кандай,
таптаза, каштай тунук, жыттуу атырдай.
Бетиңден сылап, сыйпап эркелетсе,
көңүлүңдө кайдан калсын чер жазылбай.

Килемдей түрдүү чөптүн гүлү аралаш,
үстүндө малы жатса адашып баш.
Саргарып сан жылдардай күткөн жыргал,
көзүңө көрүнбөйбү элес-булас.

Мындагы айран, кымыз кең эмеспи,
булактай агып жаткан кен эмеспи.
Дүркүрөп төрт түлүгүң өсүп турса,
кең жайлоо жанга жыргал жер эмеспи!

1924-жыл

**ДЕҢИЗ – АКЫН, ЖҮРӨК – ТОЛКУН,
ШАМАЛ – ШЫК**

Күн боорунда сулуулукту кучактап,
жаш баладай деңиз күлөт, тынч жатат.
Жан болжогус тереңинде деңиздин
эмне сыр бар, термелсе да билбес жат.

Жел терметсе, жаткан деңиз солкулдап,
көтөрүлүп, көөкөрдөнөт толкундап.
Байлоодогу эрк сагынган арыстандай,
чымырканат, улуп-уңшуп күч жыйнап.

Катар, катар өркөч толкун чымылдап,
жарды уратат эпкин менен койгулап.
Кайтышында сырын айтат ааламга,
ыр аралаш өксүп-өксүп ый ыйлап.

Ырчы толкун, ыйчы толкун сырын ук:
эрк, махабат табуу үчүн – чыдамдык.
Теше тиктеп, терең теңшеп карасаң,
деңиз – акын, жүрөк – толкун, шамал – шык.

1924-жыл

МАНАС КҮМБӨЗҮ

Сай-сайдан чымырканып, кулатып таш,
Омкоруп кедергени кылган талаш,
Башталып Ала-Тоодон Чүйгө карай
Күзгүдөй суусу тунук агат Талас.
Урматтуу көз жаш менен ал күмбөзгө
Коюлган өткөн күндө баатыр Манас.

Күмбөздүн салынганын кандайчалап,
Болгонун нечен жүз жыл мурун эбак,
Манастын эл бакканын, эл чапканын,
Кимдигин, кандайлыгын чын аныктай,
Мурун да окуучуга сүйлөп берген
Айлана дубалына жазылган кат.

Бул күндө ырахымсыз жат колунан,
Мурунку жазуу, сызуу түшкөн урап.
Али да турат күмбөз таңыркатып,
Көргөндү ойлондурад көңүлүн тартып.
Алыста көрбөгөндү даңкы менен
Өзүнө куса кылат кумардантып.

Эрте-кеч тоонун жели жомок кылып,
Күмбөзгө толуп жаткан сырлар айтып,
Бул күнкү урпагынын жайын сүйлөйт,
Уйкуда жаткан эрди кайраттантып.

Ала-Тоо асман менен деңгелдешип,
Көтөрүп көкүрөгүн, бой тирешип.
«Манасым эр ичинде экилтик» деп,
Талаша Айга, Күнгө теңештирип.
Капчыгай, бийик зоока, чер карагай
Күмбөздү күзөтүшөт кезектешип.
Жылгадан туйлап аккан тунук булак
Манастын сөзүн курат маектешип.

Элинин эт жүрөгү жараланып,
Эбаккы өткөн күндүн изин чалып.
Ырчысы ырга кошуп атын жаттайт,
Комузчу күңгүрөнтүп күүгө салып,
Уулу зар болгон күнүн сүрөттөсө,
Жашынын каны кызыйт, ичи жанып.

Какшаган комуз менен муңдуу, сырдуу
Жоктошот эр Манасын эсине алып.
Сай-сайдан чымырканып кулатып таш,
Омкоруп кедергени кылган талаш,
Башталып Ала-Тоодон Чүйгө карай
Күзгүдөй суусу тунук агат Талас.

Таластын так боюнда чоң күмбөз бар,
Көргөнгө ой түшүргөн кайгы аралаш.
Урматтуу көз жаш менен ал күмбөзгө
Коюлган өткөн күндө баатыр Манас...

1924-жыл

БӨБӨК ТЕРМЕТКЕНДЕ

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Ачууланба, ыйлаба.
Арка сүйөө жөлөгүм,
Абакеңди кыйнаба.

Энем байкуш эгинде,
Эки эмчеги зыркырап,
Эгин түтпөс тегинге,
Эмгексизге жок тамак.

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Ачууланба куру ыйлап.

Энем келер кызматтан.
Эмчегине сүт жыйнап.

Ачкалыкты унутуп,
Ак мамаңа тоёрсуң.
Айдай күлүп, жулкунуп,
Ачуулукту коёрсуң.

Энем үйгө келгиче,
Эпке салып керегин.
Ак мамасын бергиче,
Жомок айтып берейин.

Ал «жомогум, жомогум»
Ак бөбөгүм, угуп тур!
«Жорго кара торпогум»,
Жомок башы билип тур!

Койчу, жомок курусун,
Аны сүйлөп турбайлы.
Жомок чынбы, ким билсин?
«Үмүт» ырын ырдайлы.

«Жашыбас жат тилеги,
Асыл болот» деген бар
Чындап сурап тилейли,
Соорон, бөпөм, кулак сал!

Сен да борбуй көтөрсөң,
Жашың толуп, торолуп.
Мектеп карай жөнөлсөң,
Ок жалындай толгонуп.

Жан чыкканча чалыкпай,
Илим жолун аңдысак.

Аңкап жаткан чабактай,
Эл суусунун кандырсак.

Ай, жылдыздай тизилген
Алыс жолго кол созсок.
Азап чеккен, эзилген
Элибизге кул болсок!..

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Алдей, алдей, кыргыек.
Уктай койчу, өбөгүм,
«Жарык үмүт», «жаш тилек!»

1924-жыл

ЖАЗ

Ак кепинден кутулуп,
Жер гүлдөдү, жайнады.
Оргуп, мөңкүп, кутуруп,
Суу каптады сай-сайды.

Келгин куштар күү менен
Жаз саламын сайрашты.
Түркүн сонун үн менен
Сызгырылтып айдашты.

Чымын-чиркей чээндеги
Учуп чыкты ызылдап.
Баарында жаз эмгеги
Ишке кирди быжылдап.

Арык-торук кылтылдап
Араң чыккан кыштагы,

Даң салышып жылтылдап,
Даакы жүнүн таштады.

Жан-жаныбар көбөйүп,
Жалпы-жайык төлдөдү.
Элдин пейли кеңейип,
Айран, жуурат көлдөдү.

Баарына да дем кирген,
Баары майрам, баары мас.
Жалпысына жан берген,
Жаркыраган сулуу жаз!...

1924-жыл

АЛДАНГАН СУЛУУ

Жибектей жели желбиреп,
Эринип, калкып таң аткан,
Күзгүдөй бети мелтиреп,
Эркелеп таңга гүл жаткан...

Бактысыз сулуу алданган
Күүлөрүн тартып армандын,
Көз тигип көлгө зардаган
Түйүнүн сурап жалгандын.

Карарган туман муң менен
Сулунун көңүлү бурулат.
Көз тойгус көркөм нур менен
Көл бети түмөн кубулат.

Терс айдап бакыт кемесин,
Эзелден тентек жел ойнойт.

Жүрөксүз – жансыз денесин
Таштоого сууга сулуу ойлойт.

Сабырдын түбү – сары алтын,
Сабыр кыл, токто, жаш сулуу!
Түйүндүн чечпей жөн салтын,
Жакшы эмес жанга кас кылуу.

Көгөргөн көлгө зардаган
Сыр таппас сулуу – жутар уу.
Жел бийлеп, козгоп айдаган
Көл деген эрксиз – жинди суу.

Толкундуу жүрөк, ташкын ой,
Эрки бар жалгыз – жаш акун.
Жүрөккө, жаным, башың кой,
Чечилер түйүн, кел жакын!...

1924-жыл

СУРАЧЫ, ДОСТУМ, СУРАЧЫ!

– Сагызган конуп чакылдайт,
Жаштардан кабар билбесин?
Ал жаны калбай какылдайт,
Сүйүнчү сурап жүрбөсүн?
Билсе билет сагызган,
Көптү көргөн ант урган.
Кайда экенин көрбөсүн?
Сурачы, достум, сурачы!
Билет бекен сагызган?

– Билбейт экен ант урган.
Элебептир, көрбөштүр,
Кабар-атар билбептир.

– Жомогун айтып жел кезет,
Чөп башын койбой теңселтет.
Ызылдайт, ыйлайт, күү чертет,
Бакинин баарын терметет.
Жаш дайынын таппасын,
Жомок кылып атпасын,
Укмуштуу жел керемет.
Сурачы, достум, сурачы!...
Билет бекен жел жомок?

– Билбейт экен ал чунак.
Жаш дайынын таппайт да,
Жомок кылып айтпайт да.

– Катар да, катар тизилип,
Жол тарткан кербен өңдөнөт.
Үн кошуп, бирде үзүлүп,
Коңгуроо согот, күңгүрөнөт.
Эл кыдырган кербендир,
Көп жер басып келгендир.
Көзгө жылуу көрүнөт.
Сурачы, достум, сурачы!...
Билет бекен кербенчи?

– Кербен билсин эмнени.
Дүнүйө жандуу түгөнгүр
Билбептир да, көрбөптүр.

– Ызгардуу кышта ашуу ашып,
Чубашкан качкын келатат.
Жылаңач, ачка таймашып,
Сенделет байкуш, жол тартат.
Теңдүү киши кыр ашат,
Тең-теңине сыр ачат.
Сырдашат да, муңдашат.

Сурачы, достум, сурачы!
Билет бекен качкындар?
– Билет экен байкуштар,
Жаштын өзүн көрүптүр,
Жапжанаша жүрүптүр.

– Оозундан, курбум, ыраспы!?
Жазыксыз жаштар кайда дейт?
– Укпаган биздер алыскы
«Үрүмчү» деген шаарда дейт.
– Билет бекен жаштардын
Көргөн күнүн ал-жайын?
– Курсун... жүрөк дирилдейт.
Айтпайын, достум, укпачы!...
– Айтчы, айтчы, угайын,
Бир жолу угуп тынайын.
Же жүрөгүм кубансын,
Же өрттөнсүн, уулансын.

– Жаштардын күнү каран күн
Эзилет байда, куурайт дейт.
Бул жакты көксөп, салып үн,
Саргарып күтүп, ыйлайт дейт.
Бозой – кул да, селки – күң,
Көргөндөрү курусун!
Зарданат дейт, сактайт дейт.
Укпачы, достум, укпачы!...
Көрүп турган жат үнүн
Адам айтып түгөткүс.
Айтса дагы тил жеткис...

– Кандай күн бул, катыгүн!?
Кулагым уккан титинбей.
Муздады муздай жүрөгүм.
Соолуду гүлдөй, жибибей!

Келечектин атасы,
Болочок эл анасы -
Кырчын жаштар билинбей
Калабы экен сурачы!
Өкүмат жактан не кабар?
Кандайча этер чара бар?
Барчы, достум, сурачы!
Сурачы, достум, сурачы!

1924-жыл

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

(Поэма)

Болуптур бир сонун күн бизден мурун,
Чынында эң сонун күн, билем, ал күн.
Күү тартып, күңгүрөнүп айтса кары,
Эрксизден ууландырат эр жүрөгүн.
Комуздун үч кулагын толгоп салып,
Тозоктун уулуу, зардуу күүсүн чалып,
Үн менен ый аралаш солкулдаса,
Энтигип, өткөн күнүн эсине алып,
Беш бармак жыгач тырмап улам урса,
Жаш бийлеп ак сакалдан жерге тамса,
Жаш жүрөк аны көргөн ууланбайбы,
Не курдуу эзилгисиз таш болсо да.

Бирок да ал күн кай күн, – билди бекен?
Билишсе, урматташып жүрдү бекен?
Же жай күн келип кеткен бири көрүп,
Эссиз журт эселектик кылды бекен?..
Антишсе, кары жашы неге тамсын?
Үч ичек арман күүгө неге салсын?

Өткөн күн кадырданбай калган болсо,
Жалындап жаш жүрөгү неге жансын?
Өткөн күн укканга бир, көргөнгө бир,
Сакталмак, ардакталмак жугузбай кир.
Зардуу сөз, долу комуз мактай бермек,
"Сагындым, саргардым» деп жетишсе тил.

Күндөр жок ал күн менен катардашкан,
Ал күн жок, бизден кеткен, мунарды ашкан.
Тек гана мен жолоочу куш качырган,
Ыр ырдап, көктү карап көңүлүн баскан...
Куушуруп, жетсе куучу күздүн күнү,
Кан качып, өсүмдүктүн өчсө өңү,
Чыкылдап темир аяз бийлеп алып,
Бир жактан ич бышырса узун түнү,
Белиңден кыял ташы баскан кезде,
Угулса кулагыңа комуз үнү,
Элөөрүп, эт жүрөгүң издээр беле,
Ыраакта, алда кайда тарткан күүнү.

Күү уксам, күңгүрөнгөн күүгө салган,
Угулсун мейли ыраактан, алда кайдан.
Өткөндүн бирин койбой терип айтып,
Далилдеп долуланса комуз чалган,
Элирбей эт жүрөгүм жатмагы жок,
Эрте-кеч өткөн күнүн ойлой азган.
Дениңе кан жүргөн соң, көкүрөгүң
Эркиндеп дем албайбы жараланган.

Мойну узун күздүн түнү... уйкум качты,
Чубалжып учсуз, түпсүз кыял басты...
Кысылып көкүрөгүм, алым куруп,
Оодарды түпсүз кыял бербей башты.
Талаада темир аяз дооран сүрүп,
Чыгарбай күндүн көзүн, таң да атпады.

Угулуп чалган комуз алда кайдан,
Умачтай түн ортодо көзүмдү ачты.

Мен турдум, тышка чыктым... ай арасы
Болгондой туманданган тоонун башы.
Ичинен ала булут шилеп өтүп,
Ак айдын убайымдуу көз карашы.
Кыроого үстү-башын чылк оронуп,
Кийгендей күмүш кымкап сайдын ташы.
Короолой из түшүрүп түлкү, бөрү
Эчилеш жазылгандай шыбагасы.

Мен кеттим комуз үнүн уккан жакка,
Изүүлдөп мундуу табыш чыккан жакка.
Кез болдум узабастан бир базарга
Иликтеп чалган күүгө жеткен чакта.
(Сурасаң, көргөн базар маани жайын
Анчейин майда-чүйдө алып сатма.)
Абышка комуз чалган дөңгө чыгып,
Көзүмө элестеди оң кол жакта.

Абышка башын салган, комуз чалган,
Ыйлаган, күңгүрөнгөн, чалганы арман,
Чоң кесе, белиндеги оттук, майлык
Белгиси бизден мурунку элден калган.
Укмуштуу кебетеси таң каларлык,
Кабагы кере карыш салаңдаган.
Бир туруп дубана деп кыял кылсам,
Алдында белгиси жок жоолук жайган.

Комузун абышкабыз көп какшатты,
Бир эсе капкактарын такылдатты.
Бир эсе каргылданган үнүн кошуп,
Тозоктун уулу, зардуу күүсүн тартты.
Эзелден алдамчылык кылган базар

Келгендин көзүн боёп алдап жатты.
Бардыкка коюлбаган тең тараза,
Бири алдап, пайда көрүп, бири алдатты.

Абышка туруп кетти комузду алып,
Ичинен чалган болуп кыңкылдатып.
Артынан көзөмөлдөп мен да түштүм,
Турдум да бир азыраак таңга калып.
Абышка бир дөбөдө урду мандаш,
Токундум мен да мандаш бирге барып.
Жайымды сурамжылап отурду да,
Жиберди узун сабак күүгө салып.

– Максатым эмес менин сыйкырдамак,
Ыр ырдап, көпчүлүктөн мал жыйнамак.
Кур жерден калпты, чынды койгулатып,
Максатым эмес жана элди алдамак.
Түбүндө чын максатым комуз чалмак,
Кеткенди унутулуп, эске салмак.
Магнасы өткөн күндүн бул эле деп,
Болгонду угуучуга баяндамак.

Өткөн күн деп айтканда эки маана,
Экөөнүн бири жаштык бул го даана.
Жаштыктын гүлдүү күнүн сөз кылышат,
Көбүнчө ургаачы, эркек өз-өз ара.
Жыргалдуу өткөн заман эске түшсө,
Жүрөгү түшүнгөндүн тегиз жара.
Өзгөчө көңүл кургур көп чайпалат,
Көргөн соң баспаганын тең тараза.

Өткөндүн максат эмес айтуу баарын,
Айтууга терип баарын, жетпес да алым.
Комуздун үч кылы өзү алдейлесин,

Басканда сары убайым, санаа жарым.
Тереңге кумарданган киши болсо,
Тыңшасын тереңирээк комуз зарын.
Жол тозгон эрме чөлдө саятчыга,
Сүйлөсүн долу комуз Жаңыл жайын...

Тартты да насыбайын кончтон алып,
Какшанды керип, толгоп, күүсүн чалып.
Бетинен Ысык-Көлдүн толкун токтоп,
Карашты ак балыктар көзүн салып.
Жоготуп убайымдуу көз карашын,
Ак Ай да күү тыңшады нурун чачып.
Боорунда Ала-Тоонун алтын булак
Чыдабай а да ырдады үн алышып...

II

Боорунда Ала-Тоонун кимдер болгон?
Эркиндеп кимдер көчүп, кимдер конгон?
Балпайып, бай-байбиче ырыс күтүп,
Жайылып этек-жеңи кимдер оңгон?
Бейпилде, берекеде жаткан элди
Баш болуп, башын кармап ким колдогон?
Жери күр, эли түгөл жаткан болсо,
Ак муздан неге Ала-Тоо селде оронгон?...

Боорунда Ала-Тоонун жел ойногон,
Жел менен эркин кыргыз эл ойногон.
Балпайып бай, байбиче ырыс күтүп,
Жайылып этек, жеңи куунап оңгон.
Бейпилде, берекеде жаткан элди
Бүтүмгө чыбык кырккан бий колдогон.
Бийлери берекелүү куруган соң,
Башына Ала-Тоонун ак боелгон.

Калың журт мисалга алса бийдин бирин,
 Биринчи кезекке алат Тагай бийин.
 Заманын Тагай бийдин айтып, айтып,
 Кетирет ошо менен көңүл кириң.
 Өзгөчө узун сабак сөздү айтышат,
 «Акылы болуптур – деп, жандан ирим»,
 Тагайдын урпактары: Түлкү, Үчүкө
 Сүйлөнөт булардан соң Жаңыл кийин.

Күндөрүн Түлкү, Үчүкө кимдер болгон-
 Күндөргө салыштырып болжолдогон.
 Ал күндөр теңештиргис тизгинсиз күн,
 Кур жүргөн кулан менен бирге ойногон.
 Эриккен эр тилеги ал күндөрдө
 Өзүнө максат кылып жолго койгон -
 Серпишмек, бак жеңишмек баатыр менен
 Менменсип чыгып турган оңдон, солдон.

Бир тууган Түлкү, Үчүкө ири жүрөк,
 Сүрдөбөй сүрдүүлөргө сунган билек.
 Максатты эрдик менен актап алуу
 Мурунтан аларга да өткөн тилек.
 Бирок да бардык тилек өз ордуна
 Эч качан чыкмак эмес жүргөн тилеп.
 Бирөөнүн зоболосу көтөрүлсө,
 Бирөөнүн ташын кетмек четке шилеп.

Жаз күнү. Эл жайлоого көчүп жатты,
 Эл менен Түлкү үйү да жүгүн артты.
 Ал күнү атка минген Түлкү үйдө жок,
 Жүк артты, келинчеги токуду атты.
 Бирок да же унутту, же атайы
 Алданып иштеген жок бир кызматты.
 Озунуп кайненесин атказбастан,
 Бешигин энди дагы жолго тартты.

Турмушта чоң маселе кары баркы,
Сыйламак жаш карысын элдин салты.
Өзгөчө ата, энесин көп сыйласа,
Жайылмак ошо менен бала даңкы.
Бирок да уул төрөсө мурункудан
Турмушка салмактанмак катын баркы.
Дурус, ак, жаш сыйласын, урматтасын,
Болбосун карынын да бузук алкы.

Калың көч чубалжыган тоого карап,
Сулуу көч кызыл-тазыл салган жарык
Алды, арты өңү сулуу, жыбыр, жыбыр.
Бараткан жылкы чубап, кой чуркурап,
Кең талаа уккулуктуу күүгө толуп,
Ботосун боздой, боздой төө буркурап.
Жан тойгус сулуулукту кошоматтап,
Байланган көөкөр, көнөк шарак-шурак

Болгондо Түлкү келди бешим убак,
Какшанды көч үстүнөн кемпир кер жаак:
"Колунан баланы ал да, балам болсоң
Жоготкун көч үстүнөн, кетсин бейбак».
Жубайын ат, төө менен жолго салды,
Алмакка энесинин сүтүн актап.
Түйүнүн болгон чатак сураган жок,
Калды да капалыгын ичке сактап.

Ошондо жетим калган ушу Тынай,
Чоңойгон эмчек эмбей, ыйлай-сыктай.
Жалындай жар ортосу муз турбайбы,
Иштесе зулум тагдыр так ушундай.
Алган жок Түлкү кабыл үйлөнүүнү,
Айтса да теңтуштары нече курдай.
Жаш жүрөк күйүп-жанып, аза күттү,
Сыр айтпай, тартып убай эки жылдай...

Маселен, кандай жакшы жазгы учуру,
Түшкөндө жашыл гүлгө күндүн нуру.
Жоготуп жаздын чөбү, жашыл гүлүн,
Багынат күз келгенде учуп суру.
Байкасак, акыл жеткис таң калардык,
Экен го табийгатта миң кубулуу.
Баарына кожосунган адам уулу
Турбайбы а да эркисиз турмуш кулу.

Отуруп Түлкү узакка аза күттү,
Үзүрөз ойлор ойлой күндөр өттү.
Жаңылап катын албай, кайгы менен
Өмүрдү оңдурмакка ойлор кечти.
Түлкүнү акырында турмуш жеңип,
Саргарткан табышмакты Жаңыл чечти.
Какшаалда хандык курган кыз Жаңылды
Алууга катындыкка ойго кетти.

Алганда кыз Жаңылды кудаламак,
Ою жок ат чаптырып, той жасамак.
Жаңылды алар болсо кудалабай,
Майданда багын басып, жеңип алмак.
Болбосо эки колун тең басынып,
Майданда Жаңыл кызга бак алдырмак.
Басынса, бул майданда түбөлүк жок.
Отунан он саамайдын казаланмак.

Бир күнү Түлкү эрлерге акыл салды,
Үчүкө, Атагозу, Чабакты алды.
Сынчысы Шырдакбектин ачык көздүү
Кеңешке калтырылбай а да барды.
Эл көрбөй эки жылдай жаткан Түлкү
Эрлерге саймедиреп айтты арманды.
Эрлерден сынчы жакка сөз көчкөн соң
Кеп урду түш көргөндөй, ачпай балды.

Жаңылды эч бир адам жеңе албас да,
Жаңыл кыз эч бир жандан жеңилбес да.
Такалып, жалгыз Жаңыл санашардык,
Элде бар мен билгенден бир жаш бала.
Чоңойсо ошол бала, Жаңыл колдо,
Табылбас мындан башка эч бир айла.
Узуна кысыр уйдун жан күтөрбү? -
Баатырлар барабыз деп камданууда...

Баатырлар ашыгычтап ишин чамдап,
Мыктылап кийинишип, жарак камдап.
Байланып азык-кече жан жанына,
Жылкыдан ат жаратып, минип тандап,
Төрт баатыр жолго түшүп аяндады:
Үчүкө, Атагозу, Түлкү, Чабак.
Какшаалдан карга учурбай дирилдеткен,
Ким эле ошо кезде Жаңыл бейбак?

Жаңыл кыз эрдин эри, шердин шери,
Жаңылдан далай эрдин сынган бели.
Кир жууган, киндик кескен кичинеден
Какшаал-Тоо – кыз Жаңылдын тууган жери.
Какшаалда кайгысы жок, көчүп-конуп,
Эркиндеп мал өстүргөн ойгут эли.
Ойгуттун жаны – Жаңыл, каны – Жаңыл
Чытырап так ошондо толгон кези.

Жаңылда кандык курган так болбогон,
Андайга өзү дагы кол созбогон.
Жаралган жандан өзгө бир мүнөздүү
Беш күндүк өмүр жолун башка ойлогон.
Кийинип эр кийимин, чачын түйүп,
Жүргөн соң Мырза деген эл ат койгон.
Кесиби: бүркүт салып, ит агытып,
Жаа тартып, оюн ойноп, той тойлогон.

Жаңылды алабыз деп чамдап келген,
 Дамалуу далай баатыр кол сермеген.
 Келгендин бири жетпей максатына,
 Жебеден куш тилиндей жанын берген.
 Азуулу ат, баштуу азамат арманы зор
 Кайтууга туз буюрбай тууган элден.
 Жаңыл кыз-желге сырдаш, эрк баласы,
 Жаа тартып, ит агытып жүрө берген...

Чынында жан тилеги – эркек чапмак,
 Жан-эркин, кайда болсо эркин жатмак.
 Бийик тоо, тунук аба – жан жемиши, -
 Жаа тартмак, кийик көздөп, ит агытмак.
 Көксөгөн жан тилеги орундалса,
 Болгону эмес бекен кыбла төрт жак!
 Жаа тарткан, жан жыргаткан Жаңыл кайда?
 Барган күн биздин төрт эр жаңы талап.

Ал күнү адетинче Жаңыл анда,
 Ээрчитип Кертайганын алып жанга.
 Көбүнчө жаш өмүрүн тоодо өстүргөн,
 Турбаса эл ичинде анда-санда.
 Болгондо бешим мезгил жылкы тийген,
 Карабай баатырлар да келер таңга.
 «Жоо келди, жылкы алынды» деген кабар,
 Жаңылга келип тийген күн батканда.

Түн кирди. Жылдыз толду. Жаңыл жолдо.
 Атууга даярдаган жебе колдо.
 Ээлигип минген азоо келе жатты,
 Бурулбай, дир-дир кагып оңго-солго.
 Бир укмуш баштачудай арс-арс үрүп,
 Кертайган бирге чыккан сапар жолго.
 Кол талып, тизгин бошоп калган кезде,
 Жанган от жар алдынан көрдү ошондо.

Токтоду. Жаңыл түштү, атын байлап,
Карады жар башынан отту абайлап.
Жамбаштап өңчөй баатыр жаткан экен,
Ортодо таш кордосу бор-бор кайнап.
Олжолоп алып кайткан көп жылкыны
Ийрилтип туюк жарга салган камап.
Экенин Түлкү, Үчүкө тааныган соң,
Жаңыл кыз жар башында турду сынап.

Сындады эрдин баарын бирден санап,
Үчүкө, Атагозу, өттү Чабак,
Түлкүдөн сын тайгылып, кемтик таппай,
Толкундап, түшкөн кезде чын махабат,
Кер тайган илгертеден канга жолдуу
Шимшилеп кирип барды от жакалап.
"Канчыктын Кертайганы..." деди Түлкү,
Мөндүрдөй тарткан жебе тийди шак-шак!

МАХАБАТ – тозок оту балбылдаган,
Ким кызып, илебине албырбаган,
МАХАБАТ – кырдан качкан кызыл түлкү,
Бүркүттү ташка согуп алдырбаган,
МАХАБАТ – турагы жок соккон шамал,
Мойнуна түргөн чалма салдырбаган.
МАХАБАТ – чырга тарткан күлүк закым,
Кол созгон талапкерге карматпаган.

Төрт баатыр коломтодо канга толуп,
Жатышты жан бере албай алек болуп.
Митедей мизилдетип соруп жатты,
Эзелден көрбөгөн жер канга тоюп.
Жаңыл кыз бир аздан соң түшүп келди,
Турду да жар башында ой ойлонуп.
Түлкүгө жанталашкан сөз сүйлөдү
Сеңселтип саамай чачын жайып коюп.

– Түлкү шер, ... мен канчыкмын, мойнума алам,
Сөзүң ак, айтканың жөн, чын деп табам,
Бирок да канчык, дөбөт ким экенин
Энчилеп болбойт бекен мындай майдан.
Сен эмес жалгыз келип энчи үлөшкөн,
Энчисин бөлө кеткен далай адам.
Жалындуу махабатым сени тапты,
Сени ойлой, эки сүйбөй, чыксын бир жан!..

Түлкүнүн болот кездик чечип алып,
Жиберди атын отко. Ташка барып
Олтурду аккан канды, чыккан жанды
Көзүнө элестетип, кыялданып.
Үстүнөн тон, күрмөсүн сыйрып таштап,
Жер жүзү жарык болду, таң агарып.
Ким сүйүп жетише албай, ким өлгөнүн
Таң жели жомоктоду күүгө салып.

Күн чыгып, жер жүзүнө нурун чачты,
Тыйылды жомокчу жел, үнүн басты.
Жаңыл да түпсүз ойго башын бербей,
Аттанып элге карай жолун тартты.
Жатышты жар алдында төрт азамат,
Жоготуп жомокчулар жоктоор бапты.
Эрте-кеч эр тарыхын жел баяндап,
Муңдуулап угуучуга сүйлөй жатты.

III

Өткөн күн – желдей соккон эрки чексиз,
Өткөн күн – көк деңиздей түпсүз, четсиз.
Өткөн күн – көп күндөрдүн бир Айт күнү
Беп-белен, телегейи тең теп-тегиз.
Өткөн күн – сулуу сүрөт ойлогонго
Теңдикти, эркиндикти элестеткич.

Эр бакты, эл бактына келип кеткен
Өткөн күн – күн экен го акыл жеткис.

Өткөн күн жерин жоктоп аңдуу, малдуу,
Өткөн күн эрин жоктоп ири дандуу.
Жел менен бирге көчүп, бирге ойногон,
Өткөн күн элин жоктоп эркин жандуу.
Бүтүмгө чыбык кыркып, нуска кылган,
Өткөн күн бийин жоктоп адалаттуу.
Ичинде боз каптаган тумандуу күн
Тырмаган комуз бетин мен армандуу.

Махабат жаш жүрөгүн көмгөн жарда
Жыйналып, кан чокушуп, кузгун, карга
Өз ара маектешип сөз кылышат:
«Эрдигин сынасын да эр майданда».
Түлкүнүн найзасынын сабын жоктоп
Калың эл кайгыланат камалганда.
Жебесин кыз Жаңылдын жомок кылып,
Жел ташып аңгемелейт сайдан-сайга...

Калың эл толкуп, калкып, кылып дама,
Эче ирет кол аткарды күн алууга.
Кошулуп күн үстүнө күн көбөйүп,
Калайык калтылдады таппай арга.
Боюнда кең Таластын кыргыз, казак
Алаштын бириккенде ураанына.
Кайтадан жаңыртылып сөзгө алынды,
Толгондо эрлер куну үч, төрт жылга.

Бул жерде казак, кыргыз элин жыйнап,
Алаштын туусу алдына башын курмак.
Шырдакбек, эр Тауке кан топ башылар
Ой кылып чет душманга каршы турмак.
Кысындуу сөз ичинде эске алынды,

Үчүкө, Атакозу, Түлкү, Чабак.
Түлкүдөн болгондон соң бардык түйүн,
Ат болду Түлкү кунун кубаламак.

Жаңылдан кун кууганда аламандап,
Жаңыл деп найза саяр эр бүткөн соң,
Жалгандан Жаңыл атын тазаламак.
Сындырып шагын койбой, багын басып,
Жаңылды туткундукта ызаламак.
Бар беле кекенердик кыргын жөнү
Эле го а дагы алаш Жаңыл бейбак.

Эл ичи алай-дүлөй аңтарылып,
Тынчыбай толкуп жатты кунга дарбып.
Дүрбөөнгө элөөрүгөн эчен жаштар
Жүрүштү түн уктабай ат кайтарып.
Мурунтан жоо жобосун түшүнгөндөр
Жебесин кыз Жаңылдын эсине алып,
Башына бир дөбөнүн топ курушту,
Жөн билги карыларга акыл салып.

Эзелден эл ичинде эмчи кары
Калтаарып Жаңыл үчүн таппай лаажы,
Теңселсе, эл акылын эмдей албай,
Кун куудан аша кечет кайсылары.
Илгерки сынчы сөзүн макул көрүп,
Кубаттайт жыйылыштын кай бир даары.
Көпчүлүк акырында деп тарашты:
"Сынчынын айтканындай болсун баары».

Илгертен элди кезип жүргөн сынчы,
Көп элден далай укмуш көргөн сынчы.
Жер койбой, эл аралап, эрди сынап,
Далайдын ким экенин билген сынчы.
Аңтарып далай элди, далай жерди,

Айлына Шырдакбектин келген сынчы.
Сынчыны керек кылып эл аткарды,
Жаңылдан жай билмекке кылып тыңчы.

Аз күндө сынчы келди кайра тартып,
Бейпилде жаткандыгын анык айтып.
Калың эл коогалаңдап толкундады,
Мурунтан күтүп жаткан жарактанып.
Мингизип Шырдакбекти боз жоргого,
Айтылмыш жандарына баланы алып.
Калкылдап түштүк жакка жүрүп калды,
Талас, Чүй, Көл боорунан кол аттанып.

Кол жүрдү дүркүн-дүркүн, кылка-кылка,
Кол жүрдү түркүн-түркүн, кырка-кырка.
Найзакер, балта чабар, жаа тарткычтар,
Катардап тизилишип, сыйра-сыйра.
Жаңылдан үмүт кылган таттуу кыял,
Жат башын бийлей келди – бир сыпыра.
Кеп кылып, алгын жайын, чалгын жайын,
Баштыктар келе жатты ир алдында.

Көңүлсүз күздүн күнү сырт саргарып,
"Өлдүм..." деп өсүмдүгү каны качып.
Азайып тилсиз суулар эпке келген,
Мурунку долуланган жардан ашып.
Айрылып жылуу жаздын төшөгүнөн,
Турган кез табийгатты кайгы басып.
Киргин суу болбогон соң жолтоо кылар,
Калың кол кирип келди катардашып.

Болжолдуу жерге келип кол токтоду,
Ойлошуп келер-кетер, оңду-солду.
Бөлүнүп акылмандар оолак чыгып,
Кандайча кол салууга кеңеш болду.

Кеңеште сынчы жакка сөз оодарат:
"Болжо деп көрөр көзүм, барар жолду.
Көпчүлүк убалына калбайлы,-дейт-
Капылда бекер кырып калың колду».

Сынчы айтат: «Үч бөлүмгө кол бөлүнсүн.
Бириси түн жамынып жылкы тийсин.
Экинчи тийген малга алаксыбай,
Алдынан келер жоону торой жүрсүн.
Кутулуп биздин жакка жылкы өткөн соң,
Үчүнчү кысык жерден жол бөгөсүн
Кысыкка келген кезде Жаңыл кирип,
Чукулдан Абыл бала тизгиндесин».

Кеңеште сынчы сөзү макулданды,
Бөлүнүп бешим ченде кол аттанды.
Катарга тизилишип кырка-кырка,
Мал тиер ир алдында жүрүп калды.
Артынан экинчи топ тизилишип,
Ылганган өңчөй баатыр жолго тартты.
Акылман үчүнчү топ бир кысыкка
Эш кылып жаш баланы келип жатты.

Чынында эш туткандай Абыл бир жан,
Көзүнөн жандан өзгө от жайнаган.
Илгери эл жайлоолош жүргөнүндө,
Бир тойдо Жаңыл көргөн көп жыйындан.
Абылды эркелетип алдына алып:
"Кыяр оо, сени дагы өлүм жазган...
Болгондой элге тутка жан экенсиң...»
Деген да, маңдайынан бир сылаган...

Арткы топ күтүп жатты кысыкты алып,
Карашып күн чыгышты, көп зарыгып.
Мойну узун күздүн түнү эпке көнбөй,

Жан жакты басып жатты караңгылык.
Коктулай ыргай башын жел козголтуп,
Көптөн соң белгиленди таң агарып.
Каптаган түн туманын өрткө кармап,
Күн чыгыш балбылдады күйүп, жанып...

Какшаалдын Ак чийинде калың майдан:
Буркурап көтөрүлгөн асманга чаң.
Баатырлар бөлүп алып көп жылкыны
Узатып элден оолак жолго салган.
Тирешип, эки жактан кол беттешип,
Кайрылып салгылашкан албан-албан.
Көрүндү көп ичинде Жаңыл Мырза
Жаа тартып келе жаткан жайдак атчан...

Кысыкка дыгдырылып колдун алды,
«Жеңилип», кетенчиктеп келип калды.
Мөндүрдөй жаа жаадырып, ылдамдатып,
Кысыктан Жаңыл Мырза өтө салды.
Аңдоосуз чукул жерден камчыланып,
Жаңылды Абыл жетип чылбырлады.
Абылды ат үстүнөн соймокко ойлоп,
Канжарын сууруп Жаңыл даярданды.

Камынтпай кармамакка эл Жаңылды,
Кыйкырып, ураан салып, көп жабылды.
Абылды Жаңыл Мырза тааный салып,
"Аттиң ай!.. болбос, болбос» деди дагы,
Канжарын колдон таштап жаасы менен,
Талашкан чылбыр эркин атын тартты.
Болгонун аңгеменин көргөндөн соң,
Дырдыгып Жаңыл колу кайра качты.

Какшаалдын кыз кабыланы түштү колго,
Жайылган атак-даңкы оңго-солго.

Кордукта Жаңыл өмүрү чирисин деп,
Беришти бир карыга кылып олжо.
Көксөсү көптөн берки басылган соң,
Калың кол кайра карай тартты жолго.
Тарыхын аңгеменин баян кылып,
Согулду жомокчу жел зоодон-зоого...

IV

Кызыктык кучагында ойноп, күлгөн,
Өмүрдөн ал капарсыз өткөн күндөн,
Кабыланды камап койсоң кантер эле,
Кеңдикте, тоо-токойдо эркин жүргөн?..
Өмүрдүн бир мүнөтү жылдай болуп,
Күү менен өтпөс беле күңгүрөнгөн?!
Капаста кабылан жанын кыйнабайбы,
Чакырып тоо-токою өсүп-өнгөн...

Эмеспи капастагы Жаңыл кабылан,
Жүрөгү эркин-тоого байланышкан,
Мүнөтү жылдай болуп муң-зар менен,
Күн чиркин өтүп жатты албан-албан.
Унутпай, ичтен жаттап Жаңыл жүрдү,
Махабат чындык сөзүн Түлкүгө айткан.
Бир топ жыл, сансыз күндөр, айлар өтү
Мурунтан кезектешип келе жаткан.

Капаста бири зардай күн өткөргөн,
Бириси кызыктыкта ойноп-күлгөн,
Дүнүйө жаралгандан бул күнгүчө
Тең баспас таразага негизделген.
Бир күнү кары-жашы кеп кылышат,
Эсирип кур жайлоодо кымыз ичкен:
«Эриккен элге Жаңыл көрсөтсүн – деп,
Өнөрүн кыз кезинде кылып көргөн».

Эл сөзүн Абыл келип баян кылат:
– Жеңеке, сизден бир иш эл суранат,
Баатырдык өнөрүңдү көрсөтсүн дейт.
Ат минип, шайманданып, алып жарак,
Тартынбай, бар өнөрүң ортого сал,
Үлгү алсын жаш өспүрүм, жаңы талап.
Бириси жети адамдын кызыр деген,
Эр башы көпчүлүккө кул болгон шарт.

– Эч жанга кул болбодум, болбой келдим,
Таптадым тирешкенди, бастым, жеңдим,
Кысыкта сен чылбырдан алганыңда,
Аядым, эл туткасыз калар дедим.
Токтотпой, эл колуна түшкөнүмдө,
Түлкүгө атап курбан чалар дедим.
Не чара ойлогонум орундалбай,
...Кабыландай капастагы кайгы жедим...

Кой деп айт, мындай колко эл салбасын,
Элиртип болбос жерден кыстабасын.
Капаста эрк сагынган мен бир туткун,
Ат минсем кетеримди эсине алсын.
Кетүүгө бет түзөсөм, сендей эрлер
Майданда салмакташып, кан акпасын.
Махабат күүсүн күүлөй андан көрө,
Капаста Жаңыл жаны күйсүн, жансын.

Жаңыл шер, Жаңыл жолборс, Жаңыл кабылан,
Жөн эмес ургаачылык сөзүн кылган.
Калпактай канжыгаңа бөктөрө кет,
Эр болсо белгилеген кандуу майдан.
Эр башы эр колунан кесилген жөн,
Өлгөнчө үйдө жатып тим ажалдан.
Ай, айдын оту бөлөк, эри бөлөк,
Бирок да чапкан сайын көз чыкпаган.

Жаралып жалгыз жанга баш ийбеген,
Мына бул алдындагы Жаңыл жеңең.
Замана миң жаңырып, миң түрдөнсүн,
Али да Жаңыл жеңет, жеңе жүргөн.
Жоргосун Шырдакбектин алдыма тарт,
Жаа менен кийимимди мурун кийген.
Майданда көп жыйналган сынашалык,
«Эркектик», «ургаачылык» эмне экен?

V

– Өткөн күн жашыл жайлоо жери кандай,
Жайлоонун жанга жагым жели кандай?
Жел менен сыр сырдашкан, ыр ырдашкан
Өткөн күн эркин өскөн эли кандай?
Ок атар, кылыч чабар жер бар десе,
Дегдеген өткөн күндүн эри кандай?
Жаңылдын аңгемесин көрмөк болуп,
Жыйналган дегдегендин бири калбай.

Эл ичин эбак имиш аралаган,
Жаңылды качат го деп ой жоруган.
Майданда бир серпишмек кыял менен,
Күн мурун жаштын көбү даярданган.
Кан менен сабырсыздык күтүп жатты,
Декилдеп жыйналган жаш жарактанган.
Көрүндү бешим ченде араң Жаңыл,
Эпкиндеп боз жоргодо келе жаткан.

Кадимки мурункудай калпы-салты,
Окшотуп шайманданган минген аты.
Үстүндө эр кийими, жарак-жабдык,
Топ элге келе сала Абылга айтты:
Саркыты илгеркинин калды бекен?
Кайын иним, тебетейиң асманга атчы!..

Ыргыткан тебетейди түшүрбөстөн,
Жаа менен Жаңыл удаа он беш тартты.

Түшүрбөй тебетейди кагып алып,
Абылга берди: «кий» деп, алып барып,
Караса: тебетейде түк төбө жок,
Тегерек түпкүч болгон, курбу калып.
«Багындым, баракелде!..» деди да Абыл,
Мойнуна кулдук кылды чылбыр салып.
«Кош, кайним! Бизге уруксат болгон чыгар!»
Деп Жаңыл жолго түштү камчыланып...

Келген эл эгеш менен куралданып,
Кыймылсыз, үнсүз, сөзсүз калды аңкайып.
«Жаралган жумуру баштын алды экен» деп,
Сөз кылды көпчүлүгү мактоого алып.
«Кап, сени... бир серпишпей» деген болуп,
Өкүндү куру демдүүлөр санын чабып.
«Бейбактан тукум албай, бекер кылдык»
Деп бир топ эл тарады арманданып...

Жан менен ким сүйбөсүн тууган элди,
Кир чайкап, киндик кескен тууган жерди.
Тууган эл, туулган жер эмдебейби,
Капаста пайда болгон кайгы-черди.
Күн-түндөп, учкан куштай канат ирмеп,
Тууган жер Какшаал-Тоого Жаңыл келди.
Какшаалда кара туман, калың кайгы,
Кызыктуу, жыргалдуу күн жок илгерки.

Сан-сан миң, түмөн-түмөн мал айдаган,
Санаасыз кымыз ичкен, бээ байлаган,
Кайгысыз, убайымсыз ойгут элин
Багынтып алда качан кытай алган.
Сыйпалып эл көркүнөн, мал көркүнөн,

Жылаңач жалгыз гана кур тоо калган.
Өзгөрүш үрөйү суук башты чатып,
Сыр сүйлөйт калың арман ...
Жаңыл аң-таң.

Какшаалды жел жапжалгыз эркин каптап,
Ый ыйлап, ырды да ырдап, күлүп шак-шак.
Махабат чеңгелинен өлгөндөрдү
Сөз кылат, күүгө салып, атын жаттап.
Күзгүдөй сайдын тунук булактары
Үн кошот махабатты а да мактап.
Жел ыры, булак үнү толкундатат,
Махабат түйүнчөгүн жүргөн сактап.

Сайрандап өсүп, өнгөн жерди илгерки,
Аралап, ит агытып жүргөн жерди.
Бакандай төрт азамат көмүлбөстөн
Ачыкта калган жарга Жаңыл келди.
Төрт жерде жанказандай эрдин башы
Кагырап жаткан экен аркы-терки.
Ысык күн, жору, кузгун мүлжүп бүткөн,
Таанылбайт кимдин башы кайсы экени.

Чөмөлөп эр баштарын кагыратып,
Карады Түлкү башын ажыратып.
Айырмасы баштан баштын кайдан болсун,
Эбаккы куурап калган күндө жатып.
Жаңылды тиричиликтен жатыркатып...
Эпкиндүү азоо жүрөк алсызданат,
Өмүрдүн эң акыркы күүсүн тартып.

Колго алып жар кездигин сактап калган,
Жаңыл ойу: «Жалгыз жандан бет бакпаган,
Кул болгун, мойнуңду сун махабатка
Кол созгон талапкерге карматпаган.

Мына бул чөмөлөнгөн баш алдында
Актап кал чындык сөзүң Түлкүгө айткан.
Өмүрдү торко электен миң өткөзгөн
Тынчысын азоо жүрөк тим жатпаган».

Элөөсүз эбактан ээн жаткан жарды
Мазардай түргө салды эр баштары.
Оңбогон шум кара жер, оңбойсуң да!..
Бүлкүлдөп соруп жатты жылуу канды.
Уңгучул куу топурак кактап болду
Денинен чыкканынча Жаңыл жаны.
Кагышкан эр баштарын жыйнаганга
Жел мактап махабатты күүгө салды...

Ой чиркин... күн экенсиң өткөн заман,
Тамшанткан, такылдаткан, таң калтырган.
Кийиктей эркин өскөн элиң кандай,
Кайгысыз, убайымсыз ыр ырдаган.
Бакыттуу бир күнсүң го түштөкүдөй,
Жаңылдай ири жандуу кыз урунган.
Ал өңдүү жыргал күндөр жылас болду,
Күңгүрөп долу комуз, муңкан, муңкан!..

1924-жыл

МАРИЯМ МЕНЕН КӨЛ БОЮНДА

I

Жаздын күнү – жаратылыштын түрлөнгөн кези. Жан-жаныбар кубанычка өнүүдө-өсүүдө. Жок бар болгон, бир жан эки болгон. Кой козусу менен, уй музоосу менен, төө ботосу менен өз-өзү сүйүнүчтө. Кез жаз чарбагы. Чарбачыл кыргыз бир сыйрасы көл жакалай конгон.

Күн бешим. Мен дөңдө. Алдыда көл. Көл тунук, тынч. Бетинде чыбыр-чыбыр майда толкун. Ал жаздын түрдүү күүсү менен алек, кубанат, ойнойт, күлөт. Билинер-билинбес ай дөшүлөп көтөрүлгөн көл бети бешиктеги күнөөсүз, дүйнөдөн капарсыз жаштын карашын берет.

Көл тынч, тунук...

Кыркалай тигилген ак үйлөр көлдүн көркү. Эшиктин баары түрүлгөн, көлгө караган. Кечкурунку чөп башын кыймылдатпаган жумшак жел көл бетин эркинче кучактап жатып, кайра тартарында түрүлүү эшиктен кирип, тартылуу түндүктөн чыгат. Көл бетинен алган ылазаты менен үй заттарын сыйлайт, көшүтөт.

Берекелүү короо ыңкыган койго толтура. Катындар колуна көнөгүн көтөрүп эртеңки айранына камынат. Бир кой кошокко кошулса, көгөндөн бирөөнүн козусу бош жүрөт, кечке баласы көзүнөн учкан токтулар көнөктөн калган сүтүн элден кызганып, короодон обочолоп барып козусуна берет. Мекиренип, козусунун куйругунан жыттап ылазаттанат.

Короодон окчун жерге барып, жаштар көк чөптүн үстүнө шабиет тээп, дүмпүлдөк оюнда. Чийиндин тышын-

дагылары ичтегилерин сабайт. Ичтеги өнөгүн алуу үчүн кайраттуу буту менен серпкенде, тыштагы он бүктөлүп жата калып ичтегинин этин оорутат, өнөгүн алдырбайт. Жыйналган жаш биринен бири өнөрүн ашырат. Өсүп келе жаткан жаш денени (...) келечекке маш кылууга тырышат. Абышкалар бир бөлөк. Көл четинде кумда кай бирлери тогуз коргоол менен алек. Бири көчүп жеп, бири жедирет. Көчүү, жешүү ортосунда өздөрү бир далай өткөн күндү эске ала отурушат. Оюнда жоктору мүйүз чакчаны кончтон алып, наспай тартышат да, жортуулга түшүп кетишет. Бири эрдигин сүйлөп, бири атын мактап, кай бири өткөн замандын чексиз эркин сагынып, солкулдап аяп коёт.

Мариям дагы капалуу. Көңүлүн көтөргөнү тышка чыккан. Башында кундуз тебетей, үстүндө көк шайы көйнөк. Абышкалардан айбыгып, өзүнүн чоң үйүнүн арт жагына бурулду. Мариямдын ал эмне үчүн тышка чыкканын мен билем. Ал жүдөгөн көңүлүн кечтин салкын абасына сергитмек. Кечке үйдө отуруп тизгинсиз кыял дарыясында черткен өмүрүнө жарыкчылык көрсөтмөк. Мариям түрдүү ойду ойлонуп көлгө барды. Көл жээгине отуруп колун, бетин жууду. Шарт-шурт этип кепичке умтулган майда толкун Мариямдын көңүлүн бир аз өзүнө тартып, мурунку бийлеген кыял кучагынан бошонду. Мариям өзүнө карай умтулган толкунду кайра серпип ойноп отурду да, өз ичинен бир аз ыр ырдады. Бирок ордунан туруп, кол жоолугуна колун сүртөрдө Мариям кайтадан терең кыялга кетти. Колунан жоолук түштү. Көл бетин кыял ойнотту. Мариямдын эки көзү көлдө турду да калды...

Мариям не ойлонот? Мариям көлдүн көз жеткис четин ойлойт да, тереңдигине көз салат. «Мен тилеген эркиндик көз жеткис көл чети менен качып, кутулгус туюк турмуш – сырсыз тунаркан көл түбү го?...» дейт. Мына ушул ойлор Мариямды талдырат. Көлдөн кургакка ка-

рап соккон шамал бирден-бирге көтөрүлөт да, Мариямдын саамай чачын бириндетип учурат. Этек-жеңин желпилдетет. Көл бети удургуп коёт. Бар күчүн жыйнап чымырканган толкун жардан кагуу жеп кубатын жоготот да, шарп-шарп этип кайдагы эски жомокту сүйлөйт. Мариям бийлеген кыялдан ойсуз башын жулуп алды да, жеңеси Карачачтын үнү менен үйүнө карап жөнөдү...

Бул күнкү көрүнүш – көл кыркалай тигилген ашпак үйлөр, тебилген шабиет, жайнаган мал, ойнолгон тогуз коргоол – булардын бардыгы «Ой, дүйнө, ой! Кезегинде күтпөй турган турмушпу...?» дегизип, өткөн бабам күндөрүн эстетти. Кам ушуну менен канар. Байкуш Мариямдын турмушу менин башымды чулгады... Кеч болду. Эл жатты. Мен да жаттым. Бирок уйкум келбеди. Башымды бийлеген Мариям кайгысы. Мен кыял дарыясында кай убакта калаксыз кайык менен жүрөмүн. Кай убакта караңгы жолсуз караңгылык арасында жүргөндөй боломун. Жан-жагым шуулдайт. Эч нерсе көрүнбөйт, калың караңгы, кай убакта күңгүрөнүп кычырайт, солкулдайт.

Мен жүрөм... жүрөм... байкуш Мариямга орун издейм. Бирок эч жерден орун таба албайм. Өзүмдү калың, түнт чер ичинен көрөмүн, уйкум келбейт. Жаттым, түн ортосу болгондур, билбейм, айтор кулагыма бир үн араңдан араң угулду, арманы калың ойдон бошотту. Мен ырга кулак коюп тыңшап жаттым. Бир аздан соң аргын айылга жакындап келип, ашкере үн менен:

Карарып көзүң моймолжуп,
Калыпка тартып койгонсуп,
Кайгыны башка саласың
Караңгы түндө ойготуп,

– деп, аягын созуп калганда: «Карма кагынчык ой... карышкырдын канчыгы ой»... деп бекбекейлеген Карачачтын үнүн уктум. Карачачтын мурункулардын аягын созуп калганына караганда, бул ырдаган Курман болсо ке-

рек. Карачач менен сүйлөшүп, ыгы келсе Мариямга жолугууга, болбосо Курман менен аңгемелешип кайтууну ойлоп, мен да ордумдан туруп, тышка чыктым. Чыксам ай жарык. Көл абдан мемиреп тынчтыкта экен. Мен коорого жакындаганда (мени таанышпады белем) Курман жашынгандай болду. Карачач кайпактап менин астымдан чыкты да:

– Бетим... сен белең? Мени кара басып унутуп калган турбаймбы, кыз сени ойготуп кой деп мага тапшырып кетпеди беле, – деди.

– Кой, ачууланбай эле кой. Жашынган ким? – деп сурадым.

– Жашырмак белем сенден, ал Курман. Эртең көчөбүз, ошон үчүн кыз сени менен сүйлөшүп калайын, таарынат ко деген. Мен, адам, калп айтмак белем.

– Кайда көчөсүңөр? Элиңергеби?...

– Элибизге баралы эми. Кыз зарыгып калды. Биздин үйдөн аркы булуңда.

«Элибизге» деген сөз мени таманымдан дүркүрөгөн төбөмдөн чыкты. Көзүм тунарып, башым айланып, жанжагымды караңгылык каптады.

Мариямдардын элине көчөрү да бышык. Мурун эли менен партия болгондуктан, биздин элге көчүп келишкен. Кийинки күндө аралары таттуулашкан соң, «көчөбүз-көчөбүз» деген сөз нечен болгон. Бирок биздин элге үйрөнүшкөндөн кийин таштап кетишке кыйын болуп жүргөн. Көчөбүз дешсе көчкөнү.

Мен көл бойлоп жүрүп барам. Кумга жаба кагылып шарпылдаган көл толкуну мени кээ бир жерлерде чочутуп жиберет. Жалгыз гана көл бетине түшкөн этектей айдын нуру менден калбай да, озбой да бирге келет. Мен Мариям күтө турган булуңга жеткен кезде, Мариямдан да ырдаган үн чыкты. Тура калып тыңшадым.

Ай жарыгын чачкан түн,
Дүйнөнү түрдөп баскан түн,

Белгилүү жерден жар күтүп,
Кайгылуу көңүл ташкан түн.

Жар үчүн жаштар сүйгөн түн,
Жүрөккө сырды түйгөн түн,
Болжолдуу мезгил кечиксе,
Бир жактан көңүл күйгөн түн.

Жаркыраган жарык ай,
Жарашкан сулуу саймадай,
Жаш жүрөгү уялчак
Жашынган бекен келе албай,

– деп муңдуу үн менен аягын созуп аптыкканда, мен жүгүрүп жанына жеттим. Бул түн асретибизди айтыштыра турган түн. Асыл таштай ардактап сактаган сырларыбызды ортого салдыра турган түн. Бул түн эки жаштын келечектеги өмүр жолун белгилей турган түн. Биз көл жанындагы кумга олтурдук. Жаратылыш түн кучагында. Айлана тынчтыкта. Эч чуу жок. Күзгүдөй бети мелтиреп ачык көл көшүлгөн. Бул да жаздын таттуу уйкусунун кучагына берилген кыймылсыз тынчтык.

Кай убакта көл бети көпкөлөң тартып көтөрүлгөндөй болот. Бирок ай түнү аны терметет, чайкайт. Көл бети кайтадан көшүлөт. Айлана тынч. Жалгыз гана ай тынчсыз да, эки жаш тынчсыз. Ай токтоосуз сүзөт. Ашыкканы белгилүү убакта кезегин күнгө берүү керек. Ошон үчүн ай белгилүү мезгилде белгилүү өзөнгө жетүүгө тырышат. Мезгил өтсө, күн алдында кадырын жоймок, түрүн жоготмок. Ай ашкан мезгил кыска. Эки жаш ашыгат. Өмүрү, жолу кыска. Тагдырдын жомогу жакын.

Мариям бир аз тамаша сөздөн соң, көзүн айландырып, муңдуу дабышы менен: «Биз азыр сыр айтышабыз, дүйнөдө биз шордуу сүйгөнгө бара албайбыз. Азыр сени менен түн күзөтүп, сыр айтышып олтурам. Эртең элибизге көчкөндө менин жайым не болот?!» дейт да, мойнумдан кучактап туруп: «Тыңшачы жаным, жүрөгүм

дүпүлдөйт. Эртең сенден айрылганда мен кантем? Мен чындап эле ошонун колуна барамбы?» деп үшкүрүп, карагаттай көзүнөн жаш тамчылатат. Анын келбетине бүткүл жаратылыштын сулуулугу, байлыгы байланышкан: жибектей созулган беш саамай, чийилген кара каш, карагаттай кара көз, айдай бети, кылдай бели, укуруктай мойну жигиттин жигитин эсинен талдырарлык. Ар бир кавхар арзандык менен табылбас. Ал куштун булбулу. Асрети мол...

– Сенин «элибизге» деген сөзүң, Мариям, менин жүрөгүмө тикенекче саят. Көрөрбүз Мариям, сен коркпо. Өлсөк бирге өлөбүз. Ушунчалык эл бизди өлүмгө кыйып жибербес, биз качалык, – деймин мен.

– Кечиргин жаным, мен айткан убадада тура албадым. Курган ата-энемди жер каратып таштай албайм. Ал күнөө менде, – деп ыйлайт. Мариямды канчалык кыстаганымда айткан сөзү жогоркудай, «энемдин сөзүн кантип аттайм, атамды кантип жерге каратамын. Эл бетине кантип караймын» деген сөздөр кучагынан бошонуп чыга албайт. Мен дагы түрлүү жагынан кысмактап көрүп, болбогондон кийин туюктандым. Акырында, ал бир күндүк конок го, келер-кетер сырын билип калайын деп, көңүлүн көтөрүп, башка сөздөргө салдым.

Мурунку дүйнөдө кабарсыз ойноп-күлүп жүргөн кездерди, андан кийинки кол астынан антташкан шерттерди айттым. Мариям мунун бардыгына сөз табат, сөз кайтарат, качан сөздү бурмалап, көңүл сүйбөгөн күйөөсү жакка алып барганда Мариям үнү кан уюгандай токтолот. Өзүнүн азыркы турмушун жоготуп, алда кайдагы кыял дарыясына чөмүлөт. Менин тизем үстүнө чыканактап жатат да, көл үстүндө дирилдеп ойноп турган ай жарыгына көңүлүн бөлөт. Мариямдын күнөөсүз жүрөгү кай убакта көл үстүндөгү ай менен сырдашып кетет. Кай убакта Мариям кыял дарыясынан өзүн тартып алат да, көкүрөгүн керип, улутунуп-улутунуп бир ырдап жиберет.

Алтын нурун арттырып,
Ай асманда күлгөн чак,
Ак бешикке жаткырып,
Апа алдейлеп сүйгөн чак.
Өнүмү жок, өзү бош
Өптү беттен шамалдай.
Өткөн өмүр өңсүз түш,
Өкүнөмүн табалбай.

Аттиң дүйнө куш болсом,
Азат үчүн сайраган.
Асыл көлгө туш болсом,
Атыр жыты жайнаган.
Жок, жок, а да керексиз
Жугуму жок бош кыял.
Жолум туман, дарексиз
Жөнүм кайда согулар.
Махаббат шамын күйдүрсөм,
Муздуу жүрөк жангандай,
Муңга толо жар сүйсөм,
Муңдуу көңүл – бул кандай?

– деп Мариям бир ойдон бир ойго секирип түшөт. Жашыл көлдөй жаш өмүрү эсине келет, ал өмүрдүн кызыктары уйкуда көргөн өңсүз түш сыяктуу болуп жоголгонуна өкүнөт. Мариям кай убакта азат учкан куш болуп, атыр жыттуу гүлдөр арасында эркин сайрап жүргүсү келет. Бирок келечек жолу караңгы болгондугунан ал кыялдан аша кечип, керексиз болот. Бирок мында да ачык эч нерсе айта албай, муздуу жүрөк менен муңдуу көңүлгө сүрө кылып калтырат. Же анда же мында жок шордуу Мариям ырайымсыз турмуш чеңгелинде эркесиз чайпалат.

Таң белгиси билинди. Күн чыгыш куланээктеп агарды. Таң жели көлдү уйкудан ойготту. Толкундар тармалданып кыймылга түштү. Таңдын атып келе жатканын журтка жарыялап, көк чаңкай өткүр үнү менен күүгө салды.

Токойдун бир акыны көк шалкы, а дагы сызылган күүгө үнүн кошту. Биз да кайрылып келе жаттык. Айрылуу минута жеткен кезде Мариям чөнтөгүнөн шайы жоолугун чыгарып, таң желине желбиретип кармап турду да, жашыган үн менен:

Таң атарда салкын жел:
«Убакыт» деди, муну бил,
Белегим мына берилчү
Сүйгөнүм секет колуң бер.
Ушул жерде жок кылгын,
Жүрөктөгү калган чер.
Өбүшөлүк коштошуп,

Кадырман секет, бери кел, – деди да шайы жоолукту белек кылды. Биз айрылуу саламын айтыштык. Таң апкак атты. Күндүн мурду жайылды.

Көл бети көркөм от менен кооздонду. Узак да болгон жок. Сылан байбиче үйүн сыйырды. Мариям көчүн күтүп туруп, өз көзүм менен узаттым.

II

Мариямдардын биздин элден кеткендерине жыл ашты. Мариямдар элине былтыр жазда кетсе, мына быйыл бир жыл которулуп, жай кап ортосу болуп, биздин айыл Талды-Булакка келип конушкан. Мариямдын кеткени эки жылга аяк басканы мейли. Эки жыл эмес андан көп болсун, махаббат таасири кайдан унутулсун. Өткөн күндүн кадырлуу мүнөттөрү, махаббат чогуна күйгөн жүрөк жалгыз гана махаббат суусу менен басылсын да... дегендерден жогорурак кез эле. Кечке желеде көзү акыйган кулундар тыбырчылап токтобогондуктан, жылкыны эртелеп агытып жаттык. Ачыккан кулундар жайлоонун жел аргысына чыйрыгып туйлап, алекке салып жатты. Жылкыга минүүгө деп мен азоо кербыштыны зорго жүгөндөп жатканымда, короонун четинде энем менен бир атчан кишинин сүйлөшүп турганын көрдүм...

Мен үйгө келип, керди токунуп жатканымда, энем келип: «Сен бүгүн жылкыга барба, ордуңа башканы жибер, мында жумуш чыкты», – деди. Бул кабар канчалык мени сонуркатса да, ошо замат мунун кандай кабар экенин билүүгө чамам келген жок. Энем кабарыңкы түрдө эле.

Бирок узабастан эле, кайгылуу сырлар менин кулагыма келип тийди.

Бул кабар байкуш Мариям туурасында. Мариямды узатар кезинде Сылан байбиченин илик-жилигине жиберткен кабар болуп чыкты. Биз Мариямдар менен кыз алышып, кыз беришпесек дагы 3-4 жыл айылдаш-конушташ жүргөнгө ошончолук кадыр-көңүл өтүшкөндөй болгон.

Жылдыз толду. Короодо бала-бакыра чуулдашып козу байлоо менен алек. Жайлоонун бышкан чөбүнө тойгон семиз кой ысылап короодон обочолонгон. Мен аны-муну иреттеп үйгө киреримде: «Жер соргулар түбүгө жете турган болду го» деген энемдин ачуулу үнүн уктым. Атам илгертен берки, эскирип болгон аюу талпактын үстүндө жанбаштап жаткан экен. Энем жакасында көрпө ийлеп отурган, бирок кабагы салыңкы, капа көрүндү. Мен келип, тийиштүү ордума отурар менен эле энем: «Балам, эртең сен барып Мариямга көз көрсөтүп кайт. Куру кол абышка-кемпир кантип барабыз. Кечеки старчын алган тору байтал ушундайга ылайыктуу мал эле, анын көзүн жер жуткурлар тазалады. Же кой-козу саткыла, кийим-кечек кошконго базар жакын эмес. Сен барып жай-мааниңди айтып кайтарсың. Сылан байбиче таарынат, таарынса да кантейин» деди.

Атам: «Биздин жай-жойду көрбөй турушабы. Аны-муну издегенге же мурунтан кабар кылышкан жок. Антпей эле өзүң барып жай айтып кайтсаң болбойбу» деп энемдин сөзүнө каршылык айтса да, «Куру кол саксайып кантип барайын» деген жооп менен атам канагаттангандай болду.

Оттон казан түшүрүлүп, ала күүгүм тартканда энем үшкүрүнүп: «Кайран теңсиз жер, күнү үстүнө кетип бара

жатканын карачы. Сылан байбиче канчалык тырмышса да элине ээ боло албады белем. ...Ургаачынын малча сатылып кеткенинен да, күнү үстүнө барганы кыйын кеп го. Ата деген кыз балага таш боор турбайбы, болбосо Кочкорбай жалгыз кызын күнү үстүнө бере турган эмне жөнү бар эле?» деген сөздөрдү айтып, Мариямга өзүнүн ичи ачышканын билдирди. Буган каршы: «О кудай урган! Эл кыстаса «күнү үстү» деп сен кызыңды бербей коер белең? Ургаачынын чачы узун, акылы кыска деген ушу... Кыз менен мал эл ортосунда данакер да» деген атамдын ачуулу жообу Мариям туурасында башталган аңгемени аяктады.

Чынын текшергенде Мариям туурасында Кочкорбай да жазалуу эмес эле. Анын элинен чыга албай калганы да ырас болучу. Мариям тарыхы мындай болгон: Кочкорбайдын жакын агалары Бейшенби деген атактуу зулум болгон. Ал бир шайлоодо болуштук талашып, өзүнө жаат кураган. Кочкорбай атактуу байдын бири болгонго анын уулу Молдобайды бий кыламын деп Бейшекең колтугуна кыса жүргөн. Бейшемби шайлоодон жеңилгенде эрегиш менен эки ортодон чатак чыгып, сол партиядан эр өлтүргөн. Ошонун кастыгынан жеңген партия келип, Мариямды тогуз жашында башын чатыган. «Жамандын кою союлду, башы да жарылды» деген ушу эмеспи!!!

Аңгеме аяктаган кезде мен төшөнчөмдү көтөрүп чыгып, короо четиндеги көк шиберге жайландым.

Ай жарыгы болбосо да, жайдын ачык түнү сансыз жылдыздары менен асманга көрк берип турат. Мен чексиз кыял дарыясына чөмүлдүм. Мени кыял дарыясында агызган Мариям. Мариям менен сырдашып жүргөн күндөр баары менин көз алдымдан тизилишип өтүп жатты. Мариям менен ажырашаар түнкү таң желине кошулуп сайраган көк шаңкай үнү азыр да менин кулагымда сайрап тугандай угулду. Бирок, мен канчалык түпсүз кыялдар менен алек болуп жатсам да, таң жели эзелки жөө жомогун сүйлөгөн кезде, жайдын таттуу түнү мени уйку дүйнөсүнө терметти...

Эртеси улуу шашке ченде мен жолго түштүм. Алдымда мингеним жылкычынын кери эле. Таң аткыча каңтарылуу жүргөн чалпоо шордуу, анын да шалкысы бошоп келе жатты. Барар жол бир катар болгонго менин да мазам болбой келе жаттым эле, жолум болуп, жолумдан Курман кошулду. Курмандын да илик-жилик иретинде Мариям тоюна барарлык жөнү бар эле. Бирок, ал ата-энесинин жөн шилтегинен эмес, өзүнүн башы ооп гана жолго чыгып калгандай көрүндү. Алдындагы чандырлаган сур баятан шойтоктоп менин алдыма түшүп, жол баштап барды.

Бизди жайлоонун кымызы талыкшытты белем, бир аздан соң эле бирибиз артта калып, чубаша бастырдык. Карагайлуу булакты өрдөгөндө гана Курман кайрылып күтүп туруп, жаңыртып сөзгө салды. Менин унчукпай келе жатканым – Мариямдын кайгысына жооп кайтарып келе жаткандай болду. Курман бир аздан соң сөздү дагы башка жакка көчүрүп, Мариям менен менин башымдан өткөн тарыхты сурай баштады. Бул маселеге эринчекти шылтоо кылып отуруп, акыры Курман жеңди. Мен болгон окуяларды тегиз сүйлөп өттүм. Курман абдан угуп канган соң: «Ар ким билген заманынын кулу турбайбы, кай кыз ата-энесин таштап, сүйгөнү менен кете алды. Кай жигит ата-энесиз, малсыз сүйгөнүн ала алды?» деп, турмушта өзү көргөн акыйкатты, сүйгөн сөздү өзүнө көчүрдү. Кочкорбайдын айлындагы Айша деген бөлөсү менен сүйлөшкөндүгүн, аны алып кача турган болгондугун, чын-чынга келгенде ал кыздын ата-энесинен чыга албай, убададан тангандыгын айтты. Бирок бул жерде айыптын баары кедейликтен болгондугун сүйлөп, өзүнүн жардылыгына өкүнүп, сөзүнүн аягын кайгылуу үшкүрүк менен бүтүрдү.

Күн бешим мезгили болуп калганда биз көк кыяны ашып, Сүттүү-Булакка кирип келдик. Кочкорбайдын айлы «тээтетиги көп айыл болсо керек» деп камчысы менен түртө-түртө Курман жүрүп отурду. Узак да болгон жок, койчу-колондун жөн шилтеми менен биз дем арада кирип келдик.

Айыл үстү опур-топур экен. Биз түз эле Кочкорбайдын өз үйүнө түштүк. Үй ичи кымкуут, катын-калачка толтура экен. Сылан байбиче менен амандашып отурдук. Сылан байбиченин өңү катуу кайгылуу кишиникиндей. Бирок күйпөлөндөп жүргөнүнө караганда, не болсо да тойду адал ниет, ак жүрөк менен өткөзөйүн деген багытта калса керек. Төрдө отурган эки катындын бири Мариямдын күнүсү экенин айтып, Курман отуларыбыз менен эле шыбырады. Жашы отуздарга барып калган, кара сур, мелтиреген киши экен. Өңүнө карап сын бергенде ичимден тап, мистейменин бири көрүндү. Байын күйөөлөтө келип, өзүн кудагый ордуна кармагандыгына караганда, өмүрүндө согончогу канабаган, эрин бир колу менен айландырган адистердин бирисиң го деген кыял менин көкүрөгүмө тык эте калды. (Мындай кудагый ордуна жүргөн күнүлөрдү эл ичинен учуратууга болот. Мындай катындар көбүнчө байын өзү билгендер).

Күнүсүнүн түрүн көрүү менен Мариямдын өмүрүн караңгы туман ичинде өтө турганын болжодум. Аңгыча болгон жок, катындар арасынан чатак чыгып кетти. Катындар арасынан бир жылма келинчек кудагыйга карап: (кудагыйга деп Мариямдын күнүсүн жандаган катынга айтабыз) «биздер мурун кыз алышып, кыз беришпей койдук беле, кудагый? Тойду эмне жакшылап түшүрбөйбүз? Менин жер-жемишим кана, ушу сыяктуу кудалар кана? Теңсинбеңиздер белем, союшка алып келген малыңыз жиликсиз, кызыбызды басынтканыңарбы?» дегендей, кыргыз арасындагы боло турган сөздөрдү кекээр менен кудагыйдын алдына туура тартты. (Бул келинчек Бейшембинин токолу экен, Курман дагы шыбырап өттү). Атайлаган кудагыйы сөз кайтарганча, Мариямдын күнүсү жолдон илип алып, «Кер какшык жүргүзбөй эле кой келинчек, кимдин дүнүйөсү түгөл болгон экен? Баарыбызга эле той түшкөн, анын эмнесин бул жерде бетке басасың? Ар нерсе алына карай эмеспи?»

дегендей жоопторду каршы койду. Эти ачынып калган келинчек тартынсынбы, буйдала түшүп, каршы сөздөрдү дагы чуурултту? «Эмне үчүн бетке баспаймын, өз кубанычым, өз тоюм, күнүлүгүндү эмитен эле көрсөтө баштаба; айыл бөлөк, мен сөз боюнча кудагыйга кылдым, сен эмне ортого кыпчыласың? Сенин сөзүң ак болсо да, бул жерде күнүлүккө жатат. Адыраңдабай эле кой!» дегендей жалындуу сөздөр биринин артынан бири тизилишип түшүп жатты. Катындар майданы чоңоё турган түргө айланса да, Кочкорбайдын капыстан кирип келиши тартыш маселени чечүүсүз калтырды.

Кочкорбай кирери менен эле катын бүткөндүн баарысы эшикти көздөй копшолушту. Катындар чыгары менен Сылан байбиче «Макишимдин көргөн күнү не болот?» деп, алдыңкы болгон талашты айтып, өксүп-өксүп ыйлап жиберди. «Убалы аттатпасын, билип эле кургур эсти оодарды го...» деп Кочкорбай да көзүнө жаш алып кетти. Үй ичи көңүлсүз болгон соң, бир аз олтурган болуп, биздер да талаага чыгып кеттик.

Биздер талаада кайгылуу аңгемелер менен баш чатышып турганда, Карачач келип үйүнө чай ичүүгө чакырды. Үйгө жеткенде Карачач: – Тойдун көңүлдөгүдөй болуп жатпагандыгын, адетте боло турган түрлүү таң-тамашанын болбогондугун, түрлүү себептер менен Мариямдын бүгүн түн аттанып кете тургандыгын сүйлөп берди. Кирип барсак, күйөө Толтой ошондо болуп чыкты, тегерек сары сакал, семиз, сары чийкил, багалчак келген киши экен. Биздин олтурарыбыз менен менен эле жанындагы күйөө жолдош жөн сураша баштады. Жөнүбүздү айтыша отурдук. Качан өзүнүн мубарак үнүн угузар экен деп күйөөгө кумарланып мен олтурдум. Бирок тилегим тез орундала койгон жок. Күйөө Толтой букчуйду да олтурду. Чай ичип болгондон кийин гана: «четтен адамдар келип калды, бул күн түн да оюн кылалы, күйөө» деген Карачачтын сөзү чоң күйөөнү ошондо гана араң козголтту. «Оюн эчак болуп өтпөдү беле

жеңе, бу күн түн биздерди узатпайсыздарбы?» деген күйөөнүн мубарак үндөрүн ошондо араң уктум. «Отуз күн ойнотконго не жетсин, күйөө, дос-душман алдында биз кызыбызды кантип жесирдей эле учкаштыра берели» деген Карачачтын кекээрлүү жообу күйөөгө оозун жымтып алгыча тийди. Күйөө кайта дагы сөз кылмакчы болуп онтолду эле, бирок күйөө жолдош Карачачтын ыгына көчүп, сөзүн кубаттады.

Чырак жагылды. Кыз-келиндер чубашып кире баштады. Кыздар алдында келе жаткан Мариям, көзү көзүнө учурай түшкөндө, буту чалышып, мүдүрүлүп кетти. Бирок сыр бербеген кишидей болду.

Оюн башталды, үй ичи жык толгон кыз-келиндер төрдөн тартып үйдүн бир жак капшытын алып олтурушту. Жаштык мезгилинин өтүп кеткендигин мойнуна алып үйгө кирүүдөн батпай, шыкаалап жүргөндөр да аз болгон жок. Оюн баштык келин токмогун эшип, оюндун башталгандыгын жарыялады. Расми боюнча күйөө жолдош алардан эң мурун күйөө-кызды жар көрүштүрдү. Андан кийин токмок кыздар колунда болду. Сүйгөн-сүйгөнүнө токмок салып, кыздар токмокту биринен бирине көчүрүшө берди.

Бир аздан соң кезек Курманга келди. Кыздар менен аралаш отурган бир жаш келинчек Курманга токмок салды. Бул келинчек жолдогу Курман айтып келген Айша деген аял. Айшанын мындан эки жыл мурун байга чыгып, бул кезде төркүлөп келип, Мариямдын тоюна аралашып жүргөндүгүн Курман мурун эле сүйлөп өткөн. Колуна токмок тиери менен эле Курман муңдуу күү менен жибере берди. Эзелки махаббат түйүндөрүн Курман чече ырдады. Курмандын муңдуу күү менен салган зардуу ыры журттун баарын таңыркатты. Чынында да Курман эл таңыркагыдай ырдачу эле:

Элибиз жүрдү бир жайлап,
Артында жүрдүк биз зарлап,

Акылдаш болсок экен деп,
Азапка чыдап бел байлап.

Кылчайып карап бир күлбөй,
Кыйналган жанды бир билбей,
Кыздырып өттүң жүрөктү,
Кыйлага жүрдүң сыр бербей.

Артындан түшүп талыкпай,
Азабың тартып жалкыбай,
Арандан жүрүп жеткенде,
Айырды «жоктук» кабылтпай.

Көпчүлүк түрдүү күү менен ырдап жатышты. Барлыгынан корутундусун жыйынтыктап келгенде, заманга ыраазы болбогондук, турмуштан көңүл калгандык, алышкан кол, алышкан шерт ордуна чыкпагандык болду. Баштан өткөн махаббат тарыхтарын айтып-айтып келип, «токсон беш берип ала албай, тозокто малдын жоктугу!» деп, барлык күнөнү малга оодарган жаштар көп чыкты. Жетишкендикти ырдаган жаштар кем, барлыгынын да арманы чиркин малга байланышкан. Жаш эрки менен махабатты малга байланыштырган чиркин теңсиздик заман ай!... десеңчи!...

Түн кыска болгонго оюн узак созулган жок. Ырдашка барлык журтка кезек тийген жок. Жаштар тийиштүү тамактарын жешип, оюндан тарашты.

Кошок угууга жыйналган боз балдар бирин-бирин жөөлөп, Кочкорбайдын үзүгүн алда качан желпилдеткен. Каны кызуу жаштар кошок качан башталат деп сабырсыздык менен күтүп турушту.

Бир аздан соң тартипсиз ыйлар башталды, бат эле бул ыйлар кемпир-кесектики экени аныкталды. Тыштагы жаштардын толкуну мурункудан да күчөдү, бирок кемпирлер тез эле токтой койгон жок.

Бир оокумдан кийин, «тургула карылар, расми боюнча жаштар кошокторун айтышсын» деген бир ургаачы-

нын үнү чыкты. Аңгыча болбой эле шаңшыган Карачачтын үнү угулду. Бири менен бири тирешип, толкунданган жаштар тып-тынч болду. Карачач аптыга түшүп барып, шолоктогон Мариямдын үнүнөн бат эле бөлүнүп чыкты. Карачач муңдуу үн менен «ынагымдын» күүсүнө салып, бир аз убакыт айтты:

Жамандык ишим жашырган,
Жардагы тунук булагым.
Жакшылык ишим ашырган
Жароокер бийкеч ынагым.
Жакынды таштап, чет журтка
Жашыңда кетип барасың.
Жатыркап көнбөй турмушка,
Жалынга жаның саларсың.

Экинчи кезек Айшага тийди. Айша өткөн өмүрдүн бир убактындагы кызыкчылыгын айтып, анын өткөндүгүнө өкүнүп, азыркы күндү кайгы, чер, кара туман менен салыштырып келип, жүрөгүндөгү тилегин мындай деп көрсөттү:

Каптаган туман кайгы, чер,
Канткенде баштан суюлар?..
Карарган көздөн аккан сел,
Кай заман, кай күн тыйылар!?

Кошокчулар көп эле болду. Барлык кошоктун мазмунун айтканда Мариямдын келечегинин кыйындыгын айтып, аны менен кандайча күрөшүү керек экендигин айткан үгүт эле. Көпчүлүктүн кошогу Мариямдын жүрөгүн майтарганы болбосо, берер пайдасы чамалуу болсо керек. Көпчүлүктүн ичинде не жок, «атаңдан калган жол ушубу» деп Мариямды кайраттанткан эл да болду. Булардын көбү орто жашаган турмуштун кыйындыктарынан өткөн катындар эле.

Кошок аяктады. Мариямды узатар убакыт болду, үй ичи уулаган-чуулаган тартипсиз ыйга кайрадан толду. «Болгула, аткаргыла, болгула, аткаргыла» деген сөздөр

угула баштады. Сырттагы эл толкундап кагылышып, биринин үстүнөн бири кекиртекттерин созуп, үйдү жөөлөй баштады. Көп чуу ичинен Сылан байбиченин каргылданган үнү бөлүнүп чыкты. Аңгыча болбой эле: «кыз кылыгын кылбай коебу: бир, эки жигит көтөрүп атка салгыла» дегендей эркектердин үнү чыгып калды. Бул коркунучтуу үндү угары менен Мариям кургур керегени медегер туткандай эки колдоп кучактады. Дароо эле эки жигит келип Мариямдын колуна жармашты. Үй кычырады, майышып Мариямдын мурунку назик колдору бул жерде бир аз кайрат көрсөттү. Бирок да не чара, жумшап турган зулум күч акыйкатка караган жок, Мариямдын колун керегеден ажыратты. Жигиттер Мариямды чыңырттып атка көтөрүп салышты... чындык менен санашпаган ырайымсыз колдор ай!...

Мариям кетти... бир жолу кетти... өмүрдүн эркин-рээк сагаты менен Мариямдын эң акыркы коштошкону ушу... Келечек жаш өмүрү не болмок? Ал белгилүү... Жалгыз кара туман, жалгыз муң... жалгыз гана азирет...

Аттарды отко жибердик. Курман экөөбүз тердик, токум салып, айыл четинде көк шиберге жанбаштаган болдук. Таң атып келе жатты. Айылдагы көпчүлүктүн али уу-чуусу басылган жок. Менин башыма сансыз түйүндүү табышмактар уялады... бир аздан соң коктулай жел сого баштады. Таң жели дүнүйөдөн көргөн акыйкатты мактады. Дүнүйөдөгү зулумдукту айтып ыйлады. Таң жели менин башымдагы сансыз табышмактарга бир чечүү менен гана жооп берди. Таң жели эмне деди?... Жел: «Ар ким алган тарбиясынын, бийлеп турган заманынын кулу» деди.

Келгин

«ЖАШ КАЙРАТ»,
1924-жыл, №1-2, 3-4;
март, апрель. Ташкент.

**К.Тыныстановдун чыгармалары боюнча айрым
сөздөргө түшүндүрмө:**

* *агаш* – жыгач, бак-дарак.

* *алач, алаш, Алаш* – «боордоштор», «кандаш», «туугандар» деген түшүнүктү берүүчү эски түрк сөзү; казактар өз алдынча эл болуп, хандык курганга чейинки уруулук бирикме тобунун аталышы; о.э. монгол, татар, казак санжыраларында Алаш хан тууралуу айтылат. 1917-жылы 21-26-июнда Оренбургда өткөн «Бүтүн Кыргыз» («Бүтүн казак») курултайы өтүп, анда «Алаш» улуттук-саясий партиясы уюшулган. Анын программасында казак, кыргыз элин өз алдынча мамлекетке бөлүү мүдөөсү каралган. Партиянын жергиликтүү уюмдары Казакстанда жана Түндүк Кыргызстанда түзүлүп, 20-жылга чейин ачык активдүү аракетте болгон.

* *жашыбас* – мокобос, курчунан кайтпас

* *жуук* – жакын

* *ийси* – иси, жыты

* *көк, керегенин көгү* – көктөө үчүн ийленген териден ичке кыйылып даярдалчу жип, кереге жасоодо көктөө жиптин ушундай түрү гана колдонулат.

* *майыса, майса* – көк чөп; *чалгындуу майса* – жыш өскөн шалбаа, бетегелүү, малга оттуу жер.

* *менен* – бул кызматчы сөз казак тилинде бир муундуу «мен» («пен») түрүндө болуп, өзү жандап келген алдыңкы сөзгө кошулуп, мисалы, «нурмен», «сүтпен» деп айтылат. К.Тыныстановдун казакча ырларындагы бул сөздү «менен» деп алмаштырууда ашыкча кошулган бир муун айрым учурларда ырдын муун өлчөмүнүн төптүгүнө, ыргактык шайкештикке өз таасирин тийгизбей койгон жок.

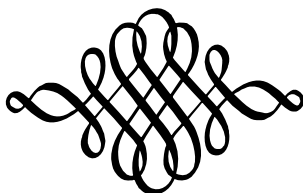
* *отоо* – боз үй

* *сандуугач* – булбул, сайроочу куш

* *сөнгөн* – каткан, сенейген

** «Ысык-Көлгө» аттуу ырдагы «Сай-сайдан кечке туру манчыркаган – Бураң бел арууларың сенин кандай?!» деген эки саптагы маани түшүнүксүз. Ырды басмадан жарыялоо-

до, балким алгачкысында, балким андан кийинкисинде, терүүдөн ката кеткен болуу керек. Соңку эки китепте да ушундай басылган. Түп нускадан тактоо мүмкүндүгү болбогондуктан өзгөртүүсүз берилди. Көл үстүнөн, анын жака белинен кыйкуу салган каз, өрдөк, ак куу, сайраган торгой, конуп-учкан балапандар жөнүндө сөз болуп жаткан ырдын жалпы мазмунунан алып караганда, келтирилген эки сапта «сай-сайдан кечке түрлүү аңкыштаган» суурлар же башка көрүнүш жөнүндө да сөз болушу мүмкүн.

ШАРИП КӨКӨНОВ (1884–1951)

Сабаттуулугу жагынан жаш кезинен эле оозго алынып калган Шарип Көкөнов жаңы турмуштун жетишкен ар бир жемишин эргүү менен кабыл алып, жан дили менен берилип иштеп, телчигип келе жаткан адабияттын ар тармактуу жүгүн аркалаган. «Шарип Көкөн уулу журналчылык кызматына Кыргыз басмасы менен кошо келди. Шарип журналчылык кызматында кезит кабарларынан баштап жанытма-филитон жана чалкан материалдарын жазды», – деп жазган замандашы Өмүркул Жакиш уул. Ал жалаң журналчыл кесибине гана токтолбостон Көкөновдун кыргыз элине, кыргыз басмасына киргизген салымына баа берүү менен бирге анын аңгемелери тууралуу да орундуу сөзүн айтып өтүптүр. «Шарип аңгемени 28-29-жылдан баштап жазды. Касымалы Баялы уулуна караганда жана да башка бир топ жазуучулардан айырмаланып активдүү катышып келе жатат».

1925-26-жылдары биринчи гезитибиз «Эркин Тоого» редактор болуп иштеген. Ошол учурда 1925-жылы 5-майда тиркеме түрүндө чыккан гезитке «Мына, Тоо жаштары» деген гезит эрктүү кыргыз облустук жаштар комитетинин тили болуп биринчи ирет чыгып отурат. Мындан мурун кыргыз жаштарынын адабияты колго алынып, басма сөзгө кадам басуу мындай турсун, бүтүн кыргыз улутунун басма сөз, гезити болбогону баарына маалим», – деп ак жол каалап чыгарган.

Ш.Көкөновдун өз доорунда орду бар, журт көңүлүнөн түнөк тапкан ырларын окуган адам анын ошол мезгилде

жаңы турмуштун активдүү жарчысы болгонунан кабар алат. Ошондой эле ал сүйүүнү, адамкерчиликти, достукту даңазалаган чыгармаларды да жараткан. Мисалы: «Саара», «Достук» аттуу поэмасы ушул маанайда жазылган. Улуттук кыргыз театры үчүн Ш.Көкөнов бир топ үзүрлүү кызмат өтөгөн. Тайманбай бетке айтып, теңчиликти көрсөтө жазган макалалары байма-бай жарыяланып турган. «Театр тууралуу» деген бир эле макала-сын алып көрөлү: ... биз көрүп жүрөбүз «Ирвизор» («Ревизор») менен «Метечди» («Мятеж») көргөндө театрдын жасалгасы бүт чыгат, аларга табылган жасалга кыргыз турмушунан жазылган китептерге (пүесаларга) эмне табылбайт?», – деп көңүлкош мамиле болуп жаткандыгын айтат. К.Тыныстанов башында турган айтылуу «Академия кечесиндеги» «Ак Мөөр» пьесасы Ш. Көкөнов тарабынан жазылган. Ш. Көкөнов «Академия кечесинин» ишке ашышына түздөн-түз катышып, басма сөздө анын программасы тууралуу кеңири маалымат берген. «Академия кечесинин» чыгышы шылтоо болуп Ш.Көкөнов да «улутчул, байчыл, эски турмушту көксөйт» дегендей жалаалар менен жана дагы «Эркин Тоо» гезитине редактор болуп иштеп турган кезинде С.Карач уулунун, Б.Кененсариндин, Б.Калпак уулунун чыгармаларынын жарык көрүп кеткендиги үчүн да айыпталган. «Бай-манапчыл» деген жалаа менен Ш.Көкөнов 1937-жылы камалып, ден соолугунан ажырап түрмөдөн чыккан. Аздыр-көптүр эмгегинин акыбети кайтпай «унутулуп», Ш.Көкөнов өзү да тагдырына моюн сунуп, адабияттан алыстап кеткен.

Ш.Көкөнов жаңы турмуштун ийгиликтерин даңктаган аңгемелери менен кошо орус элинин адабиятына да ынтаасын коюп, балдар үчүн арналган А.Серафимовичтин «Чымчык үнү», Л.Толстойдун «Филиппок», К.Лебедевдин «Биринчи кайык», Куприндин «Жер астында» деген чыгармаларын которгон. Ш.Көкөновдун котормолорунун өзүнчө бир кайталангыс жүзү бар экендигин байкоого болот. Балдардын жан дүйнөсүнө ылайыктаган-

бы, же жаңыдан кат-сабаты жоюлуп жаткан тумсак балдарга түшүнүктүү болсун дегенби, айтор аңгемедеги каармандардын аттарында накта кыргызчалатып берген. Ал өз учурунда кыргыз элинин маданияты, искусствосу үчүн кызмат өтөп, адабияттын ар тармактуу жүгүн аркалап келген.

Ошол маалдагы адабиятка аралашып, эл керегине жараган кат таанып, ишке аралашкан азаматтардын тагдырлары канчалык оор болгондугун, акын Төлөн Шамшиев: «... «байчыл идея», «манапчыл көз караш», «улутчул» деген сөздөр да учуроочу. Ушундан улам адабият босогосун жаңыдан аттап, бир-эки китеп чыгарып калган биз үчүн мындай сес көрсөткөн «терминдер» колго калем алганда кылыч кезеп тургандай туюлчу, жүрөктүн үшүн алчу ... Биздин адабияттын жүрөгү ошол отузунчу жылдары түшкөн экен, ойлосом. С.Жарачев, Ш.Көкөнов, О.Лепесов, дагы-дагы башкалар эмне болмок бар болсо. Эл душманын чабабыз деп таланттын башын алганбыз да», – деп таасын белгилеген экен.

ЭМГЕК ЖОРТУУЛЧУЛАРЫ

I

Калкоздун башкармасына Күмүшай кирип келип, кабагын бүркөп, кайгырган алда энтигип:

– Кылыч жок, мында келген жокпу?.. – деп, тургандарды тегерете карады. Башкармада тургандардын баары Күмүшайдын бетине жалт бурулуп тигиле түшүштү.

– Мында келген жок, үйгө да барбаса, ага эмине болду?.. Жаркынай да келе элекпи? – деди, Темир.

– Жок, – деп, башын чайкады Күмүшай. Тургандар бирин бири карап, үрккөн тайлактай элендешти. Көпчүлүктүн ырайынан, көз караштарынан бир коркунучтун бардыгы сезилгендей болду. Бир эсе ойлонуп, бир эсе кайгыргандай, Кылыч менен Жаркынайды аягандай алга келишти. Залымбай менен Дардеке бирин бири тиктей калып, күлүмсүрөшүп: «Ээ баатыр, иш жайланганын кайдан билишсин, бул манги баштар» деп, көз караштары аркалуу сүйлөшкөндөй болуп жымыйышты.

– Эмине болду дейсиң, калаага конушуп калгандыр? – деп, колундагы калемин үстөлгө коюп, кулачын жайып керилип, оозун аңырдын оозундай ачып эстеди Залымбай.

Дардеке:

– Ооба, өшөнткөндүр, келип калышар, – деп, күңкүлдөп коштогон болду.

– Ошондой болсо го... – деди Күмүшай.

– Ошондой болбогондо эмине болду дейсиң? Жанагы Жаркынайыңар дагы ыржактаган бузулган неме көрүнөт,

сенин эриң да ага шынарлап эле калыптыр кечээ. Жүргүлө, бирге чыгабыз десем, «мына-ана... жумушубуз бар» деген болуп, кылчакташып калып калышкан деп, Залымбай Күмүшайга сын көзү менен карап, калемди колуна алып, калемдин сабы менен үстөлдү тыкылдатты. Күмүшайдын өңү кубарып, бирдеме демекчи болгондо, Темир оттуу көзүн Залымбайга тигип:

– Антип оозуңа келгенди оттоп, аларды чатыбагын, Жаркынай окуган камсамолка, таза кыз. Андай шокшайтанын, кана... келгенден бери эч бирибиз сезгенибиз жок. Кылыч болсо, өзүнүн сырт мүнөзүнүн шайырылыгы болбосо, өмүрүндө бузуктукка жакын жологон жигит эмес. Сыры менин колумда.

– Ай, жолдош Темир! Качан да болсо үшүнтүп туурадан чыгып, жок ишке киймелей бермең бар. Деги сен айткандай эле, ак-таза болушсун. Бирок, күнү мурун актап, адбекет* боло бербей. Аман болсок аларыңдын соо келгенин көрүп турарбыз, деп, Залымбай какшык күлкүгө салды.

– Көрсө көрүп турарбыз,... иши кылып бөөдө кайгыдан аман болушсунчу деп, – Темир ордуна туруп эшикке карай жөнөдү.

Тургандар жумуштарына тарай башташты. Күмүшай дагы сорпосу сууп, эл менен бирге башкармадан чыкты. Эшикке чыкканда каптагы пахталарды көтөрүп кампага ташып аткан Темир көзүнө түштү. Жанына барып, жалооруп:

– Темир, батыраак барып кабарын алсаң... «Калаага конбой келемин» деп кетти эле. Эмине болуп келбей калганын билбеймин, санаам сан бөлүнүп, таң аткыча кирпичтүү көзүмдү какпай чыктым. Басмачылар күчөп жатканда дагы бир балекетине учурабаса болду го... – деп, сөзүнүн аягында үнү калтырап, эриксизден Күмүшайдын көзүнөн жаш мөлтүлдөдү...

Темир жонундагы капты жерге коюп:

– Кантет, күнү мурун жаман жорону баштап... кой ыйлаба! Үйүңө бар, жумушунду кыла бергин. ...Басмачы жерге кирсин, даяр туруптурбу ...Мен азыр мынабу капты жыйнап, биригадаларды шайбашкалай* салып жөнөймүн, – деп, кайрат айткан болуп, Күмүшайды сооротуп жиберди.

Бирок, бул сөздү айтканы менен өзү да жолоочулардын себепсиз жоголгонунан коркуп турду. «Кылыч жок, мында келген жокпу?» деген Күмүшайдын сөзү кулагына суук тийип, жүрөгү болк деп оозуна тыгыла түшкөн.

Анын үстүнө Залымбайдын айтканы жаанын огундай учурап, тула бою ичиркенип, ачуу, коркуу аралашып жүрөгү азоодой туйлады. Буларга кошумча болуп Күмүшайдын азыркы сөзү, көз жашы жүрөгүн ого бетер опкоолжутту. Ачуу-коркуу, кайгы аралашып, боюн бийлеп терметкендей болду. Өшөнтсө да сыр билгизбей Күмүшайга кайрат айтып, жемелеп сооротумуш болду.

Опкоолжуган жүрөк алакачкы аттай ойдолоп, жай бербеди. Кечеги терилип, таразага тартылып, кап-кап болуп үймөктөлүп жаткан пактаны бир топ калкозчулар менен кампага катарлап жыйнатты. Булардын кампага жыйнаган себеби: 2-3 күн тергендерин бирге кошуп туруп, пакта ыстансасына чогуу бир жолу төгүп турушчу. Тартып кеткиче сыртта турса тепсенди болуп чачылып уурдалып, бүлүнө бергендиктен, ыстансага тартканга чейин Кылыч өзү башына туруп, күнүнкүсүн күнүн – кампага жыйнатып, бекитип койуучу. Кечээ Кылыч калаадан кайтпай калкандыктан жыйналбай калган.

Бригадалардын ишин ары-бери шай башкалап, келгенинче көз болуп турууну Ормушка тапшырып, Темир өзү кер чолокту минип райондук калаага кетти. Райондук калкоз башкармасына барды. Сурады. «Кечээ келип кеткен» деген жоопту алды.

Кылычтын «Киричин деген доктур калкозчулардын ден соолугун карап туруу үчүн биздин кыштакка дары-

дармеги менен келип, дайым турмак болду, ошону алып келемин» деп кеткен, доктур Киричинди издеп тапты.

Андан: «Кечээ келген. Менин жумуштарым болгондуктан, үч күндөн кийин араба алып келмек болуп кайра кеткен» деген жообун укту. Киричиндикинен чыгып ашып-шашып, тердеп райондук эл агартуу бөлүмүнө келди. Партбелин колтуктап чыгып бара жаткан кара тору жигитке:

– Кылычты, Жаркынайды көрдүңүзбү... Мында келдиби? – деди Темир.

– Жаркынай кечээ келип кеткен. Кылычты көргөнүм жок, – деген чорт жообун укту. Жигит токтобостон Темирдин эмине кылып жүргөнүн, эмине үчүн сураганын элебестен, батырак кутулайынчы деген кишиче шыр жолуна жүрүп кетти.

Калаадагы түшө турган, коно турган жерлеринин баарын түгөл кыдырды. Кылыч менен Жаркынай жок. Эч кимиси билишпейт. Амалы кетип, турагы түгөнүп, Темир кечке маал кайра жолго түштү.

Ойлогонун орундай албай, издегенин таба албай, жалгыз жол жүргөндө, адам баласын ой-санаа бешиги термете турган адат бар эмеспи? Темир дагы салы сууга кеткендей салбырап, жалгыз келе жатып ой бешигине бөлөндү. Санаа дайрасына сүздү. Оюнан-санаасынан төмөнкү окуялар биринин артынан бири тизилип, чубатууга түшкөн байге аттарындай чубурду:

Кылыч экөө бир жерде туулду. Жаштары да тең, экөө көпөлөк кууса бир кууп, көйнөк жыртса бир жыртты. Кулун-тайдай тебишип, бир жатып, бир өстү. Темирдин өз энеси өлүп, он үч жашында жетим калганда, Кылычтын энеси Толгонайдын колунда калды.

Толгонай байкуш кандай бакты? Кылычынан илгерикийин жылдырбай, экөөнү тепетең бакты.

Аш-той сыяктуу элдин көп чогулган жерине Кылыч экөөнү ээрчитип барганда, бирөө: «бул кимдин баласы?» деп сураса:

– Аа... айланайын, баягы шордуу Алымкан кербезимден калган керезим. Бу да жалгыз, Кылычым да жалгыз. Кылычыма жолдош болуп аман жүрсө болду. Садагасы кетейинди Кылычымдан кем көрбөймүн деп, – Кылычтан мурун маңдайынан сылап, бетинен өпчү. Кайда жүрсө экөөнү эгиз козудай кылып, бирге ээрчитип жүрүүчү. Кылыч балалык кылып чатакташайын десе:

– Кой, акмак, «жетим бала кирчил» деген, ага тийбей жүргүн. Кокустан тийгин, менден эмине көрөр экенсиң. Кайра – ыйласа сооротуп, ойноп жүргүн. Арам жалгыз, ал сенин жолдошуң болот, – деп, бир четин какыс-кукус кылып, бир четин акыл айтып, тыйып койуучу.

Өзү эс тарткандан, өз атасы Байкөчөк менен Кылычтын атасы Самтыр экөө бир жүрүп, бир иштешчү. Экөө тең Соодаалы байдын эшигинде жүрүшчү. Өздөрүндө алакандай жер жок, жаз чыккандан кыш түшкөнчө Соодаалы байдын жерин ортоктошуп, чайрикерликке иштешчү. Эңчилери бирге эмедей тапкан, ташыгандарын бирге жыйып, тең жешчү.

Кыш болсо Соодаалы байдын сарайында түмөндөгөн малынын бирине чөп салып, бирин сугарып, богун чыгарып, таңкы үрөң-барандан эл жатканча чымындай жандары тынычуу эмес. Кокустан бир жумуштары байдын көөнүнө жакпай калса, камандай күрсүйгөн Соодаалынын таягы Самтыр менен Байкөчөктүн жонуна далай ойногону күнү бүгүнгө чейин көзүнө элестейт.

Өз энеси Алымкан менен асыранды энеси Толгонай Соодаалынын оту менен кирип, күлү менен чыгышчу. Ошондо да, Соодаалынын көрөр көзү Күлбаарам байбиче экөөнүн кактабай канын ичүүчү. Олтурса башка, турса шыйракка чаап, күнүндө үч маал уруучу. Кылдан кыйкым таап, энелерин Күлбаарам байбиченин кутурган канчыктай арсылдап тилдеген заар тили али ушу күнгө чейин кулагынан кетпейт.

Байкөчөк менен Самтыр байкуш жайкы чайрыкерликтен тапкан шыбагасын: болуш, бий, ыстарчындын салыгына төлөп, кышы менен эрди катындуу төртөө Соодаалыга кара тамагына кызмат кылышып чыгышчу. Амал жок... Кайта байдын мөөрөйү үстөм, сөзү эм, «оозу кыйшык болсо да, байдын уулу сүйлөсүн» деген макалдын сакасы айкүрүнөн жазбай турган кезек. Аргасыздан ушул күн, ушул турмушта эрди катын төртөө отуз, кырк жылдык өмүрлөрүн Соодаалынын эшигинде өткөрүшчү. Төртөө баш кошуп, маектешип олтурушканда, «үшүнтүп Соодаалы менен Күлбаарамдын кордугунда эзилип жүрүп өмүрүбүз өтөр бекен? Же акыбызга жетип, тапканыбызга ээ болор күн туур бекен?... Атаганат, ошондой күндүн четин көрүп өлсөк арманыбыз болбос эле...» деген сыяктуу сөздөрдү сүйлөшүшчү.

Мына ушул турмуш, ушул күндө жүргөн кездеринде улуу өктөбүрдүн улуу теңдик таңы тууду. Бирок, бай, манап, эшен, молдо, кулактар тыныч карап жатпады. Жаңы тууган жаш өктөбүр ревалүтсасына* каршы аттанышты. Айрыкча Алай сыяктуу чет жерлерде булардын таасири эң күчтүү болду.

Пан түрүкчүлдүк*, улутчулдук, динчилдик байрактарын көтөрүп, көңтөрүшкө каршы эчен-эчен уюшулган басмачылар чыкты. Маадамбек, Аалыкожо, Мойдун кан, дагы ошолор сыяктуу басмачылардын башчылары – корбашылардын оймогу бүтүн Алайды аралады. Талоончулук, бүлүнчүлүк күн санап күчөдү. Басмачылардын жапайы түрдөгү жырткычтыктары барган сайын артылды. Алардын талаганы, бүлдүргөнү, жапайы түрдөгү эзгени кедей-дыйкан, жалчылар болду.

Бай, манаптардын басмачы болгондору болуп, калгандары басмачылар менен колдошуп, кедей-жакшыларды мурункудан бешбетер эзди. Басмачылар менен бай, манаптар кедейлерди кош жаак капкандай кысты. Басмачылар аралаган жердин эмгекчи дыйкан, кедейлеринин катуудан казанын, жумшактан күлүн калтырды.

Пурлатарыйат* табынын кызыл шумкарлары – кызыл аскерлер, басмачыларды кең Алайдын бир бурчунан кууса экинчи бурчунан, экинчи бурчуна кууса үчүнчү бурчуна ооп жүрө беришти. Кызыл аскерлер келип басмачыларды кууган жердин кедей-дыйкандары канкордун кара туманынан сергип, эс алып калып, кызыл аскерлер басмачылар менен күрөшүп, дагы башка жерге кеткенде, басмачылар кайра жөө тумандай басчу болду. Үшүнетиپ ала-тополоң барган сайын өөрчүп турган кезинде, бир күнү таңга маал, басмачылар майданында күрөшүп жүрүп, кошунан адашкан бир кызыл аскер келди.

– Мүмкүн болсо бүгүн кечке чейин мени жашыргыла, – деди кызыл аскер. Кеңеш өкүмөтүнүн үгүтчүлөрүнүн сөздөрү жана кызыл аскерлердин иш жүзүндөгү көрсөтүп олтурган жардамдары аркалуу кедей-дыйкандар тап душманын боолголоп таанып, ажырата башташкандыктын натыйжасында Байкөчөк менен Самтыр адашып келген кызыл аскерди бир ороого жаткызып, үстүн жаап, кишиге көрсөтпөй багып, кечинде чыгарып жиберешти. Бул ишти көр-каначы Соодаалы шимшилеп жүрүп артынан билип калган.

Андан бир нече күндөн кийин, Алыкожо корбашы бир канча желдеттери менен Соодаалы байдыкына келип калды. Соодаалы «качкан кызыл аскерди багып, узатып жүргөн эмелери, акыры оңуна келсе мени оңдурбайт го, ушундай оңу келгенде булардын тамырын кыркайын» деген ой менен Аалыкожого айтып салды.

Аалыкожо, байлоодогу кабанак дөбөттөй арсылдап жулунду. Оозунан ак ит кирип, кара ит чыкты. Желдеттерине Байкөчөк менен Самтырдын колу-бутун бекем байлатты. Көк ала койдой сойдурду.

– Төртүнчүгө (балшебекке) жардам кылган кол-аягын талкалагыла! Төртүнчүгө сөз ташыган, тилдерин кескиле! Кыйнап өлтүргүлө! – деген ырайымсыз кара жүрөк жапайычылык жардыгы Аалыкожонун оозунан буркулдады.

Байкөчөк менен Самтырдын колу, буту такаланып, тилдери кесилип кочкул канга чөмүлдү.

– Ээ, кудай үчүн, дин үчүн, байгамбар туусун көтөргөн бектерге каршы, динден безген төртүнчүгө жардам кыла турган эмелер, – чала болот, ошондой болгула» – деп, Күлбараам байбиче канчык иттей каңшылап, Соодаалы экөө Аалыкожонун жанында табалап, күлүп турушту. Үшүнөтип Байкөчөк менен Самтырды түрүлөй кыйнап, кыйнап, акырында койдой мууздаттып өлтүрттү. Толгонайдын эки баласы менен ботодой боздогон үндөрүнүн бир учу көктө, бир учу жерде болду. Оюнун ушул жерине келгенде – Ай ээ... дегенсип, күнгүрөнгөндөй болуп улутунду Темир. Бирок, өзү да сезген жок.

– Өлүгүндү көрөйүн кара жүрөк камандын кантип жүзүн көрүп тирүү жүрөйүн, – деп Толгонай эки баласын жетелеп, бетинен тентип кетти.

Тестийер болуп бой тартып калган балдары, ар кимдин жумушун кылышып, малай жүрүп, Толгонай өзү да кир жууп, жамаачы жамап, эптеп күндөрүн өткөрүштү. Толгонай эки баласын белине таңып, медеп кылды. Кайгы деңизи каптаганда, балдарын эркелетип, сүйүп, көңүлүнүн кайгы-черин басаңдатчу болду. Бирок, ошондо да эмгектин, жокчулуктун, кордуктун, күйүттүн аркасында көкүрөгүн кайгы-чер каптап, катуу оору болду.

Толгонай эң акыркы мүнөтүндө: – Кагылайын, кулундарым!... Атаңардын өлүмүн унутпагыла!.. Со... со...да... канкор!.. Кош, тирүү болгула!... – деп, экөөнүн беттеринен өөп, шылк эткени көзүнө көрүнүп, үзүп-үзүп онтолоп, араң сүйлөгөн сөздөрү кулагына угулгандай болду. Темир эриксизден энтикти. Ээринин кашына тамчы тамды. Көзүнөн жаш кетип, өпкөсү көөп калганын ошондо билди.

Көзүнүн жашын сүртүп, эки жагын карап, – Толгонай апамдын тапшырган осуятын орундадыкбы?... деп, өзүнө өзү суроо берди.

Кечээ, бойго жетип жигит болуп калган кездеринде, 1927-жылы жер төңкөрүшү жүрдү. Анда Кылыч экөө катар туруп, Соодаалынын каткан дүнүйөлөрүн таап, бардык сырын кемесыйанын алаканына салып беришти. Соодаалыны тукум-журааты менен көңтөрүшкө айдатышты. 500 танап жерин кедейлерге үлөштүрттү. Дүнүйө-мүлкүн, малын дагы үлөшүштү. Кылыч экөө да тийиштүү энчилерин алышты. Муну менен күрөш бүттүбү? Жок. Эми алардын куйрук-бучкактарын курутуп, саркыттарын таза соолтуп, дүнүйө жүзүнө тапсыз коом орноткондо гана тап күрөшү аяктап бүтмөк. Ошо жолдо арыбай-талбай иштегенде гана апасынын өлүм алдындагы керээз сөзүн орундаткан болушмак.

Ушул жолдо кол кармашып, тап күрөшүндө талыкпай, тап душмандар менен күрөшүп келе жатышканында, бүгүн Кылыч дарексиз жоголуп олтурат. Өлүп бара жаткан тап акыркы күчү менен басмачылык – жырткычтыктарын күчөтүп, ичти-тышты болуп, акыркы жан далбаса чабуулун коюшуп отурган кезинде, Кылычты жоготуп олтурат. Кылычтын бул жоголушу коркунучтуу. Эгер кокустан басмачылардын колуна түшүп кетсе, эмине болмок? Колун, бутун, кулак-мурдун кескилеп, баягы аталарындай кылып өлтүрмөк. Тап күрөшүндө Темирдин канаты кайрылып, туягы туралып, бирдалай оордуктарга учурап, карайламак.

– Ээ, койчу, оңбогон жарабаган ойду. Анын бети ары болсун... деп катуу айтып жиберип, силкинип алды. Өзү да эмине айтып, эмине койгонун сезбей калды.

– Салаам алейким. Ээ, Темирсиңби? Эмине кылып, өзүңдөн өзүң жалгыз кобурап келе жатасың? – деген үн менен уйкусунан чочуп ойгонгон адамдай, селт этип башын көтөрдү. Караса, тору атчан, өзүнө тааныш чакыр көз, кер мурут бир жигит карама-каршы турат. Бул жигит өздөрүнө коңшулаш, экинчи айылдагы «Өктөбүр» калкозунун актиби* Абди эле.

– Кылыч жок... ошону издеп калаадан келе жатамын. Көрдүңбү? – деп энтикти.

– Жок, качантан бери?... Эмине кылып?

– Кечээтен бери? Кечээ араба чегип Жаркынай экөө калаага барып келүүгө кетишти эле. Ошол бойдон жок...

Абдинин өңү бузулуп, кабагы салынып ылдый карады «Ошобу, же башкабы? Айтсамбы, айтпасамбы?» деп арсар тарткандай болду. «Ата, ал болсо кыйын болгон экен бечарага» деп, аягандай болду. Тигинин ирең бузулуп, кабагы салына түшкөнүнөн коркуп, оозунан кандай кабар чыгар экен, деген ой менен Темир телмирип күтө калды.

– Биздин жигиттер жана ушул жерден бир дөңгөлөгү сынып жаткан араба таап келишти... деди Абди.

– Йа,... кишиси жок бекен?...

– Кишиси жок экен....

Темирдин көзү караңгыланып, жер астын-үстүнө келгендей болду. Бүткөн бою ымыр-чымыр болуп, дүркүрөп, көз жашы бурчактап атып-атып кетти.

Араба Кылычтын арабасы болуп чыкты. Темир күүгүм менен кыштакка келди. Кылычтын кайда жоголгонунун түйүнү көпчүлүккө чечилбегендей болду. Көзүнүн жашы көл, мурдунун суусу булак болуп, ботолуу төөдөй боздоп, чебеленип, көпчүлүктүн ичинде Эрикти көтөрүп Күмүшай жүрдү...

II

Үч жүз үйдөн куралган кыштак. Кадимки канкор падыша заманында бул кыштакты бийлеген, жогорку айтып өткөн Соодаалы бай болгон. Соодаалы көпчүлүк кедей-дыйкандарды бир чыбык менен айдаган. Соодаалынын ак дегени алкыш, кара дегени каргыш болгон. Эмгекчи кедей-дыйкандардын канын сүлүктөй соргон.

Өктөбүр ревалүтсасынан* кийинки басмачылардын ала тополоңунан көпчүлүк эмгекчилер дагы Байкөчөк

менен Самтыр тарткан азаптын кээрин тартышкан. Мал-мүлккө ээ болуу мындай турсун, кара көздөн кан төгүп, далай күйөөрлөрүнөн айрылышып агылуу кара тумандар тумчуктурган. Бүткүл байдан Ленин партиясынын жол башчылыгы, кызыл шумкарлардын каармандыгы аркалуу жана көпчүлүк кедей-дыйкандардын тап күрөшүнө белсене катышуулары аркасында гана кутулушкан.

Азыр калкоздошуп баш кошуп, күч бириктирип иштешип жаткан кездери. Чарбалары күн санап байге атындай эпкиндеп, илгери карай өсүп келе жаткан кездери.

1931-жылдын күз айы, пактанын биринчи териминин кыйгаз маалы. Кыштактын тегерегинин баары кол менен өстүргөн түрдүү жыгачтар. Кээ жери узата, узата арык болуп тигилген. Кээ жерлери төрт бурчтап урган дубал сыяктуу айлана тигилген жыгачтар бир өңкөй эмес, алардын ичинде: кайың, терек, тал, каражыгач болсо, жемиштерден: жийде, жаңгак, алма, өрүк, алча дагы дүрдүнүйө жемиштин баары бар.

Бул жыгачтардын ортосундагы ачыктыктарда камчы таштам чоло жок гүлкайырдай кулпунган ак алтын. Карасаң көктөмдөгү байчечекейдей жайнайт. Асман дагы айдыңы менен ааламга мактагансыган күндүн нуруна кошулушуп, эмгек талаасына көрк бергендей болот.

Ак алтындын арасында эки этегин кайра кыстарынып, балбандардай шымаланышкан быкылдаган эмгекчилер. Алардын аял, эркек, кары, жашы аралаш. Бардыгынын тең жогу табылгандай, күткөнү келгендей, маңдайларынан кубаныч шамы жанат. Оюн-күлкү, шаттык деген ушулардын ичинде. Дүнүйөдөгү бактылуу адамдар гана өздөрү сыяктанышат. Жумуштарынын түрү эпкиндүүлүк, сатсыйалдык жарыш аркалуу кирген суудай күпүлдөйт. Биргадыр биргадыр менен, кээ бирөөлөрү жекеге чыккан баатырлардай топтоп суурулуп чыгып, жеке-жеке жарышмакта.

Булардын ичинде жатып ичер жалкоолор да жок эмес. Алар жумуштан качып, түрдүү оору менен ооруп да көрүшөт. Андан амалы кеткенде көпчүлүктүн арасына келишип, ылаңдаган койдой илээлеп жумуш кылган болушат. Жумуштун тартиби, баалап иштөө тартибинде, эр азаматтардын терген үч пуд пактасы бир күндүк жумушка эсеп болот. Күжүрмөн, начар жана аялдардын алдарына ылайык күндүк жумушка эсеп боло турган нормолору бар. Бул нормолорду калкоздун башкармасы көпчүлүктүн талкуусуна салып белгилеп койгон.

Ким канча терсе өз ыктыйары. Өз тергендерине жараша ар ким шыбагасына ээ болот. Кээ бир күжүрмөндөр күнүндө 5-6 пуд терип, бир күнүнө эки күндүк шыбага алып жүрүшөт. Жалкоолор болсо 2-3 күндө да нормосун толтура алышпай, ийне жеген иттей кынжыңдап катып жүрүшөт. Амалы кеткенде башкалардын тергенинен уурдап алышып, колго түшүп, көптүн алдында маскара болуп, кызарып жүргөндөрү да көп. Көпчүлүк алардан боору катып күлүшөт. Бир дары беттерине түкүрүп:

– Маскара... дени-кардың соо туруп ушуну кылгандан көрө өлсөңчү! – дешип жемелешет. Кайра дүрүлдөп жумуштарына киришет. Күздүн коңур жели ак алтынды теңселтип, терметкендей болот. Бир эсе терип жүргөн эмгекчилердин маңдайларынан сылап эркелеткендей болот. Күжүрмөндөрдүн колдору ак алтындын арасында машинененин тетигиндей ыпылдайт.

Быкылдап кайнаган эмгектин ичинде, маңдай терлерин берметтей чубуртуп сыдырып таштап, иштешип жүрүшөт.

Мына ушул көрүнүштөрдү тамашалап, бир ат чеккен арабада калаага баруучу кара жол менен эки жолоочу кетип бара жатат. Булардын бири аял, бири эр. Эркеги шыңга бойлуу, кабагы бийик, көзүнөн оту жайнаган, кырдач мурун сур өңдүү жигит. Жашы жыйырма

бештердин чамасында. Аялы кызыл томолок, калаа порумунда кийинген он жети-он сегиз курагындагы ачык мүнөздүү окуган кыз. Бул жолоочулар жогору жактагы биз жоготуп жиберген Кылыч менен Жаркынай эле.

– Кылыч ага! Мына бу жайнаган пакта дагы, кайнаган эмгектин көркөмдүк сулуулугун караңызчы!... адам көзүн айырып алгысы келбейт, -деп катар олтуруп ат айдап бара жаткан Кылычка карады.

Кылыч бурулуп Жаркынайга тике карап: – Сизден да көркөм, сизден да сулуу болуп кетиптирби? – деп күлүмсүрөдү.

– Коюңузчу. Андай карабаңыз... жолдошчо караңыз, – деп Жаркынай уялгансып төмөн карады.

– Менин кимге да болсо көз карашым ошондой, «бура сүйлөгөн күлөргө жакшы» дегендей, жол жүрүп эригип келе жаткандыктан айта салдым. Көөнүңүзгө башкача алып, капа болбогун, карындашым, – деп Жаркынайды далыга кагып эркелетти Кылыч. Жаркынай ыраазы болгонсуп, тиши акседептей жаркырап, өйдө карады.

– Сиз келгенден бери жумуштан чоло тийип, жөн-жайыңызды дагы дурустап сурай албадым. Эрмек эмеспи, узун жолду кыскартып сүйлөп бербейсизби?... Маселен, кайда туулуп өстүңүз? – деди Кылыч көк атты колундагы шапалак менен сооруга бир чаап коюп.

Жаркынай мындан бир жума мурун бала тарбыялоо кызматы менен райондон келген. Бала тарбыялоо ишин жаңыдан уюштуруп, кирише баштаган. Калкозчулардын аялдары жумушка чыкканда, жаш балдарын балдар тарбыялоого арналган үйгө жыйнап келип тарбыялап турат. Азыр ошол ишинин жетишпеген керек-жарагы үчүн Кылыч менен районго барып кайтууга бирге чыккан. Жаркынай оңдонуп олтуруп, муңайымдык менен сөз баштады:

Биз бир уядан эки бир тууганбыз, бирөө менден беш жаш улуу. Ал Ташкенде университетте окуйт. Мен дагы

Ташкендеги рабфакта окуучумун. Жайкы дем алышымда тажырыйба кызматына сиздердин районунуздарга келдим. Район сиздердин айылга жиберди. Өзүбүз Сталин районунда туулуп, өскөнбүз, – деп сөзүн кыскача бүтүрдү.

– Сталин району Түндүк Кыргызда болобу?

– Ооба.

– Сталин районунда туулуп, эми «Сталин» калкозуна кызматка келген экенсиз го?... Ата-тегиңиз кандай кишилер болгон, ата, энеңиз барбы? Эмине кесип менен күн көргөн кишилер? – деди Кылыч.

Кабагын чытып, бир улутунуп койду да: – Ата-энебиз жок... алар өмүрүн жалчылык менен өткөрүшкөн экен. Ошондуктан ата-тегибизди «батырак» деп атайбыз. Бирок, ушу кезде ата-теги батырак болбосо да, кээ бирөөлөр жан талашып «ата тегим батырак*» деп, артынан айыбы ачылып жүрбөйбү. Ошондуктан ата-энемдин турмушунан билгенимди айтып берейин. Сиз да «узун жолду кыскарт» деп сурап калдыңыз, – деп Кылычка карап күлүмсүрөдү.

– Кана айтыңыз, – деп Кылыч кынала отурду.

– Мен кичине кезимде бир Алымкул деген түмөнү түрүлгөн байдын жанында элек. Жаман жыртык-жыртык кара алачыгыбыз бар эле, биздин Сталин району мал чарбасын өстүрүүгө оңтойлуу жер болот. Атам жайы, кышы бирдей жанагы байдын жылкысын багуучу. Апам эртеңден кара кечке үй жумушун кылуучу. Агам тестиер болуп калган кези. Жаз болсо козусун кайтарып, башка мезгилдерде апама жардамдашып, ал дагы үй кызматын кылышчу.

Атам 18-жылы, менин 4-5 жашымда өлдү. Атамдын аты Тердикбай эле. Жаш болгондугумдан бүдөмүктөп билип калыптырмын. Атамдын өлгөнү жана мурунку турмуштары жөнүндө апам байкуш айтуучу эле: «Мен жаңы келин болуп келгенимде, ушул Алымкулдун эшигине келдим. Ошондо эле байкуш Тердикбай жылкы кайтаруучу. Менин атам дагы өпкөсү көрүнгөн кедей

болучу. Бир убакта атам катуу оору болуп, бир ай суу ичет. Акырында айыгып ашка киргенде, Алымкул байдан бир козу көтөрүп алыптыр. Ошол козуну таап берүүгө атамдын күчү келбей, Алымкул туудуруп олтуруп, аягында мени жалчысы Тердикбайга алып берди. Менин калыңым ошон этип бир жетим козу болгон эмеспи. Аа, айланайындар, а кезде кедейдин кызында кайсы кун, кайсы баа болгон дейсиң?" дээр эле апам деп сөзүн улады.

«Ошон этип, үзөңгүдөн, бутум түшкөндөн Алымкулдун оту менен кирип, күлү менен чыктым. Көрбөгөнүм көр болду. Тердикбай болсо жайы, кышы жылкысын кайтарат. Өлүксүздүн жылкысы 4-5 жүз келүүчү. Али да көп го. Өмүрүбүз өткөнчө төбөбүз менен жер казып, эрди-катын экөөбүз жумушун кылдык. Ошончолук жайнаган малынан «силердин да акыңар бар эле» деп, бир чычкак улагын да бербеди. Көзүң топуракка тойгон өлүксүз. Бир жылы жайында Тердикбай байкуш, «бай, биздин да таман акымандай терибиң бар эмеспи, бизге жок дегенде бир жандык энчилеп берсеңиз экен» десе, кутурган дөбөттөй көзү кызарып, ачуусу келип, «сага катын алып бердим, пашага, болуш, бийлерге төлөй турган алык-салыгыңды төлөп олтурамын. Эми мындан артык сага эмине керек?» – деп, башын айра чаап, ит көрбөгөн кордукту көрсөтпөдүбү. «лам-мим» – деп, каш кайтарар дарман кайда, ал кездеги эл бийлегендердин баары байдын атын минип, майын жеп, ошонун сөзүн сүйлөчү... Аа, кайсынысын айтайын, далай кордукту көрүп, далай таякты жедик го. Өңгөдөн дагы жети баланын энеси болдум, Алымкулдун байбичеси Канतिकенин таягынан, көргөн кордуктан, оор жумушунун зардабынан өлүп олтуруп, ушул экөө гана калбадыбы», – деп, апам көз жашын төгүп жиберер эле деди.

«Барынан дагы ушул күйүтүн кантейин. Баягы ачарчылык (18-) жылы жазга салым кара каткалаң кезде Тердикбай байкуш Кызартта жылкы багып жатуучу. Бир күнү катуу бороон болду. Бороондо жылкылары буйу-

гуптур. Танды-таң аткыча аттан түшпөй жылкынын артынан жүрүптүр. Тамакка жарыбай жүргөн байкушка суук өпкөсүнө өтүп кетиптир. Колу, буту шишип, үйгө онтолоп араң келди. Бир жумадай кан түкүрүп жатып өлүп калбадыбы» деп, апамдын үшкүрүгү таш жаруучу эле деп, Жаркынай да үшкүрдү.

– Апам айткандай, бул өлүксүз кара жүрөк байлардын кай кылыгын айталык, атам өлгөндөн кийин, Алымкул «өзүбүзгө да тамак тартыш болуп жатат, жоголгула» деп бизди кууп жиберди. Апам жанагы жалгыз агам Төлөндү жетелеп, мени көтөрүп, ушу кездеги райондук калаабыз «Караккоо» деген калаага келди. Ошондон тартып апам ар кимдин чайын кайнатып, кирин жууп бизди бакты. Агам да апамын жумушуна жардамдаша баштады. Кийинчерек агам ошол жердеги мектептен окуп, сабатсыздыгын жоюп калды. 1927-жылы азыркы мен окуган рабфакка окууга кетти. Апам экөөбүз эптеп оокат кылып турганыбызда, 29-жылы жазында апам ооруп өлдү, – деп көзүнүн жашын тегеретип алды дагы, бир улутунуп коюп, кайра сөзгө кирди.

– Апам өлгөндөн кийин, агам келди дагы, ошол жерге бир аз кызмат кылып туруп, мени алып кайра Ташкенге кетти. Мен дагы айыл мектебинен сабатсыздыгымды жоюп калган элем. Алып барып өзү окуган рабфагына кийирди. Ошондон бери окуп жүрөмүн. Келерки жазда бүтүрөмүн. Агам мурдаагы жылы бүтүрүп, САКУга* кирген. Азыр анда окуйт, – деп сөзүн аяктады Жаркынай.

– Анан жанагы бай эмине болду?

– Ал бай жерге кирсин, агам мени алып кеткени барганда тукум-журааты менен келбес сапарга айдалып, мал-мүлкү калкозго алынган.

– Ай зулумдун кылган кылыгы айе, анын айдалышына агаң катыша алдыбы?

– Катышпай анан, активтүү катышып, ошол айылдагы камсамол, кедейлерди байга каршы мыктап уюштуруп, өз колу менен устукандады, – деп кубангансыды Жаркынай.

– Ата, ошону ырас кылган экен азамат. Ал кара жүрөк канкорлорду таптакыр жоймоюнча, биздин тап күрөшүбүз бүтпөйт эмеспи, – деп өйдө карап, айдап бараткан атын токтотту Кылыч. Райондук мекеменин алдында турганын көрүштү. Атына чөп салып коюшуп, экөө тең өз жумуштары менен кетишти. Иш маалы тараган кезде баш кошушуп, тамактанышып, кетели деп турушканда Залымбай жолукту.

– Ээ, сен эмине кылып келип калдың? Келе турган болсоң эки ат убара кылбай биз менен эмине келбедин? – деди Кылыч.

Чакчыгайдын ышкырыгы, алыстан иттердин үргөн үндөрү, көк чолоктун бышкырыгы гана жоолочуларды магдыраган ой уйкусунан ойготкондой элеңдетип коёт. Алдыңкы кыштакка беш-алты чакырымдай калганда, бир чоң тумшукту имерилип кысыңкы, бийик, тарыраак, караңгы коктуга киришти. Андан өтсө дагы бир кичирээк кокту бар. Андан ары – экинчи айылдын кыштагы. Коктунун таманына жеткенде:

– Токтогула!...

– Жаныңардан үмүтүңөр болсо колуңарды көтөргүлө! – деген бир канча дабыштар менен талыкшыткан санаа уйкусунан селт этип чочуп ойгонушуп, жолоочулар эки жагын карашты. Тунжураган түн, магдыраган табыят тынычтыгы да өрт кеткендей шатырап, бузулгандай болду. Караса он чакты киши. Кээ биринде мылтык, кээ биринде жалаң кылыч, бардыгыда кезеп тегеректеп турушат.

– Басмачылар! – деген Жаркынайдын ачуу бакырыгы тоону жаңыртты. Кылычтын: – Каракчылар... кан соргучтар, жырткычтар, – деген үндөрүнө бүтүн тоо-таш кошулушуп, коштогондой болушту. Колго түшкөндөргө ээрчий сүйлөшкөнсүп, болушкандай сыяктанышты. Жолоочулардын көздөрүнөн от чагылып, көңүлдөрү айныгансыды. Түрс-түрс, түп-түп эткен дабыштар кулактарын тундуруду. Мылтыктын түбү,

өтүктүн такасы, чокморгун башы тийбеген жер денелеринде аз калды.

– Кокуй... бутум!... деген Жаркынайдын аянычтуу чыңырыгы чыкты. Көк-ала койдой союлуп, ооздору таңылып, кол-буттары байланып, кошоктолуп бир атка арта салынды жолоочулар...

III

Түн тунжурап, табыят магдырап, тынычтык кайра доорон сүрө баштады. Бирок, көк аттын туяктарынын дүбүртүн, бышкырыгын, төрт дөңгөлөктүн кылдыраганын, Кылычтын анда-санда көк атты чу-чулаган дабышынын ордун башка дабыштар бийледи. Арабанын калдыраганы менен көк аттын дүбүртү, бышкырыгынын ордуна, көп аттын дүбүртү, бышкырыгы угула баштады. Кылычтын көк атты "чү-чүлөгөнүнүн» ордуна, бир топ кишилердин бирдемеге шаттангансыган алда эминеге кекенип, ызырынганын, алда кимдерди боктоп тилдегенсиген, урданып сүйлөгөн үндөрү чыга баштады.

– Буларды шалактатып кайда алып бармакчыбыз?

– Жүк кылбастан ушу жерден гана жайлап кетпейбизби?

– Жок, андай эмес, буларды бегимдин алдына алып барып колуна бериш керек, – деди бирөө.

– Бек сүр кылмак беле? – деп дагы бирөө күңк этти.

– Бек сүр кылбаса да, биздин иштегендерибизди көзү менен көрүп, буларды өз колу менен жайлап, төртүнчүлөрдөн өчү кансын, андагылардын да көз көрүп туруп кумары таркасын, жүр, үчүнчү айылды көздөй тарткыла аттын башын, – деген бир чыкылдаган үн чыкты. Кылычтын кулагына тааныш үн сыяктанды. Бирок, анык тааный албады.

Караңгыда аттардын шатыраган дүбүртү, басмачылардан урданып сүйлөгөн сөздөрү гана угула

баштады. Жапайычылык, жырткычтык сөздөрүн сүйлөшө түн ортосу кезинде үчүнчү айылдын сырт жагындагы тоо түбүндө бир коого барып токтошту. Ичинен экөө аттарынан түшүп, жөө кыштакка карай кетти. Калгандары кыштак жакты кароолдоп, кеткендерин күтүп, акырын кобурашып карап турушту. Бир аздан кийин кеткен эки киши, үч киши болуп кайра келишти.

– Чортон.... аман-эсен жүрөсүңбү? – дешип, тургандар жабалакташты.

– Аманчылык, бегим аман жатабы? Өзүңөр кандай, күүлүсүңөрбү? – деди жаңы келген Чортон.

– Бек аман жатат. Сага көптөн-көп салам айтты. Өзүбүз да жакшы турабыз, – деди басмачылардан бирөө.

– Саламат болсун, ботом тиги атка артып алган эминенер? Кишиби?..

Алдыңкы жалгыз жооп берген чыкылдак басмачы:

– Ал баягы биринчи айылдын төртүнчүсү (балшевеги) актиби, калкоз башкармасынын орун басары Кылыч. Кызыталакты айлантып олтуруп, азыр колго түшүрүп, бегимдин алдына алып бара жатабыз. Бегим өз колу менен жазасын берсин деп... – деди.

– Ой баракелде, азаматтар. Ырас болгон экен, – деп Чортондун кубанган дабышы чыкты. Бул кийинки сөзүндө чыкылдаган дабыштын өткөн жылы качып жоголуп кеткен Соодаалы байдын жакын тууганы Жанаалы экенин анык тааныды Кылыч.

– Кана, сүйлөчү, Чоке, ишиң кандай, шаарга барып келдиңби? Таксыр дамбылда аман турабы? Эмине аракет кылып жаткан экен? Эмине кабарлар бар? – деп Жанаалы суроону жамгырдай жаадырды.

– Шаардан мурда күнү келдим. Дамбылда аман-эсен жатат. Ал жарыктык аракетти мыктап кылыптыр. Талаадан шаарга качып барган кулак, байлардан уюштуруп, бир уюм кылып таштаптыр. Аларга түн ичинде бир нечесин кароолдотуп коюп, жан кишиге сездирбей,

мечиттин алдынан каздырып отуруп, бир чоң жай жасатып коюптур.

Ай, кайран киши ай э, аны мындай кылып каздырыптыр: түн ортосунан кийин акырын гана кетмен-чотторун алып барышып, мечиттин ичине кирип алышып, бир бурчунан казышат экен. Чыккан топурагын капка салышып, дамбылданын короосу мечиттин жанында эмеспи, ошо дамбылданын короосундагы чукурга ташып төгө беришет экен.

Эшиктин алдынан бир нечеси карап турушат экен. Эгер бирөө-мүрөө көрүнсө, намаз окумуш болуп отуруп калышат экен. Орозонун ичинде ошонтуп олтуруп казып болушуптур.

Мечиттин алдына бышырган кыш төшөлгөн эмеспи. Анын бир нечесин акырын коңторуп алышыптыр. Анан кийин казып олтуруп төмөн түшүптүр. Киши бою төмөн баргандан кийин, мечиттин ортосун көздөй үйүп, үй кылып кетишиптир. Киши колуна чырак алып, басып жүрө турган чоң үй кылып таштаптыр. Оозуна тактайдан капкак кылып куюптур. Төмөн түшө турган шаты кылып коюптур. Оозун капкактап, үстүнө кыштарды эби менен билгизбей кайра коюп, анын үстүнөн бойро, анын үстүнө кийиз салып гана жайбаракат тесбени тартып чайпалып олтуруп алыптыр дамбылда. Көргөн кишинин капарына эчтеме келе турган эмес!...

Мени түн ортосунан кийин колуна шам алып ээрчитип кийирип көрсөттү. Ал жер үйдү бул пылан менен казыптыр: жакында шаардагы чон чиркөөнүн побу Ыраманоп менен кеңешиптир. Ал киши орустун кулактары аркалуу ок, дары, мылтык жыйнап берип турмак болуптур. Ошолордун колго тийгендерин тиги жер үйгө жыйнап катып туруп гана, четинен быйакка узата бермекчи экен.

– Ой, касиетинден айланайын жарыктык ай! – деген үндөр жабалактады.

– Анан ал Ыраман поп айтыптыр: «балшебектер, жана орус, кыргыздын кедейлери, орус, кыргыз дебестен, силердин бай, манап, молдолоруңарга биздин кулак, попторго бирдей каршы чабуулун жасап жатпайбы. Биз да «дин» бөлбөстөн аларга каршы туруп күрөшүүбүз керек... Жакында орус кулактарынан жарактандырып, силердин улут үчүн, «дин» үчүн балшебектерге каршы күрөшүп жаткан азаматтарыңарга кошулууга бир нечесин жиберемин дептир. Дамбылда дагы качып барып калаада жүргөн бай манаптардан ошолор менен бирге бир канчасын жиберемин, – деди.

– Ай, баракелде. Күчүбүз абдан көбөйөт экен го, жарыктык дамбылданын даанышмандыгы ай ээ, – деди Жанаалы.

– Жанагы жер үйүнүн ичине жыйырмадай мылтык, тапанча, бир канча ок-дары жыйнап таштаптыр. Өзүм да беш алтоону ала келейин дедим. Бирок, мүмкүндүк болбоду. Бир гана тапанча алып келдим. Эки үч күндө орус кулактарынан Ыраман поп аркалуу дагы жабдыктар келет деди. «Айтор, кандай болсо да, эмки бейшембинин кечи, жуманын түнүндө жабдыктар менен бара турган кишилерди жөнөтөмүн, мыкты болушсун, бекке менден салам айт» деди дамбылда.

– Ой, касиети артык даанышманым, саламат болсун! саламат болсун! Бүгүн ишемби, демек эми беш күндөн кийин келет экен го, – деди Жанаалы.

– Ата, өңгөдөн дагы, жабдыктары келсе экен, – деген бир-эки үн чыкты.

– Ок, дарысын айтсаңчы барыдан, – деп бирөө унчукту.

– Өзүң эмине кылып жатасың, кана азыр эмине кылабыз, ошону айтчы, – деди Жанаалы.

– Бул жерде болсо силерди күтүп олтуруп, көзүм талыды. Каап, кечеки түнү келсеңер абдан кызык болот эле. «Кызыл жүк менен төгөбүз» дешип, терилген пактанын баарын тоодой кылып жыйнашты эле. Анын

үстүнө кызыл аскер дагы жок эле. Ал пакталарды өрттөйт элек. Бүгүн ал пакталарды төгүп келишпедиби жана жыйырмадай кызыл аскер да келип калды. «Басмачылар кайда?... Алар менен күрөшкөнү, аларды жоготкону келдик!» деп жатышат дейт!

– Ооба, кыйратар!... жоготоор!... Тиги күчтөрүбүз кошулгандан кийин акеси менен көрүштүрөбүз аларды, – деди Жанаалы.

– Мен болсом баягы ордумда гана куру кыйкырыкты салып, кургак актип болуп жүрөмүн. Биригадаларын астыртан сүт ириткен кырмычыктай ириттим...

– Оой, кайран Чортон, жарайт, – деди тургандардан бирөө.

– Кайран эр жарайсың, эми азыр эмине кылабыз? – деди Жанаалы.

– Азыр мен барып башкарманын жанындагы чөптөрдөн бир майа чөпкө өрт коемун, кызыл аскерлер жана милийсалар селпоонун короосунда. Алар тигинде өрт өчүргөнү кетишет. Эл жыйналат. Алардын баары өрткө колу байлолу болгонунда, силер быяктан барып, селпоону талап алып жолуңарга түшпөйсүңөрбү. Көп болсо бир милийса калар. Аны ок чыгарбай бууп гана өлтүрбөйсүңөрбү? Не кыласыңар, селпоого бүгүн пулду жаңы алып келген. Олжого бир карк болосуңар. Иий, бир жашчик арак да бар, ой оңбогондор, олжоңорду бөлгөндө мага да калтырып, эмки келгениңерде ала келип бергиле.

– Ой, балии, азамат, жарайт, ошондой кылалык, – деди Жанаалы. Басмачылар, аттуу, жөөлүү болушуп коону бойлоп Чортондун артынан ээрчишти. Коо имерилип отуруп, кыштактын тушуна отуз саржандай жакын келгенде токтоп:

– Силер эми ушул жерге токтогула. Селпоонун короосу тебереги короо, анын ары жагында, кыштактын орто жеринде калкоздун башкармасы бар. Ошол жерден качан

өрт доолдоп асманга чыгып, эл чуру чуу-күрүгүү болгондо, силер өз ишиңерге киргиле. Кошкула эмесе, мен кеттим.... бекке салам айткыла! – деп Чортон ар кимиси менен учурашып алып кетти.

Бир саатка жакын убакыт өттү. Кыштактын орто жеринен өрт асманга чыкты. Кыштак азан-казан болуп, астын-үстүнө келгендей ала-тополоңго айланды. Уйкуда жаткан кыштак калкы аттуу, жөөлүү болуп, жыңайлак, жылаңбаш чурулдашып өрттү көздөй агылышты. Селпоонун короосуна атчан жакын барышты, Чортон айткандай, бир милийса дарбазанын алдында жалгыз, өрт жакты карап, мылтыгына сүйөнүп турат. Басмачылардын экөө аттан түшө калып, артынан барып аңдоостон камындырбай кучактай калышты. Калгандары жабылып колу-бутун байлап, оозун таңышты. Селпоонун башчысынын үйүнө кирип, катын-балдарына дабышын чыгартпай, тырп эттирбей мылтык кезеп турушту.

Кайра дарбазадан чыга баштаганда басмачылардан экөө байлануу жаткан милийсага кайрылышып, бирөө союл менен шилтегендей болду. Бирөөндө мылтык бар эле, Кылыч менен Жаркынай артылган ат милийсанын жанынан өтө бергенде мылтык күрс этти. Арттан, милийсага айланчыктаган эки басмачы жете келип, башчы сөрөйү Жанаалыга:

– Атаңдын көрү, милийсаны жайладык, – дешти.

– Мылтыктын дабышы чыкты. Эми артыбыздан кызыл аскерлер келет. Бул артынчактарыбыз менен кутула албайбыз, ошондуктан аларды адаштыруу үчүн, силер ушу бойдон кыштактын аяк жаккы тушуна чаап барып мылтык аткыла дагы, өзүңөр тиги жак менен имерилип качып жүрө бергиле. Аттарыңар тың эмеспи, бол жөнөгүлө! деди, Жанаалы.

Ал экөө тетири чапкан бойдон кетишти. Басмачылар коону бойлоп жогору көздөй салышты. Бир аздан кийин төмөн жактан мылтыктын үнү чыкты. Шамалдуу

өшөрдөй шатырап, эпкиндеген кызыл аскердин дүбүртү, мылтык аткан жакты кыздөй коону туура кечип өткөндөй сыяктанды. Тарс-турс этип, бир аз мылтыктын үнү чыкты да, басылды. Табыйгат дудук кишидей мелтирөп, кайра тынычтык калыбына түштү.

Бирок, күн батыштан дуулдаган суук жел көтөрүлө баштады. Асманда булуттар күн батыштан күн чыгышка карай аккан селдей көчө баштады. Бирлери аттанган калың колдой (аскердей) калдайып жыйылып бара жатат. Бирлери карышкыр тийген койдой бөлөк-бөлөк бөлүнүп, кайра бир кезде кошулушуп бара жатат.

Табыйгаттын тынычтыгын, желдин күүлдөгөнү менен алыста калып бара жаткан кыштактардын, колго түшүп бара жаткандарга коштошкондой, бир эсе аларды аяп боору ачыгандай болуп, үргөн, улуган иттердин үнү гана буза баштады. Буларга каршы болгондой сыяктанып, басмачылардын аттарынын жерди кесе баскан дүбүртү, басмачылардын шаттанып сүйлөшкөн сөздөрү, күлкүлөрү да табыйат тынычтыгын бузууга жардамдашты. Аларга кошулуп, Кылычтын өпкө тушунда теңдешип, салмактанышып артылып бара жаткан Жаркынайдын анда-санда кыңкылдап онтологону угулат.

Басмачылар, артуудан-артууну басып, колоттон-колотту кечип, асман мелжип көкүрөгүн көтөрүп, текеберленген Алайдын ала тоосунун башын көздөй уламдан улам көтөрүлө башташты.

Ат баскан сайын Кылыч менен Жаркынай салмактанышып, шалкылдашып бара жатышат. Баштары, көчкөн элдин бастырган түндүгүнө байлаган көнөчөгүндөй шалактайт. Колу, буттарын байлаган кендир аркандар, барган сайын кысып, этинен өтүп, сөөгүнө батып бара жаткандай сыяктанат.

Кылыч менен Жаркынай өпкө-боору куушурулуп, көздөрүнөн жаш чыгып, эриндерин кесе тиштеп, онтошот... ыңкылдашат. Амал жок, торго түшүп, бөлөнүп

сайатчынын белине байлаган куштай көздөрү жайнап шалактап кетип бара жатышат.

Бир кезде басмачыларга: «бечара туткундарды кыйнабагыла, ырайымсыз иттер бошоткула» дегенсип, колго түшкөндөрдү аяп, көңүлдөрүн көтөргөнсүп, күн чыгыштан агарып, жылмайып таң сөгүлө баштады. Басмачыларга кошулуп тумчулап, тумчуктургансып турган түндү «кет, жогол, ырайымсыз кара жүрөк басмачыларга кошулуп сага эмине болду? Жарыктык бер туткундарга» дегендей болуп, күн батышты карай жүрдү. Жер, суу жарык болуп, көрүнө баштады. Канчалык кыйынчылык кыйноодо бара жатышса да, көзүн таңган парданы чечкен сыяктанып, туткундардын камыккан көңүлү бир аз сергийин дегенсиди. Чөккөн көңүлдөрү болор болбос көтөрүлгөндөй болду.

Бирок, аткан таңдын жардамы менен, тумчуктурган түн пардасы ачылып, аз да болсо туткундардын азаптары жеңилдегендей болсо да, басмачылардын жандап келип камчы менен чаап өткөнү, буттары менен тээп өткөнү, адам оозуна алгыс сөздөр менен боктоп-сактап сөккөндөрү басылбады. Тилсиз макоо, табыяттагы туткундарга боору ачып, ырайым кылып, азабын жеңилдеткендей кылып көрсөтсө да, басмачыларда боору ачып, ырайым кылуу, адамкерчилик дегенден кичинекей да болбоду. Кайра алардын кара жүрөктүк, жырткычтык мүнөздөрү барган сайын күчөдү. Туткундарды азаптоолору, кыйноолору артылды.

– Атаңдын көрү... мунусу кыз турбайбы?... Түндө караңгыда ашып-шашып билген эмес турбаймынбы, Жанаалы аке! Бир жерге ат чалдырып эс алалык, муну мен бир жайлайын... Карачы! дегеле кызымталдуу неме экен, – деп, чүлүгүн чүйрүйтө түргөн жапырык мүйүз кара бука кебетеленген, таңырык мурун, түйрүк эрин, кабагы салынган кара басмачынын көзү кузгундун көзүндөй кызарып Жаркынайдан өтүп кетти.

- Аа, менчи?
- Бизчи?...
- Биз карап калмак белек?..

– Жеке эле сен тапкан олжо бекен? Баарыбызга тең олжо. Баарыбыз тең... – деген үндөр жабалактады.

Жаркынайдын өлө албай келе жаткан жаны бул сөздү укканда тула-бойу дүркүрөп, көзү ымыр-чымыр болуп караңгылап, эси оогансып кетти. Кара көздөн жаш бурчак-бурчак атып кетти.

– Э, азыр койгулачы, күндүн арты калыңданып өшөрдөп келе жатат. Жаандан мурун суу болбой бектин алдына жетели. Кайда барар дейсиң?... Колдо го... Баарыңарга тең жетишер. Көзү каткансыган ургандар ай е, ар кайсы жерден кылган талоончулуктар да дыйкандардын кыз-катынына чач-этектен басымчылык кылып жүрөсүңөр да. Куру бекер эле өлүп бара жаткансып умсундайсыңар, – деп Жанаалы атын моюнга бир чаап, бастырып жүрө берди. Башчы сөрөйү Жанаалы болгондуктан сөзүнөн өтө албастан кынжылып, аргасыз Жаркынайдан көздөрү өтүп, башкалары Жанаалынын артына жүрө беришти.

Күндүн арты калыңданып кабагын бүркөп, күн батыштан түнөргөн кара булут чыкты. Асман дагы бөлүндү-бөлүндү болуп, үзүлүп, үзүлүп көчүп бара жаткан булуттар бириктишип, туташып, күч жыйнагандай болду. Күн батыштан көчкөн кара булут менен бирге тунарған өшөрдүн карааны да көрүнүп турду. Басмачылардын кара жүрөктүгүнө ачуулангандай, же катуу өшөрдүн келе жатканынан кабарландыргандай болуп, согуп турган жел барган сайын өөрчүп, өжөрлөндү.

Айаң-байаң кылгыча каардуу кара булут да каптап кирип келди. Аны менен бирге селдей каптап күүлөнгөн желге аралашып өшөрдөгөн кара жамгыр келди. Каардуу кара булут, эпкиндүү желге аралашкан калың өшөр басмачылардын Жаркынайга кылабыз деген жапайычылык

кылыктарына, туткундарга иштеп келе жаткан кара жүрөктүк зулумдуктарына ачуусу келип: «эмине туткундарды кыйнайсынар, эмине мынчалык эзесиңер кара жүрөктөр. Кана кылып көргүлөчү залымдар!» деп басмачыларды кекеткендей сыяктанды. Тиги, Жаркынайга иштемек болгон жырткычтык, айбанчылык кылыктарынан арачалагандай болду. Колу-буттарын байлаган кендир аркан жаандан чыйратылып, чыйрыгып, туткундардын сөөгүн кыйып түшүүчүдөй кысты, чучугун какшатты.

Бирок, туткундар жандары канчалык кыйналышса да «балтаны көтөргөнчө дөңгөч эс алат» болушуп, басмачылардын жогорку Жаркынайга иштемекчи болгон кылыктарынан азырынча жаан аркалуу кутулушкандыгынан жаанга кубанычтуу көз караштары менен карады. Ыраазы болушуп ичтеринен ыракмат айткан таризденишти.

Жаан уламдан-улам күчөдү, басмачылар селподон талап алган арактарынан ичип ооздоруна келгенин оттоп жүрүп отурушту. Түш кыңкайган маалда ак кардын этегине жакын аркайкан аскалардын арасындагы капчыгайдын ичиндеги түзөңчөдө бир ак чатыр, калгандары туурдуктан кылган чатырча күркө тиккен бир топ айыл сымакка жетишти. Булар басмачылардын беги турган борбору эле.

Тегерегинде жылкы, төө, дагы башка анча-мынча малдар жайылып жүрөт. Айылдын алдындагы тумшуктан кароолчу жолугуп, алды менен чаап барып кабарлагандай болду. Айылга кирип барганда алдыларынан корбашысы баш болуп чатырлардан жүздөн артык басмачылар жабалактап утуру чыгышты. Ар кимиси оозуна келген сөздү сүйлөп, бажылдап жатышат. Илгерки байлардын айылына баргандагы кабанак иттеринин жабылып үрүп чыкканындай болуп чурулдашат.

Барган басмачылар топ-топ этип аттарынан түшүштү. Эки туткунду ак чатырдын жанына алып барып ашкабактай томолотуп аттан оодара тартышты. Туткун-

дарды басмачылар түлкү талаган иттерче ар кимиси бир бирден тээп, муштап өтүштү. Жаан ого бетер өчөшкөндөй өшөрдөдү. Жаандан чыдап тура алышпай басмачылар тарап кепелерине житип жок болушту.

Туткундарды кошоктогон жибинен бирөө сүйрөп, чатырдын жанына алып келип таштады. Корбашысы, Жанаалы экөө баш болуп, бир тобу туткундардын жанындагы ак чатырга киришти. Алып келген булдарын да, арактарын да алып киришти.

Басмачылардын чечекейлери чеч кап менен бир болуп, кубанып, бажылдашып сөзгө кире баштады. Талап алган арактарын тиги күркөлөрдөгүлөргө бөлүп-бөлүп бере башташты. Аракты ичишип бардыгы тең устанын көөрүгүндөй күүлдөшө башташты. Кайсы кепеде болсо да жородогу боз балдардай кыйкырык, өкүрүк, ырга киришти. Корбашынын чатырынан корбашынын суроолоруна кошамат кылгандай болуп, Жанаалынын чыкылдаган дабышы жыкты:

– Бегим, бая күнкү Сойлок келип убадалашып кеткен экинчи айылдын кежигесиндеги жан чукурдун өзүнө туптуура бардык да жаттык. Аттарды тушаттырып, жигиттерди чукурга коюп, өзүм тумшуктагы борчук ташка барып кароолдоп олтурдум, – деп, мурутун сылап, дагы сөзүн улады:

– Бешим маалы эле, бир атчан киши кыштактан чыгып башың кайда, көзүң кайда дебестен бизди көздөй салды. Бул кандай эме болду экен, Сойлок болду бекен? Же ажал айдап келе жаткан бир төртүнчү болду бекен? – деп карап олтурдум.

Ары-бериден кийин жакындап кирип келди. Сойлок экен, жигиттердин үстүнө алып келдим. Учурашып көп сөздөрдү сүйлөшүп отуруштук. Кылычтын калаага кеткенин айтты, кечинде жан чукурдун оозунан тосуп туруп, колго түшүрүүнү айтты. Анан дагы «бирөөгө кезигип калбайын» деп, акырын жыбыт ылдый кирип кетти» деп

Кылычты колго түшүргөнүн, андан кийинки уккан, көргөн, кылгандарынын бардыгын тизип айтып өттү.

– Баракелде, ыракмат, азаматтар... деген, дагы ошого окшогон сөздөр корбашысы жана башкаларынын ооздоруна чыгып жатышты. Бачаларын ойнотуп, кубанычтуу кыйкырыктары да болуп жатты. Жанаалынын Сойлок тууралуу айткан сөздөрүн укканда, Кылычтын бүткөн бою дүркүрөп кетти. Жалаң көйнөк-дамбалчан жаандан калчылдап кайыгып жаткан денеси чымырап ысып кеткендей болду.

– Ай, жүзү кара... шерменде... – дегенсиди Кылыч. Бирок, оозу таңылуу бойдон, ичинен Сойлокко каргыш айтты. Анткени, Сойлок башынан бай болуп кийин кедей болсо да, калкоздун ичинде кургак актив, кызыл кекиртект, колунан иш өнбөгөн куунун бири эле, иштин ошондон келгени айгинеленди. Басмачылардын куулдөп жаткан кезинде, баягы кыштакты талап чыккандагы бөлүнүп кеткен экөөнүн бирөө келди. Мас болгон басмачылар чурулдашып, аны сөзгө алышты.

– Экөөбүз кыштакты карай мылтыкты эки-үч жолу атып жиберип бура тартып жөнөдүк. Бир пас өтпөй аркабыздан кууп келе жаткан аскердин дүбүртү угулду. Аны-муну дегенче бирөө жакындап кирип келди. Мылтык Эрматта эле. Ал кууган дагы атты. Эрмат дагы атты. Кууган экинчи атканда Эрмат аттан учуп түштү.

Андан өтүп, мага жакындап келип калды. Мени бир атты. Кулагымдын түбүнөн ок чуулдап өттү. Экинчи атканда колума тийди. Аңгыча бир кемерче кезикти. Мен жандай салып өтө чыктым. Куугандын аты кемерчеден жаза басып кырданды окшойт. Күп эле дей түштү. Кызыталактын аты да күлүк, өзү да эр неме экен. Ошентип өлдүм-талдым дегенде араң зорго кутулдум деген сөздөрү угулду.

Күн батууга жакындагандай убак болду. Өшөр токтолуп, жаан көтөрүлө баштады. Мас болгон басмачылар көздөрү

кутурган иттин көзүндөй кызарып, темтендешип эшикке чыга баштады. Кор башы да чыкты.

– Биз кайсы күндөрдө кайсы жерлерге конмокчу элек? – деп, кор башы Жанаалыдан сурады.

Биз бүгүн Алмалууга, эртең Жийделиге, бүрсүгүнү Жаңгактыга, аркы күнү Карагандуу колотко, анын аркы күнү Чукур төргө, анан кайра ушу жерге, өшөнтүп кайра баштан дагы айланып кыдырата коно бермекбиз.

– Жаан болуп калды, бүгүн төртүнчү оңой менен келе албас, бүгүнчө ушул жерге түнөп, Алмалууга эртең барабыз деди.

Туткундарга көзү түшүп:

– Булардын оозун чечкилечи сүйлөтүп көрөлүк, – деп, өңү кара, тултук бет, келте мурун, чекир көз, жоон, семиз, узун бойлуу кор башы бакжайган кара сакалын сылады.

Басмачылар туткундардын оозун чечишип, тегеректеп турушту. Орто жеринде көйнөк, дамбалчан асты-үстүнөн бирдей суу өтүп кайыккан алда, торго түшкөн торгойдой көздөрү жайнап, колу буттары чиеленип кендир аркандар менен байланган туткундар жатат.

– Сен эшек, нече бай, манапты камписке кылып айдаттың? Нечөөнү түрмөгө салдырдың? – деди Кылычка корбашы.

Карышкан жаагы менен тиштенип:

– Керек болсо далай сага окшогон кара жүрөк камандардын тишин чагып, толорсугун кырктым. Сенин да түп тамырыңды жуламын, колундан келгенин кыл!... Аяба чочко! – деди Кылыч.

Кор башы безгек болгон кишидей калчылдап, касапчынын байлоодогу кабанак дөбөтүндөй жулунган түрдө төмөнкү жарлыктарды желдетине буйурду:

– Бул иттин балдарын азыр өлтүрбөскө керек, келерки жумадагы келе турган жаңы күчтөрүбүздүн алдында мууздаш керек. Ал жаңы меймандардын кадамын булар

менен куттукташ керек. Ага чейин эч бир тамак бербестен ушу калыбында коюп, күндө бир мүчөсүн тирүүлөй алып олтуруш керек. Кес азыр бул иттин баласынын бир кулагын! деди кор башы.

– Буйругуңуз азыр орундалат... деп желдети бычагын сууруп умтулду.

– Токтой тур! – деди Жанаалы. Кор башыга карап:

– Бегим, ушул кылган өкүмүңүздү орундатууну мага бериңиз. Бул иттин баласы менин агам Соодаалыны баш кылып туугандарымдын түбүнө жеткен ушул. Ошондуктан өчпөс өчүмдү, кетпес кегимди өз колум менен алайын, – деп, сөзүн токтотту.

– Андай болсо бердим сураганыңды.

– Кулдугум бар таксыр, өкүмүңүз азыр орундалат.

Желдет бычагын кынына кайра салды. Жанаалы бычагын сууруп, оң кырынан жаткан Кылычтын үстүнкү сол кулагын бура кармап түбүнөн туура кесип алды. Кан дирилдеп асманга атты. Кылычтын башы кызыл канга чөмүлгөндөй болду.

– Ырайымсыз кара жүрөк канкорлор!... Зулум! Жырткыч! Адамкерчилиги жок, иттер! Эгер адам баласы болсоңор кыйнабай өлтүргүлө, – деген Кылычтын кайраттуу ачуу дабышы тоону жаңыртты.

– Сүйлөгүс алга келтире тепкилегиле... деди кор башы.

Тегеректеп турган басмачылар бирден умтулду. Кийиз жасаган катындардай тепкилешти. Тепкинин оор салмагы көбүнчө Кылычка түшкөндөй сыяктанды. Кайыккан денелер кайра ысыгандай болуп, көздөрү караңгылап, тунжурап эстеринен тана баштады туткундар...

Туткундарды тепкилегени суюла баштаган кезде, Жаркынайдын элдир-селдир эси бар эле.

– Буту, колдорун чечпестен, ошо бойдон таштагыла! Байлаган аркан сөөктөрүн кыйып түшсүн, деген кор башынын үнү чыкты.

Бир аздан кийин:

– Мына бул кызын чечип алсак бейм. Бек чатырына кирип кетти, – деп, бирөө күбүрөдү.

– Э, койчу, бегим эртең «сөзүмдү эки кыласыңар» деп балаа кылат. Анын үстүнө бир шыйрагы да сынып калыптыр. Караңгыда шалактатып кайда көтөрүп жүрөт элек. Эртең күндүз бегимден уруксат алып көзүн жалтыратып туруп туураларбыз деди, – экинчи үн.

– Ээй! Тепкинин дабышы эмине басылып калды. Тепкилебейсиңерби, деген кор башынын үнү чыкты.

Бир басмачынын таманы Жаркынайдан далортосуна тарс этти. Жаркынай көөнү айнып эмине экенин билбей калды. Кылыч болсо алда небак өлгөн кишидей шалактап калган.

IV

Жөө туман лыкылдап басып турган айсыз түн көзгө сайса көрүнгүс, уй түгүлөп майдалап күн жаап турат. Тырс эткен жан жок, жык эткен үн жок, шырп эткен дабыш жок, жымыраган тынычтык. Кылыч менен Жаркынайдын кыңылдаган үнүн тыңшаган тынычтыкты, басмачылардын коркураган коңуруктары гана бузгандай болуп турат.

Жаркынай эс ала баштады. Бирок, өзүнүн кай жерде экенин, эмине кылып жатканын айра албады. Үстүндө абдан бир оор неме былк эттирбей «албарстыдай» басып жаткансыйт. Денеси кыймылдай албайт. Тырп дээрге шайман жок. Бара-бара бир аздан кийин анык эсине келди. Байкаса үстүндө эчтеме жок. Бүткөн боюнун жанчылган оордугу экенин сизди. Өздөрү туткунда экенин билди. Алдыңкы көргөн кордуктары, тарткан азаптары эсине түштү.

Миң түрдүү азап менен козголуп чыкканактап башын көтөрдү. Жанында байланган калыбында өлгөн эмедей Кылыч жатат. Өзүнүн да колу-буту байлалуу бойдон баш

жактарында дөңгөчтөй зункуйуп, кементайды аңтарасынан жамынып бир басмачы коңурук тартып жатат. Башы айланып, жер-суу көчүп, ичи оттой жанып, жүрөгү айнып шылык этти. Кара көздөн ысык жаш куюлуп, жамгырдын суусуна кошулушту...

Уйкусураган кишидей ыңгыранып Кылыч бир козголуп койду. Кылыч тирүү экенин көрүп, жүрөгү болк этип, бүткөн бою чымырап жылынып кубангандай болду. Боюна кубат кирип, денеси жеңилденгенсиди. Акырын капталы менен илгери жылып Кылычка жакындап, чыканагы менен түрткүлөдү. Кылыч дагы козголуп:

– Зу ... лум – деп, күңгүрөндү. Жаркынай акырын шыбырап:

– Кылыч. Кылыч ... – деди. Кылыч:

– ым ... м ... м... – деп ыңгыранды.

– Кылыч, Кылыч, эс алдыңбы?

– б... б... йа... – деди Кылыч.

– Эс алдыңбы?

– Оо... ба... суу ... берчи..

– Суу жок, туткунда жатпайбызбы, эсиңди жыйып көзүңдү ачсаңчы, биз басмачыда туткундабыз ...

– Ээ... э... алда... жаным ай, алда зулумдар ай... Жаркынайсыңбы?...

– Ооба, акырын сүйлө, эсиңди жыйып, көзүңдү ач... Кылыч көзүн ачып, эсин жыйгансыды.

– Мына бу жаткан ким?

– Ал басмачы, бизди кароолдоп жаткан окшойт.

– Башым тегеренип, жүрөгүм аңтарылып, ичим өрттөнүп бара жатат... деп, Кылыч кайра эси оогонсуду. Жаркынай дагы эптеп чыканактап башын көтөрүп, уктап жаткан басмачыга карады. Басмачы баш жактарына туурасынан жатыптыр.

Башы туткундардын башына жакын жатат, өзү тетири карап уктап жатат. Караса басмачынын курунун учу башындагы жаздыгынын алдынан чыгып жатат.

Басмачылар куруна бычак тагынып жүрө тургандыгы эсине түштү.

Көңүлүнө үмүт сезими пайда болду. Бычакты алгысы келди. Ширешкен, зыңкыйган денеси жибигенсиди. Бүткөн бою жеңил тарткансыды. Чыканактап капталы менен жылып, илгери умтулуп чыгып жаткан курдун учуна оозун ачып, кекиртегин созду. Курдун учу оозуна кирди, тиштеп алып тартып акырын кийин карай жылды.

Кур суурулуп чубалып келе берди. Уктап жаткан басмачы бирдеме деп сүйлөнүп бери карай оодарылгандай болду. Жаркынайдын жүрөгү оозуна тыгылып, дүйнө күйгөндөй кызарып кетти. Тоңгон денеси дүрүлдөп жылынгансып кетти. Эмине экенин билбей көөнү караңгылай түштү.

Эч дабыш жок, басмачынын коңуругу кайра калыбынча коркурай баштады. Эсин жыйнап жүрөгүн токтотуп караса, чалкасынан түшүп уктап жатканын көрдү.

Басмачынын уйку сурап, кайра уктап калганын билди. Курду тиштеген бойдон дагы кийин жылып көрдү. Кур менен кошо басмачынын бычагы, кыны суурулуп келди. Бычакты алуун алса да, колу-буту байлалуу, эмине кыларын биле албады. Ошол кезде Кылыч дагы күңгүрөнүп кыймылдады. Акырын гана: Кылыч-Кылыч!... Эс алдыңбы?

– Ичим өрттөнүп бара жатат, – деди Кылыч.

– Көзүңдү ач, Кылыч. Мен басмачынын бычагын алып келдим.

– Йа, бычагын!...

– Ооба.

– Кана?

– Мына, баш жагында жатат.

Кылыч Жаркынайды колу, буту бош, соо экен деп ойлоду. Азыр бычак менен колу, бутуна батып жаткан кендир арканды кыркып, бошотуп, жетелеп бирге

качуучудай көзүнө элестеди. Жүрөгү опколжуп, тоңгон денеси жылынгансып кетти. Басмачыдан кутулуу үмүт шамы көзүнө элестеди. Көзүн ачып Жаркынайды карады, Жаркынайдын колу, буту байлануу бойдон. Кантип алып келгенине таң калды. Өз көзүнө өзү ишене албады.

– Бычагың кайда?

– Мына, башыңды көтөр... көтөрө ала тургансыңбы?

Кылыч эки-үч обдулуп, чыканактап, башын көтөрдү.

Бычактын жатканын көрдү.

– Муну кантип алдың?

– Тиштеп алып келдим.

Кылычтын жүрөгү туйлап, кубанып Жаркынайга ыраазы болуп, таңдангандай бетине карап ырсая күлдү.

– Эми муну кантип суурабыз? деди Жаркынай.

– Муну?... Муну сен кынынын учунан тиштеп тур, мен бычактын кынынын учунан тиштеп тартайын.

Эңкейип бычактын кынын учунан тиштеп Жаркынай көтөрдү. Бычактын сабынан тиштеп Кылыч тартты. Бычак суурулду. Бычакты тиштеген бойдон:

– Эми бери жакындап эптеп колуңду тозгун, – деди Кылыч.

Жаркынай илгерилеп бир чыканагы менен жер таянып туруп, колунун башын өйдө көтөрүп тосту. Кылыч тиштеген бычак менен Жаркынайдын колундагы арканды эптеп кести. Жаркынайдын колу бошонду. Жаркынай бычакты колуна алып, Кылычтын колундагы арканды кыркты. Кылычтын да колу бошонду.

Бычакты Кылыч колуна алып, Жаркынайдын бутундагы аркандарды кыркты. Өз бутундагы аркандарды да кыркты. Бир пастын ортосунда капастан чыккан торгойдой болуп туткундар өздөрүнүн бош турганын көрүштү. Экөө бирин-бири карап, дагы ырсайып күлүштү.

– Жүр, эми жөнөйлүк! – деди Жаркынай.

– Жарайт, – деп колунда бычак, ордуна турууга козголду. Кылыч тура калып темтеңдеп барып олтуруп калды. Олтурган бойдон имерилип уктап жаткан басмачыга карады. Ачуусу кайнап, денеси түрчүгүп, ичиркенгендей болду. Кечетен берки көргөн кордук, тарткан азаптары көз алдына келди. Байлоодон бошонгон арыстандай эмине экенин билбей ордуна ыргып турду. Колундагы жаланган сары бычакты оңдоп кармап, үңүлүп басмачыны көздөй басты.

– Аны эмине кыласың.

– Өлтүрөмүн.

– Айланайын, тигилер туюп калып кайра колго түшпөйлү. Койсоңузчу кетели.

– Жок, коркпо, туйбайт. Муну соймоюнча кетсек, кокустан туюп калып кармап алуулары мүмкүн – деди Кылыч. Басмачынын деми чыкпай, буту, колу гана серпилип, тыбырап жатты. Кылыч басмачынын жамынчыларын сыйрып алып, өзүн ары томолонтуп таштады. Басмачынын өтүгүн, бир чапанын кийип, бычакты кынына салып эки жагын караса күнү бою арак ичкен басмачылардын уктап жатышкандары сезилди. Басмачынын бир чапанын колуна кармап, таңдангансып козголбой, көйнөкчөн карап олтурган Жаркынайдын жанына келди.

– Турбайсыңбы? Муну кийгин, кетебиз!

– Бир шыйрагым сынып калыптыр деп, – улутунду Жаркынай.

– Алда, зулумдар ай ээ!... деп, Кылыч ызырынды. Колундагы чапанды Жаркынайга кийгизип, үстүнөн кементайга ороп, көтөрүп басмачылардын айлынын четине чыкты.

Айылдан бир аз узап чыгып, бир жерге келип Жаркынайды жерге койду. Демин алды. Кубангандарынан ооруган, сыздаган жерлеринин баары басылгандай сезилди. Бүткөн бойлору жеңил тартып, соо

калыптарына жеткендей болушту. Бир соткеден артык тил сүйлөп жеткис көргөн азаптары бир саатча да көрүнбөдү. Жайраңдап эки жагын карашты.

Тумчуктурган жөө туман тарай баштады. Жол таап алышсын дегендей туткундарга жардамдашкандай болду. Асман мелжип аркайган аскалар, оркойгон-оркойгон чубалып тармактанып, төмөн карай салынып кеткен кең көөдөн кар тумшуктар, капкара болуп зындан кебетеленип үңүрөйгөн терең коктулар, баарысы тең орду ордунда калыбынча тургансыйт. Баары да туткундардын бошонгонун куттуктап жылмайгансыйт.

Кылыч эс алып, тегерекке көз салып жер чаркын болжоп карады. Жер-сууга, тоо-ташка тааныша баштады. Божомолдоп кайсы жер менен кандайча кетерин белгиледи. Бул тоолор, жерлер өзү туулуп өскөндүктөн бала экенинен тааныш тоолор, көрүнгөн кырлар, коктулардын аттарынын баарын билет. Төтөсүнөн айтканда, коёндун жатагына чейин билет. Өздөрүнүн турган жери, Кайыңды менен Алмалуу коктуларынын ортосундагы тумшук экенин тааныды. Ушул тумшук менен ылдый түшүүнү ылайык тапты.

Себеби: бул тумшуктун эки жагындагы капталы, коктулары менен чытырман токой. Кокустан бир душманга кездешсе бекинүүгө оңтойлуу, анын үстүнө эки коктунун төмөн барып кошулган жеринде «Калинин» атындагы мал өстүрүүчү сапкоз* бар болуучу. Эгер эптеп ошого жетсек жакшы болор эле деп ойлоду. Кылыч жердин иретин, жолдун оңоюн Жаркынайга түшүндүрдү. Жаркынайга сыртынан кементайды жаап, мойнун кучактатып балача аркасына көтөрүп, туурадан-туура тумшук ылдый жөнөдү.

Чөп-чар, караган-бута киши бою. Бардыгы да сымаптай мөлтүлдөгөн жамгырдын суусу, шүүдүрүмгө бөлөнгөн. Караган да, узун чөптөр да жолоочуларды жибербегиси келгенсип, Кылычтын бутуна оролот. Этек,

жеңдеринен кармап тырмышкансыйт. Бирок, кубанычтуу көңүл, сүйүнүчтүү маңдай менен парабоздой эпкиндеген күчтү токтото алышпайт. Кылыч канал бузган баатырдай калың караган чөптөрдү жиреп, жон ылдый чөңкүп келе жатат. Токтото албасына көзү жеткенден кийин, караган-чөптөр бөлөнүп турган күмүш шүүдүрүмдөрүн жолоочуларга шыбап-шыбап кала беришип жатат. Туткундардын көзүнөн башка денелери бүт чылпылдаган суу болду.

Кылыч бирталай жерге баргандан кийин Жаркынайды жерге коюп эс алды. Жанындагы турган бир түп алма жыгачынан бычагы менен союл кыйып, таяк кылып алды. Дагы Жаркынайды көтөрүп алып жүрүп кетти.

Асманды каптаган түнөргөн калың кара булуттар да жукарып, сөгүлүп бөлөк-бөлөк болуп ыдырап тарай баштады. Араларынан жылдыздар да жайнап чыга баштады.

Кадамыңар куттуу булсун дешип, жоолочуларды каршы алып жымыңдашкансышты. Кошаматтап жардамдашып, жер бетине мурункудан да жарык шоола бергендей болушту.

Эч дабыш жок. Эч нерсе жолуккан да жок. Жоолочулар акырын-акырын кобурашып жүрүп келе жатышат. Созулган кыр оңой менен түгөнө коюучу кейпи жок. Таңга жакын убак болду. Кылыч талыкшып чарчайын дегенсиди. Бир кезде алдыларынан булаң этип эрбеңдеп бир караан пайда болду. Эмине экенин айыра тааный алышпай, жолоочулар чочуп кетишти. Ойлоруна алда немелер түшүп, чочуп кеткендей болушту. Караан жүгүрүп туура жактан жакын келди. Дүбүртү аттын дүбүртүнө окшойт. Караса карышкыр.

Карышкыр жакындап келип олтура калып улуду. Кылычтын чарчаган денеси кайраттанып, кубаттанып, дагы катуулап жөнөдү. Карышкырдын үнү бир аз алыстагансыды. Алмалуу коктусунун ичиндеги чердин арасынан да улуган карышкырлардын үнү чыкты. Кайра үндөрү басылгансып калышты. Жоолочулар «ай, эми кутулдук го» деген ойго келишти.

Бир аз жүрүшкөндөн кийин арттарынан бир топ аттын дүбүртү чыкты. Кылыч бурулуп карады. Бир топ карышкыр, бирин-бири тиштеп, ыркырашып жарышып келе жатканын көрүштү. Карышкырлар анталап акакташып жакындап кирип келишти. Кылыч Жаркынайды жерге коюп бычагын сууруп бир колуна кармап, союлуна сүйөнүп карышкырларга каршы кашкайып карап турду.

Карышкырлар жакындап келишип бата албастан токтолушту. Бири-бири менен тиштешип ырылдашып коюшат. Кээ бири ар кайсы жерге чочоюшуп улушат. Кээ бири жолоочуларды карап туруп төрт аягы менен жер тырмалап ыркырашат, кыңшылашат. Бирок он чакты карышкырлардын ичинен экөө гана чоң, калгандары жазгы туулган бөлтүрүктөрү экенин Кылыч тааныды.

Күн чыгыштан жолоочуларды карышкырлардан арачалай тургансып, таң агарып көтөрүлө баштады. Адамды мурун көрүп, сырын албаган жаштыгынанбы, же эрдигиби, ким билсин? Бир кезде карышкырлардын бир бөлтүрүгү жер чапчып кыңшылап туруп оозун ачып Жаркынайды көздөй качырып сала берди. Жакындай бергенде Кылыч кезеп турган союлун шилтеди. Бөлтүрүк тебетейдей ыргып томолонуп кетти.

Баласына боору ачып болушкусу келдиби, же ачууланып кеттиби, чоң карышкырдын бирөө оозун керип, тиштерин арсайтып Кылычка качырып кирди. Жакындап кирип келгенде Кылыч көтөргөн союлун дагы шилтеди.

Карышкыр «каң» дей түшүп эки-үч ала салып барып бир колун сүйрөп каңшылап тура калды. Артынан удаа экинчи чоң карышкыр качырып калды. Кылыч союлду кезеп талтайып каршы турду. Жакындап келип, бата албастан жандап өтүп, ыркырап каңшылаган карышкыр жакка өтө чыгып, жанына барып токтоду.

Аңгыча таң сөгүлүп атып, жер-суу жарылып көрүнө баштады. Карышкырлар да жолоочуларды ала албасына

көзү жеткенсип, үмүтсүздөнүп, кыңшылашып улушуп «ай сениби, шашпа балам...» дегенсип кылчак-кылчак карап алыста токойлорго житип жок болду.

Кылыч мурунку калыбынча Жаркынайды көтөрүп жолуна түштү. Күйгөн оттой балбылдап күн чыгып келди. Жолоочулар кетип бара жатат. Али кыбыраган жан жок. Тээ алыста ойдогу кең талаа, андагы жайнаган кыштактар, бак-шактар кана көрүнөт. Токойлордогу учуп конуп, сайрашып жүргөн түрдүү илбээсин-куштар гана көрүнөт. Башка эчтеме жок.

Күн көтөрүлүп, улуу шашке болуп калды. Орто тумшуктун аягын куушуруп келишти. Бет алдыларында бир белесчеден ары жайылган койдун чети көрүндү. Чарчап келе жаткан дене кубангандан азыр гана жаңы баскандай кубаттанды. Аны-муну дегенче койго жетип келишти.

Сапкоздун койчулары жолоочуларды көргөндө үрпөйүшө калышты. Жөн-жайларын сурап таанышкандан кийин көздөрүнүн жаштарын тегеретип, баштарын чайкап, боорлору ачыгандай болушту. Басмачылардын кара жүрөк зулумдуктарына наалаттар айтышты. Туткундардын өлбөй тирүү кутулушуп келе жаткандарына кубанышып жайрандашты. Азыктарынан берип, өзөк жалгатып, эс алдырышты.

Өздөрү үч атчан койчулар эле. Бирөө атын Кылычка мингизди. Бирөө өз атына Жаркынайды өңөрдү. Экөө аттуу, жөөлүү болушуп койлордун жанында калышты. Жаркынайды өңөргөнү жолоочуларды өз кошуна жеткирүүгө алып кетти.

V

Денесинин козголо алгыс болуп ооруганын, баятан бери эс алып, эми арабага түшөрдө гана сизди. Кылыч эптеп арабанын үстүнө чыгып олтурду. Жаркынайды койчулардан экөө көтөрүп келип арабага салды. Алдына

чөп толтуруп, үстүнөн кийиз төшөп, жууркан салып оорулуу жолоочулар үчүн адеи жумшакталган араба.

– Буга чыканактап тынычтанып олтуруңуз. Мындай олтура берсеңиз бутуңуз оорур, – деп бир койчу Жаркынайдын чыканагына жаздык алып келип койду.

Араба төрт дөңгөлөктүү, эки ат чегилген пиричке араба. Аттары ооздуктарын кемирип, жолоочуларды алып учуучудай даярдангансып, жер чапчып элирип турушат.

– Бул кишилерди мен өзүм жеткизейинчи, калаада дагы бир канча жумуштар бар эле, – деп, кара тору чарчы бойлуу жигит арабага ыргып түштү. Аттардын тизгиндерин колуна кармап, шапалакты имерип, сооруларына бирден чаап жүрүп кетти. Койчулар жолоочуларга коштошуп, туруп калышты.

Бул ат айдап жеткирип бара жаткан жигит койчулардын башчысы Термечик эле. Жолоочулардын жайын, басмачылардын зулумдуктары, алардан көргөн азаптарын, кордуктарын мурун сурап канган. Бир аз жерге чейин унчугушпай, жым-жырт барышты.

Булар чыккан жер менен райондук калаанын ортосу он беш чакырымдай келет. Беш чакырымдай жүрүп, коктунун оозуна чыккандан кийин, алтынчы айылдын кыштагы бар. Алардын жери районго созулуп кетет. Жолоочулар коктунун оозуна чыгып, кыштакка кире башташты.

Күн түштөн кыңкайган маал. Кыштак көрүнүшү, жер келбети калыбындай көрүнөт. Эмгекчил дыйкандардын эмгек жемиштери жер бетин саймалап, килемдин түрүндөй өң берип турат. Бирок, кечетен берки жаандын зардарынан пакталар суу болуп калып, терилбей турат. Кыштак калкы пакта терүүдөн башка жумуштарын кылып жүрүшөт. Кыштактын баш жагындагы кире берген жеринде өрттөнүп орду калган жолдун жээгиндеги чоң сарайды көрүштү.

– Балалык-жаштыгынын да жолу болсун, ушул сарай өрттөнгөн күнү бир уят болуп шашканымды кантейин.

Али күнгө чейин ойлонсом бетим чымырап кетет деп, Кылыч менен Жаркынайга бурулуп карап жылмайды Термечик.

– Кандайча болуп уят болдуңуз? Эрмек эмеспи, айта олтуруңуз, -деди Кылыч. Күздүн коңур желин бет алып кыйгач тартып олтуруп, аңгемеге кирди Термечик:

– Бул сарайдын өрттөнүшү да оңбогон кара жүрөк канкор басмачылардын колунан келген иш. Аны артынан айтып берермин. Оболу берки иштин башынан баштайын, деп колундагы ороп келе жаткан тамекисин тутандырып сөзүн улады:

– Быйыл эл жайлоого жаңы чыккан маал, кош тегиз айдалып бүткөн. Бир күнү койчуларга керек-жарак алууга, койго туз алууга атейи райондук калаадагы башкармабызга келдим. Ала тургандарымды алып, кечке маал кайра чыктым. Кошто болсун, башка жерде болсун басмачылардан сактануу үчүн дайым алып жүрүүчү ушул мылтыгым бир нече батырондору менен бар эле деп арабадагы мылтыгын карап койду:

– Жанагы үйдөгү келинчегимди алмак болуп, сүйлөшүп жүргөн кезим. Келинчегимди алганыма бир айга да жеткен жок. Кайнатамдыкы ушул кыштакта. Өрттөнгөн короонун бер жагындагы короо эле. Кечинде келдим да, ыроого – шылтоо кылып, атым чаалыгып калды демиш болуп, конуп калдым. Тигил өрттөнгөн короо ушул кыштактагы «Бирдик» калкозунун сарайы болуучу. Сарайдын ичи толгон айыл чарба шаймандары болуучу. Сарайдын нак түбүндө калкоздун бир актиби, айыл чарба шаймандарынын кароолчусу Тердикбай деген жигиттики бар болуучу.

Жашчылык кандай?... Колуктум экөөбүздүн көзүбүз бири бирибизге өтүшүп араң олтурдук. Иңирден эл жатканга чейинки убак жылдай болгонсуду. Эл тамак-ашын ичип болду. Биз жете албай зарыгып, самаган убак да болду. Эл жатты. Жайчылык, тынычтык, эчтемеден капар жок. Биз да жатып калдык.

Түн ортосу ооган убак, калк уйкуда. Сарай жактан күрс, тарс этип мылтыктын үнү кулакты тундурду да калды. Кимди ким билсин, жүрөк оозго тыгыла түштү. Колуктумдун койнунан ыргып турдум. Үстүмө бирдеме кийгендей болдум. Мылтыкты, патыроондорду алып, жүгүрүп чыгып сарайды көздөй жөнөдүм.

Бул кыштакты чет жерде дегенсип кароолдоп он чакты кызыл аскер, үч-төрт милиса дайым туруучу. Алар кыштактын орто жериндеги мектепте жатышуучу. Карасам сарай лапылдап, жалыны асманга чыгып күйүп бара жатат. Жүгүрүп Тердикбайдын үйүнө жакындадым, өзүм да байкабай калыптырмын. Алдымда эрбеңдеген бир караан зап этип чыга түштү. Күн чайыттай ачык. Ай сүттөй жарык. Карасам көйнөкчөн, жылаңбаш тызылдап жүгүрүп келе жаткан аял экен.

– Токто, токто!... дедим. Токтобостон алдыма жакындап кирип келди.

– Токто, өлөсүң... деп мылтыкты кезей калдым. Уйкусунан чочуп ойгонгон адамча селт этип башын көтөрүп, токтоп, мени карай калды.

– Басмачы!, – деп чыңырып жиберип, үстөмөнүнөн жыгылып кетти. Эңкейип кармай калып карадым. Тердикбайдын келинчеги экен. Сүйлөөгө келбеди. Эси ооп калды. Ага айланчыктап турбастан, аны ошондой таштадым да илгери жүгүрүп дубалга далдаланып ээктеп Тердикбайдын үйүн карадым. Сарайдын эшигинин алдында жыйырмага жакын ээрдүү аттар, атчан кишилер турат.

Тердикбайдын үйүнөн жети-сегиз жабдыктуу басмачылар сойодой болуп чубап чыгып, аттарын көздөй жүгүрүштү. Аралата мылтык менен күп дедире бир койдум. Бирөө кырданып барып жер кучактады. Жана бир аттым. Дагы бирөө томолонуп кетти. Басмачылар да мен жакка карап атып жатышат. Жабыла аттарына миништи. Атчандарды аралата бир аттым. Бирөө аттан

бөрктөй учуп түштү. Аңгыча кызыл аскерлер да, милисалар да жетип калышты. Басмачылар дырылдап качып жөнөдү. Таан кууган ителгидей артынан түшүп, кызыл аскерлер тарсылдактын алдына алып кууган бойдон кетишти.

Кыштактын калкы да ызы-чуу түшүп келе башташты. Жабылып өрт өчүрүүгө кириштик. Сарайдын алдындагы машинелерди, тырактырды дагы башка айыл чарба жабдыктарын араң дегенде көпчүлүк менен чыгарып аман алып калдык. Өрттү өчүрүүгө шайман жетбеди. Сарай өрттөнүп кетти. Өрт өчүргөндөр Тердикбайдын үйүнө келдик.

Чуру-чуу, өкүрүк бакырык, ый. Көп менен келип карадым... ай, оңбогон ырайымсыз канкорлордун кылганы ай э... Тердикбай байкуштун буту, колун бөлөк-бөлөк кылып кескилеп таштаптыр. Иий, адамкерчиликсиз жырткыч иттердин кылыгын кантейин. Бечара Тердикбайды эки жашар эркек баласы бар экен. Анын ичин жарып, керегенин башына илип кетиптир. Эми ушу кичинекей бала эмине кылды бул канкорлорго? – деп, басмачыларга ачуусу келгенсип, кабагын бүркөдү. Бир эсе Тердикбайга, анын баласына боору ачыгандай болду да, кайра сөзгө кирди.

Термечиктин оозун карап келе жаткан оорулардан өңдөрү бузулуп кетти. Тердикбайдын өлүмү көз алдыларынан элестеп, өздөрүнүн канкорлордон көргөн жабырчылык, азаптары санааларынан саналып өтүп, өздөрү да кутула албаган болушса, Тердикбай сыяктуу болуп өлмөктөрү көздөрүнө элестеди.

– Ой, кара жүрөк, жырткыч зулумдар ай э, – дешти Кылыч менен Жаркынай.

Кылычтын каны ичине тартып, кабагы бүркөлүп, көзү күйүп турган оттой балбылдап, канкор басмачылардын жырткычтыктарына ачуусунун кайнап, ташкындаганы сырт кейпинен көрүнүп турду.

Жаркынай болсо, басмачылардын зулумдуктарына ачуусу келсе дагы Тердикбайдын, анын баласынын өлүмүнө боору ачыгандай болуп, көзүнүн жашы кылгырып кирпичине ымданышты.

– Тердикбайда машийне-шайманды кароолдоп тургандыгы үчүн мылтык бар экен. Эшиктен келе жаткан басмачылардын дабышын сезе калып, мылтыгын ала коюп, басмачылар кирип келгенде бирөөнү ыргыта атыптыр. Анан басмачылар да атып жибергенде, жыгылыптыр. Өшөнтүп байкуш жаздыгын ала жатыптыр.

Басмачылар Тердикбай менен кол байлоо боло түшкөндө аялы алардын арасынан суурулуп чыгып качыптыр. Жанагы менин алдыма качып барып, жыгылышы ошол экен, – деп бир аз токтоло түшүп, күлүмсүрөдү:

– Ай, шашканынын жолу болсун, деди, Термечик, – Тердикбайдын үйүнө эл чогулуп чырактан жагылыптыр. Алардын ичинде кайната, кайненем да бар. Кайнагаларым да турат. Колуктум да бар экен. Мен барып Тердикбайдын алын, баласынын алын көргөндөн кийин азат боюм тик туруп, денем дүрүлдөп, эмине экенимди билбей кетиптирмин.

– Ой, кара жүрөк, канкор зулумдардын кылганын кара! Бул эмине деген жорук, бул эмине деген кылык... бул иттерде биттей да адамкерчилик жок, – деп күшүлдөп басмачыларды тилдөөгө кириштим.

Элдин баары тең мени карады. Кайната, кайнене, кайнагаларым, колуктум тетири карап кетишти. Карап тургандардын кээ бири мени карай албастан, төмөн карагансыды. Ыйлап, кыйкырып турган калыктын бирээри күлүмсүрөгөндөй болду.

Мен ойлодум, мага эмине болду? Булар эмине үчүн минтет? Же мен сүйлөгөн сөзүмдөн жаңылып, башка бир ылайыксыз эрөөн сөз сүйлөдүмбү. Андай деле сөз сүйлөгөндөй болгонум жок эле. Бул кандай?... деп, айран-

таң калдым. Жанымда турган бирөө мени түртүп калып, «сага эмине болду» деди.

– Э, мага эмине болуптур?

«Ай, кокуй, бала экенсиң, этегиңди жапсаңчы» деди. Жалт алдымды карасам, сырдай жылаңач турамын. Көзүм жамандыкты көрбөсүн, чочуп кетип кайта элди тегерете карадым. Көзүм корккон коёндун көзүндөй чанагынан чыгып кетсе керек. Үйдүн ичиндегилер көзүмө түзүк көрүнө албады. Үйдүн ичи кызыл күүгүм тартып көзүмө эчтеме көрүнбөй калды. Кулагым да чурулдап, дүңгүрөп эч нерсе укпады. Элдин баары «кет, жогол» деп колдорун көтөрүп мага тап бергендей көрүндү. Ооздорун ачып, бирдемелерди айтып тилдеп жатышкандай көрүнүштү. Тиштерин ырсайтып, кулак-мурдумду тиштеп жулуп алуучудай кебетеленишти.

– Эл-журт, кой урбагыла, тиштебегиле! – дептирмин. Өзүм да эмине дегенимди сезбей калдым. Бирөө колтугумдан колун салып жетелеп «жүр быякка» деди. Карасам бир теңтуш жигит жолдошум экен. Жетелеп, эшикке алып чыкты. Көрсө, баягы мылтык үнү жаңыдан тарсылдап калганда эле пашып калып көйнөк, дамбалым жок, жалаң палтоомду этиме кийген турбайымбы. Патыроон ташымды курчандым деп ойлогон элем, аны да курчанбаптырмын. Патыроон ташым колума, карышып калыптыр. «Бий менен күлкү аякташ» дегендей тиги кайгыда турган эл менин алымдан күлүп жатышыптыр. Катуу чочуп, уялгандыгымдан эмине экенимди билбей эсим ооп, көзүмө ар түрдүү болуп көрүнүп жатышкан турбайбы. Эшикке чыгып эс алгандан кийин түшүнүп, жети өмүрүм жерге киргендей уялып, ошондон ары жоголдум. Түн боюнча аттанып жүрүп кеттим. Ошо бойдон эки айга чейин кайындарыма жолой албай жүрбөдүмбү. Акырында өздөрү болбостон чакыртып алып, араң зорго жүздөрүн көрдүм. Көргөнүнүн жолу болсун, бет жаман чымырайт экен, – деп күлдү Термечик.

Бүткөн бойлору тоо баскандай оор тартып, тунжурап араң келе жаткан оорулар да күлүштү, өздөрүнүн райондук калаага жетип калганын көрүштү. Туптуура райондук ооруканага келишти. Кызмат убагы бүтүп, саат беш-алтынын чамасы болуп калган. Ооруканада оорукананын башчысы жок. Үйүнө кеткен экен. Келген ооруларды кабыл кылып алууга жана башка жумуштарын шай башкалап турууга кароолчу болуп калган бир картаңырак пелшир* (доктурдун жардамчысы) калыптыр. Баягыга келип, ал-жайларын айтышты. Ал ооруканага албады. Ары-бери айтып көрүштү. Дегеле болбойт.

– Жок дегенде мына бул аялды кабыл кылыңыз. Кербөйсүзбү алын. Араң зорго келди, дешип, Жаркынайды көрсөтүп да көрүштү.

– Башчы жок. Жана биз мындай ооруларды карабайбыз.

– Анан кандай ооруларды карайсыңар?

– Башка ооруларды карайбыз.

– Башка кандай ооруларды?

– Башка ооруларды... басмачылардан жарадар болгондорду карасын деген ден соолук камийсарынан буйрук жок.

– Басмачылардан жарадар болгондорду эмине кылмак?... аларды ким карамак?

– Ал менин ишим эмес. Мен билбеймин. Айда, кеткиле баш оорутпай!

– Мына кызык, басмачыдан жарадар болгон калкозчуну карабаганда кимди карамаксыңар?... А, кеткенде кайда бармакбыз? Мында кеңеш өкүмөтүнүн доктуру, кеңеш өкүмөтүнүн ооруканасы турганда... – деп арабада турган Кылыч кызышты.

– Айда жоголгула, көп сүйлөбөй, чорт... деп башын келжең эттирип, аркасына карай бир серпти да, эшиктин алдында турган пелшир каалганы тарс эттире жаап, жок болду.

– Мунун башчысынын үйүн билесизби? – деди Кылыч.

Термечик: «Жок», – деди.

– Райкем партыйаныкынчы*?

– Билемин.

– Эмесе, райкем партыйага айтыңыз дагы, мында ала келиңиз. Менин ал кишиге сөзүм бар эле, – деди Кылыч.

Термечик бир атын чыгарып минип алып, райкем партыйаныкына барды. Райкем партыйанын жооптуу катчысы Талыпка жолукту. Ага, Кылыч менен Жаркынайдын ал-жайын айтты. Талып бир кишини тез барып райаткемдин төр агасы Керимди ооруканага чакырып келүүгө жана оорукананын башчысы доктурду таап ала келүүгө жиберди дагы, өзү Термечик менен Кылычтын жанына кетти.

Талып Кылыч менен Жаркынайга учурашты. Алардын ал-жайын сурап, сүйлөшүп турушту. Караса экөөнүн тең көздөрү көрүнбөгөн тулуптай шишик. Ийиндеринен дем алып, араң зорго сүйлөшүшөт. Талып Жаркынай менен Кылычтын көргөн кордуктарын, тарткан азаптарын угуп, алдарын көрүп туруп аяп, боору ооруп, көз жашын тегереткендей болду. Керим оорукананын башчысы Никитин деген доктурду алып келип калды. Оорулардын алын көрүшүп чочуп кетишти. Никитин доктур пелширин чакырып алып жемеледи. Дароо орун даярдап, ооруларды жайлаштырууга буйурду. Пелшир мойнунан байлаган иттей болуп, шылкыйып жай даярдоого ооруканага кирди.

– Бул иттин ар качан ушундай ит оорусу бар. Мындай кылыктарын өзүн өзү сыноо жолу менен кара тактага жазып да көрдүк, кереге кезитке жазып да көрдүк, жазуу жүзүндө уят да бердим. Айтору түзөлбөйт, – деди Никитин.

– Андай кер аяктардын далайын Ленин партиясынын башчылыгы алдында кеңеш өкүмөтүнүн темир теги «сопу» кылар, – деди Керим.

– Орун даяр болду, – деп, бир сестира чыкты. Жаркынайды көтөрүп, Кылычты желөп-таяп алып кири-

шип, жайлаштырып жаткызышты. Жаркынайдын бутунун шишиги күпчөктөй болуп белине чаап кеткен. Никитин эптеп эбине келтирип таңды. Экөөнүн тең жараларына дары жапты Бул эки ооруга бир кичинекей бөлмөнү беришти. Булардын ооруларын дарылап жайлаштыргыча, Талып менен Керим бирге карап турушту.

Жараларын дарылап байлап бүткөндөн кийин Кылыч:

– Мүмкүн болсо башкаларды чыгарып, экөөңүздөр калсаңыздар экен. Сиздерге жашырын айта турган бир аз сөзүм бар эле, – деди Талып менен Керимге. Башкаларды чыгарып, бөлмөдө Керим менен Талып калды.

Кылыч үчүнчү айылдагы Чортонду, анын басмачыларга шаардагы Абдыкадыр дамбылда жана Ыраман поп тууралуу айткан сөздөрүн, алардын келе турган жуманын түнүндө жабдып туруп басмачыларга күч бере тургандыгын, өздөрүнүн колго түшүүнүн далдалчысы, себепчиси өз айлындагы Сойлок экенин бир бирден тизип айтып берди.

Басмачылардын кайсы түнү, кай жерлерге түнөй тургандыктарын да айтты. Басмачылар менен күрөшүү үчүн өзүнүн тыңып жакшы болуун күтпөстөн жергиликтүү атирет түзүп, Кызыл аскерлер менен бирге өзүнүн жолдошу Темирди жиберүүнүн керектигин айтты. Эң аягында ооруканага келгендеги пелширдин көрсөткөн мүнөзүн, кылган мамилесин да айтты. Талып менен Керим айткандарын баштан аяк баарын дептерлерине чийип алышты.

– Мына буларга кылган мамилесине, мүнөзүнө караганда бул пелшир дагы соо болбоого мүмкүн. Ошондуктан тигил айтылган душмандар колго алынып, иш бир жаңсыл болгончо, ушуну да туткунга ала турсак кандай болор эле, – деди Талып.

– Албетте өшөнтүш керек. Бир жаңсыл болгуча гана эмес, алар менен бирге беттештирип, текшерип керек, – деди Керим.

Талып менен Керим экөө бул айтылган иштердин баарынын түн боюнча ашыгыш чарасын көрүшмөк болду.

Кылыч менен Жаркынайдын келгендерин жан кишиге сездирбей турган, айтпай турган болушту. Эшиктеги Никитин, Термечикти чакырып алышып, Кылыч менен Жаркынайдын келгендерин эч кимге айтпаска, билдирбеске тапшырышты. Койчуларды да башка бирөөгө айттырбай токтотуп турууга Термечикке тапшырды. Никитинге ооруларды жакшылап карап турууга тапшырышып, Кылыч, Жаркынайга тил жеткис алкыштарын айтышып, маңдайларынан сылап, колдоруна кармап, коштошуп чыгып кетишти.

Доктурдун жакшылап карап, байлаганынын, сүрткөн дарыларынын натыйжасында Кылыч менен Жаркынайдын ооруган жерлери бир басылгандай болду. Үч соткеден бери азабын тарткан денелер эриген коргошундай көйкөлүп, чырым какпай каткан кирпичтер камдашып уйкуга кетишти.

VI

Таңкы ирең-бараң, киши таанышар, таанышпас убак. Кыштак калкы алда неминени биринен бири кабарлашып, дүрбөлөңдөп күндөгү маалынан эрте туруп жатышат. Кээ бири бирдемеге кызыксынгандай, кайсы бирөөлөрү алда кимдерди аяп, боору ачыгандай, кайгыргандай, бирери корккондой ашыгып экиден-үчтөн, жалгыздан болуп башкарманы көздөй агып келе жатышат. Көйнөк, дамбалчан, жылаңайлак чапанын желбегей жамынып дегдеңдеп желе басып келе жаткан чокчок сакал, сейрек мурут, кырк жаш чамасындагы ормойгон сары кишиге, туурадагы тар көчөдөн чыккан бирөө:

– Ээ, Ормушсуңбу?

– Ооба, Аламансыңбы?

– Шүгүр, бул кандай кеп. Уктуңбу?

– Ким билет, азыр Турсункулдан уктум. Сойлокту го... арыстабайт* кылсын. Мейли. Темир менен Кылычтын

келинчегинде эмине жазык... алар эмине кылышты? деди Ормуш.

– Сойлокту арыстабайт кылгандай анда эмине жазык? Темир менен Кылычтын келинчеги болсо, Кылыч тууралуу бирдеме болгондур, – деди Аламан.

– Кылыч эмине болуптур?

– Ким билет. Кылыч баягы күндөн бери жоголуп кеткенинен бирдеме кылдыбы деймин да?

– Басмачынын колуна түшүп кеткен неме, эмине кылмак эле?

– Балким басмачыга кошулуп кеткендир. Өкүмөткө каршы согушуп, колго түшкөндүр... ошондуктан, Темир менен Кылычтын келинчегин арыстабайт кылгандыр.

– Кылыч?... Кылыч өлүп бара жатса да анетчү бала эмес эле... Анетпес... Аламан, куру бекер бирөөнүн күнөөсүн көтөрө берүүнүн эмине кереги бар. Иштин аныгына жетпестен ой жоруудан дүнүйөдө жаман көргөн нерсем жок, – деди Ормуш.

– Кылыч дарексиз жоголуп кетип, эми булары арыстабайт болгонуна ой кетет да... баарыдан Сойлокту айтсаңчы... күнөөсүз күйүп турганын, – деп кейиди Аламан.

– Адам, Аламан кандайсың? Сойлок кайдан күнөөсүз? Сөзү көп, иши аз, айтканынын баары жалган. Бирди бирге кагылыштырып, биригадырлардын ичин иритип, ишке кесир кылгандан башканы билбейт. Бул күнөө болбойбу?!

– Мунуңдун баары жалган... Сойлок актип...

– Актип болбой аңга түшсүн. Кургак актип, – деди Ормуш. Экөө кежилдешип олтуруп башкармага барып калышыптыр. Башкармага көпчүлүк жыйналып да калышыптыр. Элди тиктеп Залымбай менен Дардеке бирдемени кеңешкенсип сүйлөшүп турушат. Кабактары салыңкы. Алардын жанына Аламан дагы барып кошулушту.

«Арыстабайт кылгандар ким болду экен, арыстабайт болгондор кайда болду экен» деген ой менен, элдин арасына барып, мойнун созуп, эки жакты карады Ормуш. Сойлокту эки милиса элден окчун арабанын жанында эч кимди жакын жолотпой, сүйлөштүрбөй кайтарып турат. Күмүшай да баласын көтөрүп бирге турат.

– Жолдоштор! Темирдин ордуна убактынча бир ишкер активтүү кишиңерди көрсөткүлө. Убактылуу бригадир болуп тургудай, – деди тиги шинелчен жигит көпчүлүккө карап. Бул райаткемдин төрагасы Керим эле. Элдин баары жалт бурулуп, Керимди карап калышты.

– Жолдош!... Темирдин эмине күнөөсү бар? Күнөөсүн айтып арыстабайт кылсаңыз экен? – деп, көптүн ичинен суурула умтулуп Керимден жооп күтүп тура калды Ормуш.

– Эч күнөөсү жок, арыстабайт кылынбайт, райондо бир аз жумуш кылат, – деди Керим.

– Ээ, кокуй, мындагы жумушубуз кантет? Калкозду кыймылдатып сүйрөп турган Кылычыбыз болсо, басмачыга түшүп кеттиби?... айтоору дарексиз жоголуп олтурат...

– Мындан бирөөңөр Темирдин ишин беш-алты күнгө жүргүзө турсаңар эчтеме болбойт. Беш-алты күндө бошоп, Темир өзү да келет.

– Күмүшайды эмине кыласыздар жаш баласы менен?

– Анын да жумушу бар.

– Эмине жумуштары бар, дайынын айтсаңыз экен?

– Айтылбайт, – деди Керим. Иши кылып күнөөлөнбөй бара жатканын билип, суроолорунун жообуна канааттангандай болду Ормуш. Четте турган үчөө көпчүлүктүн ичине келип: – Жолдоштор! Менин сөзүм бар, – деди Аламан.

– Айтыңыз!

– Сойлокто эмине жазык бар, эмине үчүн арыстабайт кыласыз?

– Ишиңиз болбосун, – деди Керим.

– Неге ишибиз болбойт, ал калкозубуздуктун актиби... ударник... эч жазыгы жок, эми не үчүн айыптаганыңызды айтып кетиңиз, – деп өргөлөндү Аламан.

– Калаага барып «чын ударник» болот. Азыр айтылбайт, – деп кесе жооп берди Керим. Аламан жана анын суроосунан натыйжалуу жооп күткөндөй болгон бир нечелердин деми сууп, ийни түшкөнсүдү.

– Кана, Темирдин ордуна биригадыр болуп ким калат, көрсөткүлө? Темир:

– Көпчүлүк силерге эп болсо менин ордума Ормуш калсын, – деди.

– Каршылык жокпу? Темирдин ордуна Ормуш кала турсунбу?

– Каршылык жок... калсын, калсын... – дешип чурулдашты, турган элдин көпчүлүгү.

Темир менен Күмүшайды ээрчитип барып өзү менен бирге бир арабага олтурушту Керим. Сойлокту ортого алып, эки милиса бир арабага олтурушту. Дүрүлдөтүп районду карай жүрүп кетишти. Темир менен Күмүшайды алып кеткенин, Сойлокту арыстабайт кылып кеткенин ар кимиси ар түрдүү жоруп, чурулдашып кала беришти.

Арабадан чыккан жолдун чаңы шакар өчүргөндөрдүн түтүнүндөй буркурап, эртеңки коңур салкын жел менен көтөрүлүп, асманга чыкты. Жолоочулар бир аз унчугушпай жүрүп олтурушту. Темир менен Күмүшайдын санаалары сан бөлүндү. Ойлоруна ар түрдүү окуялар түшүп кетти.

– Жолдош! Бизди эми не үчүн алып бара жатасыз? – деди Темир. Керим Темирди карады да, арабакечти дагы бир карап коюп:

– Барганда көрөрсүз, – деп жылмайды. Күмүшай баласы ыйлады, баласынын оозуна эмчегин салып эмгизип, Күмүшай да көзүнүн жашын иргилтти.

– Кой, ыйлабаңыз, жеңе, кубаныңыз, – деди Керим.

– Кайсы алыма кубанайын, айланайын... бул шордуу жетим экөөбүздүн күнүбүз эмине болмок, – деп ого бетер өпкөлөдү Күмүшай.

– Балаңыз жетим болбос, кубанып каларсыз, – деди Керим. Күмүшайдын алына, сөзүнө жүрөгү эзилип келе жаткан Темир, Күмүшай экөө тең Керимдин бетине үмүттүү көздөрү менен тигиле түштү.

– «Сүйүнгөн менен маңдай жарылбас, корккон менен жүрөк айрылбас» дегендей, эминеси болсо да айтсаңыз боло, жолдош... Кылычтан кабар барбы?... деди Темир. Керим көзүн кысып, башын чайкап арабакечти карады да:

– Жоо, жок, кабар жок. Анчейин айтам, – деп күлүмсүрөдү. Темир да, Күмүшай да күлүмсүрөштү. Күлүмсүрөгөн бойдон Күмүшай көзүнүн жашын сүрттү.

Керимдин сөзүндө, жүзүндө бир жакшылыкты анык сезишип, Темир менен Күмүшайдын жүрөктөрү азоодой мөңкүп, алып-учуп, кандары беттерине тээп чыгып кубанып кетишти. Жол боюндагы жер бетин миң кубултуп, саймалап көрктөгөн, эмгекчил дыйкандардын эмгек жемиштери да булардын кубанычын куттуктагансып жылмайгансыды. Жолдун жээгиндеги конуп олтурган торгой, кол чапкылап куттуу болсун айткансып асманга атылып учуп чыгып канатын эпилдетип, былдырап сайраган болду.

Керим сөздү башкага буруп, ар кайсыны айтып, аңгемелеп, тамашалашып, күлүшүп жүрүп олтурушту. Алдыңкы арабада капканда түшкөн түлкүдөй шүмүрөйүп эки милисанын ортосунда Сойлок жүрүп олтурду. Түш оогондо райондук калаага жетишти. Керим, Сойлокту түрмөгө айдатып жиберди дагы Темир менен Күмүшайды өз үйүнө алып кетти.

Арабадан түшүшүп, жуунушкандан кийин, экөөнү агылгалап ээрчитип Кылыч менен Жаркынайдын үстүнө алып келди Керим... Темир менен Күмүшай бир ысынып, бир суунушту. Өңү экенин же түшү экендерин биле алышпады. Кубангандарынан эстеринен тангандай алга

келишти. Көздөрүнө жаш алышты. Учурашып, ал-жайын сурашып олтурушту.

– Бүгүн жакшы болуп калыптырмын... бүрсүгүнгө чейин атка минүүгө жарап калсам, канкор кара жүрөктөр менен карама-каршы туруп күрөшүүгө өзүм гана бараармын, – деди Кылыч.

– Жакшы болчу, жакшы болсоң көрөбүз, – дешип, убактынча коштошуп, жайрандашып Керим, Темир менен Күмүшайды ээрчитип чыгып кетти. Түшкү тамактарын ичүүгө Керимдин кыбартырына барышты. Керимдикинде буларды күтүп отурган Талыпка учурашышып олтурушту. Даярданып күтүлүп турган түшкү тамактарын жеп болушуп, Керим, Талып экөө Темирди жандарына алып, экинчи бөлмөгө киришти. Жергиликтүү ыктыярдуу атиретти кандай түзүү жана Чортонду туткунга алуу тууралуу кеңешишти.

Чортондун атын укканда эмнегедир Темир чочугансып, селт этип элеңдегендей болду. Эмине үчүн туткунга алына тургандыгын сурады. Керим, Чортондун кылыктарын айтып берди.

– Чортондун атасынын аты ким? – деди Темир.

– Атасынын аты Каманбай, – деди Керим. Талып менен Керим Темирге тигилип карашты.

– Айланайын, ошо шум болбогой эле,... ушу жерлик бекен?

– Жок, бул жерлик болбосо керек. Ноокаттык дегендей уктум, – деди Керим.

– Ээ, ошол экен эмесе, өңү-түсү кандай эме?

– Чакыр көз, түйрүк эрин, тултуйган кара жигит.

– Анык ошол шумдун өзү болуп чыкты. Ой, жүзү кара оой... Кантип келип калды экен?

– Аның ким, анык билүүчү белең жөн-жайын? – деди карама-каршы тиктеп жооп берип олтурган Керим.

– Аны жакшы билемин. Ал зулум Ноокаттагы далай кедейдин канын сүлүктөй соргон Жаанбай деген чоң

байдын баласы болуучу. Мурунку убакта орусча окуган, орус тилин суудай билет, – деди Темир.

– Калкоздун актиби экен, билимдүү экен, райондук кызматтын бирине көтөрсөк кантет деп, өгүнү Талыпты айтсам, Талып «ээ, коё турчу. Кебетеси жамандык көргөн неме окшобойт, эң эле шыпылдаган эме көрүнөт. Кокустан шылуундун бири болуп калбасын» деп токтотуп койду эле. Талып сен кыраакылык кылбаганда, ит шумдук биттүү тонун кийип алып, ушу кезде кутула албай, калакайлап кашынып жүрмөк экенмин го? – деп күлдү Керим.

– Албетте, байдын шериктеши, табакташы, басмачынын жардамчы агенти болуп олтурмак экенсиң, – деп Талып да күлдү.

– Ай, ыраазымын Талып, буга караганда көсөм, кыраакы, жол башчы кызматчылыгыңды бир көрсөтүпсүң, – деп кубангандыгын көрсөттү Керим. Темирге карап:

– Кана баатыр, абыдан айтчы жүзү каранын жайын, – деди.

– Аны менин таануумдун себеби мындай, биз Кылыч экөөбүздүн атабыз тең Соодаалы деген байда жалчы болуучу. Чортон Соодаалынын бир тууган эжесинен туулган жээни болуучу. Соодаалыныкына көп келүүчү. Ата, энеси да көп келүүчү. Муну Кылыч айткан жокпу сиздерге?

– Жок, – дедит Талып.

– Эмесе жарадар неме оорунун алецгири менен оюна келген эмес го. Темир:

– Бул зулумдун атасы менен өзүнүн кылган, өз көзүм менен көргөн бир жапайычылык кылыктарын айтып берейин сиздерге, – деп, жооп күткөнсүп токтой калды Темир.

– Айтыңыз-айтыңыз! – дешти Керим менен Талып.

– Он жаш чамасындагы бала кезегим, бир күнү Соодаалынын байбичеси Күлбаарам Жаанбайдыкына

барды, жайдын толук убагы, апамды отурса, турса желөп таяп, кызматын кылып жүрүү үчүн асемдикке жанына ала барды. Бир жакка чыкканда өшөнтүп же Кылычтын энесин же менин энемди алып жүрө турган.

Бул жолу менин апамды ээрчиткендиктен мен да апам менен бирге бардым. Мен да бекер эмесмин, Соодаалынын Абанкан деген биз катардуу Бекзаат уулу бар болуучу. Мен ошонун оюнчугумун. Чычканды ойногон мышыктай Абакан Кылыч экөөбүздү күнүндө нечен ирет уруп, ыйлатчу. Ага каш кайтарар дарман кайда?

Жаанбайдыкына бардык, Жаанбай малы тетири жайылган, төрт түлүгү шай бай экен. Чоң соодагер экен. Малайлары көп. Малайлардын ар кимиси ар түрдүү жумуш кылып жүрүшөт. Байкуш ай е, малайлардын ичинде Кулчун деген койчусу бар экен, ал шордуу күндүз кой кайтарып, түнкүсүн короо кайтарат экен. Ошол биз барган түнү короосуна карышкыр тийип бир козусун жеп кетиптир. Эртең менен Жаанбай күпүлдөп ою кырынан кетти.

– «Көзүң аккан иттин баласы, көзүң кашайып уктап калып, өз кунуңдан артык тура турган козумду карышкырга жедирдиң, сенин жазаң бул болсун» деп, байкушту көк ала койдой сабап урду. Бир таманын бычак менен тилип, туз септи. Ушул Чортондун жыйырма жаш чамасында чыңалган жигит күнү. Чиренип басып келди дагы, «ата, мунуң уктаган көзүн мен тазалайын, мага бериңиз» деп атасынын алдында тыбырап чыңырып жаткан Кулчунду колуна алып, Кулчундун оң көзүнө калемпир эзип куйду. Кулчундун чыңырган үнүнө адам баласы чыдап турардык болбоду. Эч бир адам колдоруна арачалоого жарабады. Бечаранын көргөн азабы алигече көзүмө көрүнүп, үнү кулагыма угулгандай болот.

Кулчундун сурап алары, издеп алары жок, томолой жетим экен. Атасынын тууганы жокчулуктун айынан Жаанбайга малайлыкка салган экен. Өзү он беш – он алты жаш чамасында бар эле. Өшөнөтип байкушту койдун

артынан кайтарууга дагы айдап жиберешти. Ботодой боздоп бир көзүн басып, бир бутун сүйрөп кетти жайылган койдун соңунан Кулчун, – деп, кабагын чытып, башын чайкап улутунду Темир.

– Туу... ой, кара жүрөктүн кылыгы ай е, – деп Керим түкүрүндү.

– Ал залымдардын эмгекчил жарды-жалчыларга дайым кылыша турган ата каадалары эмеспи, – деп салкын кан менен Керимге жооп бергендей болду Талып.

– И, анан? – деп Керим дагы Темирге карады.

– Анан, жанагы кылыктары өктөбүр өзгөрүшүнөн мурункусу, өктөбүр өзгөрүшүнөн кийин бул Чортон, кор башыга кошулуп кеткен. Аалыкожо менен бирге жүрүп далай эмгекчилердин канын суудай төккөн.

Соодаалы бай Кылыч экөөбүздүн атабызды Аалыкожого өлтүрткөндө бул да жанында болуучу. Желдеттер менен бирге аталарыбызды кыйнашып, менин атамдын бир колун колундагы кылычы менен тирүүлөй үзө чапкан. Желдеттер биздин атабызды мууздаганда, Чортон да мурун колдоруна түшүп, байлап жүргөн бир камунус бар экен, ошону катар алып келип өз колу менен мууздаган.

Аталарыбыз өлгөндөн кийин Соодаалынын эшигинен башка жакка кеттик. Андан кийин Аалыкожо кулагандан баштап, кайда жүргөнүн, эмине кылганын билбеймин.

– Ой, кара жүрөк каман ай э, – дешти берки экөө.

– Бул зулум «кедеймин» деп калкозго келип кирип-тир. Биздин үчүнчү айылга келип турганына үч жыл болуптур. Мында Тургунбай деген киши Чортондун катынына бөлөбү? Айтор илик-жармалыгы бар окшойт. Экөө бирге турушат экен.

Мени жазгы кош айдоо өнөктүгүндө үйүнө кондуруп, дегеле ыпылдап-шыпылдап ич койнума кирип, «Мен Ноокаттык элем, ал жерде атка минерлерибиз байларга кол жоолук болуп кеткенинен, ынтымагым келише албай,

Туркумбайга каралап мында келип туруп калдым. Кайда болсо баары бир кеңеш өкүмөтүнүн кызматы эмеспи, эми ушу жерге калкоздошуп кызматчы болуп жүрөм, – деп бай манапка каршы, «кедейчил ак жүрөк» болуп, бир канча сөздү сүйлөп жароокерленди эле. Мен ошол сөзүнө ишенип жогору көтөрөлү деп жүрбөйүмбү. Көрсө жүзү кара тонун аңтара кийген зулум турбайбы, деди Керим.

– Андай болгондо тиги Тургумбайды дагы кошо колго алыш керек, – деди, Калып.

– Албетте өшөнтүш керек деп, – башын ийкеди Керим. Чортон, Аалыкожо басмачы жоюлгандан кийин, Ноокаатта өз жеринде турган. Анда дагы бирди алдап, жандатып жүргөн. Атасы Жаанбай 27-жылдан мурун өлүп кеткен. 1926-жылкы Жер төңкөрүшүндө кузгундай болуп илгериден көрүп, алдын алып жер төңкөрүшү жүрүүдөн мурунураак атасынан калган 700 танап жерин таасирине кире турган бир канча дыйкандарга бөлүп бере салган.

Атадан калган мал-мүлкүн катып сатып акчалап алып, өшөнтүп бир канча кедейлерди колтугуна кысып, эптеп жер төңкөрүшүнөн аман калган.

Кечээ 1929-жыл калкоздошуу жолго коюлуп, жүрө баштаганда, кедейлердин санаа-сезими өсүп, Чортонго кол сала баштаган. Чортон ал жер жай болбосун билген соң, төшүн кедейлик менен боёп, кайда кеткенин белгисиз кылып, бул райондогу үчүнчү айылга качып келип туруп калган. Азыр калкоздун ичинде ооз учундагы куру кыйкырык менен «актип» болуп, иш жүзүндө жогорку иштерин иштеп жүргөн.

Керим менен Талып турган райондо он айыл кеңеши бар. Азыр кызык жумуш маалы болгондуктан, жумушка да зыян келбес үчүн жана кызыл аскерге да кошумча күч болуу үчүн ар бир айыл кеңешинен беш-алтыдан ыктыярдуу кошулган жигиттерден курап, 50-60 жергиликтүү атирет түзүшмөк болду. Буларды эртеңки шаршемби күнүнөн калтырбай жыйнап алып келүү үчүн ар кайсы

айыл кеңешине адамдар жиберүүгө белгилешти. Адамдарды бүгүн түндөн калтырбай жибермек болушту.

Керим үчүнчү айылга өзү барып атиреттерди алып жана Чортон менен Тургумбайды да алып келмек болду. Талып Темирди ээрчитип, биринчи айылга бармак болуп кеңештерин корутуп тарашты.

VII

Күн ала булут тартып, күздүн коңур салкын жели жибектей созулуп, эмгекчилерди эркеткендей денелерин желпип жүрүп турат. Эл түшкү тамагын ичип, дем алышта турган кези.

«Сталин» калкозунун башкармасынын короосуна аял-эркек аралаш жык толгон эл. Короонун төр жагында сарайдын алдындагы үстөлдү тегеректеп Талып, Темир, Дардеке, дагы бир аял олтурушат.

Дардеке ордуна турду дагы:

– Жолдоштор! «Сталин» колкозунун бүгүнкү кезексиз жалпы жыйыналышында карала турган маселе болсо бирөө гана, ал да болсо жергиликтүү калктан басмачыга каршы күрөшүү үчүн атирет түзүү. Буга кошумча-алымчаңар жокпу, – деп элди тегерете карады.

– Жок, кошумча жок, – деген дабыштар чыкты.

– Эмесе бул маселе жөнүндө жолдош Талыпка сөз берилет, – деп ордуна олтурду.

Талып ордуна туруп элди тегерете карап алып сөзгө кирди:

– Жолдоштор! Жумуш маалы болгондуктан мен сөздү созуп олтурбастан кыскача кана бүтүрөмүн. Өзүңүздөргө маалим, сатсыйалчыл чарбабыз мүнөт санап дүркүрөп өсүп жатат. Айыл кыштак эмгекчилери калкоздошуп күч бириктирип, бириктешкен коомчулдук турмушка өтүп жатышат. Сатсыйализимдин душманы бай, кулактын күн санап кээри кетип бара жатат. Мына булардын

натыйжасында тап күрөшү илеп тартып курчуп, бай, манап, кулак, молдо, поптор пыролитарыйат табына каршы эң акыркы көр оозундагы жандалбаса чабуулун жасап жатышат. Өзүңөр көрүп жатасыңар. Басмачы болуп уюшуп алып, күндө ар кайсы жердеги калкоз, сопкоздорубузга тынычтык бербей кол салып, талап, өрт коюп бүлдүрүп жүрүшөт. Айбанчылык, жапайычылык кара жүрөктүктөрү артылып, колуна түшкөн кызматчы активтерди адам айтып жеткис түрдө кыйнап өлтүрүп жатышат.

Бул зулумдар менен күрөшүп жаткан биздин да күчүбүз бар. Ал да болсо, пыролитарыйат табынын кызыл шумкарлары, кызыл аскерлер. Булар күрөшүп жатат. Бирок, жер шарты менен өтө тааныш боло албагандыктан, басмачылар күндө бир жерге бекинип, жаза бастырып, алдырбай келе жатышат.

Ошондуктан биз кызыл аскерлерге жардамдашып, алар менен бирдешип басмачыларды жоюубуз керек. Эзелки айыгышкан тап душманыбыз болгон ал кара жүрөктөрдү таза жоюп, сатсыйачыл чарбабыздын бөгөтсүз өсүүнө кең жол ачуубуз керек. Анын үстүнө ыктыярдуу атиретке жазылуубуз керек. Табыбыз үчүн кандуу майданда күрөшүүбүз керек. Жумуш маалы болгондуктан, ар бир айыл кеңешинен беш-алтыдан гана киши алынмак. Буга талаптууңуздардын жазылуун күтөбүз, – деп сөзүн аяктады.

– Сууроо барбы, кимде сууроо бар? – деди көпчүлүккө карап Дардеке. Элдин алдыңкы иретинде чет жагында жанаша олтурган Залымбай менен Аламан күбүрөшкөндөй боло түшүштү:

– Менде бар.

– Сура.

– Жолдош! Бул атирет канча убакка чейин жүрөт? – деди Аламан.

– Ээ ары кетсе төрт-беш күндө кайтышат.

– Жана кимде бар? – деди Дардеке.

– Жок, жок.... түшүнүктүү, – деген үндөр чыкты.
– Ким сүйлөйт, сүйлөөчү барбы?
– Мен сүйлөймүн, – деп, ордуна турду Аламан:
– Жолдоштор! Ушул кезде өзүңөр көрүп турасыңар, жумуштун алдында басылып жатабыз. Биз атиретке жазылсак мындагы жумуш калат анан дагы, «жумушуңар убагында бүтпөптүр, пыланыңар толбоптүр» деген өкүмөттүн сөзүнө, кыйыгына каларыбыз анык. Ошондуктан атиретке жазылбай эле, өкүмөтүбүздүн ташшырган жумушун аткарып, пыланыбызды толтурсак деймин. Бүгүн бир нечөөбүз атиретке жазылып, басмачыга каршы кетсек, ишибиз таза аксоого мүмкүн. Басмачылар болсо бизди талап бүлдүрө элек го. Бүлдүрсө башкаларды бүлдүрүп жатат, – деди. Жанындагы Залымбай капталга түртүп калды. Аламан шашып, жаңылып калдымбы дегенсип, бир Залымбайды карап, бир пириздүйүмгө карап сөзүн кайра улады:

– Биз, биз... жолдоштор! Кыскасы, барбообуз керек... жумуш калат, жумуш... – деп энтигип ордуна олтурду.

– Туура айтат, туура, – деп, Залымбай буудайдын арасындагы кара көсөөдөй болуп жалгыз унчукту. Аны пириздүйүмдө олтурган Дардеке бирдеме деп коштогон болду.

Темир ордуна туруп сөз алды дагы:

– Жолдоштор! Аламанды эчтеме билбеген караңгы дейин десең, алынча билимдүү активтин бири. Макоо, келесоо дейин десең дени-карды соо. Ошондуктан бул азыркы сөзүнө караганда мас болууга тийиш. Же болбосо биздин тап душманыбыздын азгырыгына мыктап азгырылып, жетегине чукул коштолсо керек, – деди. Эл кекиртегин созуп Темирдин оозуна тигилди: «Басмачылар зыян кылса башкаларга зыян кылып жатат, бизге зыяны тийе элек дейт. Мына кызык, башка калкоз, сапкоздорду бүлдүргөнү бизди бүлдүргөнү болбойбу. Аларды талап алганы, бизди талаганы эмеспи? Кызматчы активтерди өлтүрүп жаткандары биздин тап балбандарыбызды өлтүрүп,

күчүбүздү кемитүү болбойбу? Булардын баары биздин пыролитарыйат табынын азаматтары, башка калкоз, сапкоздордун басмачылардан таланган-бүлүнгөн чарбалары, пыролитарыйат табынын сатсыйалчыл чарбасы болуп эсептелбейби. «Ала койду бөлө кырккан – жүнгө жарыбайт», дегендей, калкоздон калкозду бөлүп сүйлөөдөн эминен натыйжа чыкмак? Мындай сөз, өлүп бара жаткан байлар табынын гана өлүм астындагы негизсиз жөөлүгөн сөзү болуп таанылмак. Дегеле, биз өз калкозубузду алганда дагы Кылыч менен Жаркынайдын басмачылардын колуна түшүшү зыян болуп көзүнө көрүнбөйбү, жолдош Аламан? Кылычтын башкарып иштеп турган иштери нечен күндөн бери чачынды болуп иштелбей жатканы, Жаркынай жоктуктан калкозчул аялдар балдарына кол байлалуу болуп ишке түзүк катыша албай олтургандары көзүнө көрүнбөйбү. Булардын баарын көрбөстөн көз жумушуңа жол болсун?!. Жолдоштор! Кыскасы Аламандын бул сөзү тап душмандардын жыты аңкыган негизсиз чирик сөз. Жолдош Талып айткандай, айрыкча ачык уюшуп, жолто кылып турган басмачыларды жойбостон, дүркүрөп өсүп келе жаткан сатсыйалчыл чарбабызга кең жол ачылбайт. Ошондуктан биз ыктыярдуу атиректе жазылуубуз керек, – деп, сөзүн бүтүрдү.

Эл дуулдашып: – Туура, туура!... Жазылабыз, жазылабыз, – дешип чуулдашты... Кээ бирөөлөрү экиүчтөн кобурашып, деңиздей толкундашты.

Аламан да кол көтөрүп тура калып, сөз сүйлөгөн болуп жатты. Бирок элдин: – Кереги жок. Аламанга сөз берилбесин. Сөз токтолсун, жумушубуз калды... – деген чурулдак толкундан Аламандын эминен айтып, эминен койгону угулбады. Талып ордунан туруп сүйлөмөкчү болду. Жабырлаган көпчүлүктүн толкуну токтолду.

– Жолдоштор! Азыр көпчүлүк да «жумушубуз калды» дешип, ашыгып олтурат. Ошондуктан сөздү токтотуп, жыйылышты таратып, элди жумушуна

жиберүүбүз керек. Иштин илгерилеп жатканын, же жолтоочулар чыгып кетенчиктетип жатканың болсо, мына бул иш бир жаңсыл болуп, аяктап кайра келгенден кийин баарыбыз чогуу олтуруп текшерип, чечээрбиз. Азыр жыйылыш жабылып, эл тарап, ыктыярдуу атиретке жазылууга каалагандар калып жазыла берүүлөрү тийиш, – деди.

– Өшөнтүш керек, абыдан жакшы болот... дешип, чурулдашты көпчүлүк. Жыйылыш жабылды, эл четинен самсып сап-сап, топ-топ болуп ак алтын талаасын көздөй агып жөнөштү. Бир канча жигиттер Талып менен Темирди тегеректешип: – Мен жазыламын, мени жазыңыз!...

– А, менчи?

– Мени калтырып койдунуз.

– Мен дегеле бармайынча калбаймын...

– Айт, сениби, канкор басмачылар, – дешип, ар кимиси ар түрдүү сүйлөп чурулдашты. Ыктыярдуу атиректе тандап, алтоону жазып алышып, калгандарын:

– Койгула, айланайындар, мындагы жумушуңар аксап калат... – деп Талып эптеп, араң жоошутуп, жумуштарына жиберди. Жазып алган жигиттерине калкоздун аттарынан ирилеп мингизишип, өздөрү арабаларына олтуруп, районду көздөй жөнөп кетишти. Тооруккан букадай Залымбай, Дардеке, Аламан башкарманын сарайынын алдында кала беришти.

Бир аз жүргөндөн кийин Талып: – Жанагы эң мурунку «атиретке барбайбыз, жумушубуз калат» деп, камкорсуп сүйлөгөн кара тору, сулууча жигит эми не кызмат кылат, – деди Темирге.

– Ал калкозубуздун эмгек нормосун жазып тура турган табилчиги* Аламан деген неме.

– Ата-теги кандай?

– Ата-теги кедей.

– Анын жанында турган кубаңдаган көк көз, сары жигит ким деген эме?

– Ал эсепчи ысчотоботубуз* Залымбай деген.

– Теги кандай?

– Теги.... тегин ким билет. Бизге өткөн жылы келген.

Колунда «ырабочу шактор» деген дакументи бар.

– Пириздүйүмдөгү төрага болуп олтурган Дардеке деген каратомолок жигит калкозуңуздардын төрагасы го?

– Ооба.

– Анын теги кандай эме?

– Теги кедей, өзү партыйада кандыйдат.

– Парт жачейкенин катчысы сиз го?

– Ооба, – деди Темир.

Талып районго мындан төрт ай мурун барган. Элдин ичи менен абыдан тааныша элек кези. Айрыкча бул биринчи айылга келиши ушул гана болуучу.

– Азыркы айтылып өткөн үч жигит, үчөө тең соо кишилер эмес. Алардын көз караштары, кыймылдары биздин тапка жанашбайт. Биздин ишибиздин агымына, кыймылына октуу көздөрү менен карап, тетири мүнөз көрсөтүп олтурушат. Өздөрү билгизбөөгө тырышып турушса да, байкаган кишиге ачык көрүнүп турат. Аларды кылдаттык менен жакшылап текшерүү керек.

– Мунуңуздун эч катасы жок. Ушул Залымбай келгенден бери оң баспайт. Берки экөөнү чукул коштоп алды.

Мурун жумушчу, кедей эмеспи, билбей жаңылып жүрөт го дечү элек. Андай көрүнбөйт. Өзүбүз да жакындан бери сезип, далилдүү тетири кылыктарын жыйнап күрөшүүгө кириштик эле. Азырынча бул коога чыгып калып токтолуп калбадыкпы.

Айрыкча булардын тетири кыялы, Кылыч жоголгондон бери ачык көрүнүп калды. Күнү кечөө, мен билбеймин, жалпы жыйналыш чыкырып калыптыр. Жыйналдык. Мурунку баалап иштөөнү, ар кимдин алына адистигине карай белгиленген нормону жокко чыгарып жарлык чыгарыптыр. «Ар ким өз бетинче иштесин, акы баарына тегиз берилет» дептир.

Камсамол жачейкесинин катчысы Ыйса деген бала, кедей уюмунун башчысы Ормуш деген үчөөбүз тырышып талаштык.

Акырында: – Акы барыга тең берилет деген туура эмес, ар ким иштегенине жараша алсын, – деп, чурулдаган көпчүлүктүн жардамы менен араң калтырбадыкпы.

Алардын иш көрсөтө турган, башчылык кыла тургандары жанагы Залымбай, ал билимдүү эме: «Мен жумушчумун, Ленин мындай деген, Маркс мындай деген, партия тигиндей деген» деп, капкайдагыны айтып, башты чаташтырып жиберет. Кээде Аламан менен Дардекени тубайттап «мен кедеймин» дедирип жулунтуп коюп, өзү кылтыйып туруп алмайы да бар, – деди Темир.

– Ал эчтеме эмес, тап душмандардын андай амалдары болот. Бирок, чындыкка келгенде суу кече албайт, узай албайт. Андайлардын тетири кылыктарын аныктап жыйнап, далилдеп көптүн алдына салсаңар көпчүлүк ээрчимек түгүл, беттерине жаба түкүрөт, – деди Талып.

– Эми өшөнтөбүз го, Кылыч келгенден кийин бой-яакты жыйнап, – деди Темир.

Чынында Аламандын аты да Аламан, өзү да Аламан эле. Аламан аңды-дөңдү карабаган ала өпкө, алабарман, өз бетинен эчтеме чыгара албаган, жетектеген кишинин айтканынан чыкпаган, өзүн баштаган кишинин үйрөткөн сөзүн жаман-жакшы экенин текшербестен, алды-артына карабастан кимден болсо да тартынбай коюп турган эме эле. Өзү Күрөңкөй деген кедейдин баласы болуп, мурунку коюлган аты Шаршенбай болсо дагы, бала кезиндеги ушул мүнөздөрү аркалуу Шаршенбай аты калып, Аламан атка атыгып кеткен.

Дардеке дагы өз бетинче жарытып акыл-ой таба албаган, башка бирөөнү ээрчип жүрө турган неме эле. Аламанга караганда сөзгө усталыгы бар. Бирөөнүн сөзүн жактырып

калса, күңкүлдөп коштоп, жактырбаса күңкүлдөп боктоп кала турган, бир көөнүнө жаккан сөзүн жаман-жакшы болсо да талаша бере турган калпычы, мактанчаак, дардаңдаган эме болучу. Бул да кедей баласы болуп, кедей тарбыясында өсүп, мурунку аты Капаркул болсо да, жокорку мүнөздөрү аркасында ата-энеси эркелетип «Дардекелеп» жүрүп, Дардеке атанып кеткен. Бирок, Дардеке элге кадырдуу, салмагы бар. Анын себеби мурунтадан актив болуп чыккан. Мындан төрт жыл мурун айыл кеңешинин катчысы болуп, төрагасы болуп 30-жылга чейин иштеген. Андан мурун камсамол арасында иштеп келген. Ал кездеринде Кылычтын жана башка активтердин, полдомочулардын, партиянын туура жолун, деректибин ишке ашыруу жөнүндөгү сөздөрүн коштоп, ишке ашырышууга жардамдашып жүрүүчү. Ошондуктан активтер көтөрмөлөчү. Мына ушулардын аркасында көпчүлүккө барган сайын кадыры да артып, 30-жылдан бери калкозго башчы болуп иштеп келе жаткан. Ошол кадыр-баркы алигече көп кетпей келе жаткан. Дардеке, Аламан экөөнүн тең Залымбайдын таасиринде, коштогонда жүргөндүгү анык. Булардын кандайча болуп Залымбайдын таасирине киргенин кийин айтарбыз.

Керим менен Талып жүргөн бойдон кечинде райондук калаага жетип, Талыптыкына конуп калышты. Эртең менен Керим келди. Чортон менен Тургумбайды туткунга алып, түрмөгө жиберип, өзү менен бирге жергиликтүү атиретке 5 жигит алып келгенин сүйлөдү. Жергиликтүү атиретке ыктыярдуу жигиттер алып келүүгө айылдарга кеткен полдомочулардын аягы саат 10 чамасына чейин келип бүтүштү. Бардыгы да 5тен, кээ бири алтыдан жигит алып келишти. Жергиликтүү атиретке жазылган жигиттердин баарынын саны алтымышка жакын болду.

Алардын баарын тамактандырышты. Мончого түшүрүштү, кийиндиришти, жарактандырышты, мылтыкты

кандай атуу, кылычты кандай шилтөө тууралуу кызыл кемендир келип келип түшүндүрдү, үйрөттү. Кечки саат төрттө кызыл аскерлерге алып келип кошушту.

Күн чайыттай ачык. Жибек жел күн-батыштан эпилдеп жүрүп турат. Райондук калаа кичирээк гана чакан калаа. Калаанын ортосунан тоону карай кеткен чоң көчөсү бар. Чоң көчөгө кылкылдап төрттөн тизилип, тоону бет алып кызыл кыраандар түштү. Эң алдыңкы ак боз аттуунун колунда Лениндин кызыл туусу жел аркалуу булактап турат.

– Жүргүлө! Тап душмандарды таман-такыр жоюп, кайтпас сапарына жөнөлтүүгө!...

– Жүргүлө! Пролитарыйат табын – сатсыйалчыл отонду*, жоо колунан сактоого!..

– Жүргүлө! Тап жоолорубузду кыйратып, дүнүйө жүзүнө тапсыз коом орнотууга!...

– Жүргүлө! Ленин партыйасынын тапшырган милдеттерин ишке ашырууга ат салышкыла!

– Менин жүргүлө деп кол булгап чакырып турганым, пролитарыйат табы, келгиле, жыйналгыла алдыма! Жөнөйбүз жоону көздөй токтобостон! – деп кыйкырып, кол булгап тургандай көрүнөт. Кызыл туунун бетиндеги алтын менен күлдөлгөн орок, балка, жылдыз жана жазылган ураандар күндүн нуру менен чагылышып, караган адамдын көзүн уялдырып, жер караткандай болуп турат.

Чоң көчөнүн күн батыш жагынан кесилген кулагын жана башка жараларын ак дакелер менен чырмап таңган, калпагын баса кийген, сыртына курчанып тегиз жарактанган, Алайдын ала тоосун бир гана аттап кетүүчүдөй кебетеленип асмандаган кара аргымакка минген Кылыч көрүндү. Кылычтын эки жагында жанаша бастырышып келе жаткан кызыл кемендир менен Темир көрүндү. Үчөө жанаша бастырган бойдон кызыл туунун түбүнө барып кошулушту.

– Сенин чакырыгыңды кабыл кылдык, сенин айтып турган ураандарыңды чып-чыргасын коротпой орундайбыз, –

дешип, кызыл туунун жогоркудай сөз айтып, кол булгалагансып турганын кубаттагандай, урматтагандай сыяктанышты.

Жондорундагы мылтыктары, белдериндеги сарала кылычтары күнгө чагылышып, жаркылдап Алайдын ала тоосун каптап кетүүчү деңиз толкунундай кылкылдашып, кызыл шумкарлар төмөнкү ырды кор менен күүгө салып жүрүп кетишти:

Кызыл аскер маршы

Биз баатырбыз, жоодон бети тайбаган,
Көздөгөнүн эч бир жаза сайбаган,
Биз шумкарбыз, болот-текөөр, жез канат,
Душмандарды кара таандай айдаган.

Биз жалынбыз, өшөрдөн да өчпөгөн,
Биз – үйөр, сел эч бир душман өтпөгөн,
Биз – ак ыйык, кең Алайды чабыттап,
Жамандарды илип алып, бөктөргөн.

Биз тулпарбыз, талыкпаган алыска,
Жаратылган тап сактоочу намыска,
Жеңип душман, далай мөөрөй алганбыз,
Кандуу күрөш, тап майданы – жарышта.

Биз толкунбуз тоону басып каптаган,
Биз адисбиз эч жаңылыш атпаган,
Пурлатардын сатсыйалчыл конушун
Жоо колунан кир жугузбай сактаган.

VIII

Түштүк Кыргызыстандын маданийат очогу саналган шаардын бири. Шаардын нак орто ченинде илгериден салынган чоң мечит бар. Ал мечит менен кыбарталдаш* Абдыкадыр Дамбылданын короосу турат. Мечит менен

дамбылданын короосу бир кыбартал жерди бүт алат. Дамбылданын кылычынан каны таамп, жоолугунан май таамп, дин байрагы асмандап турган кезинде ою менен кестирип алган.

Төрт бөлмөлүү, үстү темир менен жабылган үй. Эки бөлмөсүнө Дамбылданын улуу катыны Зуура балабакырасы менен турат. Эки бөлмөсүнө кичи катыны Зейнеп менен Дамбылда өзү турат. Дамбылданын кирешеси али да жаман эмес. Далай оорулар, түшүнөн чочуган караңгы дыйкандар, туубаган аялдар акырындап дасторконун, чай-пулун алып келип, батасын алып турушат. Бала тилеп келген кээ бир туубас аялдардын өңдүү-түстүүлөрүн, эл жаткандан кийин мечитке алып барып түнөтүп, «эми-домун» кылып узатып да турат.

Келген ооруларга оюна келгендей оттоп, кургак табыптыгын кылып турат. Аларды «андай кылсам айыгасың, мындай кылсам айыгасың» деп, калпты чындай, акакты тыңдай кылып ишендирет. Түш жоруткандарга «паланча байгамбарым тигиндей деген, Жусуп байгамбарым мындай деген, эми сен үшүнтүп мураадыңа жетип, дөөлөт ээси болот экенсиң. Акыретке барганыңда жетимиш миндеп үрдүн кызын кучактайт экенсиң...», – деп, негизсиз жалган сөздөрү менен көөнүн жайлап жибере берет...

Айрыкча орозо айы, курман айы келгенде олжого чач-этектен болот. Калааны, талааны кабаты менен жээк уйдай жалмайт. Талаадан келген караңгы дыйкандарга «элиңер калкоз болуп жатыр го, тилиңди алган кишилерин менен өзүң калкозко кирбе, калкозко кирген кишинин катыны талак, өзү каапыр болот. Себеби, калкозчунун мал-жанынынын баары казыналык болот, колундагы малына, койнундагы ак никелүү жарына ээ болбойт. Баары тең ортодо болот. Бул динсиз балшебектер алтымыш киши жатарлык жууркан, төшөк жасатып, калкозчулардын катынын сеники-меники жок кылып бир төшөккө жаткызмакчы... ошондуктан өлсөң да калкозко кирүүчү

болбо. Бул сөздөрдү дыйкандардын ичине мыктап тарат, аларга жакшылап түшүндүр, бирок, менден уккандыгыңды жан кишиге сездирбе. Эгер билдирсең өзүңдү да, мени да жок кылганың. «Кимден уктуң?» деген бирөө болсо, элдин баары эле айтат, ким дегидей эмес деп койбойсуңбу.

Менден укканыңды айта турган болсоң да, абыдан ишенимдүү кишиге, жан кишиге оозунан мени чыгарбай турган кылып бекитип туруп айт. Мен бул акылымды сага кудай деген момундугундан гана жамандыкка кыйбастан айтып олтурамын. Кудай кааласа жакында кудайдын берген кабарына караганда иймамаады чыгат, бул динсиз балшебектерди жок кылат. Ага чейин диниңерди бекем кармагыла!...» деп, кузгундай көзүн кызартып, кепшеген эчкидей сакалын эпендетип, далай караңгы дыйкандардын башын айландырат.

Дамбылда өзү турган эки көмнөттүн төркүсүн жакшылап тазалатып, жайлаштырып дайындатты. Күтүнүп даярданды. Түшкү тамакка жакшылап палоо басууга Зуурага тапшырды. Улуу баласы Абдыжапарды базарга жиберип, эки бөтөлкө канийекти* алдырып койду. Өзү асыл кийимдерин кийип, бир эшикке чыгып, бир үйгө кирип «кадыр түн» тозгонсуп күтүп турду. Саат бир болду. Дамбылданын тынчы кетип күткөн коногу капка астынан көрүндү.

Чачы желкесине түшкөн, бир жеңине бир киши сыйгандай узун кара чапаны жерге сүйрөлгөн, сакалы ак бууранын чудасындай чубалган, мурду канжардай, көк көзү соолуп бара жаткан кудуктай жылтылдаган, кабагы салаңдап, кашы үрпөйүп көзүн жаап турган узун бойлуу, колунда таяк, мойнунда киреч Ыраман поп басып келе жатыр. Көк-ала тарткан торбо сакалдуу, барбагай мурун, алак көз, кап курсак, тултук кара дамбылда арсалаңдап күлүп, Ыраман поптун алдынан каршы чыкты. Тарбайган колдорун сунушуп көрүшүштү.

– Сизди абыдан күтүп зарыктык, мынча неге кечиктиңиз, жарыктык? Саат он экиге жетпей келмек

эмес белеңиз, кана, жүрүңүз үйгө, – деп, ээсин көргөн иттей шыйпаңдап, айтарга сөз таба албай кошоматтап Абдыкадыр дамбылда үйүнө баштап кирди.

– Ырас, азыраак кечигип уят болуп калдым. Кечиресиз. Бүгүнкү жөнөтө турган азаматтардын башчысы Некелей келип калган экен, ошого кандай кылып, ал түндө кайсы убакта келе тургандыктары жөнүндө сүйлөшүп олтуруп калдым, – деп кечирим сурады Ыраман поп. Дамбылданын Ыраман поп үчүн даярдаган төркү үйүнө кирип чечинип, жайланып олтурушту. Эсендик-соолукка, иштеринин илгери болушуна «кудайларына» жалынып, дуба кылып коюшту.

Бүткөн боюн чылк жибекке бөлөп, «тоту куштай» буралып, колуна дасторкон кармап Зейнеп кирди. Тал чыбыктай ийилип күлүп Ыраман попко амандашты. Зейнеп 30 жаштар чамасындагы жаш, сулуу аял. Дамбылда падыша заманында колунан келип турган убакта Зейнепти кыз кезинде алган. Жашы толо элек кезинде дамбылдан арткан азабынанбы... туубас болуп калган. Ошондуктан сулуулук көркүнөн айрылбай келе жаткан.

– Мукамбеттин шарыйаты дагы эң жакшы жол го. Катынды бир нечеге чейин алууга жол бар. Карачы! Зейнеп сыяктуу перизат менен сенин картайган кезинде жыргап турушуңду... деп жылтылдаган көзү менен Зейнепке күлдү Ыраман поп.

– Садакасы кетейин байгамбарымдын жолу экен да. Төрт катынга чейин алууга жол бар. Байгамбарымдын өзү тогуз катын алган экен. Ата, балшебек чыгып калып жолто кылбаганда, Зейнепке кошулуп дагы бир-эки перизат ойноп турат эле го, кантесиң, амал жок. Буту, колду жипсиз байлап, далай өмүрдү бекер күйдүрүп жибербедиби, бул оңбогон балшебек, – деп, Зейнепти карап көңүлүн улап күлгөн болуп улутунду Абдыкадыр дамбылда.

– Балшебек чыкпаган күндө дагы тирүү туруп, үстүмө кантип катын алдырайын... деп, кыйкаң этип назданган болду Зейнеп.

– Ырас, ырас Зейнептики... деп, Ыраман каркылдап күлдү. Башкалары да күлүп калышты. Ыраман мындан мурун да бир нече жолу кеңешүүгө келип, Зейнеп менен тааныш болуп, чыгышып калган эле.

Зейнеп дасторконду жайып, түрдүү даамдарды коюп, самоорду буркулдатып алып келди. Бир далиңкеге туздаган бадыраң менен пыйазды да туурап койду. Дамбылда канийектерден бирөөнү алып, оозун ачып урумкелерге куйду. Үчөө тең урумкелерди колдоруна алып, кагыштырып көтөрүштү.

Ичегилери кызып, бойлору жибип, жүрөктөрү сого баштады. Урумкелер улам-улам кагышып көтөрүлдү. Көздөрү ала-чакмактап алдыңкы үмүт шоолалары айкындала баштады. Өздөрүнүн иштеп жатышкан «ийгиликтүү» иштеринин жемиштери көз алдыларынан тизилип, элестей баштады.

– Бүгүн бейшенби. Кечинде жуманын түнү. Бүгүн иштеген иштерибииздин жемиши гүлдөп, жайнай турган күн. Кана, ошонун урматына көтөрүңүзчү госпадин Ыраман, – деп, алдындагы урумкени көтөрдү Абдыкадыр дамбылда. Урумкелер кагылышып дагы бошоду.

– Ишиңиздер илгерилеп, илгерки заманды көрүүгө, балшебектер кулап, басмачылардын күчөшүнө дагы бир жолу көтөрүңүздөр – деп, кашты серпип Зейнеп урумкени көтөрдү. Урумкелер дагы кагылышып бошоп, дагы кайра толду.

– Сиз, сизге балшебек кулап, басмачылар күч алып, илгерки заман келгенде оор болот го, дамбылда үстүңүзгө дагы жаш катын алып балаа кылар, – деп, Зейнепке карап Ыраман күлдү.

– Андай болсо, белшебек күчөп, басмачы кулап ишиңер кээринен кетсин деп тилейин, дамбылда айтсынчы чынын? – деп кылмындады Зейнеп.

– Зейнеп, андай сөзүңдү койгун, деги эмине болсо да илгерки заман келсинчи. Дегеле сенин үстүнө катын

алсам эмине дейсиң деп, бакжайып, сакалын сыйпап, курсагын сылап күлдү Абдыкадыр.

– Андай болсо каргыш бериңиз?

– Эмине каргыш сурайсың?

– Үстүнө катын алсам энемди алайын деңиз.

– Зейнеп, былк эткис кылып мурдуңдан кармады го?

Ха... ха... ха... лап каткырды чалкалап Ыраман. Бардыгы күлүп калышты. Күлкүлөрү бир аз басаңдады.

– Кана, убактыны жок-бар менен өткөрбөй, кеңеше олтуралычы. Бүгүнкү боло турган иштин жөнүн жигиттерге жакшылап түшүндүрдүңүз беле? Кайсы убакта, кандайча кылып узатмаксыз? – деди Ыраман. Абдыкадыр дамбылдага карап, сакалын сыйпап:

– Абыдан түшүндүрдүм госпадин Ыраман. Биздин жигиттердин башчылары болуп эсептелген мурунку болуш болгон Карабек деген кишинин баласы Байсалбек деген жигит менен, атасы эски чоңбай болгон Эгемкул деген жигит экөө түндө мында конду. Бардык чыга турганы 25 адам болуптур. Мен аларды абыдан окуттым. Али түндө намаз куптанда гана, намазга келген кишидей болушуп мечитте жыйналышмак болду. Жыйналып болгондон кийин намазды окумакбыз. Намаздан кийин напил намаз окуган киши болуп сүкүт тартып калмакбыз. Кээ бир башка адамдар чыдап олтура алмакпы? Алар тарап кетмек. Биз ошо бойдон кала бермекбиз. Анан кийин эшикти кароолдоп ошо бойдон мечитке саат бирге чейин олтура бермекбиз. Саат бирди соккондо кара жабдыктарды бирден койнуна катып алып, акырын жылып чыгып, сиз болжогон каалганын четиндеги кара жыгачтан барып, сиздин жигиттерге кошулмак, – деди Абдыкадыр дамбылда.

– Ой баракелде ээ, ырас кылган экенсиз, мен да кечки күүгүм киргенде чиркөөгө келгиле дедим. Биздин жигиттер да жыйырма чакты келет. Ошол бойдон чиркөөдө болуп, саат он экиде гана жабдыктарды алып жөнөшмөк. Мен

бая күнү бул акылды сага айтпай калган экенмин. Анда эмине кылып жатат экен деп ойлондум эле. Дегеле ойдогудай иштеген турбайсызбы. – деди, Ыраман. Абдыкадыр чоң акыл таап, ишке жарагандай болуп, дердейип мактанып Ыраманга карады. Ошол караган бойдон Абдыкадыр:

– Сизден ушу күнгө чейин сурабаптырмын. Сиз да биздики сыяктуу кылып жабдык ката турган жайды чиркөөнүн алдынан жасаттыңызбы?

– Ооба, ооба. Биздин чиркөөнүн төр жагына цемент төшөлгөн эмеспи, эшиктен кире берген жердеги кыш төшөлгөн жердин бир бурчунан үндүрүп кирдим. Мен өзүм иш жүзүндө жасатып көрүп туруп, анан сага келип айтпадымбы.

– Мен сиз айткандан кийин гана билип жүрбөйүмбү. Сиз бу акылды кантип ойлоп таптыңыз?

– Мунубу? Муну Кызыл-Кыя шактысында иштеп жүргөн эски инжинер досум былтыр кышында айтты. Андан бери адам таап уюштуруп, иштенгенче ушунчалык убак өтбөдүбү. Атаңдын көрү ай э, кайран досум эптеп кеңеш өкүмөтүнө адис болуп алып далай байлыктарын билдирбей бүлдүрүп жүрдү го. Эң акырында шактыга инженер болуп кирип, ал жерде өз тегерегине бир канча кулак, байлардан балдарына билгизбей шактыга кийирип шакторлордун биригадаларын ириген сүттөй кылып, иштерин жөндөп жүргүзбөй, машинелерин бузуп, пыландарын толтурбай алек кылып, «акырында шактыны жок кыламын!» деп, жүргөнүндө былтыркы жазда ГПУ кармап алып, сот кылып, атып жибербедиби. Абыдан усталык менен билгизбей ак иштеп келди эле, бул кызыталактын кантип билип кармап алганына акылым айран?...

– Алда кайран эме ай э, каап кудай бардыр балшебекке, – деди Абдыкадыр.

– Алда өлүгүндү көрөйүндөр ай, балшебигинен да ошол кпосу кыйын окшойт. Мен көчөдөн көргөндө дагы жүрөгүм оозума тыгыла түшөт, – деп шыпшынды Зейнеп.

Ыраман Зейнепти карап күлүмсүрөдү дагы: – КПУсу кайсы, балшебеги кайсы? Экөө тең бир эмеспи. Балшебектин абыдан ишенимдүү бели КПУ болот. КПУ дагы иштегендердин баары ылгый балшебек болуу тийиш, – деди.

– Ким билет, мен балшебек деп жанагы кемийсарларды ойлоп, кепосун башка ойлоп жүрбөйүмбү, – деп Зейнеп күлдү.

– Атаңдын көрү ай э, биздин окугандарыбыздан да Ташкенде «Түрк бирдиги» деген уюм ачышып, жол-жоболорун түзөп, иштерин жүрүгүзүп келе жатышты эле. Ар тараптагы өзүбүздөй адамдарга байланышып, мага да эки-үч жолу адамдары келип кеңешип кетти эле. Аларды жакында эчтемесин койбой кармап, түрмөгө салыптыр деп уктум. Укканда ичим жаман күйдү да, кайсынысын айтайын, – деп үшкүрдү Абдыкадыр.

Эшиктен Абдыкадырдын баласы Абдыжапар чылапчын кумган алып кирип: «Тамак даяр болду», – деди.

– Ээй, Абдыкадыр дамбылда, өзүң айткандай кайсы бирин айтасың, – деп, улутунуп, Ыраман колун жууду. Баарысы тең колдорун жууду. Палоо келди. Урумкелер дагы кагышып көтөрүлдү. Ар кайсыны айтып келжирешип олтуруп, тамактарын жеп болушту. Артына жайланып олтурушуп, бир самоор чай ичишти. Убаданы түнкү саат бирге байлап, кечки саат бешти соккондо Ыраман поп кайтмакчы болду. Дасторкон жыйналды. Ыраманды кийиндирип, Абдыкадыр капкадан чыгарып салды. Табына келген аттай элөөрүп, дамбылда токтоно албай кечти күттү. Дааратын алып, кийинип даярданды.

– Бүгүн бешим намазыңызды окуй албай калдыңыз го? – деди, илинүү турган селдесин алып берип жатып Зейнеп.

– Ооба, окуй албай калдым. Бул ишибиз да дин үчүн кызмат болгондуктан ибадат эмеспи... деп, селдесин кийди дагы дамбылда мечитке карай жөнөдү.

Мечитке барып намаздарын окуду. Өткөн эски заманын көксөп ойлоду. Эски заманынын кайта келерин көзүнө

элестетти. «Кудайга» мунажат кылып тиледи. Эчен дубаларды окуду. Кайта «куран» окуп багыштап бата кылып, «байгамбар, олуялардан», ата-бабаларынын арбактарынан» жардам тиледи.

Күн батып, каш карайып, дамбылданын саатын жылдай узартып, зарыгып күткөн түнү да кирди. Куптан намазына күндөгүдөн көрө эртерек азан айтылды. Намазга динчилдер жыйнала баштады. Айтор бүгүнкү куптан намазына күндөгүдөн эки эсе көп жыйналды. Кээ бир мурун мечитке келбеген жаңы адамдар да келишти. Куптан намазы окулду. Демейкиде намаз окуп жүргөндөр бириндеп тарай баштады. Мехараптын алдына колуна теспени алып, эрдин эбиретип, мышыкча үргүлөп олтурду дамбылда. Бир канча кишилер да оозун жобуратып, кээ бири напил намаз окуп, кээ бири теспе тартып кала беришти. Уюмдарында болбогон адамдар тарап кетишкенден кийин бирин карап турууга чыгарышты. Өздөрү азыр гана Некелей папшаасы тирилип келип тургандай терилерине сыйбай сүйүнүшүп, жайрандашты.

– Дамбылда, эми жабдыктарды алып чыгара бербейликпи? – деди Байсалбек.

– Жок, азыр эрте. Кокустан дагы бирөө келе калса катарга жер таба албай кысталып калабыз. Нак саат он экини соккондо, эл аягы басылганда ачып берип гана жолуңарга саламын, – деди Дамбылда.

– Ырас айтат, дамбылданыкы жөн. Өшөнтүш керек, – деди Эгемкул.

Ошону менен ар кимиси ар кайсыны айтып кубанып олтурушту. Кээ бири эски замандарын көз алдына келтирип, алдыңкы «көрө турган жыргалдарын» сүйлөдү. Кээ бири басмачыга барып кошулгандан кийинки кыла турган эрдиктерин сүйлөдү. Бирээри өткөндөгү жыргалдарын, азыркы кедей болуп, жумушчу болуп ар кайсы жерге жашынып качып жүргөн кылыктарын сүйлөштү. Дамбылда болсо, булардын басмачыга баргандан кийинки кыла турган иштерине жол көрсөтө насыятын сүйлөдү. Бекке айта турган

салам-дубаларын, сөздөрүн айтып тапшырды. Саат он экини сокту. Бардыгынын да жүрөктөрү алып учуп, кубангандарынан кандары беттерине тээп чыкты.

– Тургула, балдар, «кудайга» жалынып, ишке киришелик, – деп дамбылда ордунан турду. Бардыгы тең туруп чукурдун оозуна келишти. Чукурду ачышты. Эгемкул колуна шам алып, шаты менен төмөн түшө баштады.

Эшик тарс ачылды. Тургандар селт этип эшикти карашты. Мылтыктарынын найзасын (иштигин) сундуруп, ата турган кылып кезей кармап, самсып кирип турган шапкелеринин маңдайларында кызыл жылдыз, көк жака, сур шинел аскерлерди көрүштү. Таманынан төбөсүнө чейин дүрүлдөшүп, терезеге умтулушту. Терезелердин алдында дагы кылкылдап найзасын такап турган аскерлерди көрүштү.

Дамбылда баш болуп безгек болгон кишидей калчылдашып, көздөрү алайып, колдорун көтөрүп туруп беришти. Чукурдан Эгемкул да тал чыбыктай солкулдап суурулуп чыгарылды. Эшиктеги кароолчусу, колу байланган, оозу таңылган алында аскерлердин арасынан көрүндү. Чукурдагы жыйналган жарак-жабдык, ок-дарылар аскерлердин колуна өттү. Дамбылданын үйүн опус кылган аскерлер да дамбылданын катындарын айдап, булардын үстүнө келишти. Күргүштөнгөн козулардай болушуп, аскерлердин ортосуна жоро-жолдошу, катындары менен бирге, айдалып барып Абдыкадыр дамбылда түрмөгө кирди. Түрмөдөн өзүнөн мурун жолдоштору менен чогуу келип олтурган Ыраман поп досун көрдү...

IX

– Болгула тезирээк, жүгүңөрдү артып жөнөгүлө! Эртерээк барып Алмалуунун башынан жай алыш керек... деп, торкашка аргымактын үстүндө чалкалай тартып олтурган корбашы бура тартып Алмалуунун өзөнүнө аша

турган кыя жолго түшүп жөнөп берди. Эки пачасы корбашынын эки жагынан жандай бастырды. Жанаалы баш болуп атчан турган жыйырма чакты желдеттери артынан ээрчий бастырды. Анын артынан кош-колоңун артып-тартып жүздөн артык басмачылар жөнөштү. Ар кайсы жерден талап-булап алган анча-мынча малдарын көчүнө аралаштыра айдай жөнөштү.

Көчкөн жерлери Кайыңдынын капчыгайы. Кайыңды капчыгайынын Күнбатыш жагы өпкө тушунда, Алмалуу коктусунун башындагы туюк капчыгай бар. Алмалуу коктусу менен Кайыңды коктусунун ортосунда суналып созулуп кеткен узун, бийик кыр бар. Бул кырды, эң эле узакка созулуп кеткендигинен «узункыр» деп да айтышат. Дагы бир аты Алмалуу менен Кайыңдынын ортосунда болгондуктан «орто кыр» делинип да айтылат. Узункырдын башы Алайдын ала тоосунун мөңгү менен кучакташкан асман мелжиген агала аскарына барып такалат. Аягы Алайдын кең талаасына сугулуп кирип барып токтолот.

Басмачылардын жүрүп бара жаткан кыя жолу узун кырдыр. Капталы менен төмөн карай жүрүп олтуруп, төмөнкү сугумдагы калың жердин башына барган жерден узун кырдын жонундагы бир ээрдей белеске чыгат. Андан ары Алмалуу жаккы капталы менен жогору көздөй кетип, Алмалуунун башындагы түзөң капчыгайга барат. Узун кырдын жонунан бул башка көнбөгөн, жер сырын билбеген адамга оңой менен жол бербейт.

Күн түштөн оогон убак. Асманда ырымга булут жок, кирсиз ачык. Күздүн күнкү ала тоонун салкын жибек жели, тердеген денени желпип, көңүлдү терметип турат. Басмачылардын көчү кыя менен жүрүп олтуруп мойнокчо чыкты. Кор башы көчтү түз гана Алмалуунун башына бара берүүгө жардык берди. Өзү Жанаалыны баш кылып бир топ желдеттери эки пачасы менен белестин төмөн жагындагы өркөчтөнгөн чокунун түбүнө аттарынан түшүп, байлаштырып, өздөрү жөө чокунун башына чыгышты.

Бул чокудан ойдогу жайнаган кыштактардын баары тең көрүнөт. Койнундагы эски дүрбүсүн сууруп алып, кор башы эки жакты караган болду.

Эчтеме көрүнбөйт, – деп улутунду кор башы – атаңдын көрү ай э, бая күнкү иттин балдарын качырып жибергениңер абыдан жаман болду да. Ошолордун кутулуп кетиши менин жүрөгүмдү сарынадай өйкөйт. Биздин түбүбүзгө жетүүчү ошолор... деп, кабагын салып кыйкырды.

– Кантелик бегим, иттерди мыктап эле байладык эле, кантип чечинип алгандарына акылым такыр жетпей койду... ай, өз ичибизден жардамчы болдубу, чыккынчы барбы деп коркомун, – деди Жанаалы.

– Кайдан болсун, чыккынчы жок. Күндө үч убак текшерип олтурабыз, ким бар шектүү?... бизден эч ким жардам кылган жок. Өзүңөр бош байлап койгонсуңар да, – деп, Жанаалыны какмалап, ачуулангандай болуп, дүрбүсү менен корбашы кайра эки жакты карады.

Жанаалы сөзү жакпаганга мүгдүрөй түшкөнсүп: – Ким билет, эт жүрөк опколжуп, санаа кургур сан бөлүнүп шекшинет да... Мен да алардын качканын ойлогондо жүрөгүм туз куйгандай ачышып кетет. Кылычты өз колум менен мууздасам арманым болбойт эле. Каап, кетти, ит, – деп тиштенип, ызырынды дагы – бирок, алар качкандын эртеси түнү барып Чортондон алган кабарга караганда, барбаса керек. Барса элге угулуп калат эле го. Иттерди жолдон карышкыр жеп жок кылдыбы экен? – деп корбашынын көңүлүн улаган болду Жанаалы.

– Ай, кайдан?... кечеки кеткендер келип анык кабарын айтмайынча ишене албаймын деди корбашы.

– Ишениңиз бегим, Жанаалы акемдин сөзү чын окшойт. Тээ береги жерде жору айланат. Ошолордун тарпына түшкөн жору болсо керек. Жокко капа болбоңузчу!... – деп оң жагындагы олтурган пачасы кошамат кылгансып, ырылдаган канчыктай ыржайып күлүп корбашыга карады.

Корбашы:

– Кана, кайда айланат.... – деп, дүрбүсүн пачасынын көрсөткөн жагына айландырды.

– Ырас эле, жору айланат, – деди дагы дүрбүсүн көзүнөн алып, пачасын оңурайа карап күлүмсүрөдү: «Оозунда бардыр, айтканыңдай карышкыр жеп, тарпын жору талап калгысы бардыр... Алып келчи көргөн көзүңдү, айткан оозунду»... деп пачасынын мойнунан кучактап көзү менен оозунан өптү корбашы.

– Өлгөн, өлгөн экен капырлар, – дешип башкалары жабырашып кошоматтарын кылган болду. Кылыч менен Жаркынайды чын өлгөндөй көрүп ишенип, кубанып кетишти.

– Кана, ушул кубанычтын урматына бегимдин көңүлүн көтөрүп, пачаңар бир бийлеп жибериршин. Кол чапкыла!... – деп Жанаалы алакан чапты. Башкалары да алакан чабышты.

Дуулдашып күлүшүп, пачаларын бир аз бийлетип да алышты.

Жанаалы Кайыңды жаккы капталды карап:

– Кыядан бир-экеө келе жатат, – деди. Бардыгы тең жалт кыяга карашты.

Корбашы дүрбүсү менен карап:

– Бирөөнүн аты көк, бирөөнүкү кара экен, биздин кишилер окшойт деди.

– Кандай кубанычтуу кабар алып келе жатышат экен? – деди бирөө.

– Кабарын коюп олжосун айтсаңчы. Коштогону, артынганы бар болду бекен? – деди дагы бирөө.

– Энтелебей өпкөңөрдү баса турсаңар, келгенде көрөрбүз, – деди, Жанаалы. Ар кайсысы ар түрдүү кеп айтып келжиреп, келе жаткандарды сабырсызданып күтүп турушту. Алыстан карааны көрүнгөн жолоочулар да жетип келип калышты. Өздөрүнүн Кылыч менен Жаркынайдын кабарын аныктап билип келүү үчүн

Чортонго жиберген жигиттери болуп чыкты. Бирок, чалгынчыларынын ийиндери түшүңкү, кабактары салыңкы, салбыры бош көрүндү. Басмачылардын да дуулдашкан сөздөрү бууган кандай токтоло калды. Келгендер аттарынан түшүп, бегине салам беришти.

– Ботом, эмине кабар бар?! Айткылачы тезирек! – деди корбашы.

– Бегим, кечээ күүгүмдө кыштакка жеттик. Эл аягы басылганда Чортондукуна бардык. Чортон менен Тургумбайды кечээ эртең менен район келип арыстабайт кылып алып кетиптир, – деди келгендин бирөө.

– Алып кетиптир, арыстабайт кылып?... Олдо кокуй күн ай э, – деп селт этип, көзү алая түштү корбашынын. Башкалары да корбашыны ээрчий:

– Алда кокуй ай э, каап, – дешип алышты.

– Эмине үчүн арыстабайт кылыштыр?

– Ким билет. Үй-бүлөлөрү да билишпейт.

– Кылычтан кабар барбы?

– Аның да барган, барбаганынан эч кабар жок.

– Анан эмине үчүн арыстабайт кылды экен, – деп корбашы сакалын сыйпап ойлоно калды. Чекчейип карап олтурган Жанаалы колу менен мурутун сылап алды дагы:

– Кылычтын кабарсызы жакшы экен. Эгер Кылыч барып ошонун сөзү аркалуу арыстабайт кылган болсо «сен басмачынын агенти экенсиң, Кылыч айтып келип отурат» деп арыстабайт кылат эле го. Анетпей кылгандан кийин, бого караганда Кылыч барган эмес экен. Тээтиги жорулардын айланышына жоруганыбыз туура экен. Аларды башка бир жумуш менен арыстабайт кылса керек, – деди.

– Дурус, сен айткандай Кылыч барбай өлүп жок болсун. Ошо күндө да Чортондун кармалышы кыйын болуп олтурбайбы? – деди корбашы.

Виз аркалуу тутулбагандан кийин, болгону бегим...

Ал Чортон билимдүү, эстүү неме, башка иш тууралуу кармалган болсо эле тирүү сымаптай жылпылдап эки-үч

күндөн калбастан бошонуп чыгат... Кылыч барбагандан кийин жана дагы бир чоң олжо дамбылданын мында жибере турган кишилерин төртүнчүлөр билишпейт. Эгер ал тирүү барса, Чортон бизге айтканда байлалуу, атка артылып туруп уккан эмеспи, айтып коймок деди Жанаалы.

– Дурус, жандуу сөз экен. Бүгүн күнгө бейшенби эмеспи? Кудая кааласа биздин жаңы күчтөрүбүз эртең менен келип калышат экен го, – деп эч алапайын таба албай шашып турган корбашы дем байлагансыды. Үрөйлөрү учуп, ындыны өчүп, өлүк сынына кирип турган басмачыларга жан киргендей болду.

– Кудай буйурса келип калышар. Алар келип кошулчу болсо төртүнчүлөрдүн кызыл аскерлери айрыпылан минип келсе да, бизди ала албас. Алар келгенден кийин төртүнчүлөр бул жердин топурагын басчу болсо, ушул белестен туруп алып, далайын кузгун, жоруларга той кыларбыз, – деп эрдемсип, эки жагын карады Жанаалы.

– Ооба, ооба, той кылабыз, – дешти тургандардын бир нечеси.

– Жалаң мен өзүм онуна татыймын, – деди бирөө.

– Жүргүлө эми, кош жакка баралы. Сен алтооң кароолдоп, ушу жерде калгыла. Кечинде ордуңарга башкалардан жиберип алмаштырабыз, – деп желдеттеринен алтоону ошол жерге калтырып, калган желдеттери менен кор башы кошун көздөй жүрүп кетти.

Бул кыя жол Алмалуунун башын көздөй каптал менен бара түшүп коктунун таманына түшөт. Андан ары коктунун таманы менен жогору жүрүп, бир торпуга чыгат. Торпунун үстү беш-алты гектир келе турган түзөң жер. Торпунун күн-батыш жагында чоң кырдын жонуна агала асканын уландысы келип конгон. Кырдын кырка жону созулуп коргондой болуп адам өткүс аска менен бекитилген.

Торпунун эки жагында кичинекей жыбытчалар бар. Бу жыбыттардан төрт-беш кулактан суу агып келип, торпунун айягынан кошулуп, төмөн көздөй агып кетишет.

Торпудан төмөн көздөй бийик, калың чер, чытырман токой. Ал токойлорду аралап Алмалуунун өзөнүнөн өмүрүндө адам баласы өтө алган эмес.

Басмачылардын кошу мына ушул торпунун үстүндө, кош алда качан барып жайланып конуп, тамак-ашын даярдашкан. Корбашы желдеттери менен кошуна келди. Аттарынан түшүп, дукабадай кулпурган табыйаттын жашыл килеминин үстүнө олтурушту, даярдалган тамак-аштарын жешти. Чилмерденин чалдырып пачаларын бийлетип, оюн-тамашасын курду.

Корбашынын пача алып жүрүү, чилмерден чалдыруусунун себеби мурунку убактан өзүбектин бектери, казылары менен көп аралашып, алар менен иштеш-табакташ болуп, ошолордун тарбиясы боюнча эски адат эле. Ошол оюн-тамашасы менен кечке чейин зоок куруп олтурушту. Эчтемеден капарсыз, ойсуз, санаасыз ыракаттарын сүрүштү. Кечинде: – Силер барып белеске уктабастан кароолго тургула, аларды мында жибергиле, тамактарын ичишсин. Эртең менен дагы киши жиберип алмаштырамын... – деп корбашы алты желдетин кароолго жиберди.

Күн батты. Түн кирди. Басмачылар жайланышып жатышты. Кор башы эки пачасы менен өзүнүн үйрөнчүктүү чатырына кирди. Тоону жаңырткан басмачылардын күлкүлөрү, үндөрү өрт өчкөндөй басылды.

Табыят магдыраган тынычтык. Тунжураган түн. Эч дабыш жок. Тынычтыкты жалгыз гана мөңгүдөн төмөн карай, мөңкүп соккон желдин дүүлдөгөн дабышы бузгансыйт. Ага кошумча болуп басмачылардын корулдаган, шарылдаган коңуруктары бузгансыйт. Кезеги менен күндө келип өтүп жаткан түндүн убактылуу мөлчөрү бүттү. Түбөлүк жашоочудай болуп, жер бетин тунжурата баскан түндүн ажалы – таң сөгүлүп ата баштады. Жер жарылып, киши анык таанышардай убак болду.

Мылтык үндөрү жер көчкөндөй тарсылдап, тоонун ичин жаңырттырып, дүңгүрөттү. Басмачылардын уйкулуу

көздөрү умачтай ачылды. Кийим-кечектерин кийүүгө шайлары келбей, чакчелекей-будуңчаң болду. Алар тополоңдошуп, биринин сөзүн бири укпай, бирин бири тааный алышпады. Көздөрүнө көрүнгөндүн баары жоо болуп көрүндү. Алгачкы турган кездеринде көздөрү канталап, тааныша албай бирин-бири өлтүрүп алгандары да болду. Мылтык үнү, тоонун жаңырыгы, кыйкырык, чуру-чуудан кулактары тунуп, баштары айланды. Бирдаары бакырып жыгылып, онтолоп, коркурап-шаркырап, кызыл ала болуп томолонуп жатышты.

Бир кезде басмачылар Торпунун аягын көздөй жүгүрүштү. Алдынан каршы алган кылкылдаган көп найза, зыркыраган октон чыдабай кайра жапырылышты. Күнчыгыш жагы жыбытка бет алышты. Ал жактан да далайы кызыл-ала болуп томолонуп кеткенден кийин, күн-батыш жагы жыбытка карап бет алып чуркашты. Бул жактан да жылчык таба албай Торпунун баш жагына, асканын этегине удургуп барып токтошуп, жабдыктарын таштап, колдорун көтөрүп туруп беришти.

Кызыл шумкарлар найзаларын такап, кылычтарын кезеп, тегеректешип кара таандай кылып Торпуга айдап келишти. Баарынын тең колдорун артына байлашты. Кылыч өз колу менен корбашынын, Жанаалынын колун байлады. Өлгөнүнөн калган 50-60 дай басмачыларды, кызыл шумкарлар туткунга алышты. Туткунга түшкөн басмачылар кароолго койгон өздөрүнүн алты жигиттер, колу, буттары байланып, ооздору таңылып, эки-экиден учкашып тургандарын көрүштү.

Мылтык үнү жаңырып, ызы-чуу басылды. Алардын ордун күлүп, каткырып кубанып сүйлөшкөн сөздөр бийледи. Тоо, таш да кубанып кубаттагансып, кызыл шумкарларды туурай күлүп, каткырып сүйлөгөнсүшүп турушту.

Күйгөн өрттөй балбылдап күлө карап, жер бетине алтын нурун себелеп күн да чыгып келди. Басмачылардын дүнүйө-мүлкүн, кош-колонун артып алышып, кызыл шумкарлар-

дын бир тобу басмачылардын малын айдап, калганы басмачыларды айдап, тоону жаңырыктары жогорку марштарын ырдап жолго түшүштү.

Күн нуруна бөлөнүп жалтыраган Ала-Тоонун мөңгүсү, Оштун жибек-пабиригиндеги машиненин тетигин бурап, кашкайып күлүп карап турган Алайдын сулууларындай жылмайып, кызыл шумкарларга коштошконсуп кала беришти.

Х

Кылыч басмачыларга кармалып кеткенден кийин, калкозчулардын иштөө тартиби башкача болуп айландырылган. Мурун топ-топ болуп, биригада болуп иштегендеринин ордуна, биригадалар таралып жалгыздан иштеп калышкан. Баалап иштөөнүн ордуна, жумуштун четине чыгып караан көрсөтүп жүргөндөрү да, бир күндүк жумушка эсеп боло баштаган. Анын себеби, Кылыч жоголгондон эки күндөн кийин Дардеке жалпы жыйналышты чакырып, төмөнкү жардыкты көпкө угузган: «Кеңеш өкүмөтүнүн негизги закуну, көздөгөн максаты теңдик, тегиздик, алдуулар алсызга, күчтүүлөр начарга кайрылышуу, тапкандарын ортого салып, тең бөлүп жеш болот. Ошондуктан кары, жаш, катын, бала, алдуу, алсыз деп айырбастан баарынын тең бир күндүк кызматтары, бир күндүк кызматка эсеп болот. Иштегендерине карап бирине артык, бирине кем берилбестен, эмгек акы барына тегиз берилет» деген башкарманын атынан чыгарган жардыгын мындан 17 күн мурун көпчүлүктүн алдында Дардеке, Залымбай, Аламан туруп, Залымбай окуп берген.

Анын артынан ушул жардыгына ылайык үгүт-насыят сөзүн Залымбай «бал тилинен» агызган. Далай жалкоолор, далай түшүнүксүз караңгы дыйкандар, ортолор, катын, балдар алакан чапкылашып кыйкырышып, кубатташып,

кубанышкан, жалкоолордун, жатып ичерлердин чырактарына май тамган.

Анеткени Залымбай Кылыч жоголгондун эртеси түнү Дардеке менен Аламанды баш кылып бир канча караңгы сөз эрчигич дыйкандарды, орто алдууларды үйүнө конок кылган. Аларды абыдан мыктап сыйлаган. Ушул өз колу менен жазган жарлыгын окуп берген. Көпчүлүктөн эртеңки күндү өткөрүү тууралуу далай үгүт сөздөрүн айткан. Кылычты, Темирди, Бйсаны, Ормушту өлгүчө жатып жамандаган. Аларды «партыйа жолуна каршы, бузуктар. Атайы кастык менен калкоз ишин кулатканы жүргөн куулар, караңгылык менен алардын сөзүн коштойсуңар, алардын көзүн тазалабай биздин калкоз оңолбойт... алардын сөзүн коштоочу болбогула. Калыкты алардан тетири буруп, бизди оң жолго салууга тырышкыла. Мен жумушчумун, туурасын айтамын. Аларды оосурган танадай кылып арадан кууп чыгыш керек...», – деп, далай тетири үгүтүн айтып ийлеген. Олтургандардын башын айландырган.

Ошонун натыйжасында, эртеси күнкү жыйналышта элдин көбү жогорку жарнаманы жактап, кубатташкан. Темир, Ормуш, камсамол жачейкеси Бйса үчөө канчалык талашса да, сөздөрү өтпөй калган.

Антип, минтип элди түшүндүрүп, чарасын көрүп күрөшкөнчө эртеси күнү Темир атирет менен кошулуп басмачыга каршы күрөшүүгө кеткен. 5-6 күн ал жумушка байланышып жүрүп, кайра Кылыч экөө келди.

Кылычтын келгенине да бир-эки күн болуп калды. Келгенден бери жогорку тетири үгүткө, тетири жардыкка каршы күрөшүп олтуруп, дыйкандардын пикирин өздөрүнө оодара башташты. Көпчүлүккө түшүндүрө башташты. Көпчүлүк Кылыч менен Темирдин пикирин кубаттай башташты.

Бүгүнкү түнкү актиптердин жыйналышында мурункудай иштеген иштерине карай эмгек акы берүү, эмгек

нормосун белгилеп коюу, биригада биригада болуп иштөө, сатсыйалдык жарышты кызытуу маселелери каралды. Жыйылышта бул маселелерге Залымбай, Дардеке, Аламандар көрүнөө каршы чыгышты. Өткөрбөскө катуу аракет кылышты. Өздөрүнүн жогорку жардыктарын күчүндө калтырууга, ошол пикирлерин өткөрүүгө мыктап тырышышты.

– Жолдоштор! – деди Залимбай, – Кылычтын бул коюп олтурган маселелери негизинен туура эмес. Бул биздин ишибизди илгери бастырбайт. Баалап иштеп, эмгек нормосу белгиленип, топ-топ болуп, биригадага бөлүнүп сатсыйалдык жарыш деп жанды кыйнап жүрүүдөн эмине чыгат? Эчтеме чыкпайт. Андан көрө баары жогу тең колунан келишинче иштеп, тапканын тең бөлүп жеп олтуруш керек. Сатсыйалдык жарышка чыгат элем, пыланды артык толтурат элем деп убаралануунун кереги жок. Карап турбай колдон келишинче иштеп, өкүмөтүн белгилеп берген пыланын толтурсак болбодубу? Мына, маселенин түйүнү ошол жерде. Жок, бар нерселер менен калыктын башын катыруунун эмине кереги бар? Эч кереги жок.

– Мен жумушчумун, жалтанбаймын. Туурасын айтамын, менин оюмча башкарманын бая күнкү жардыгы өз күчүндө кала берүү керек, – деп, антигип барып олтурду.

– Туура айтат, Залымбайдын сөзү туура... дешип, Аламан менен Дердеке кубаттады. Оттуу көзү күйгөн өрттөй балбылдап, Кылыч ордунан турду:

– Жолдоштор, менин сөзүмдү жолдош Залымбай «туура эмес» деп, оозуна келгенин оттоп, өзүнүн чирик пикирин кубаттамыш болуп өттү го. Кимиси негиздүү туура болор экен, эки жолду салыштырып көрөлүк. Залымбай жоро-жолдоштору менен бул пикирлерин эми гана чыгарып олтурган жок. Былтыртан бери ар качан талашып келгени өзүңөргө маалим. Булардан ал тетири жолуна жол бербестен партыйабыздын деректиби, көрсөткөн жолу боюнча иши-

бизди жүргүзүп келдик. Иштерибиздин баары натыйжада жемиштүү болуп, пыландарыбыз ашыгы менен орундап келдик. Мисалга эң кийинки мен басмачыга туткун болордун алдындагы 10 күндүк пыланыбызды алалык. Анда пыландын 20% ын ашыра толтурдук. Андан да ашык толтурат элек, дагы ушулардын каршы аракеттери, тетири үгүттөрү аркасында ошондой болду.

Эми мен басмачыга туткун болуп кеткенден кийинки он күндүк пыланда бул «берендердин» чыгарган жарлыктары боюнча иштелген иштин натыйжасын көрөлүк. Мында беш күн мурунку эсептин жыйынтыгына караганда, кырк пырасент кана араң орундалыштыр. Эми пыландын өзүн толтурууга алтымыш пырасент жатат.

– Жолдоштор! Мына бул эки он күндүк пыландардын аткарылышынан иш жүзүндө болжолдун тетири экенин көрдүңөр. Албетте, ушул салыштырма ачык көрсөтө алат. Ошону менен бирге, бул жол партиянын деректибине туура келбейт. Кеңештердин 6-сыйазынын жана алар менен катар пиленумдарынын чечимдерин, обкем менен Орто Азия бүйрөсүнүн чечимдерин, токтомдорун күндө кезит бетинен окуп келе жатбайбызбы. Алардын көрсөткөнү силер жүргүзүп олтургандай эмес, мен туткунга кете электеги жүргүзүлгөндөй, ошондуктан азыр бул жолду таштап, мурунку жолубузга түшөлүк десем, мени көзүндө октору болсо атып жиберүүчүдөй болушуп, бой бербестен кызуу кекиртектикке салышып, ушу күнгө чейин талашып келе жатышат.

– Башкарма мүчөлөрүнүн ичинде талаш болгондуктан, активтер аркалуу чечип, анан жалпы жыйналышка салалык деп калтыргамын. Бул жөнүндө терең ойлоп, жете текшерип, чечип кетүүңүздөр керек. Көрүп олтурасыздар, менин сунуп олтурган жолум иш жүзүндө да жемиштүү болгонун жана партиянын, өкмөтүбүздүн чечимдерине ылайык экенин. Эми бул жолду «туура эмес» деп, майда байчыл, теңдемелик жолун сүйрөп, ишке жолтоо кылып олтурган Залымбайды

эmine десек болот! Албетте сатсыйалдык курулушка зыянкеч, тонун аңтара кийген тескеричил дейбиз. Партыяа жолуна каршы ок атуучунун өзү дейбиз. Өзү «мен жумушчумун, мен туурасын айтамын» деп, кызыл кекиртектикке, кургак актиптикке салат. Мен мунун кылып олтурган кылыктарына караганда чын жумушчу экенине шегим бар, – деп, Кылыч сөзүн аяктап олтурду.

Олтургандардан Залымбай, Дардеке, Алмандан башкалары толкунданып, чурулдашып Кылычтын сөзүн кубатташты. Кылычтын артынан Ыйса, Темир да сөзгө чыгышып, сүйлөп өтүштү. Алар да Залымбайдын пикири, иши нак туура эместигин көрсөтүштү.

Көпчүлүк: – Туура айтышат, туура айтышат дешип, кубаттап жакташты. Актиптердин ичинен бир актип сымак дыйкан ордуна туруп: -Жолдоштор! – деди, – Биз Залымбай, Дардекелерди ээрчип, адашкан экенбиз. Мына бүгүн иш жүзүндө көрүп олтурабыз, мына бул Кылыч менен Темирдин сөздөрү абыдан туура экени ачык көрүнүп турат... Ошондуктан булардын сөзүнө бүт кошулуп, мурунку тартипте иштөөбүз керек. Залымбайлардын мурдагы жолун таштообуз керек... Менин кыскача айтарым ушул деп сөзүн бүтүрдү. Көпчүлүк: – Ырас айтат... Жалганы жок. Өшөнтүү керек... дешип чурулдашты. Кылычтын сунушуна кол көтөрүп токтоп кылышты.

Залымбай эч айласын таба албай көчтөн адашкан иттей алактады. Ар кимге бир арсылдап урунду. Эч натыйжа чыгара албай сорпосу сууп, жолдоштору менен бирге жыйылыш тараганда, мойнунан байлаган иттей кынжылып араң чыгышты. Эшикке чыккандан кийин Залымбай, Дардеке, Аламан үчөө бир кетишти. Бир аз жерге унчугушпай барышты.

– Ай... ии... экөөң бүгүн катуу аракет кыла албадыңар да... – деди Залымбай.

– Кантебиз, жакшы эле колдон келишинче айт дегениңди айтып жатпайбызбы? – деп мөгдүрөгөнсүштү.

– Каап... аныңар да ырас, эмки айласы өлтүрүү...
Андан башка эч айласы жок, – деп ызырынды.

– Кимди? деди Аламан.

– Кылычты.

– Өшөнтүш керек, – деп, күңк этти Дардеке.

– Бектин колуна эсен бошонуп чыкканына айранмын
жаны иттин жанынан да бек окшойт, – деди Аламан.

– Эртең жалпы жыйналышта эң акыркы күчтү
жыйнообуз керек. Анда дагы биздин сунуш өтпөй калса,
эркеңки түндөн калтырбай жай жерине узатыш керек, –
деп Залымбай үйүн көздөй бура тартты.

– Ооба, ооба өшөнтүш керек, – дешип, Дардеке, Аламан
да үйлөрүнө кетишти. Катыны өлүп, үйү бузулгандай
кабагын карыш салып жүгүрүп кирди Залымбай.
«Басмачылар колго түшүптүр, Кылыч тирүү экен» деген
кабар угулгандан бери кабагына кар жааган. Отурса, турса
үшкүрүгү таш жарган. Айрыкча Кылыч келгеден бери бул
кейпи, бул кылыгы он эсе ашкандай болгон.

Азыркы кезде карындашы Жайдак боз (өз аты
Шайырбүбү – аягы суюк, жүрдөктүгүнөн жайдак боз атка
атыгып кеткен) менен катыны Калыймандын көзүнө
Залымбайдын кайгысы мурункудан ого бетер ашып, айсыз
булуттуу түндөй түнөрүп көрүндү.

– Агатай, эминен болду, мынчалык кабагыңды салып,
шылкыйдың, жыйылышта бирөө бирдеме дедиби? – деди
карындашы жайдакбоз. Жайдакбоз кара көз, кара каш,
кызыл жүздүү жыйырма беш жаш чамасындагы
сулууча аял.

– Эже, айланайын, көрбөй турасыңбы? Эминесин
сурайсың? – деп, барып керебетине шылк деп түштү.

– Анчалык неге кайгырасың, баш аман болсо болбодубу.
Бул жерде болбосо, дагы бир жерге жылып кетээрбиз, –
деди Калыйман.

– Кетерин кетербиз го, бир жылдан берки иштеген
иштин баары талаалап, эмгек бошко кетип олтурга-

нына жан күйөт да. – деп Залымбай тескери карап үшкүрдү.

Калыйман менен жайдакбоз тамактарын берди. Залымбай ичпеди. Ошол бойдон кийимин чечпей жаткысы келди. Келте ооруган кишидей шылкылдатып Калыйман араң дегенде чечиндирип жаткырды. Залымбайдын уйкусу жакында келүүчү кейпи жок. Көзүнө тирөөч койгонсуп чакчыгайдай чакчайып жалдырады да жатты. Камыккан көңүлдү ой бешиги терметип, чакчыйган көздүн алдынан өткөн күндөрүн чубатып өткөрдү.

Залымбай кандай ыракаттарды көрбөдү? Ал ыракат жыргал күндөрүнөн эмине болуп айрылды? Залымбай жаш кезинде Кызыл-Жар районун баскан, даңкы таш жарган Абылай деген ашкан байдын баласы болду. Атасынын айдыңы, дөөлөттүн аркасы менен бир район элге эрке бала, мырза талтаң болуп өстү.

Алдынан тосуп, артынан кууган жан болбоду. Атасынын байлыгына шай келген манаптыгы да болду. Атасы эчен жылдар эл бийлеп, болуш болуп ак пашанын кызматын кылып турду. Бир район эл оозуна карады. Айтканы эм болду. Кедейлерди эркинче эзди, бай, манаптарын колтугуна кысты. Бай, манаптар менен табакташ-талапташ болду, дегенин иштеди, иштетти.

Алтүгүл ак пашанын улуктары, төрөлөрү менен да чыгышып кетти. Алар менен да алыш-бериш кылып, аралашып кетти. Ошол төрөлөрдүн үгүттөрү боюнча, Залымбайды орусча мектептен окутту. Залымбай да шаардык орусча мектепти бүтүрүп, орус тилин суудай билип калды.

Залымбай бойго жетип боз бала боло баштады. Жеңелер «төрө бала, төрө уул» дешип тергей турган болду.

Бир район элдин боз балдары Залымбайдын кошоматына кой соё турган болду. Өзүнүн кол астындагы элдин кыз-келиндери көзүнүн карасы менен тең айлана турган болду. Кайда барса кой союлуу, кол куушурулуу, дегени даяр болуучу болду.

Мына ушундай жыргалда туруп, дооронду сүрүп, атасы «эмки шайлоодо Залымбайымды болуш кыламын» деп турганында, бактысына каршы өктөбүр ревалүтсасы туулду. Болуш болууга мүмкүндүк болбоду. Болуштук үмүт бошко кетти. Андан кийин Көршермат корбашы менен жыргалына бүлүнчүлүк салган ревалүтсага каршы атасы Абылай экөө аттанды. Көршермат менен биригип, далай эмгекчинин башын кесип, канын ичти. Бирок, бул жыргалда узак жашай албады. Көршермат кулады. Көршерматтын колунда жүргөн кезде атасы Абылай кызыл аскердин огуна «шейит» болду.

Өзү, өз районунан башка райондорго барып тонун аңтара кийип, памилийасын чоң атасы Калыйбайга көчүрүп, кеңеш кызматтарына киришти. Кеңеш өкүмөтүнөн балшебек партыйасынан жогорку өчүн, кегин алууга атасынын кунун куумакка жашырын түрдө киришти. Колунан келишинче далай кастыктарын, зыяндарын иштеди. Көңтөрүшкө каршы ар түрдүү уюмдарга катышты. Алардан да эч нерсе чыгара албады. Иштеген иштеринен натыйжа чыгара албай, маңдайына таш тийип, иши кээринен кетип, куржалак болуп чыкты.

Өшөнтүп жоору ичине түшүп, жарасы кабылдап турган кезинде, 29-жылы Кокон шаарына шактынын жумушу менен барган атасынын илгерки досторунун бири инженер Некелей жолукту. Аны менен эт жүрөгү эзилишип мундашты. Кеңешти Некелей өзү менен бирге шактыга иштешүүгө кеңеш берди. Некелейдин көрсөткөн жолу боюнча Кокон тегерегиндеги кыштактардын биринде, калкоз жаңы уюша баштаган кезде калкоз башкармасына башчы болуп турган катынынын таякесинен «калкоз мүчөсү, кедей» деген дакумент алды.

Некелейдин артынан Кызыл-Кыя шактысына жетип келди. Некелейдин коштогону менен шакторлорго табилчик болуп орундашты. Некелей менен тизе кошуп, кол кармашып, Некелейдин ревалүтсага каршы уюмуна актиптүү катышты. Шактынын пыланын толтурбаска,

шакторлордун биригадаларын кулатууга, дагы башка жолтолуу жолтого көп эмгегин сиңирди. Бирок, бул иштери да жемиштүү болуп чыга албады. 30-жылдын жазында сырлары ачылды. Иштери бузулду. Уюмдары кулады. Некелей баш болуп бир канчасы колго алынды.

Өзү Некелейдин «сактыкка кордук жок» дегендей кылып, мурунтан «жумушчу-шактор» деп жасап берип койгон дакүмөнтүн кучактап качып чыгып, ушул «Сталин» калкозуна келип орундашты.

Мында келгенден тартып «мен жумушчу, мен шактор» деп, «актип» болуп күрсүлдөдү. «Сталин» калкозчуларынын тамырларын тартып, байкап көрдү. Өзүнүн ыгына жүрөрлүк, жолдош болорлук кишилер тандады. Калкозчулардын ичинен тишин ачып, соорусун басып туруп Сойлок, Дардеке, Аламандарды боюна тартып, колуна алды.

Сойлокту болсо пурлатарыйат табына каны жат жерден чыккан өзүнө тапташтыгынан жолдош кылды. Аламан менен Дардекенин алды-артын ойлобогон, аңкөөдөктүгүнөн пайдаланып боюна тартты. Аламан менен Дардекенин жолуна тапкан-ташыганынын баарын жумшады, аракка машыктырды. Күнү-түнү үйүнөн чыгарбай, арак менен сугарып, түрдүү тамактарды алдыларынан үзбөдү. Бал тили менен экөөнү ар качан жорго-сундай балкытты.

Жалаң гана бул эмес, үч эрден чыккан карындашы Жайдакбозду жайдактап экөөнүн жолуна ойноктотуп байлап койду. Жайдакбоздун чачын жаагына беш көкүлдөп өрдүрүп, он сегиз, он тогуз жашар кыз кылып койду.

«Карындашым! Улут үчүн, дин үчүн, ата-бабаңдын жолун жолдоп, душмандардан алардын кегин алып, кунун куумак үчүн ар-намысты жыйнаштырып, талыкпастан кызмат кыл!», – деген үгүтүн эчен ирет айтты.

Жайдакбоз агасынын сөзүн орундап, бир жарым жылдан бери Дардеке менен Аламандын коногуна көңүлүн алып

келди. Арак ичип мас болушканда Дардеке менен Аламандын мойундарынан аркы-терки кучактап, күүлөгөн иттей ыржаңдап далай эркелеп, күлүп ойноп турду. Кыскартып айтканда, байлардын пантазыйа адабияты «Миң бир түндөгү» ууру менен аларды бирине бирин билгизбей эчен жылы эр кылып күткөн айлалуу «Даллатил Муктал» деген катындын нак өзү болду жайдакбоз.

«Карындашым Жайдакбозду сага ылайык көрөмүн. Сага берем, бирок, Дардакеге айтпа, билгизбе» «Мен карындашымды сага беремин, Аламанга билгизбе, айтпа... билип калса дагы күнүлөп кесир кылып жүрбөсүн...», – деп экөөнө эки бөлөк сүйлөшүп, Залымбай көңүлдөрүн жайлачу.

Эгер экөө бирдей үйүнө конуп калууга туура келгенде аракты аябай берип, эс-учун билдирбей жыгып коюучу. Карындашы Жайдакбоз экөөнү бирдей жайлап, бирдей ыраазы кылуучу. Эртең менен турганда Аламан менен Дардеке «түндө Жайдакбоз менин гана кучагымда болду, сенин үмүтүңө таш тийип, жер кучактап куру жаттың. Мына жигит деп мени айт!...» дегеншишип бирине бири ичтеринен мактанышып, сырттарынан сырларын жашырышып, кубанып жылмыйып жөнөшүшчү. Кээде жеңеси Калыйман: – Кыз бүгүн оору болуп калыптыр. Убара болуп күтпөстөн, конбостон кете берсин. Эртең же бүрсүгүнү келсин деди, – деп, экөөнүн бирөөнү узатып жиберип, бирөөнү алып калуучу. Кээде Жайдакбоз өзү да бул сөздү айтып, бирөөнү жайгарып жиберип, экинчисине жолтосуз жол ачып коюучу. Өшөнөтүп Дардеке менен Аламандын көңүлүн жайлап, Кылыч менен Темирге каршы курал кылып жумшап келди. Сойлокту болсо, үчүнчү айылдагы Чортон, басмачылар жана шаардагы Абдыкадыр дамбылда менен байланышууга танап жип кылып урунду. Абдыкадыр дамбылданын калкозго каршы, тетири үгүттөрүн караңгы дыйкандар арасына тараттырууга колдонду.

Ушул калкозго келип ишке киришкенден тартып, Кылыч чекесине чыккан чыйкан, маңдайына бүткөн каргаша

болду. Кандай түрдүү аракеттер менен баштаган иштерин жөнөтпөдү. Кылган иштерин илгери бастырбады, иштөөгө жол бербеди. Түзгөн пыландарын тоздурду, бүлдүрдү, кыйратты, далай эмгегин эш кетирип, жокко чыгарды.

Эң акырында келип Чортон менен Сойлоктун кармалышы, Абдыкадыр дамбылда менен Ыраман поптун иштери түп тамыры менен суурулуп, жолдоштору менен туткунга алынышы, басмачылардын тополоңу тоз болуп бүтүшү, ушулардын бардыгы Кылыч тирүү келгенден кийин Кылыч аркалуу болгондугу өзүнө аян болду. Оюнун ушул жерине келгенде: «...ай, иттин балдары ай э, каап... колдоруна тие салса өлтүрүп таштабайбы» деп күңгүрөнүп күбүрөп, басмачыларды тилдеп, экинчи капталына оодарылып жатты.

Кылыч жаңы келгенде мен тууралуу да сезип калды бекен деп, шектенип Кылычты ар түрдүү сөзгө салып көрдү. Басмачыларды тилдеген, жамандаган болуп, ууру иттей шылкыйып көзүнүн алды менен карап сынады, байкады. Кылычтын өзү тууралуу шек билбегенин сезип кубанды. Кайра баштан колундагы ишин илгери жүргүзүүгө мыктап киришти. Бүгүнкү күндө бул жүрүп келе жаткан ишин бүлдүрүп, дагы кулатууга таянып олтурат Кылыч. Иш кулаганы мындай турсун, «жумушчу экенине ишенбеймин» деп, өз башына асыла баштады. Оюнун ушул жерине келгенде Кылыч көзүнө элестеп «сен жумушчу эмессиз, тонунду аңтара кийген кара жүрөк шумсуң, чык арадан» деп, тап берип кашында тургандай көрүндү.

– Ме... мен... жумушчу эмесмин... деп секирип чыканактай түштү. Уйкудан чочуп ойгонгонсуп элеңдеп эки жагын карады. Кылыч жок. Өз үйүндө төшөгүн чыканактап жатканын көрдү. Үйдүн ичине жарык кирип, туура убак болгонун көрдү.

Катуу үшкүрдү дагы: – Айт сени.... сенин каныңды ичпесем, Кылыч, Залымбай атым өчсүн.... деп, ызырынып ордунан тура баштады.

Үй ичи да турду. Кирпиктүү көздү какпастан уктабай чыккан дене эч темени кыртышы сүйбөстөн Залымбай үй ичи менен да сүйлөшбөдү. Чай да жүрөгүнө барбады. Саат тогуз чамасында ооруган иттей сенделип башкарманын алдына барды.

Башкарманын короосуна эл жыйылып толгон. Жыйналыш ачылууга даяр болуп калыптыр. Сарайдын төр жагында үстөлдүн жанында райкем партыйанын катчысы Талып, жооптуу полдомочун Максүт, Кылыч, Темир, Ормуштар бир кагазга карап үңүлүп отурушат. Алардын жанында аягы менен тике туруп үңүлүп караган болуп Дардеке турат. Залымбай да ошолорго карай жакындап барганда Кылыч ордунан туруп элди карап:

– Жолдоштор! «Сталин» калкозунун мүчөлөрүнүн жалпы жыйналышын ачык деп жарыялаймын. Бул жыйналышты алып баруу үчүн Темир, Ормуш жана райкемдин жооптуу катчысы жолдош Талып пириздүйүмгө өтсүн деген сунуш бар. Башка сунуш барбы?

– Жок, жок.

– Каршы барбы?

– Жок, жок... Кол чабуулар менен каршы алынды.

Залымбай жакындап барган жерине каккан казыктай турду да калды. Бир аздан кийин элдин чет жагында олтурган Аламандын жанына барып олтурду. Дардеке да сендиректеп басып келип булардын жанына олтурду.

Темир ордунан туруп:

– Жолдоштор! Бүгүнкү карала турган маселе экөө... Биринчи, калкоздун ишин кайра куруп, жолго салуу. Экинчи, башкарманы жаңыртып шайлоо. Кошумча, алымчаларыңар барбы?

– Жок, жок...

– Каршы барбы?

– Жок...

Залымбай, Дардеке, Аламан үчөө гана оозун жуумп, теминге салган уйдай, же каршыга же кубаттоого унчу-

гушпады. Өздөрүнчө бирдемени күбүрөшүп сүйлөшкөн болушуп олтурушту.

– Биринчи маселе тууралуу жолдош Кылычка сөз берилет, – деп Темир ордуна олтурду.

Кылыч ордунан туруп баяндама жасады. Калкоз жумушунун мурунку кездерде жакшы аткарылып, пыландары ашыгы менен орундап келгенин ошол кездерден бери Залымбай, Дардаке, Аламандын каршы күрөшүп келгендигин айтты.

Кечээ өзү басмачыга туткунга кеткенде, тетири жардык чыгарышып, калкоздун ишинин кээрин кетиргендиктерин, алардын бул иштеринин натыйжасында он күндүк пылан араң кырк пырасент орундалганын, али да булар ошол пикирлерин кубатташып, каршы күрөшүп жаткандарын айтты.

Булардын пикирлеринин тетири, зыяндуу, өз сунушунун пайдалуу, партыйанын, өкүмөттүн чечимдерине, токтомдоруна ылайык экендерин тизип, далилдеп өттү дагы, азыр тигилердин жардыгын таштап, ишти партыйа жолуна, өз пикирине көчүрүш керек экендигин айтып, баяндамасын аяктап олтурду.

Эл алакан чапты... Кубатташты. Залымбай, Дардаке, Аламандарга карап: «Ой зулумдар ай э...» дешип көпчүлүк толкунданышты.

– Жолдоштор! Маселе түшүнүктүү. Ошондуктан суроону калтырып, туура жарыш сөзгө өтсөк деген сунуш бар. Каршы жокпу? – деди, Темир.

– Жок, жок... дешти көпчүлүк.

– Ким сүйлөйт?!

– Мына мен, – деп Ормуш ордунан турду.

– Жолдоштор! Мен өзүм да сөзгө Залымбайдай таскактаган чечен эмесмин. Одономун. Чоркокмун. Ошондо да бир аз кыскача айтайын. Сөздү калтырбастан Кылыч айтып кетти го. Ошонун сөзүнүн баары толук, чын. Ал өзүңөргө да маалим болду го, жолдоштор!? Ошондуктан

мен Залымбайды анык жумушчу эмес, бир жумушчуну өлтүрө салып, дакүмөнтүн ала коюп, «жумушчумун» деп жүргөн кой терисин жамынган карышкырбы деп чочуймун. Деги карагылачы кебетесин, байлоодогу карышкырдай кылтыйып гана турат... Эл дуу күлүп, кол чаап жиберешти. Элдин дуусу басыла түшкөндө:

– Мен айтпадым беле кыска сүйлөймүн деп, кыскасын айтканда, жумушчу болмоктон эмине болсо да Залымбайды арабыздан айдабай, ишибиз оңолбойт. Мунун көзүн жана жан жоокерлери Дардеке, Аламанды кошуп тазалаш керек деди. Эл дагы алакан чаап, дагы күлүштү.

– Дагы ким сүйлөйт? Залымбай ант ичкендей кубарып, каны ичине тартып ордуна турду. Сөз сурады. Берди.

– Жолдоштор, мен... мен жумушчумун, шактормун, калкозчу кедейдин баласымын. Мына дакүмент... эми эмине керек силерге? Өкүмөттү кан төгүп алган жумушчулар экенинде талаш жок. Ошондуктан өкүмөттүн бийлиги жумушчулардын колунда болууга тийиш. Эшиктен келип төр меники дегениңерге жол болсун? Андай кара өпкөлүккө өкүмөт жол бербейт. Пыландын толбой калышы, басмачы менен күрөшүүгө бир нече кишибиз кетип, күч кемип калгандыктан. Ошондо да барбасын десек болбой койгон Темир менен Ормуш болуучу. Аны бизден көрө турган эч кандай жөнү жок.

– Мен шактормун... мен туурасын айтамын. Кеңеш өкүмөтү теңдик болгондон кийин катын, бала, кары, жаш дебестен тең иштеп, тең жешибиз керек. Ошондуктан биздин жол туура. Кылычтын сунушу негизсиз. Кыскасы, ме... менин айтарым башкарманын бая күнкү жардыгы ошо бойдон калып, калкоз иши ошол тартипте жүрүшү керек, – деп калтырап, демигип барып олтурду...

– Туура айтат, туура, – дешип, Аламан менен Дардеке унчугуп коштогон болду.

– Алдамчы, жалганчы, кереги жок... сөзү курсун... дешип, көпчүлүк чуру-чуу болуп толкунданды.

Мындан кийин Талыпка сөз берилди. Талып азыркы тап күрөшүнүн кайралышып курчуп турганын айтты. Тап душмандардын өлүм алдындагы кылып жаткан аракеттерин айтты. Ал тап душмандар ичибизге кезегинде эптеп кызматчы, калкозчу, жумушчу болуп кирип алып, каршы аракеттерин кыла турганын, кылып жатышкандарын айтты.

6-кеңештер сыйазынын, 16-партияа сыйазынын чечимдеринен, Орто Азыяа бүйрөсү, обкем партияанын чечимдери, токтомдору, деректиптеринен далил келтирип, Кылычтын сунушу туура экенин, Залымбайдын сөзү, алардын жардыктары партияа чечимдерине каршы натуура экендигин айтып өттү. Бул иштери тууралуу Залымбай, Дардеке, Аламандар кеңеш соту алдында жоопкердигин айтты.

Талып сөзүн ортолоп келген кезде, жыйырма чакты шакторлор келди. Шакторлордун ичинен кабагы бийик кара сур жигиттин көзү келгенден тартып Залымбайдан өтүп кетти. Кара сур жигит пириздүйүмдө олтурган Кылыч менен Темирге күбүрөштү. Залымбайды көрсөтүп бир аз сүйлөштү.

Шакторлор келгенден баштап Залымбайдын үрөйү учуп, өңү самандай саргайып, мунун көзү да кара сур жигиттен өтүп кетти. Кара сур жигит экөө арбашкан жылан таризденишти. Кара сур жигит Кылыч менен Темирге сүйлөшө баштаганда, Залымбай ордуна акырын туруп, жылып кетмек болду.

Кылыч: «Кайда барасың, Залымбай! Отур! Кетпейсиң эч жакка» деп, оттуу көзү менен аңтара карады. Залымбай же ары кете албай же ордуна олтура албай шылкыйып туруп калды. Талып дагы сөзүн аяктап бүтүп олтурду.

Темир ордуна туруп:

– Жолдоштор! Кызыл-Кыя шакторлорунун биригадаларынын башчысы жолдош Болотко сөз берилет, – деп кайра олтурду.

– Жолдоштор! – деди, кара сур жигит шактор Болот, – Бул Кызыл-Кыя шакторлорунун парткомдун жетеги боюнча «Сталин» калкозун аталыкка алган биригадаларыбыз. Сиздердин бузулган, бүлүнгөн машийнелериңерди түзөтүп дагы башка иштериңерге жардамдашып, мындан ары колго кол кармашып, бирге иштемеңбиз. Биз биринчи келишибизде сиздердин жалпы жыйналыштарыңыздардын үстүнөн чыгып олтурабыз. Бул жыйналыштарыңарды Кызыл-Кыянын болот билек, темир булчуң жумушчуларынын атынан куттуу болсун айтамын (Алакан согуу... алкыш...).

– Жолдоштор! Сиздердин бул жыйналыштарыңыздардын үстүнөн чыкканыбызга кубанычтуумун. Себеби, бир тап душманы жашырынып жүргөн шум түлкүнүн үстүнөн чыгып олтурамын. Мен Кызыл-Жар районунун батырагы элем (Залымбайды көрсөтүп) – Мына бу турган шум түлкү Кызыл-Жар районун баскан Абылай деген ашкан бай жана манаптын баласы эле. Мунун кылганынын кайсы бирин терип олтурайын. Ата-бабасынан тартып эчен жүз жылдап эмгекчилердин канын сүлүктөй соргон.

– Баса десең... Ошондой жүзү кара оой, шерменде, түү, ырас... – деп көпчүлүк сөзүн угузбай бир аз толкунданып, кайра басылышты.

– Атасы экөө Көршерматка кошулуп далай кедей-жалчынын канын суудай төккөн. Мына ушундан ким экенин өзүңөр билерсиңер. Көршермат кулагандан кийин качып жоголуп кеткен. Былтыр 30-жылдын жазында жумушчу болуп шактыга келсем, тонун аңтара кийип ошондо жүрүптүр. Мен Шактыкемге жайын айтып, түшүндүрүп, эми кармап колго алабыз дегенде дагы жылт коюп качып кетти. Кайда кеткенин билбей калдык. Мунун андагы жолдоштору кармалып жазасын тартты. Бул зулумдун бүгүнкү күнү сиздердин араңарда чаң салып жүргөнүнүн үстүнөн чыгып олтурамын. Мында келгенден берки кылыктары өзүңөргө маалимдир.

Дагы көпчүлүктүн бирдаары жерге түкүрүнүп, бардыгы да Залымбайга октуу көздөрү менен карап, ызырынышып, сүйлөп турган Болоттун сөзүн бир аз бөлүп, токтотуп, Залымбайды ар кимиси ар түрдүү сөз менен тилдеп, толкунданып алышты.

– Менин акыркы айтарым, бул шум түлкүнүн көзүн оюуга жалпы жыйналышыңыздардан токтоп кылып, бул олтурган райкем партыйа менен жооптуу полдомочундун колуна тапшырууңуздар керек... деп токтоду (Алакан согуу, дуу, дуу...).

– Ой зулум оой...

– Ошондой, ошондой... «төгүн жерден өрт чыкпас» деген ушул экен го...

– Бул зулумдан далай шекшинип, акылым жете албай айран болуп жүрүүчү элем.

– Чын эле жумушчумун дегенине ишенип жүрбөйбүзбү.

– Ишенбегенде кантебиз колунда дакүмөнтү жүрсө.

– Баарынан дагы «мен жумушчу, мен шактор, өкүмөт меники» деп күпүлдөгөнүн кантесиң бул жүзү каранын.

– Атаа, шерменденин десең... – дешип, эл дүрүлдөп, катуу шамалдап, теңиз толкунундай болуп бир аз дүргүп алышты.

– Жолдоштор! – деди Кылыч, – биздин күн санап гүлдөп келе жаткан сатсыйалчыл жаңы конушубузду, күн санап өсүп, кеңип келе жаткан сатсыйалчыл өрүшүбүздү, чарбабызды бүлдүрүүгө, кулатууга акыркы күчүн жумшап келе жаткан тап душманыбыз шум түлкү Залымбайдын бардасы ачылды. Балшебектин болот жаак капканына былк эткис болуп түштү. Эми бул зулумду жолдош Болоттун сунушуна кошумчалап, жан жолдоштору Дардеке, Аламанды кошуп туткунга алууга токтоп кылып, жогорку орунга тапшырууга каршылык жокпу.

– Жок... жок.... деген дабыш, алакан согуш жер жаргандай болду.

Токтом болунду. Иш жүргүзүү тууралуу Кылычтын сунушу бүт өттү. Башкарма мурунтан мүчө, орун басар болуп кызмат кылып келе жаткан Кылыч башчы шайланды.

Залымбай, Дардеке, Аламан үчөө капканга түшкөн түлкүдөй болушуп, өңдөрү самандай саргайып, үрөйлөрү учуп, безгек болгон кишидей калчылдашып ошол орунда көпчүлүктүн алдында туткунга алынды.

XII

Кылыч кызматына бир бет болуп киришкенине бир айга жакын болуп калды.

Залымбай колго түшүп, өзү кызматына киришкенден бери жумуштарынын түрү эң жакшы. Баалап иштөө күчөп, сатсыйалдык жарыш барган сайын кызып, биригадалар эпкиндеп келе жатат. Булардын натыйжасында ар бир он күндүк пыландарын 20–30 пырасенттеп артык аткарылып келе жатат.

Күндүзгү саат он экинин чамасы, калкозчулардын бардыгы ак алтындын арасында эпкиндешип терип жүрүшөт. Кылыч өзү бир нече калкозчулар менен башкарманын жанында кызыл жүк жөнөтүүгө камынып жүрөт. Бир милиса пакет алып келди. Пакетти ачып окуса соттун сесыйасынан жазылган кат:

«Сталин калкозунун башкармасына!

Ревалүтсыйага каршы аракетчилер сиздердин калкозчулардын жана жай дыйкандардын алдында үлгүлүү сотко тартылмак. Ошондуктан туткундар үчүн жана соттун састабы үчүн жай даярдап бермегиңиз суралат. Ошону менен катар, жергиликтүү калкозчулардан белгилеген засидателиңизди даяр кылып коюңуз. Башкы соттун сесыйасы».

Каттан башын көтөрүп: – Ал кишилер качан келет экен, – деди Кылыч.

– Азыр ревалүтсыйа душмандарын айдап келе жатышат.

– Андай болсо азыр даярданалык, – деп, Кылыч даярдыкка кирише баштады.

Бүгүнкү кызыл жүктү төктүрүп келүүгө Ормушту жиберди, засидатилдикке мурун эле, Темир белгилеген. Соттун боло турган жерине ылайыктап башкарманын алдындагы боштукту тазалап, даярдатты. Мектептен ыскамыйка, парталарын алып келип катарлап коюшту. Ревалүтсыйа душмандары туруу үчүн башкарманын баксалап согулган, беш бакса бийик чоң короосун даярдатты. Ушунун ичине камап коюп, тышынан жана ичинен милисалар кароолдоп турса, кыймылдай алышбас деп ойлоду. Соттун састабы үчүн дагы бир үй даярдады.

Булар даярданып бүткөн кезде соттун келе жаткандары көрүндү. Алды менен ондон ашык арабага лык толтура олтурган ревалүтса душмандары көрүндү. Карасаң капканга түшкөн карышкырдай болушуп, үрөйлөрү учуп, ийиндери түшүп, шылкыйып келе жатышат. Барынын тең өндөрү өчүп, кабактары карыш салынган. Ревалүтса душмандарын тегеректеп алган, сур шинел, жашыл жака, жылдыз маңдай, бүткөн бою көпкөк жабдыкка бөлөнгөн ышкындай кылкылдаган аскерлер келип жатышат. Булардын кээ бири жалаң кылыч, бири тапанча, кээ бири мылтыктарын ревалүтса душмандарына кезеп келе жатышат.

«Ээй, кылкыйган кара жүрөк камандар! Силер пролитарыйат табына эминелер кылбадыңар. Эминелерди кылмакчы элеңер?... Тилегиңер таш каап, пролитарыйат табынын болот жаак капканына козголгус болуп түштүңөрбү. Кана эми кыймылдап көргүлөчү?!» деп, ревалүтса душмандарын жалындуу көздөрү менен тиктеп, кекетип келе жатышкандай көрүнөт. Үстүндөгү, колдорундагы жабдыктары күндүн нуру менен чагылышып, жаркылдап, караган адамдын көзүн уялдырып жер каратат.

Булардын артынан бир арабада төрт адам келе жатышат. Маңдайлары жарык, кабактары ачык. Эки жакты карашып, алда эминедир бирдемелерди айтышып, жадырашып күлүп келе жатышат. Булар башкы соттун сесыйасынын састаптары эле.

Бул жолоочулар башкарманын эшигинин алдындагы ачыктыкка келип токтошту. Ревалүтса душмандарын короонун ичине каматты. Соттун састабы, дайындалган үйлөрүнө түшүп, чаңдарын кагынып, жуунушуп кызылчаканадан тамактаныша башташты. Аскерлер да кезектешип тамактанышты. Саат үчтө сотту ачууга кирише башташты. Сот келиши менен бүткүл элге кабар кылынган.

– Ой! Сот болуп жатат дейт, жүрбөйсүңөрбү?...

– Эмине сот?

– Басмачылардан жана баягы биздин Залымбай, Сойлок, Дардеке, Аламан «берендер» да бар дейт.

– Кайда?

– Өзүбүздүн башкармада.

– Барбай анан, баралы!..

– Жүргүлө...

– Жүр, барабыз...

– Ой, оңбогон, кара жүрөк басмачылар кандай болду экен?

– Корбашысы да бар болду бекен?

– Алар жерге кирсин. Барганда көрөрбүз. Аларды коюп, ошолорду сурай турган сотту айтсаңчы.

– Андан дагы ала тоонун боорунан, аскалардан каман бөктөргөн ак ыйыктай болуп терип алып келген аскерлерди кантесиң.

– Ай, айланайындар ай ээ, десеңчи... Бизди душмандардан калкалаган ок өтпөс чеп коргонубуз ошолор го... дешип, ар кимиси ар түрдүү сөздү айтып, биринен бири кабарлашып аккан селдей каптап келип жаткан калың калкозчу, эмгекчи дыйкандар.

Булардын арасында кары, жаш, катын, балдар да жүрөт. Баарынын тең кубанычтары коюндарына сыйбайт. Маңдайларына шам күйгөндөй жаркылдап жүрүшөт. Көпчүлүктүн ичинде Залымбай, Дардеке, Аламан, Сойлоктордун да үй бүлөлөрү кабактарынан кар жаап, кайгылары баштарынан ашып, ок тийген кийиктей сендеректеп жүрүшөт.

Эл башкарманын алдына лыкылдап толукту. Элдин алдыңкы иретине бир нече катарга күнөкөрлөрдү отургузушту. Күнөкөрлөрдүн алды артына курчап милисалар турушту. Соттун башталышын сабырсыздык менен күткөндөй болуп, толкунданып турушат. Саат үчтөн өткөндө, бир милиса:

– Сот келе жатат деп, көпчүлүктү кабарландырды.

Отурган көпчүлүк пролитарыйат сакчысы адил куралы болгон сотун урмат кылгандай болуп орундарынан туруп, каршы алышты. Кылыч чайканадан чыгып басып келе жатышкан пылаш кийген ак куба чарчы бойлуу жигит, кабагы бийик узун бойлуу кара жигит, орто бойлуу чач койгон сур жигит, дагы бир жигит жана Темир көрүндү.

– Соту кимиси болду экен?

– Баары тең сот болду бекен?

– Баары кайдан сот болсун. Сот бирөө болуп, калгандары жолдоштору болсо керек.

– Ой биздин Темир да сот болуп калганбы?

– Аны сотко барып засидатил болуп турууга өгүнү шайлабадык беле... дешип, эл бирин бири капталга түртүшүп күбүрөшө түшүштү. Келгендер элдин бет алдындагы, башкарманын эшик алдында кызыл менен үстүн жаап койгон үстөлдүн жанына барып элди бет алып токтошту. Келген үчөө тең каршы алып карап турган элге «ыракмат, урматыңыздарга!» дегендей кылып башын ийишти дагы олтурушту. Көпчүлүк да орундарына олтурушту.

Соттун оң жактарына чачтуу каратору жигит, орто бойлуу сур жигит барышып отурушту. Булар пиркөрөр Максүт менен, көпчүлүк каралоочусу Муса эле. Булардын каршысына, актоочу келип отурду.

Соттун састабы, элдин алды жагында 3-4 катар болуп тизилип отурган күнөкөрлөрдүн аттарын атап чакырып, тизмени окуп эсебин алды. Сот күнөкөрлөрдүн эсебин алып болгондон кийин душмандардын дыйалаларын үстөлдүн үстүнө жайышты. Сотту күнөкөрлөрдөн башташты. Эң алды менен корбашыны суракка алды.

Корбашы, корбашы болуп басмачыларды уюштуруп, пролитарыйат ревалүтсасына каршы аттанганын кыңк этпестен мойнуна алды. Бирок, Чортон менен Сойлокту агент кылып урунганын, Абдыкадыр дамбылда менен Ыраман попко байланышканын чычая танды.

Экинчи Абдыкадыр дамбылдадан сурады. Ал киши жабык жыйнап, бай, манаптан уюм ачканын мойнуна алды. Корбашы менен байланышына келгенде «алда-бүлдөсүн» айтып танды.

Сакалын барак иттин куйругундай чубалтып, чапанын, чачын сүйрөлтүп Ыраман поп ордунан турду. Ал дагы башка кылгандарын мойнуна алды. Корбашыга байланышын мойнуна албады.

Төртүнчү кезек Чортонго келди. Чортон жанын сабап «көргөн жокмун, билген жокмун» дан башканы айтпады. Сойлокту суракка алышты. Сойлок эчтеме көрбөгөн, билбеген мышык сопу болуп чыга келди.

Калгандарын үшүнөтүп бир-бирден кезек менен сурай беришти. Кээ бири кашая танып, кылгандарын мойнуна алышпады. Кээ бири моюндарына алышты. Кээ бири калтактап түзүк жооп бере албай оозуна келгенин оттоп, сендеректешип күлкү болушту.

Күнөкөрлөрдүн ичинен Ыраман поптун бир жолдошу, баягы Кылыч менен Жаркынайды ооруканага албай убара кылган пелширдин сөз иретинде өздөрүнө жолдош

экенин айтып салды. Ыраман поп менен пелширдин арасына далай ирет кат ташыганын айтты. Пелширдин өзүн суракка алганда, байланышын танды. Мойнуна албады. Бирок, орустун ак сөөгүнүн тукуму экенин падыша заманында пелшир болуп, кызмат кылганын мойнуна алды.

Корбашынын жигиттеринин бирери «зордук менен жүрдүк эле...» деген болушту. Бирээри «караңгылык менен азгырылдык эле» деген болуп өтүштү. Көпчүлүгү атайы басмачы болуп киргенин мойундарына алышты.

Булардын ичинен Жанаалы шум уялбастан, тайманбастан туруп:

– Мени корбашы зордук менен алып жүргөн, – деген сөздү айтты.

Суракта душмандардын биринин сөзү бирине каршы келип, биринин мойнуна албаган күнөөсүн экинчисинин сөзү ырастагандай болуп олтурду. Маселе ачык болгондуктан сурактын тартиби ылдам, шыр өтүп жатты. Бирок, жүз чамалуу ревалүтса душмандарын бир күндө сурап бүтүрүүгө мүмкүндүк болбоду. Ушул тартип менен суралып олтуруп, эртеси кечке чейин созулду.

Сот башталгандын эртеси күнү кечке маал эң акырында Дардеке менен Аламанга кезек келди. Дардекени алды менен суракка алды.

– Дардеке Чалыбай баласы сизби?

– Мен.

– Сен тап душманы Залымбай менен бириктишип, басмачылар менен байланышып, сатсыйалдык курулушка каршы чабуул жасагандыгыңды мойнуңа аласыңбы. Эмине айтасыз бул тууралу?!...

– Мен, менби... мен сизге сурапай эле айтып берейин, жолдош.

– Айтыңыз.

– Мен бир кедейдин баласы элем. Калкоздун актиби болуп Кылыч менен Темирге кол кармашып кызмат кы-

лып жүрүүчү элем. Кайдан келгенин билбеймин. Былтыр жазында желмогуздай болуп, жээк уйдай жаланып Залымбай пайда болду. Ыпылдап-шыпылдап мени ичкойнуна тартты. Өзүм айыл мектебинен гана окугамын. Анын үстүнө эринип кезитти да көп окуучу эмесмин. «Мен жумушчу-шактормун, жумушчунун баласымын, кезитте мындай деп жатат, тигиндей деп жатат, партыйанын деректиби ушундай. Кылыч менен Темир буларды тетирисинче иштеп жатат, аларга каршы күрөшүүбүз керек» деп, алды менен аларга каршы кылып алды.

Жүрө, жүрө, «Сталиндин, партыйанын туткан жолдору туура эмес. Туротскейдин жолу туура, ошондуктан басмачыга кошулуп байланышып, аларга жардам берип туруубуз керек», деп буга ишендирди.

«Биз көппүз, шаарда дагы жолдошторубуз бар...» деп, Ыраман поп, Абдыкадыр дамбылдаларды айтып берди. Ошону менен Сойлокту басмачы менен өз арабызга данакер агент кылып келдик.

Эң акырында Кылыч менен Темирди иш жүзүндө жеңе албай турган болгондуктан Сойлок аркалуу басмачыларды кабарландырып туруп, ошолордун колуна түшүрүп, көзүн тазалоого акыл чыгарды Залымбай, -деди Дардаке.

– Ой, зулум оой, ошондой, баса десең. Ой жүзү, кара жүрөк ай ээ, -дешип эл дүрүлдөп алышты.

Анан өшөнтүп аны да иштедик. Натыйжада ишибиз ордунан чыкпай, Кылыч кайра келип, Кылыч туткунга кеткенден кийинки Залымбайдын жол башчылыгы менен иштеген иштерибизди бүлдүрө баштады. Дагы Кылыч менен күрөшүүгө туура келди. Күрөшүп жеңе албасыбызга көзүбүз жеткенден кийин кармалардын алдыңкы түнү Залымбай Кылычты өлтүрүүгө кеңеш берди, – деди Дардаке.

– Ой, кара жүрөк зулум ай ээ, – дешип, эл дагы чур этип толкунданышты.

– Өшөнтүп ал ишти кылууга да убада бердик Аламан экөөбүз. Убадабыздын эртеси күнү жалпы жыйылышта Залымбай менен бирге колго түштүк. Залымбайдын чын тап душманы, анык байдын баласы экенин кармалган күнгө чейин билгенибиз жок. Чын жумушчу-шактор экен, жумушчунун баласы экен деп ишенип, аңгаалдык менен айтканына ынанып, дегенин иштеп келдик.

Сөздү кыскартып айтарым, бул тонун аңтара кийген шум түлкү Залымбай зулумдун азгырыгына кирип, аңдабастан иштеген күнөөлөрүмдү мойнума аламын. Ал тууралуу кеңештин адил соту кандай жаза берсе да ыраазымын. Бирок, кедейлигимди, маалыматымдын тайыздыгынан, өзүмдүн аңгаалдыгымдан тап душманга курал болгондугумду эске алып, менин жазамды бул зулум Залымбайдан башкача түрдө берүүңүздү суранамын... – деп, сөзүн бүтүрдү Дардеке.

– Ырас да байкуштуку... чынын айтты, чынын айтты... – деген күбүрөшкөн үндөр эл арасынан чыкты.

Акыркы кезек Аламанга келди. Аламандын өңү кубарып, корккондой болду. Кайта элди карап уялгансып кызарып кетти.

– Аламан деген жигит сенсиңби?

– Ооба.

– Сиз Залымбай менен бириктишип басмачыга жардамдашып калкоздун ишине каршы күрөшкөнүңүздү мойнуңузга аласызбы, жокпу, эмиңе дейсиз бул жөнүндө?

Аламан шылкыя түшүп, чекесин сыйпап алып сөзгө кирди:

– Мен... бир шерменде болорун болдум го, эми чынын айтамын. Баары балааны баштаган Залымбай, бизди ыпылдап-шыпылдап алдап олтуруп ушул ишке кийликтирген ошол. Мындан башкаңды билбеймин...

Эл дуу күлүп жиберди: – Атаны байкуш ай э, – деген үндөр чыкты.

– Силерди эмиңе кылып алдады, – деди сот башчысы.

– Арак берип, карындашымды беремин деп, дагы андай-мындай деп башыбызды айландырып...

– Карындашын кимиңерге беремин деди?

– Бул жүзү кара экөөбүзгө тең беремин, дептир. – Эл дагы күлүп калышты.

– Анан экөөң тең алмак болуп жүрдүңөрбү?

– Жок, мунун аларын мен билбей, менин аларымды бул билбей жүрүптүр. Кийин кайта кармалып түрмөгө баргандан кийин сырдашып билиштик. Тиги жүзү кара мени «буга айтпа», муну «мага айтпа» деп, коюучу экен. Ошону менен мен алам, мен алам деп гана жүрө бериптирбиз. Баарыдан дагы кээде экөөбүз тең үйүнө барып конуп калсак аракты көп берип мас кылып коюп, бул шерменденин сойку карындашы экөөбүздүн тең көөнүбүздү жайлап жүрүптүр (Элде дагы күлкү).

Ушул амалдарын бир сезбестен бир жарым жыл алданып жүрүптүрбүз. Түрмөгө барганда сырдашкандан кийин биздин атыбызды Дардеке, Аламан деп таап койгон ата-энебизге ыраазы болдум, ыракмат айттым. Анык Аламан экенбиз деп ойлодум...

Элдин боору каткан, кыраан каткы күлкү. Кээ бирлери ичин басып күлө албай жатып, жерге түкүрүп: – Ой, шерменде, жүзү кара иттердин амалы ай ээ... адамкерчилик, ар-уяттан кымындай эчтеме жок экен го, доңуздарда, – дешип, Залымбай менен карындашына наалат айтып жаткандар андан көп.

Сот састабы бирине бири карап күлүмсүрөштү да, сот башчысы, Аламанга карап:

– Олтуруңуз, – деди.

– Жолдош! Олтурайын... бирок, менин кедейлигимди, алдангандыгымды эскере көрүңүз, – деп олтурду Аламан.

Күбөлүк үчүн алып келип Кылычка сөз берди. Кылыч өзү байланып бара жаткандагы Чортондун басмачыларга айткан сөздөрүн, андан кийинки басмачылардан колунда жаткандагы уккан, көргөндөрүн кыскача далилдеп сүйлөп,

ревалүтса душмандарынын кылмыштарын мончоктой тизип мойундарына салды. Ланат каамытын мойундарына бекитип кийгизгендей болду.

Дагы күбөлүккө чакырып келип, Жаркынай да суралды, Жаркынай да Кылычтын сөзүн кубаттап бекиткендей болуп уккан, көргөндөрүн айтып өттү.

Жаркынайдын кийин, күнөөкөрлөрдү актоочу узун бойлуу арык сары чокчо сакал кишиге сөз берилди. Ал жолдош, ревалүтса душмандарын күнөөсүз деп таза актай алган жок. Бирок негизсиз себептерди көрсөтүп, жеңил күнөө берилүүн сурады.

Корбашынын жигиттеринин ичинен бир нече кедей жигиттердин жана Дардаке менен Аламандын кедейликтерин, караңгылык, аңмалдык менен алдангандарын көрсөтүп куткаруун талап кылды дагы сөзүн бүтүрдү.

Анын артынан өкүмөт атынан каралоочу жолдош Максүткө сөз берилди. Максүт ревалүтса душмандарынын ичти-тышты болушуп, ачык түрдө жана жашырын түрдө пролитарыйат ревалүтсасына каршы чабуул жасагандыктарын сүрөттөп өттү.

Өздөрү бул кылмыштарын жеңилдеткиси келип бултакташса да, кээ бири таза танышса да өздөрүнүн кайчылыгынан жана күбөлөрдүн сөздөрүнөн аныкталып мойундарына коюлгандарын далилдеди. Ошондуктан алардын мойундарына кандай ыстатыйаларын коюлушун тизип көрсөттү.

Ачык түрдө жана жашырын түрдө пролитарыйат көңтөрүшүнө атайлап чабуул жасагандарынын мойундарына 58-59-ыстатыйа кечилбес болуп, жазанын эң оору берилерин айтты.

Кээ бир караңгылык менен азгырылып кошулгандар 66-16-ыстатыйа менен жазаланышын көрсөттү. Кокусунан кабылып калып, коркконунан амалсыз кошулгандары 166-165-ыстатыйа менен айыпталынышын сүйлөдү.

Өшөнтүп, ар кимисине ылайык айрым, айрым ыстатыйа көрсөтүп сөзүн аяктады.

Андан кийин көпчүлүк атынан айыптоого райкем тарабынан келген жолдош Мусага сөз берилди. Муса азыркы кезде Ленин партиясынын туура жол башчылыгынын астында быйыл кыштактарда барган сайын сатсыйалчыл коомдук турмуш калыңданып, калкоз, сапкоз чыңалып, сатсыйалчыл жаңы конуш гүлдөп, сатсыйалчыл өрүш кеңип, сатсыйалчыл чарбанын өсүп бара жатканын айтты.

Мына ошонун натыйжасында бирине бири от менен суудай каршы болгон, жаңы турмуш, жаңы курулуштун душманы эски адат-үрп, эскиликтин куралы, сүйөнүчү болгон жекечилдин энчилүү мүлктүн тамырларына балта чабылып, жемирилип урап куруп бара жатканын сүрөттөп өттү.

Ушул абалдардын аркасында тап күрөшүнүн илеп тартып курчуп, тап душмандар түрдүү түргө кирип, пролитарыйат табына, анын куруп жаткан сатсыйалчыл курулушуна каршы кулатуу үчүн, өлүм алдындагы бардык күчүн жыйнап, ырайымсыздык, жырткычтык, кара жүрөктүк чабуулдарын далилдеп өттү.

Алар менен кечиримсиз түрдө күрөшүүнүн керектигин айтты. Өшөнөтүп өчпөс өч, кетпес кек менен айыгышкан тап душмандарыбыздын нак өзү бул олтурган көңтөрүш душмандары экенин айтты. Ошондуктан аларга кечилбес эң оор жаза берилүүнү айтып сөзүн бүтүрдү.

Сот башчысы ак куба жигит Эркинбек аягы эртеңки саат тогузда болорун жарыялап соттун акыркы олтурушун жаап, састабы менен бүтүмгө кирди.

– Ой, баракелде ээ, жанагы эң кийинки сүйлөгөн жигит сонун сүйлөдү ээ. Чечен эле жигит экен...

– Баарыдан дагы зулумдардын кыянаттарын жипке тизгендей тизип, мойундарына коюп чыккан Кылычты айтсаңчы?...

– Ырас эле, ой, баракелде десеңчи.

– Өңгөдөн да Аламан байкуштуку кызык болду.

– Баса десең. Демейде эле кулагынан үрккөн кургур эле, эси чыгып, шашып калды окшойт.

– Ой, зулум Залымбай оой, калкозчулардын ичинен тандагансып Дардеке менен Аламанга кылган кылыктарын карачы?...

– Эми буларга кандай өкүм кылар экен?

– Ким билет, эртең көрөбүз го, – дешип, көпчүлүк ар түрдүү сөздү айтышып, түнөгүнө конгон кышкы таандай чурулдашып үйлөрүнө тарашты.

Эртеси саат тогузда сабырсыздык менен өкүмдү күтүп, көпчүлүк жыйналышты. Элдин алдыңкы иретине төңкөрүш душмандарын бүт айдап келип олтургузушту аскерлер.

Саат тогуздан өтө бергенде сот састабы менен башкармадан чыгышты. Урмат кылып эл ордуна турушту. Сот башчысы Эркинбек соттун токтомун окуй баштады.

Эң оболу соттун курулуш-жайын, ревалүтса душмандарынын прылитарыйат ревалүтсасына каршы жасаган айыптарынын мойундарына коюлгандыктарын далилдеп көрсөтүп окуду. Ошондуктан ревалүтса душмандарына кечилбес эң оор жаза кесилип 58-59-ыстатыйа мойундарына ланат каамыты болуп тагылганын жарыялады.

Кокустан капталып калып, эриксизден кошулуп, кайра десе «басмачыга кошулган» деген атактан коркуп, амалсыз жүргөндүгү аныкталгандыгын эскерип, корбашынын жигиттеринин ичинен он төрт кедей жигиттеринин жазасын жеңилдетип 165-166-ыстатыйалар менен жаза берди.

Дардаке менен Аламанга аңкоолук, караңгылык менен алданып кошулуп, тап душмандарына курал болуп иштегендеги иштерин мойундарына алып, алдангандарын, кедейликтерин, караңгылыктарын айтып, кечирим

жеңилдик сурашып жана Залымбайдын Сойлок аркалуу Кылычты басмачыга карматканын, кайта келгенде өлтүрүүгө киришкенин, дагы башка кылыктарын ачып беришкендиктерин эске алып, 166-167-ыстатыйалар менен жеңилдик берди.

Калган: корбашы, Абдыкадыр дамбылда, Ыраман поп, Залымбай, Жанаалы, Чортон, Сойлок баш болуп, башкаларынын мойундарында эң алдыңкы коюлган кечилбес оор жаза калыбынча калды.

Сот бүттү. Мойнунан байлаган иттей шылкыйып аскерлердин ортосунда камалып ревалүтса душмандары жөнөдү. Артынан бир арабада сот састабы жөнөштү. Ар кимиси ар кайсыны айтып күүлдөшүп, кубанышып, калкозчу дыйкандар эмгек майданы ак алтын талаасын көздөй кылкылдап топ, топ болуп жөнөштү.

XII

Ревалүтса душмандарынын соту болуп өткөнүнө бир жарым айча болуп калды. Бул ортодо пактанын кызуу терим убактары өтүп жатты, «Сталин» калкозчулары терим жумуштарын жолтоосуз, тоскоолсуз өткөрүп жатышты.

Ар күнү эртең менен биригадалар көчкөн селдей түркүнтүркүн болушуп, ак алтын талаасын көздөй агылышат. Кыштактын ар бир көчөлөрү менен сап-сап болушуп катарлашып, жоого аттанган колдой дүркүрөшүп, төмөнкүнү ырдап жөнөшөт:

Биз аттандык эмгекке,
Ак алтынды термекке,
Талаага талын калтырбай,
Пабирикке бермекке.

Биз тулпарбыз байгеге,
Канча чапса чаалыбас,
Биз балбанбыз эмгекке,
Темир булчуң талыкпас.

Арабызда жашынып,
Куудук жүргөн жылаанды,
Мөлчөрүнөн ашырып,
Толтурабыз пыланды.

Сатсыйалчыл талааны,
Гүлдөтөбүз жайнатып,
Пабирик-зоот калааны,
Эмгек менен кайнатып.

Биз аттандык эмгекке,
Ак алтынды термекке,
Талаага талын калтырбай,
Пабирике бермекке.

– дешип ырдап жүрүп олтуруп, ак алтын талаасына барышат. Ак алтын талаасында биригадалар мөлчөрүнөн ашыра белгилеп, сөрө кылып жарышышат. Темир булчуң күжүрмөндөр мөлчөрүн ашыра толтуруп, байге алышат.

Катын, балдар да өздөрүнчө сатсыйалдык жарыш менен иштешет. Алардын да талыкпай чыдамдуулук менен иштегендери жеңип чыгышат. Иштеринин тартиби баалап иштөө болгондуктан карап турган жан жок. Ар кимисине арналган мөлчөрүн толтурбаса, шыбагадан куру кала тургандан болгондуктан, мурун жалкоолонуп илээлеп жүргөндөр да азыр жаны үчүн иштеп жүрүшөт. Иштеринин түрү ыкчамдык, сатсыйалдык жарыш менен жүрмөктө. Ак алтын арасында жарышкан күжүрмөндөр күздүн коңур желин толкунданып төмөнкү ырды обонго салышат:

Гүлкайырдай гүлдөгөн,
Ак алтындын талаасы,
«Эмгек» десе «жүр» деген,
Биз эмгекчи баласы.

Пабирик самап дегдеген.
Ак алтынды терибиз,

Эртең кызыл жүк менен,
Пабаиркке беребиз.

Саймалайбыз түрдөнтүп,
Сатсыйалчыл талааны,
Гүлдөтөбүз түрдөнтүп,
Пабаирик-зоот калааны.

Атыр жыттуу талаада,
Эмгек сүтүн эмебиз,
Сатсыйалдык майданда,
Тап душманды жеңебиз, – дешип ырдашат.

Иштешкенде эртеңден кечке чейин оюн-күлкү, жарыш, мелдеш, шаттык, ырдоо менен жүрүшөт. Мына ушул тартипте иштөөнүн натыйжасында иштери үргүлжүн бүтмөктө. Ар бир он күндүк пыландары ашыгы менен толмокто.

Өздөрүнүн мурунку Залымбай, Сойлок сыяктуу жол-толчул ала курттар бар кезиндеги жетишпей жаткан күчтөрү ашмакта. Күнү кечээ жалпы пыландарынан 160% ашырып, кызыл жүк менен ак алтынды пакта ыстансасына төгүп келишти.

– Эртең улуу өктөбүрдүн 14 жашын майрамдоо туура-луу салтанаттуу жыйналыш өткөрөбүз дешип, түндөгү түнү бардык уюмдарынын бириккен бүткүл калкозчулардын жалпы жыйналышы өттү. Жыйналыштарында төмөнкү маселелерди карап өткөрүштү:

Мурун калкоздун баркына, пайдасына түшүнө албай, караңгылык менен калкозго кирүүгө ыргылжың тартып жүргөн эмгекчил жеке дыйкандар, «Сталин» калкозунун соңку эпкиндеп өсүшүн көздөрү менен көрүп, кыштакта бир да жеке дыйкан калбастан бардыгы калкозду көздөй жылышып, арыз беришкен. Аларды бүт бойдон калкоз мүчөлүгүнө кабыл кылышып, кыштактары бүт туташ калкоздошту.

Күзгү терим жумушу аяктап жана иштеринин тартиптүүлүгүнөн, артырган күчтөрүнөн, Кызыл-Кыя шактысына 100 камсомолду бермек болду. Жаңы келген шакторлор биригдасына Кылыч өзү биригада башчы болуп, шактыга бармак болду. Кылычтын ордуна башкармага Темирди калтырышты.

Өздөрү сыяктуу кыштагын туташ калкоздоштурууга, пыландарын өздөрү катардуу ашык толтурууга, иштерин тартипке салып, күчтөрүн арттырып, шактыга биригада берүүгө өздөрүнө коңшулаш экинчи айылдын «Өктөбүр» калкозун сатсыйалдык жарышка чакырышты.

Бүгүнкү күн улуу өктөбүрдүн 14 жылдык майрамы. Башкарманын алдында, кызыл чайкананын алдында, ар кайсы короолордун эшик алдында желбиреп илинип турган кызыл желектер. Күздүн коңур жели менен эмгекчилерди сатсыйализимге чакырып кол булгап тургандай таризденишет. Жайкы кызыл гүлдөй болуп кыштактын ичин саймалап көрк берип турат.

Күндүзгү саат 12 убак. Башкарманын алдында ачыктыкта шактыга баруучу жүз камсомолду катар-катар тургузуп алдында кызыл тууну кармап Кылыч турат. Кызыл туусун желбиретип көтөрүп, аталыкка келип жүргөн шакторлорун баштап, жумушчу Болот да келди.

Алтын менен «Сталин» калкозуна арналып жазылган кызыл тууну көтөрүшүп, Талып баш болуп бир арабага түшкөн райкөм партиянын өкүлдөрү келди. Башкарманын алдындагы боштук быкылдаган эмгекчилерге жык толгон. Бардыгы да шаттыкта, бардыгы тең кубанычта.

Темирдин башчылыгы алдында шакторлор менен калкозчулардын кошулушкан салтанаттуу жыйналышы ачылды. Сөз биринчи ирет жолдош Талыпка берилди. Талып улуу өктөбүрдүн 14 жашындагы кубанычтуу майрамында шакторлор менен «Сталин» калкозчуларынын баш кошуп өткөрүп турган салтанаттуу жыйылыш, улуу тойлорун райкем партиянын атынан куттуктап өттү. Артынан:

– Жолдоштор, – деди Талып, – Биз улуу өктөбүрдүн 14 жылдык улуу тоюна арнап, районубуздагы бүткүл калкозубуздун пакта жыйноо пыланын толтурушунун маалыматын алганыбызда, бардык калкоздордун алдында болуп «Сталин» калкозу чыкты.

Ошондуктан райондук партия кеңешти «Сталин» калкозуна бул кызыл тууну белек кылып белгилеп алып келди. Ошону менен катар, сатсыйалчыл конуштар болгон өздөрүнүн калкоздорун мындан ары дагы гүлдөтүү үчүн «Сталин» калкозчуларынын темир булчуң эмгек балбандары күжүрмандарынын талыкпай кызмат кылууларын райкемпартиянын атынан сураймын, – деп, колундагы кызыл тууну сунду (Кол чабуу алкыш...).

Темир, Кылычка:

– Алыңыз, – деди.

Кылыч:

– Сен азыр калкоз башчысысың, сенин жолуң, сен ал деди.

Темир басып барып Талыптын колундагы кызыл тууну алды:

– Жолдоштор, – деди Темир, – биз калкозубуздун күндөлүк ишин жүргүзгөнгө бир жарым жыл бою эчен кылымдар боюнча каныбызды сүлүктөй соруп келген кара жүрөк, митедей айыгышкан тап душмандарыбыз менен аянбай күрөшүп келдик. Алардын кылган жолтолоруна, алардын кылган тоскоолдуктарына жол бербедик. Эң акырында аларды Ленин партиясынын туура жол башчылыгы аркасында кандуу майданда жана ички майданда бирдей жеңдик. Арабыздан аларды камырдай кыл сууругандай суурудук. Мына өшөнтүп Ленин партиясынын башчылыгы алдында ал тап душмандарды жеңип, алардан кутулуубуздун натыйжасында бир жарым айдын ичинде эмгек байгебизге Ленин партиясынын колунан Лениндин кызыл туусун белек кылып алып олтурабыз.

Ушул кызыл туунун алдында баш кошуп, күч бириктирип, дагы калган тап душмандардын саркындыларын таза жоюп, ата конушубуз сатсыйализимдин пундаменти болгон калкозубузду мындан бетер гүлдөтүүгө Сталин калкозунун жалпы эмгекчилер атынан убада беремин, – деп, тууну көтөрүп, бура тартып ордуна келди.

– Ураа, ураа... (кол чабуулар, алкыш...0

Талып төш калтасынан кагазга оролгон кызыл ордурду колуна алды:

– Жолдоштор! – деди, – өзү жалчыдан чыккан, жалчылыктын заарын тарткан сатсыйалдык курулуштун жолунда талыкпай кызмат кылган, басмачылардын туткунунан арстандык кайрат менен бошонуп, Жаркынайды көтөрүп кутулуп келген, басмачылар жана алардын жардамчылары, агенттеринин сыр сандыгын ачып, жоюга жол ачкан, басмачылар менен ачык кандуу майданда күрөшкөн кезде баатырдык жүрөк, балбандык билек менен каармандык көрсөткөн жолдош Кылычка кызыл ордур берилсин деп райондук партияга кемийтети, райондук аткаруу кемийтети жана өзү менен бирге болуп, баатырдыгын көзү менен көргөн кызыл камандырлар жогорку өкүмөттөн сурашкан.

Кылыч тууралуу менин жогорку айткан – эмгек каарманы, эмгек арыстаны, кажыбас кайрат, балбан билек батырдыгын эскерип, өкүмөтүбүз мына бул кызыл ордурду берип жибериптир.

Өз тарабынан жолдош Кылычтан кызыл ордурун куттуктап, өкүмөтүбүз атынан жолдош Кылыч мындан аркы өмүрүндө да сатсыйализимди куруу жолунда кажыбас кайрат, талыкпас билек менен эмгек каармандыгын сиңирүүн талап кылып, өкүмөтүбүздүн берген аманатын тапшырамын. Мында келиңиз, жолдош Кылыч! – деди Талып.

Кылыч колундагы шактор биригадаларынын кызыл туусун жанындагы бир жолдошуна кармата салып, Талыптын

жанына басып келип токтоду. Талып колундагы кызыл ордурун Кылычтын көкүрөгүнө такты.

– Ураа!! Ураа!!... Жашасын эмгек каарманы!!! Жашасын эмгек арыстаны!!!... Кол чабуулар, алкыш жер дүңгүрөттү.

– Айланайын, бул эминеси?

– Бул кызыл ордур деген ушул.

– Мындан көрө көп акча берсе болбойбу. Мунун эмине пайдасы бар...

– Сен билбегендигинден айтасың. Муну милийан акчага айырбаштап болобу? Эмгекчилердин алдында кызыл ордурдун кадыр-баркы Алайдын ала тоосунан да чоң болот, – дешип, көпчүлүк өз ара ар түрдүү сүйлөшүп бир аз толкунданып алышты.

Желпилдеген кызыл желектердин, кызыл туулардын алдында өзү менен бирге ойноп, күлүп сатсыйализим жолунда эмгек сиңиришкен жолдошторунун арасында көкүрөгүнө кызыл ордур тагынганына көңүлү көтөрүлүп кеттиби, жүзү кызарып чыккан күндөй балбылдап нурданып кетти Кылыч. Арыстандай көкүрөгүн керип көпчүлүккө каршы урмат менен тура калып:

– Жолдоштор! – деди Кылыч, – Мен ата-бабамдан тартып эмгек бешигине бөлөнүп, эмгектин ачуу-таттуу даамын татып өскөмүн.

Жаны, табы жат эчен кылымдар боюнча эмгекчилердин чыгына тырмагын сугарып келген жез тырмактар эмгекчилердин канын сүлүктөй соргон кара жүрөк канкор мителер: бай, манап, молдо, эшендер, алардын куйрук-бучкак саркындыларына каным, табым каршы туулган. Алар менен өмүрү кайнаса каным кошулбайт. Кошулмак да эмес. Туулган күнүмдөн тартып ырайымсыз таптын колунда эзилип келдим. Оболку кездерде караңгылык аркасында ал зулумдарга каршы мыктап күрөшө албай да жүрдүм. Соңку кездерде Ленин партиясынын башчылыгы аркасында жат тап менен

алымдын келишинче каршы күрөшүп келдим. Азыр дагы күрөшмөктөмүн. Дүнүйө жүзүнө тапсыз коом орноткуча акыркы өмүрүмө чейин күрөшмөкмүн.

Туулгандан эмгек бешигине бөлөнгөнмүн. Өмүр бою эмгекти гүлдөтүү жолунда күрөшүп келдим. Мындан аркы өмүрүмдү жаңы турмушту гүлдөтүп, эски турмушту түп тамыры менен курутуу жолунда бардык кайрат, эмгегимди эң соңку мүнөтүмө чейин жумшоого, менин мындан мурунку эмгектеримди баалай билип, ордур берген пролитарыйат табына, кеңеш өкүмөтүнө, алардын көсөмү, жол башчысы Ленин партиясына жалындуу жүрөгүмдөн убадамды беремин, – деп ордуна барып турду.

Кол чабуулар, алкыш...

– Мына азамат десек...

– Мына эмгек балбаны десек...

– Жаша эмгек каарманы!!!, – деген үндөр чуркурап, көпчүлүк дагы дүрүлдөдү.

Андан кийин өкүмөт атынан Жаркынайдын кылган эмгектери тууралуу дагы жалындуу, эпкиндүү ыраазылык сөздөрүн айтып, райондук партияга кемийтети тарабынан жазылган мактоо кагазын Жаркынайга берди. Жаркынай көңтөрүш душмандарынын соту болуудан бир жума мурун айыгып келип, кызматына киришкен.

Жаркынай дагы көп алдына чыгып келип, жаркылдап сүйлөп сатсыйалдык курулуштун жолунда талыкпай эмгек сиңирүүгө кубанычтуу, туруктуу убадасын берип, мактоо кагазын алды.

Дагы көпчүлүктөн кол чабуулар, алкыш...

– Мына сен да ушундай иш кылсаң, үшүнтүп мактоо кагаз алмак экенсиң...

– Кылбай эминеси бар экен, кылам...

– Иий, арам бейбак... Көрөрбүз кылганыңды...

– Көрсөң көрөрсүң... – деген сыяктуу сөздү айтышып, бирин бири түрткүлөп күлүп алышты бир катар аялдар.

Эң акырында шакторлор биригадасынын башчысы жолдош Болот сөз алып сүйлөдү:

– Жолдоштор! Жолдош Кылыч жалчы уясында туулуп, туулгандан эмгек бешигине бөлөнүп өмүр бою эмгектин ачуу, таттуу даамын татып келгенин көрдүк. Кара жүрөк канкор, жез тырмак мите тап душмандарга каршы күрөшүп келгенин көрдүк.

Соңку убактарда Алайдын ала тоосунун арасында далайдан бери уялап келген ала курт басмачыларды, алардын шаарлардагы, айыл-кыштактардагы жардамчыларын, агенттерин арстандык кайрат менен жоюуга себеп болгонун көрүп олтурабыз.

Бүгүнкү күндө калкоз ишин гүлдөтүп, кыштагын туташ калкоздоштуруп, өз жумуштарынан күч арттырып, көсөмүбүз Сталиндин осуятын орундап, калкозчулардан жаңы күч, жаңы шакторчу биригадасын уюштуруп, жаңы келген шакторлорду атап, шактыны көздөй канат кагып бара жатканы көз алдыбызда көрүп турабыз.

Бул келгиндер анда барганда эmine кылмак. Булар шактыга барганда эчен кылымдар боюнча өлүк сынында жер астында көмүлүп жаткан кендерге жан кийрип, аларды ачып жарыкка чыгармак. Тоону томкоруп, ташты талкаламак. Ошол эмгектеринин жемиши менен жер үстүндөгү милийандаган эмгекчилердин куруп жаткан сатсыйалчыл курулуштун баазасы болгон эчен-эчен зоот-пабирик жана түрдүү машийнелерди чаркы көпөлөк айландырып жан киргизмек.

Алардан чыккан жемиштери аркалуу жер жүзүн байчечекейдей саймалап гүлдөндүрүп, пролитарыйат табынын маданийатын көтөрүп, чарбасын чыңап, сатсыйализимди орнотмок. Өшөнетип соңку өмүрүн болот билек, жалын жүрөк калык жумушчу менен кол кармашып, жер үстү менен жер астын, калаа менен талааны чийелештире байланыштырган катуу данакер болмок.

Минетип эмгек каармандыгын, эмгек арыстандык кайратын көрсөтүп, айыл-кыштактан шактыны көздөй канат кагып бара жаткан жаңы келгин каарман шакторлорубуз дун башчысы жолдош Кылычка, өзүнүн көргөн аты Кылыч дегендин үстүнө дагы көркөмдөп: «Эмгек каарманы. Эмгекчи Алай арыстаны – Кылыч» деген атты кошумчалап койсок, – деди жумушчу Болот.

Алакан чабуулар, алкыштар...

– Болсун, болсун...

– Эмгек каарманы...

– Эмгекчил Алай арыстаны...

– Алай арыстаны Кылыч...

– Алай арыстаны... – дешип, көпчүлүктүн толкунданган үндөрү жер жаргандай болду.

Элдин толкунданганы басаңдады. Салтанаттуу жыйналыш бүттү. Оң көкүрөгүндө кызыл ордур жалтылдап, оң колунда Лениндин кызыл туусу кылкылдап, жазгы келгин желе тарткан каркырадай катар-катар тизилип, толкунданып баскан келгин шакторлордун алдында ыргала басып жумушчу Болот менен бирге төмөнкү ырды күүгө салып, шактыны көздөй Кылыч козголду...

Дегдеп, самап, «эмгек» десе элирген,
Биз балбанбыз, болот билек талбаган,
Душман туусун, эскиликти жемирген,
Каарманбыз Ленин туусун кармаган.

Бой термелип, кайрат ашып, кан кызып,
Биз баатырбыз, кең шактыга бараткан.
Тоо томкоруп, таш талкалап, кен бузуп,
Пабирик-зоот эмгекчиге тараткан.

Тап душманды түпсүз орго кулатчу,
Биз кара көк, дегенинен жылбаган.
Таш-кендерди талкан кылып уратчу,
Биз балкабыз, эмгек менен сырдаган.

Дүнүйө жүзүн эмгек менен кайнатып,
Капиталдын түп тамырын жулабыз,
Жер бетине эмгек күнүн жайнатып,
Тапсыз коом – сатсыйалды курабыз.

Дегдеп, самап, «эмгек» десе элирген,
Биз балбанбыз, болот билек талбаган,
Душман туусун, эскиликти жемирген,
Каарманбыз Ленин туусун кармаган... – дешип,
жөнөп кете беришти.

- Эмгек жортуулчулары...
- Эмгек кыраандары...
- Эмгек балбандары, кадамыңар куттуу болсун!...
- Эмгек каарманы, эмгек арыстаны – Кылыч кызыл ордуруң, кызыл тууң, кызыл талабың куттуу болсун!
- Кош болгула, жаш каармандар, кыраандар...
- Кош болгула, жаш эмгек арыстандары!...
- Кош болгула, эмгек жортуулчулары! – дешип, деңиздей толкуп, тоо көчкөндөй дүрүлдөп калың калкозчулар чурулдашып кала беришти.

18-май, 1932-жыл.

Пурунза-Түп санаториясы.

Түшүндүрмөлөр

- Адбекет* – адвокат, жактоочу
Актив – актив, жетекчи кызматкер
Арыстабайт – камоо (ор. арестовать)
Батырак – батрак, малай
Кыбарталдаш – жакын, кварталдаш
Отон – ата журт, мекен
Пелшир – фельдшер, врачтын жардамчысы, орто билимдүү медициналык кызматкер
Пурлатарыйат – пролетариат, жалданма жумушчу

Райкем партия – партиянын райондук комитети

Ревалүтса – революция, төңкөрүш

САКУ – Орто Азия коммунисттер университети (Средне-азиатский коммунистический университет)

Сапкоз – совхоз, советтик чарба (советское хозяйство)

Табилчик – табельщик, эмгекчилердин жумушка келүү-кетүүсү боюнча маалыматтарды каттоочу

Шайбашкалоо – жай-жайына жайгаштыруу, башчылык кылып, көрсөтмөлөрдү берүү

Ысчотобот – эсепчи (счётовод)

ТАП ЖОЛУНДА

Үч көшөгөлүц драма

1928-жыл, декабрь, Ташкен шаарында жазылды

Ойноочулар

<i>Аттары</i>	<i>жашы</i>	<i>ким экени</i>
Алымкул	60	бай
Жийдекан	50	байбиче
Сыйдаалы	19	баласы
Айдыраалы	40	шылуун
Субан	20	малай
Шарийпа	18	токол
Керимкул	20	окуучу, манап баласы
Абдылда	20	окуучу, кедей баласы
Бектурган	55	манап
Самсаалы	30	Бектургандын жигити
Акмат	25	милийсанын начальниги
Дүйшөбай	22	милийса
Сейитбек	35	айыл аткөм
Ыйбан	40	арабакеч орус
Жакып	35	Бол. аткөм. төр агасы
Максүт	25	катчысы
Назир	50	поштоо ташыгыч
Омор	30	начальник милийса
Касым	28	полномочу

1-КӨШӨГӨ

жалпы көрүнүш

Залдын ичи көрүнөт. Жүккө килем жабылган. Эки чоң сандык, 7-8 таза жууркан, беш-алты жаздык жыйылган.

Жүктүн бурчунда күмүш алабакан, анда илинип турган түлкү, карышкыр ичик, күмүштөлгөн ат жабдык. Ич капшытта чыгдан тартылып, идиш-аяк коюлган. Чыгдандын жогор жагында саба.

1-көрүнүш

(Төрдө бай чакчасын колуна кармап оң жагында бай-бичеси жүн тытып, сол жагында баласы отурат. Көшөгө ачылгандан кийин жарым мүнөт чамасы өткөндө баласына карап)

А л ы м к у л – Элдин сендей балдары эле бары жоктун баарын кылып жаман-жакшыга аралашып бара жатат. Тебереги Качкынбайдын баласын карачы! Молотош болуп орусча окуп, эми болушка бесир болуп отурат. Сен болсоң үй күчүк болгондон башканы билбейсиң, эми качан киши болосуң?

С ы й д а а л ы – Молодош болоюн деп чогулуштарына барсам байдын баласысың дешип, жолотушпайт, анан кантет элем.

А л ы м к у л – *(кабагын бүркөп)* – Ал кагыраган кедейлер курсагын ким тойгузса, ошонун сөзүн сүйлөчү. Мен сенден кичине кезимде эле дүнүйө менен элди оозума каратып алганмын. Ушул менин дөөлөтүмдүн аркасында ким сенин көзүңдү карап, кошоматыңды кылбас экен. Андан көрө балам, өзүңдүн эбиң жок олдоксондугуң эмеспи. Жүүнүң бош, деги адам болчу башың жок. *(насбай атат)*.

Ж и й д е к а н – *(көзүн кысып байга карап)* – Же, эми койчу көр жеменди. Колунан келсе аянып турат дейсиңби. Илгеркидей момун эл бар бекен. Жанагы какылдаган баты-

рактар, оңой менен жаш балага алдатканы турабы? Ал түгүл сени менен мени сайга салып кеткидей болуп жүрүшөт.

А л ы м к у л – Ээ байбиче, качан болсо уулуңа болушка-нынды койбойсуң да. Мен муну адам катары болсо экен дедим. *(баласына карап)* – Тур, эрте кеч жоргону минип, А й д ы р а л ы ны үйүндөгү коногу менен кошуп чыкырып кел! *(Сыйдаалы ордунан туруп, камчысын алып эшикке карай басат)*.

А л ы м к у л – Ай! Айдыраалынын өзүнө жалгыз жашырып айт.

С ы й д а а л ы – Жарайт *(чыгып кетет)*.

Ж и й д е к а н – Анын коногу ким экен?

А л ы м к у л – Баягы кадимки Жанкелди баатырдын баласы экен. Ичкериге барып окуп, бул жерге молоддоштун улугу болуп келиптир. Эки күндөн бери ошондо экен. Кечээ Айдыраалы жолугуп айтканынан, эптүү эмессиңби, эптеп биздикине келтирип, маа бир тааныштыр. Сыйдаалыны кошуп жиберип окуттурайын десем, «макул» деди эле.

Ж и й д е к а н – Ой тобой ээ. «Аккан арыктан суу агат» дегендей, арбактуу эрдин тукуму да. Сыйдашым да ошентип өзүңдүн ордунду басып, журт кишиси болуп кетсе арманым болбос эле.

А л ы м к у л – Ээ, байбиче, кудай бергенге берет деп, кожом айтчу эмес беле. Менин көзүм тирүүндө Сыйдашты бирдеме кылармын. Эми алар болсо жер алыс кечигип келишер, мен жанагы кызырактардын үйрү көрүнбөйт, ошону карап келе коеюн.

Ж и й д е к а н – Мейлиңиз.

А л ы м к у л – *(эшикке карап)* – Субан, Субан!

2-көрүнүш

(Жаман самтыраган кийим менен С у б а н кирип, аягы менен тик турат)

А л ы м к у л – Койлор кайда жатат?

С у б а н – Маңдайкы бетте жуушап атат.

А л ы м к у л – Жакшылап жайып тойгузбастан эле жуушата койгондурсуң ээ?

С у б а н – Эртеден бери Сары Күңгөй, Кара Үңкүргө дейре жайып барып келдим. Жакшы эле тойгонсуду.

А л ы м к у л – Сенделген урган. Сен тойгузбай куруп кал. Бебиребей сур атты току.

С у б а н – (*чыгып бара жатып, өзүнчө*) Коюң тойбосо, кепининди жеп тойсун (*чыгат*).

А л ы м к у л – (*байбичеге карап*) – Жакындан бери ушул селпийген арамдын мүнөзү бурулуп, күңкүлдөп сөзгө жооп кайрычу болуп келе жатат.

Ж и й д е к а н – «Кул кутурса, кудукка кайырмак салат» деген ушул. Ал түгүл жанагы сүйрөлгөн токол дагы каяша берип жатат. Бирдемеге шылтоолоп, ошонун желин бир чыгарып кое тургансыз.

А л ы м к у л – Анын эмене сурап алары бар беле, өзүң деле тезге салып, түзөтө бербейсиңби.

Ж и й д е к а н – Мен деле катуу кармап келе жатам. Көк мелтей арам экен. Ошентсе да, кезеги менен өзүңүз уруп койбосоңуз боло турган эмес.

А л ы м к у л – Ал күң кайда кеткен? Мен үзбөй эле уруп келе жатам го.

Ж и й д е к а н – Сууга кеткен. Келер убагы да болуп калды.

3-көрүнүш

(*Абыдан самсаалаган жырттык кийим, башында кир жоолук, бутунда жаман өтүк, жүдөгөн алда, эки чака суу көтөрүп Шарийпа кирет. Шарийпага кирери менен Жийдекан көзүн сүзүп, мурдун чүйрүп карайт*).

Ж и й д е к а н – Эмине кечиктиң, сууга бирөө байлап койдубу? Сүйрөлүп бир барган жагыңа бир ай жоголот экенсиң.

Ш а р и й п а – Кантейин, барып келгеним эле ушул.
Суу жердин түбүндө экен.

А л ы м к у л – Тигини, итирейген гана албарсты. Эл бирди сүйлөгөнчө бул экини сүйлөйт. Жумушту ошо тилиңе жараша кылсаңчы.

Ж и й д е к а н – Кылбай жерге кирсин. Ар качан жумушту кылар кылмаксан болуп, илээлеп гана жүрөт.

Ш а р и й п а – Дагы эмиңе жазып калгам буларга *(төмөн карайт)*.

А л ы м к у л – Эмиңе жазып калгам дейт турбайбы. Мына момундай жазып калгансың *(камчысын ала умтулуп ордунан туруп, Шарийпаны чапкылап урат)*.

Ш а р и й п а – Алда Кудай, буларга эмиңе жаздым *(чыркыраган дабыш менен ашкананын түбүнө корголоп, бүрүшүп ыйлап отуруп калат, урган кезде)*.

Ж и й д е к а н – Чала болот, чала болот.

4-көрүнүш

(Алымкул Шарийпанын колун тарта бергенде, Субан кирип, ар кимисин бир карап, кабагын бүркөп, Алымкулду тиктеп калат).

А л ы м к у л – *(Субанга карап)* – Токудуңбу?

С у б а н – Ооба *(Алымкул эшикке карай басат)*.

Ж и й д е к а н – *(Алымкулга)* – Мен сиз келгенче Карабайдыкына барып келейин, жумушум бар эле.

А л ы м к у л – Жарайт *(Эшикке чыгат. Субан эшик ачып, кошо чыгат)*.

Ж и й д е к а н – *(Шарийпага)* Тур өйдө, сөөгүң талкаланып калгансыбай. Мен келгенче отун алып келип, бээлерди саап тур! Уктуңбу? *(Шарийпа унчукпай солуктап ыйлап отурат)*.

Ж и й д е к а н – Турасыңбы көзүң аккыр, же дагы бирди көрөсүңбү, укпайсыңбы айткан кепти?

Ш а р и й п а – Уктум, бара бер. Кудай ай, бул кордуктан көрө алып эле кетсеңчи. Деги ушунчалык адиси-

нен ашкандарды тең карабаган соң, кудай дагы бекер болсо керек (*ордунан турат*).

Ж и й д е к а н – Таш жаагыңа, кудайга тилин тийгизгенин кара, шерменденин. Кара башыңа көрүнгүр (*өйдө туруп, эшикке карай жөнөйт*).

Ш а р и й п а – Кудай адил болсо мени сага кор кылып коёр беле (*Жийдекан эшикке чыгат*).

Ш а р и й п а – (*өзүнчө*) Алда арман күн ай. Мен эми не мынчалык кор болдум? Кичинемде атамдан жетим калдым. Энемден, «сенин эриңде насыям бар болучу» деп, бул зулум мени зордук менен алды. Келгенден бери көрбөгөнүм көр болду. Жегеним күндө үч маал таяк. Алганым отун, куйганым суу. Өзүм кылып, иштесем да жарытып тамак бербейт, жайы-кышы ийиним бүтөлбөйт. Же менде ага, ини, карманар төркүн жок. Анын үстүнө, жалгыз кара туткан энем болсо, ал да өлүп калды. Эми кандай арга кылам? Таш боор, ырайымсыз зулумдун колунда эзилдим го (*жогоркуларды муңдуу калтырак табыш менен айтып, бетин басып солуктап ыйлап, жарым мүнөт чамасында башын көтөрүп чыккүрүп*). – Алда жаным ай, жаным кыйналды го, Субан болбосо, үч жылдан бери бул зулумга эилбестен алда качан өлүп тынат элем. Бул күндө жалгыз каралдым Субан. Ал байкуш да менден бетер канат, куйруксуз шордуу. Аны да бул зулумдар оңой эзген жок. Бети кара залымдан кутулар күн болот бекен (*солуктап ыйлап, төр жакка кыйгай карап турат*).

5-көрүнүш

(*Субан кирип кабагын бүркөп, Шарийпаны көздөй басып*).

С у б а н – Шакиш! Көп ыйлабачы! Башың ооруйт. Өлбөсөм канкордон өч аламын (*жеңи менен Шарийпанын бетин арчыйт. Шарийпа Субанды карап, кабагын бүркөп муңаят*).

Ш а р и й п а – Булардын кордугу жанга батты го, кандай айла кылабыз?

С у б а н – Мен кечээ койлорду сууга киргизип турсам, баягы Бейшеке кедейдин уулу Абдылда жолукту. Ал шаардагы окууда экен. Азыр үйүнө дем алышка келиптир, ошол айтат: «Сен эмине минтип куурап жүрөсүң. Мындан чыгып, камсомолго кирип окугун» дейт. Мен кантип камсомол болуп окууга кирем? десем, «Мени ээрчисең камсомолго киргизип, окууга өткөрөм. Байдан акыңды алууга жол башчылык кылам» дейт. Анан мен сага кеңешип туруп жооп берейин деген ой менен, «эртең жооп берейин» дедим.

Ш а р и й п а – Анетсе жакшы болбойбу. Ошентип адам катары болуп, залымдан акыңды алсаң арман эми не. Ма эминесин кеңешесиң? Тим эле макул дей берейсиңби?

С у б а н – Кантейин Шакиш! Мен сени кыялбастан, эмине болсо да азап-тозокту тең тартышып, көзүм көрүп турса экен дейм: сен болбосоң бул зулумдун эшигине бир түнөбөстөн желкемдин чукурун көрсөтөт элем.

Ш а р и й п а – Ырас го, Суке. Мен да өзүңдөймүн: андан көрө ма салган кеңешиң болсо, жанагы баланын этегинен кармап, айрылбагын. Минетип бирибиз күң, бирибиз кул болуп жүргөндөн көрө эптеп сен бошонуп турсаң, дагы бир амалы табылар. Бирок, өзүң адам катары болгондон кийин мени унутуп кетпесең болду (*муңайып, башын Субандын көкүрөгүнө жөлөйт*).

С у б а н – Унутпай калайын. Эгер адам катар болсом, жалаң сен эмес, бизге окшогондордун жолунда, залымдар менен акыркы өмүрүмө чейин күрөшүүгө убада берем (*колу Шарийпанын ийнинен артылып барып, маңдайынан сылайт*).

6-көрүнүш

(Эшиктен салам айтып, окуучу кийими менен Абдылда кирет. Шарийпа, Субан ажырашып, уялгансып кетишет).

С у б а н – Келиңиз, келиңиз. (Абдылда күлүп, жылуу ырай менен Субан, Шарийпага учурашып, төр алдына олтурат. Шарийпа иреге жакка жүйүртө басып отуруп, бетин жууйт).

А б д ы л д а – Бу үй ээлери кайда кеткен? Мен коюңа барсам жоксуң, анан мында келдим.

С у б а н – Бай жок карап, байбиче айылга кетти.

А б д ы л д а – (Шарийпага) Бетиңизди эми жууп атасыз, жаңы тургансызбы, жеңе?

Ш а р и й п а – Айланайын, кайсы ырысыма эми турайын.

С у б а н – Аай, курдаш! «Куу алган кушта, эмине сын» дегендей, бизден эмине сынды сурайсың? Эми эле бай, байбиче жоктон шылтоо кылып, бай уруп кетти. Ошого ыйлаганынан мен сооротуп турган элем, эми көзүнүн жашын жууп жатыр го.

А б д ы л д а – Ай кара жүрөктүн ушу күнгө дейре кылыгын кара. (Субанга) – Азыр заман эзилген кедейдики. Бай, манаптын күнү кеткен. Мурункудай доорону жок. Азыр кедейдин, тигилерге окшогон эриксиз аялдардын заманы. Менин тилимди алсаңар, экөөң тең бул кордуктан кутулуп, эркиндик, жарык турмушка чыгып, залымдан өч алууга жол ачык. Кечеги мен айтканды эмине кылдың? Атайы ошого келдим.

С у б а н – Мен даярмын. Эмине болсо да сенин этегинди кармоого бел байладым. Бирок, байдан кантип кутуларымды билбейм.

А б д ы л д а – Ал эмине сени кармап калмак беле. Бул заманда зордук жок. Кетем деп эле жүрө бер, андан көрө акыңды бүт алгансыңбы? Эминеге жүргөнсүң?

С у б а н – Атам өлгөндөн кийин 12 жашымда жумшаган. Эми так 20га чыктым. «Атаңда акым бар болучу» деп, ошондон бери бир тыйын бербейт. «Али да бүтө элек» дейт, качан бүтөрүн билбейм.

А б д ы л д а – Ой, залымдын кылганы оой. Сенде бир тыйын акысы жок, тим эле жеме турбайбы. Кечинде биздин айылда комсомолдордун жыйылышы болот, ошого барам деп шылтоолоп жүрө бер. Кандай болсо да кеңеш өкүмөтүнүн өзгөрүш заңы аркалуу жазасын тарттырып, акыңды алып беремин.

С у б а н – Макул эмесе (*Субан Шарийпаны карайт*).

Ш а р и й п а – Садагаң кетейин, мен кантем? Мен да бул зулумдун туткунунан кутулар күнүм болор бекен?

А б д ы л д а – Ата, жеңе! Сизге азыр кетем десеңиз деле боштондук эмеспи. Сизди эч ким токтото албайт.

Ш а р и й п а – Катыгун, кетем десем өлтүрүп койбойбу. Менде жакын төркүн да жок.

А б д ы л д а – Эмесе мен сиздин наамыңыздан сотко арыз жазып берейин, сот байдын жазасын берип, сизди бошотот. Анан өз сүйгөнүңүзгө барасыз.

Ш а р и й п а – Сот башка кишиге бербесе, Субан менен эле бир жүрсөм экен.

А б д ы л д а – (*күлүмсүрөп*) Ким менен бир жүргөнүңүз да өз ыктыярыңыз. Андай болсо, экөөңдү бир мектепке кийрип жиберүүгө аракет кылам.

Ш а р и й п а – Эмесе ырас болот, айланайын.

А б д ы л д а – Жеңе, сиз азыр сыр билгизбестен камсыз жүрө бериңиз. (*Субанды карап*) Сен жүрөк заада болбостон кечинде келе бер. Лениндин сызган жолу, өктөбүрдүн жемишинин аркасынан экөөңдү тең максатыңарга жеткирермин. Мен да кедей баласымын. Кедей үчүн тап жолунда зулумдар менен күрөшүүдөн талыбайм. Мен кетейин эми. Ошондой кылууга макулсуңарбы?

Шарийпа, Субан – Макул, макул (*Абдылда ордунан турат, Субан да турат*).

С у б а н – Жолдош, жаңкы Ленинди го, кедейдин атасы деп уктум эле. Өктөбүрдүн жемиши дейсиз, өктөбүр деген Лениндин тиккен алма, өрүгүбү?

А б д ы л д а – *(кулуп, Субандын далысынан кагып)* Алда байкуш караңгы кедей ай. Өктөбүр деген айдын аты. Сага, мага, буга окшогон эзилгендер тендигин колуна алып жарыкка чыккан күн. Түшүндүңбү?

С у б а н – Ээ, ошондой десең. Мен башкача ойлонуп жүрбөйүмбү. Түшүндүм эми *(Абдылда коштошуп чыгат. Субан эшик ачып чыгарып, кайта кирет)*.

Ш а р и й п а – Атаа, айланайын, ырас бала турбайбы.

С у б а н – Абыдан жакшы бала экен. Эми ошонун айтканына бел байлайлыкпы?

Ш а р и й п а – Жакшы болот, жарайт. Бел байлабай анан.

С у б а н – Мен эми койго барайын.

Ш а р и й п а – Катыгүн, мен отунга бармак эмес белем.

С у б а н – Отунду мен деле ала келейин. Сен убара болбочу.

Ш а р и й п а – Мейлиң эмесе *(Субан эшикке чыгат)*.

Ш а р и й п а – *(Ойлонуп, элди карап)* Ушу зулумдардын тушагынан бошонуп, Субан менен кол кармашып жүрөр күнүм болор бекен. Алат күн, бээси да саала элек турбайбы *(чаканы көздөй басат)*.

7-көрүнүш

Ж и й д е к а н – *(кирип, төргө келип отуруп)* Жаңкы үйдөн чыккан орусча кийген ким?

Ш а р и й п а – Тааныбайм. Бир бала суусун ичкени кайрылыптыр.

Ж и й д е к а н – Отун алып келдиңби?

Ш а р и й п а – Отунга Субан кетти.

Ж и й д е к а н – Ал сенделген арам эми кетип бара жатпайбы. Качан келет?

Ш а р и й п а – Алып койгон отунум бар, эмеле келем деди.

Ж и й д е к а н – Бээни саадыңбы?

Ш а р и й п а – Эми саайын деп жатам.

Ж и й д е к а н – Желини айрылып калбадыбы. Тур, эрте саагын сүйрөлбөй!

8-көрүнүш

(Алымкул кирип, төргө барып отурат, Шарийпа чаканы алып чыгат).

А л ы м к у л – Байбиче, суусунуң бар бекен? Өөх, чарчап да калдым. Бир үч киши келе жатат, Сыйдаштарбы... Бирөөнүн мингени кер жоргого окшойт.

Ж и й д е к а н – *(кымыз куюп сунуп)* Жогоң табылдыбы?

А л ы м к у л – Табылды. Өлөт алгыр, төмөнкү сугунга кирип кетиптир. Өлдүм-талдым дегенде араң таппадымбы.

9-көрүнүш

(Айдыраалы, Керимкул, Сыйдаалы салам айтышып кирет. Алымкул алик алып, төрдөн орун көрсөтөт, амандашып отурушат. Керимкулдун кийими орусча болот).

А л ы м к у л – Айдыраалы, кечээги сен айткан бала, ушу балабы?

А й д ы р а а л ы – Ооба, бай.

А л ы м к у л – Эмесе, биздин жайды түшүндүргөндүрсүң!

А й д ы р а а л ы – Түшүндүрдүм. Бул бала өзү да жакшы болот деди. Сыйдаш экөө дос болмок болду.

А л ы м к у л – *(Керимкулга карап)* Балам! Аман-эсен жүрөсүңбү? Бүгүн конуп кетерсиңер?

К е р и м к у л – Аманчылык бай. Ыракмат. Бизге уруксат берсеңиз экен. Коно албайбыз. Калаадан чакырып келиптир, бүгүн жете конбосом болбойт.

А л ы м к у л – Эмесе, козу алдырайын, түштөнүп бастырыңыз?

К е р и м к у л – Ыраазыбыз, бай, кечигип кетпей каларбыз. Кечикпей бастыралык. Карыя көңүлүнө алып калар деп гана, амалсыздан сизге учураша кетейин деп кайрылдым.

А л ы м к у л – Андай болсо, байбиче, кымыз куй беймандарга! *(Жийдекан кымыз куюп, Сыйдаалы беймандарга сунат, Керимкул байга сунат. Бай «иче бергиле» деп уруксат берет).*

А л ы м к у л – Илгери Бишкектеги чоң топто, ырамазык Кангелди баатыр топко пиристатил болуп, мен да биймин. Чыйашка отуруп, оой далай каяшаяк кылган кедейлерге тогуздан мал кесип жегенибиз ай. Али күндө ошондогу кылган жумуштар эси-көөнүмдөн калбайт. Баатырдын чечендиги менен эрдигин ошондо көргөмүн. Али дагы баатырдын баласы ордун баскан турбайбы, «Кудай кошкон куда, пайгамбар кошкон дос болот» деген балам, эми Сыйдаш экөөң дос болгула. Сыйдаштын карагер жоргосун минип кет. Дагы керегиң болсо алып турасың. Ушу Сыйдашымды, молодожко өткөрүп өзүңдөй кылып окутсаң болду, чырагым. Ушу жердеги томаяктардын ызасы өтүп кетти. Ботом, «байдын баласысың» дешип, чогулуштарына жолотушпайт экен.

К е р и м к у л – Айтканыңыз дурус го, аке! Мен колумдан келгенин аянбасмын. Мени да айылдагы кедейлер чектешкенинен калаага молодожко өтүп, окууга кирип алдым. Калаада – алыс жерде, кимдин ким экенин эч ким байкабайт. Кедеймин десе ишенип калат. Сыйдаалыны да ошентип кийрип алабыз. Бул жерде албаса, андан ары койсун.

А л ы м к у л – Атаа, оозуңа май, чырагым. Андай болсо Сыйдашты качан алып кетесиң? Эмеле ала кетесиңби?

А й д ы р а а л ы – Мен да эми бирге кеткенин жөн көрүп турам.

К е р и м к у л – Баары бир, азыр күз жетип, окуу убагы болуп калды го. Эртелеп ишке киришүү үчүн, азырдан бирге барганы да дурус. Биз да бастырсак болот эле, кеч да кирип бара жатат.

А й д ы р а л ы – Бастырышсын. Калаа да бир далай алыс жол.

10-көрүнүш

(Шарийпа кирип, чаканы коюп, улагага отурат).

А л ы м к у л – Байбиче, бул ишти сен кандай көрөсүң?

Ж и й д е к а н – Жакшы эле болот. Кудай бактысын ачсын айланайындардын, кайда жүрсө, аман жүрсө болду да.

А л ы м к у л – Балаң ыраскут кылсын, сандыктан 200 сом алып бергин! Байбиче! Сыйдаштын куржун-кечесин даярда *(Жийдекан туруп сандыктан акча алып, Айдыраалыга берип, Керимкулду карап).*

Ж и й д е к а н – Балам! Сыйдашымды сага, сени Кудайга тапшырдым. Экөөң тең эле баламсың, мурун чыга элек эле, жакшылап багып ал, айланайын.

К е р и м к у л – Ал жагынан кадырыңыз жан болсун, эне! *(куржунга Жийдекан буюмдарын салат).*

А й д ы р а л ы – *(колундагы акчасын Керимкулга берип)* акча сиздин жаныңызда жүрсүн, Сыйдаш болсо калаанын жайын жакшы биле албайт эмеспи. Четинен өзүңүз керегиңерге ыраскут кылып турасыз.

А л ы м к у л – Ошентсин, ошону су жөн *(куржунун көтөрүп Жийдекан жана башкалары ордунан туруп эшикке чыгышат. Шарийпа эшик ачып кайта кирет. Чакадагы сүттү сабага куюп жүргөнүндө).*

Ш а р и й п а – Бул зулум дүнүйөгө көзү тойбой, эми уулун окутуп, улук кылгысы келет, зоболуң башыңа жеткир.

11-көрүнүш

(Алымкул, Жийдекан, Айдыраалы киришет, отурушат).

А л ы м к у л – *(Айдыраалыга)* Атаа, каркыбарым, ишке жарадың го *(корсулдап күлөт)*.

А й д ы р а а л ы – Сиздин иш дегенде орундамайынча уктабайт эмесминби.

Ж и й д е к а н – Бизди сыйласаң, сени Кудай сыйласын, айланайын.

А й д ы р а а л ы – Алике! Келиниңиздин кечээтен бери суук оорусу кармап калыптыр, сорпо ууртабаса оңолчу башы жок.

А л ы м к у л – *(күлүп)* – Ай, Айдыраалы, ээ, келиндин атын сатып калдың, бир козу алып кет. Сенин да кызматың дурус болду го.

12-көрүнүш

(Субан кирет).

А л ы м к у л – Кой короого келдиби?

С у б а н – Келди.

А л ы м к у л – Бу Айдыраалыга бир семиз козу кармап бергин.

С у б а н – Менин жумушум бар, Айдыраалы өзү кармап алар.

А л ы м к у л – Эмине жумушуң бар? Эшек такаламак белең.

С у б а н – Антип кекетпестен акымды бериңиз, кетем.

А л ы м к у л – Кайда кетесиң, биротолобу?

С у б а н – Ооба, маңдайкы Бейшекенин айлындагы камсомолдорго барам.

А л ы м к у л – Э, кымыз ичинди тепкен экен ээ, кул!

Ж и й д е к а н – Эт, кымыз жеген оозго жарашат да. Тим кой, тамак таба албай атасынча ачкадан өлсүн.

С у б а н – Кедейдин баары кырылып калыптырбы. Кудайдан корксоң акымды бериңиз! Сегиз жылдан бери отуң менен кирип, күлүң менен чыктым.

А л ы м к у л – Эмине акың бар? Каңгырап аш таба албай, ачкадан өлөөрүндө багып адам кылдым эле. Кайта сен менин акымды берип кет, уялбастан менден акы доолайт турбайбы. Муну кара! Чеч, алдагы кийип турган кийиминди, кете турган болсоң!

Ж и й д е к а н – Жана бир орусча кийген эме жүрөт эле. Ошо Бейшекенин баласы болсо керек, ошол азгырган го. Алар өздөрү аш таппаган кедейлер, анда барсаң чекең торсуктай болор.

С у б а н – Акыма зордук кылсаң да, кийимимде эми-нең бар?

А л ы м к у л – Чеч дегенде чеч! Ал кийим үчүн сендей кедейдин тогузу келип коюмду кайтарат. Кетмек болсоң сенделбей жогол.

С у б а н – Кийимимди берип, мен жылаңач өлмөк белем? *(эшик жакка бурулат)*.

А й д ы р а а л ы – Коюңуз, ушуга колунузду булгап эмине кыласыз. *(Субанга карап)* Бер дегенде бербейсиңби бирөөнүн кийимин, кызыталак.

Ж и й д е к а н – Кийиминди таштап жогол, сүйрөлгөн арам.

С у б а н – *(абдан ачуусун келтирип, кабагын биркөп, көзүнүн чаары менен Алымкулду тиктеп)* Бербейм кийимимди. Сегиз жыл жумшап, 8 тыйын бербестен акырында жылаңач чыгаргың келет ээ. Өлбөсөм өктөбүрдүн жемиши менен теңдигимди алармын *(эшикке чыгып жөнөйт. Ал чыгып бара жатканда)*.

А л ы м к у л – *(эки жагын карап)* Өктөбүрү ким? Муну? Өктөбүр дейт турбайбы, *(Субанды карап)* бар, өктөбүрүң экөөң биригип, колундан келсе чаап ал.

Көшөгө түшөт.

2-КӨШӨГӨ

Жалпы көрүнүш

(Мурунку үй калыбынча көрүнөт. Токол жалгыз казан-аяк жууп жатат. Үшкүрүп, бир колу менен белин басып, өөдө карап).

Ш а р и й п а – Алда белим ай, үзүлүп түшүп бара жатат, ооруп өлөлбай жүрсөм да көрүндө өкүргүрлөр, жанымды тынчтыпайт. Эмине үчүн дүнүйөгө келдим экен. Же өмүрлүк бактысыздыкка туулганмынбы? *(элди карап)* Мен шордуунун көкүрөгүнөн кайгы, көзүнөн жаш кетпеди. Башымдан азап арылбады. Медер кылып белиме таңган Субанды өзүм шыкактап жибергенге эки айча болуп калды. Али күнгө кабар жок. Санаа менен саргайып оору болуп ушул алга келдим. Же бул зулумдар алымды көрүп, аяп ырайым кылбайт. Кайта көз ачырбай урат. Кыйнайт. Азаптайт. Ай жаным ай, кор болуп арманда көз ачык өтөм го. *(эки колу менен бетин басып, төмөн карап ыйлайт. Жарым мүнөткө жетпей башын көтөрүп, бир колу менен бетин аарчып, бир колу менен жүрөгүн басып)* – Ой армандуу дүнүйө ай... Субандан кабар угуп, бул залымдардын колунан бошонор бекемин? Ай кайдан бошото койсун. Баягы окуган бала, дагы ошол айткан өктөбүрү, кемеңгеси, кемсомолу төртөөлөп жардам кылбаса, оңой менен туткундан бошоп, маңдайыман шорум арыла койбойт го *(көз жашын сүртүп)*, ушул айткандардан жардам болуп, залымдын кандуу тырмагынан бошонуп, азаттык таңын көрүп өлсөм арманым болбос эле. Өхх, өлүксүздөрдүн да келер убагы болуп калды. Амалым канча эптеп жууңчу *(эңкейип, казанды жууй баштайт)*.

2-көрүнүш

(Жийдекан менен Алымкул кирет. Алымкул төр жакка чыгып олтурат).

Ж и й д е к а н – *(Олтуруп жатып Шарийпага)* Сенделген арам албарсты, алиге жууп болгонун жокпу? Эмине кылып отурдуң кыбырап? Ыйлап алган тура, атаң жаңы өлдүбү?

Ш а р и й п а – Мен эмине аянып турат дейсиңби? Сөөк-саагым ооруп, араң зорго кыймылдап жууп жатканым эле ушул.

А л ы м к у л – Сөөк-саагың ооругандай ок тийдиби?

Ж и й д е к а н – Ок тийбей жерге кирсин. Тимеле жок шылтоо да. *(Шарийпага карап)* Алдагыны ары-бери жууп коюп, эртелеп барып, отун алып кел! *(Шарийпа улам көз жашын шыпырып учрукпай казан-аякты жууй берет).*

3-көрүнүш

(Салам айтып Айдыраалы кирет).

А л ы м к у л, Ж и й д е к а н – Кел, кел... *(учурашып төргө өтүп отурат).*

А л ы м к у л – Калаадан качан келдиң? Калаа тынычпы, балдар аман-эсен, дени-карды соо бекен? Моло-тошко, окууга бая күнкү барганында, кириптир деп келдиң эле, эми кандай, жакшы окуп жатыптырбы?

Ж и й д е к а н – Сыйдашты көрүп сүйлөштүңбү? Өңү азбай, сагынбай жүргөн бекен?

А й д ы р а а л ы – Калаа тынычтык. Бирок, эл ичине аралашып, мурнкусундай эл бийлегиси келген бай, манаптарды камап жаткан экен. Жогорку сарыбагыш, саяктын бир катар ошондой бай, манаптарын айдап келип камаптыр, биякка дагы жакында чыгат деген кабар бар экен. *(Алымкул, Жийдекан экөө тең селт этип, чоочуп кетишет).*

А л ы м к у л – Аларды камап, эмине кылат экен?

Ж и й д е к а н – Аа Кудай, өзүң сактай көр.

А й д ы р а а л ы – Башка жакка айдайт дейт.

А л ы м к у л – Оой тынчы кеткен заман айе, бай, манап бул кедейлерди ата-бабасынан бери багып-кагып, эл ичиндеги доо-жарды бүтөгөндөн башка эмине кылган экен? Бай, манаптарды да Кудай кылган го. Бай, манап дешип эле асылышып калыптыр.

Ж и й д е к а н – Деги Сыйдаштын жайын айтчы?

А й д ы р а а л ы – Аны да айтам го, байбиче, менин оюмча, азыр Аликем ушул тоорук басылганча элден башка бир жакка кете турганы жөн го деп турам.

А л ы м к у л – Ырас, дүрбөлөң басылганча ат-тонду камдап, маңдайкы казак кудаларга чыгып кетиш керек. Сандалып таба албай жүрсүн куураган кедейлер.

А й д ы р а а л ы – Малдарды болсо кезиттеги «Чалкан» дегенине чактырып, Кангелдинин баласын да, Сыйдашты да камсомолдон, окуудан чыгарыптыр. Ал чалганы сизди, мени дагы кошо чагыптыр.

Ж и й д е к а н – Айланайын балам соо бекен, кай жерин чагыптыр?

А л ы м к у л – Аны жазган ким экен? Качан жазыптыр?

А й д ы р а а л ы – (*Жийдеканга каран*) Балаңыз соо эле. «Чалган» деген жылаан эмес, кезитке жазган гана сөз. (*Алымкулду каран*) Баягы Бейшеке кедейдин баласы жазыптыр дейт.

Ж и й д е к а н – Деги балам аман болсо болду, окутпаса андан ары койсун.

А л ы м к у л – Атаңдын көрүнө чайын кедей, аны кедей кылган мен бекенмин. Ал кезити кайда? Алып келдиңби, анан Сыйдаш эмине кылып жүрөт?

А й д ы р а а л ы – Сыйдаш дагы үйгө чыгам деп араба-кечке сүйлөштү эле, кечээ кеч болуп калгандыктан, бүгүн азандан тартмак болгон. Азыр келе жаткандыр. Келип да калар. Кезитти Сыйдаш алып жүрөт, менде жок.

А л ы м к у л – Эмине деп жазыптыр?

А й д ы р а а л ы – Унутуп да калдым. Калжырактап ыр кылымыш болуп жазыптыр. Ал Бейшекенин уулу, жалаң ал эмес, баягы Субанды коштоп алып, акы доолатып, сиздин үстүңүздөн сотко арыз бердирип жүрөт дейт. *(Шарийпа казан-аякты жыйнаштырып жүрүп, жалт карап калат, Айдыраалы Шарийпаны карайт).*

А л ы м к у л – Ээ анан? *(Айдыраалыны карап турат).*

Ж и й д е к а н – Атаа, өлүгүндү көрөйүңгө Кудай бардыр *(Айдыраалы унчукпайт).*

Ж и й д е к а н – *(Шарийпага карап)* Эмине алигиче отунга барбай, сүйрөлүп кыбырап жүрөсүң? Бас, эрте отунга, чык эшикке! Отунду көп алып, эрте кел. Сыйдаш келсе, түлөө кылабыз. *(Шарийпа орок-жибин алып, эшикке чыгат).*

А й д ы р а а л ы – Алике ушул токолуңуздун көөнү бузук окшойт. Ал малай ушул токолдун да наамынан арыз бериптир дейт. Бул сөздөрдү Керимкул менен Сыйдаш айтты. Кайсы бир күнү жаңкы Бейшекенин баласы менен Субан экөө көчөдөн балдарга жолугуп алып, тилдешип, «сени шашпа, атаңдан 8 жылдык акымды сот аркалуу алып, күң кылып жүргөн Шарийпаны да бошотмой болдум» дептир, Субан. Эгерде, токолдон сөз болбосо, эмине үчүн ал антсин.

Ж и й д е к а н – Ырас эле, өлүгүндү көрөйүн, деги кабагын ачпайт. Болсо-болор.

А л ы м к у л – Атасынын көрү, эмине кылар дейсиң. Соттун баштыгы баягы Ашыраалы бекен? Эгер ал болсо, кыйбайт эмеспи. Малды ошол куураган какшаалдарга бергенден көрө, Ашыраалыга берип, кутулуп аларбыз.

А й д ы р а а л ы – Ашыраалыны дагы «манап» дешип, түшүрүп коюптур. Анын ордуна окууну бүтүрүп, жаңы келген жарыбаган бир кедейдин баласы болуптур.

А л ы м к у л – Атаа, анысы кыйын болгон экен.

4-көрүнүш

(Бир жигити менен Бектурган кирет. Саламдашып төгөө өтөт. Киргенде Айдыраалы тура калат. Отурушат).

А л ы м к у л – Беке, ырас келбединби. Өзүм да киши жиберип алдырып кеңешейин деп отурдум эле. *(Баары Алымкулдун оозун карайт)*. Бул Айдыраалыны эмиине кабар болсо билип келчи деп калаага жиберген элем. Эми келип турат. Калаада өкүмөт бай, манапты камап айдаганы жатат дейт. Биз жакка да чыкмак болуптур. Биз эмиине кылабыз, эмиине дейсиз буга?

Б е к т у р г а н – Мен да ушундай деген каңшаарды угуп, атайы кеңешейин деп бастырдым эле. Менин оюмча, башка бир жакка көз далдаа кылып турганыбыз дурус го деймин.

(Жийдекан кымыз куюп сунат. Айдыраалы, Самсаалы кыбырөшүп, бир деме сүйлөгөн болуп отурат).

А л ы м к у л – Менин оюмдагы ошол. Өкүмөттүн көзүнө көрүнбөй маңдайкы казак жакка чыгып тура туралык. Ботом калаадагы Сыйдашты дагы кезитке жазып, молотоштон, окуудан чыгарыштыр. Ошонун баарын кылган Бейшекенин баласы экен. Баягы биздин малайды коштоп алып, акы доолатып, сотко арыз бердирип жүрөт дейт. Атаңдын көрү ай, заман колдон кетип, кедейлердин кордугу жандан өтүп турат да.

Б е к т у р г а н – Амал барбы. Азырча көнүп туралык. Биздин заманыбыз да саламга келе албаган куур тондордун заманы болду го. «Балтыр бит башка чыккан» заман болуп турбайбы. «Айдын он беши караңгы, он беши жарык» деген эмеспи. Баатыр, ушунтип эле сүрүп отуруп дейсизби, бизге да кезек айланып келер.

(Отургандар ырас-ырас дешет)

Ж и й д е к а н – Оозуңда бардыр, айланайын, сен да кыдыр жылоологон эр эмессиңби.

Б е к т у р г а н – Балаңызды окууга эмиине бердиңиз эле? Бул эмки замандын окуусуна берген менен болобу?

Канча окуса да ыйман айтууга, куран түшүрүүгө жарашпайт экен.

А л ы м к у л – Ой, Беке, мен дин үйрөнсүн деп бериптирминби. «Заманың түлкү болсо, тазы болуп ал» дегендей, жаңкыга окшогон кедейлердин арасына бербедим беле.

Б е к т у р г а н – Ырас эле, кечээ күнү отунуңду алып, суунду куюп жүргөндөр, бүгүн келип, «бай, манапсың» деп чекчендеп турса, сай-сөөгүң зыркырайт экен да.

(Эшиктен иттин үңү угулуп, арабанын дабышы чыгат)

А л ы м к у л – *(Жийдеканга)* Ит үрөт, арабанын дабышы чыгат, байбиче карачы!

5-көрүнүш

(Жийдекан туруп, кепичин кийип жатканда, салам берип Сыйдаалы кирет).

Ж и й д е к а н – Айланайын каралдым, аман-эсен келдиңби? *(кучактап, Сыйдаалынын бетинен өөп, аякка суу куюп, башынан айлантып төгөт. Отургандардын баары эсендик сурап жабалакташат).*

А л ы м к у л – Сенден башка да жаныңда киши барбы?

С ы й д а а л ы – Арабакеч орус бар.

6-көрүнүш

(Бйбан кирет)

А л ы м к у л – Кел, тигиндей отур *(төмөн жактан орун көрсөтөт).*

А л ы м к у л – *(Сыйдаалыга)* Жаңкы силерди жазган кезитти ала келдиңби?

С ы й д а а л ы – Ооба.

А л ы м к у л – Окучу, алып чыгып! *(Сыйдаалы чөнтөгүнөн кезитти алып чыгат. Отургандардын баарысы ошого карайт).*

А л ы м к у л, Б е к т у р г а н – Э, окучу, окучу!... *(Сыйдаалы кезитти жазып кармап, окуйт).*

Чалкан

Чалкан ага, кулак сал,
Карап айтам, угуп ал,
Кыянатчы зулумдун,
Кылганына көзүң сал!

Бай, манаптын баласы,
Дос болгонун карачы,
Айдыраалы шылууну,
Ортого жүргөн арачы.

Арам тамак Алымкул,
Дегенде манап Керимкул,
Кер жоргосун мингизип,
Эки жүз сом берип пул.

Жегени аппак май болуп,
Ичкени кызыл чай болуп,
Дос кылып уулун манапка,
Алымкул көөнү жай болуп.

Достошуп манап балага,
Ээрчип келип калаага,
Уюмга өтүп Сыйдаалы,
Карк болду шаттык санаага.

Ээрчитип бирге жүргүзүп,
Окууга дагы киргизип,
Алганын актап Керимкул,
Эптүүлүгүн билгизип.

Ушунетип бай, манап,
Кедейлерди жеп, талап,
Жашырышып издерин,
«Кедеймин» деп карганат.

Угуп ал муну, чалканым!
Аяба мындан чалканың,
Залымдарды ууктуруп,
Чыгаргын таш-талканын.

(отургандар бирин-бири карап шыпшынышат)

А л ы м к у л – Атаа, куураган томор, жаттап алганбы? Каап, замандын кеткени да, атаңдын көрүнүн сөзүн карачы! Сөөктөн өтүп, чучукка жетип, какшатып гана турганын *(толгонуп кабагын бүркөп, санын мыжыгат)*.

Ж и й д е к а н – Өлүгүндү көрөйүн, кошокчу катындардай болуп муну кайдан үйрөнүп алган. Айтып берчүлөрү барбы капырлардын.

А й д ы р а л ы – Адам, кошо жүргөнсүп мени дагы жазганын карачы, митайымдардын.

Б е к т у р г а н – Азыр кедейлердин колу келип турбайбы. Кимдин колу келсе, ошентип чечен болот да.

А л ы м к у л – Амал жок, кантебиз. Кайран дооронубуздун колдон кетип турганы да, ушул куураган томаяктардын кезеги бир келип, эми бир мурункумдай бир чыбык менен айдасам, арманым болбос эле. Амал барбы кантебиз?

Б е к т у р г а н – Атаганат десеңчи. Анетер күн кайда? *(Отургандар тамшанып, Бектурганды ээрчишет)*.

А л ы м к у л – *(Сыйдаалыга)* дагы эмине кеп бар?

С ы й д а л ы – Кечинде арабакечке сүйлөшүп, кайта келе жатсам, Керимкул жолугуп айтты: «Эртең алике милийса чыкмак болуптур» деп. Түн кирип калды эле, кабарга жиберүүгө киши жок, тим болдум. Бүгүн жолду карай карап келдим, эштеме көрүнбөйт *(отургандар бирин-бири карашып корккон алга келишет. Ыйбан макорке ороп тартат)*.

Б и б а н – *(Сыйдаалыга)* Табариш меники акча береди. Атоо кеч болду. Үйдө кетсе керек. Курсак пропал, чай ичип, килеб ашаса керек *(чылымын тартат)*.

А й д ы р а а л ы – Табариш сеники макорке берсеңчи? Мен да тартады *(Бйбан баштыгын берет. Айдыраалы ороп тартат)*.

А л ы м к у л – Канча акча эле мунугу?

С ы й д а а л ы – Беш сом *(Алымкул жанынан алып берет. Бйбан туруп, акчаны алып)*.

Б и б а н – Дасбыданы, кожоюн, ысбасыйба *(чыгат)*.

Б е к т у р г а н – Алике, кандай кылабыз? Бул баланын сөзүнө караганда, бүгүн келип калып жүрбөсүн. Азыр гана камынып, жүрүп кетсек кантет?

А л ы м к у л – Макул. Сиз үй жагыңызга барып камыныңыз. Мен да камынып, үстүңүзгө барайын. Бирок, менде, ээрчите турган жигит жок. Экөөбүз биригип гана сенин жигитинди алалык. Айдыраалы болсо, мында баш көз болуп турсун.

Б е к т у р г а н – Аны Самсалы өзү билсин *(Самсалыга)* Сен эмине дейсиң! Эки чалды багууга жарайсыңбы?

С а м с а а л ы – Макул. Экөөңүздү багууга кантип жарабайын. Өзүм эле багып алам *(Мактангансып эки жагын карап коёт. Айдыраалы, Жийдекан күбүрөшүп сүйлөшкөн болуп отурат)*.

Б е к т у р г а н – Жакшы болот, биз кетелик эмесе. Сиз кечикпей келиңиз.

А л ы м к у л – Жарайт, Сыйдаш, аткар бул кишилерди! *(Бектурган амандашып жолдошу менен кетет. Сыйдаалы эшик ачып, бирге чыгат)*.

А л ы м к у л – Айдыраалы, өзүңдөн башка белдүү ишенер бүлөм жок. Сени Кудайга, катын-бала, малды сага тапшырдым. Мен тууралуу ишке ыгын таап, ылайыктуу кишилерин паралагын. Дүнүйө кимди азгырбайт дейсиң. Эптүү эмес белең. Эмине кабар болсо, биздин аттардан минип, мага өзүң бар.

А й д ы р а л ы – Жарайт. Анетпегенде анан, айтпасаң да өз жумушум эмеспи. Сизден кантип аянайын. Колумдан келишинче аракет кылармын.

А л ы м к у л – Байбиче, куржунга менин кийим-кечемди даярдап сал. Көп кечикпей жөнөйүн.

Ж и й д е к а н – Алда тынчың кеткен балшебек ай, кедейлерди төбөгө чыгарып, кууратмак болду го (*орду нан туруп, аракет кылат*).

7-көрүнүш

(*Сыйдаалы кирет*)

С ы й д а а л ы – Бир топ атчан, мылтык асынган кишилер келе жатат. Милийсабы?

А л ы м к у л – Дагы башкалары? (*чочуп*) Эмине дейт, кайда? Алыспы?...

(*коркуп кетишет*).

С ы й д а а л ы – Жакын эле, мынабу кабактан чыга калышты.

А л ы м к у л – Алда кокуй күн ай ээ, иш болбой калган экен ээ. Карачы кайта! Анык милийса бекен?

Ж и й д е к а н – Кудай, аксарбашылың азыр, аман сактай көр (*Сыйдаалы эшикти кыйшайтып, шыкаалап кайта кайрылып*)

С ы й д а а л ы – Милийса экен. Туура эле мында келе жатат (*Баары орундарынан тура калышып, калтаңдашат*).

А л ы м к у л – Атаа, байбиче, кандай кылабыз? Үстүмө төөнүн комун таштап койгула! Мен жүктүн бурчуна бүрүшүп жатайын. Кечээ эле базарга кеткен деп, кетирип жибергиле (*жүктүн бурчуна бүрүшүп жатат. Үстүнө төөнүн комун жаап коюшат. Бул ортодо Жийдекан арбак, Кудайга сыйынып сүйлөп жүрөт. Баары да коркуп турушат*).

8-көрүнүш

Акмат, Дүйшөбай, Сейитбек, Субан кирет. Акматтын асынганы тапанча. Дүйшөбай да мылтык, кылыч асынган болот. Булар кирип келе жатканда, Айдыраалы, Сыйдаалы салам айтат, Акмат алик алат.

А к м а т – (Айдыраалыны карап) Алымкул Чалданбайуп сенби?

Ж и й д е к а н – Ал эмес. Бай жок. Базарга кеткен.

А й д ы р а а л ы – Мен эмесмин, таксыр.

С у б а н – Бай үчүн жанын кыйган туу куйругу, Айдыраалы деген шылууну ушул. Кайда экенин ушул билет.

С е й и т б е к – Шарийпа кайда?

Ж и й д е к а н – Аны эмине кыласыңар? Отунга кеткен.

С у б а н – Ай арам тамактар, шордууну сенделтип, баягы каадаңча, уруп-согуп отунга жиберген экенсиң ээ?

Ж и й д е к а н – Аа... арам какшаал. Са эмине жок экен.

С у б а н – Алы күнгө мунун дымагын кара, мени кекетчи күнүң кеткен.

А к м а т – Чакыр тез, Шарийпа Калыбай кызын! (Айдыраалыга) Тап байды! Болбосо өзүң жоопкер болосуң.

Ж и й д е к а н – Келер убагы да болуп калды эле, сенделген арам кызалак, мынча неге кечикти экен.

А й д ы р а а л ы – Мен кайдан табам, таксыр. Менин айлым бөлөк. Кайда экенин билбейм.

9-көрүнүш

(Колунда орок, көтөргөнү куурай, бутунда чокой, жаман өрүм-өрүм кир көйнөк менен Шарийпа кирет. Отунду таштап жиберип, селдейип тегерете карап туруп калат).

С у б а н – Аманбы, Шарийпа.

Ш а р и й п а – (таанып) Шүгүр...

А к м а т – Шарийпа Калыбай кызы сенсиңби?

Ш а р и й п а – *(каргылданган дабыш менен)* Ооба. *(Шарийпанын көзүнөн жаш келет. Жеңи менен ачыйт. Жийдекан, Айдыраалы улам күбүрөшүп турат).*

А к м а т – Бай кайда кеткен, билесиңби?

Ш а р и й п а – Жана мен отунга кеткенде үйдө эле болучу.

А к м а т – Ыйлаба, бечара. Азыр азаттык таңына чыгасың. *(Үй ээлерине карап)* Байды табасыңар кайда болсо да! *(Жолдошторуна карап)* Отургула!

С е й и т б е к – Бүгүн эртең менен эле үйүндө жүргөнүн көрдүм эле. Бул кайдан кечээ базарга кете койду экен. *(Сейитбек капшыттагы ээрдин үстүнө отурат. Акмат отуруу үчүн жүктүн бурчундагы төө комун көздөй басат).*

Ж и й д е к а н – *(Акматка)* – Кой, анда отурба, жүн бар, кирип калат.

А к м а т – Жүн болсо эштеме болбойт, байбиче *(олтурат. Төө кому кыймылдап, Алымкулдун үй-бүлөсү сүйлөй албай калтырап, коркуп кетишет).*

А к м а т – *(тура калып, жолдошторуна карап)* Ээ, кеп мында *(колу менен комдун бир четинен акырын ача баштайт. Көзүн алайтып, калтырап Алымкул турат. Сейитбек, Субан, Дүйшөбай, Акмат күлүп жиберешет).*

Д ү й ш ө б а й – Ой, шайтандын амалы, оой. Мен жок дегенде, чын эле ишенип турбаймынбы.

С е й и т б е к – Бул митаамдардын токсон эки амалы бар эмеспи.

А л ы м к у л – *(шашып, коркуп, Акматты карап)* Таксыр, мал, башым тартуу. Эч жазыгым жок эле.

А к м а т – Андай дебеңиз. Азыркы убакта таксыр деген жок. Шарийпа Калыбай кызын эриксиз туткунда тутканың үчүн, Шарийпанын арызы аркалуу экинчи калык сотунун бүтүмү боюнча азыр арыстоонуй* болуп эсептелесиң. *(Шарийпа менен Субанды көрсөтүп)* Мына бул эки бечараны көр азабын көрсөтүп кыйнап, *(сөөмөйү менен ичке сайып)*, акысы менен кардыңды өскөрдүң,

эми кеңеш өкмөтүнүн адил сотунун алдында кылганда-рыңа эсеп берип, жегендеринди кусасың. Көтөрүп тур, колунду! (*Дүйшөбайга*) Опус кыл муну! (*Алымкул колун көтөрүп, Дүйшөбай бүткөн боюн тинте баштайт*).

А л ы м к у л – Таксыр улук. Булардын акысын жегеним жок. Аталарындагы акым үчүн кызмат кылышкан. (*Шарийпаны көрсөтүп*) Муну атасындагы насыям үчүн өз ыраазылыгы менен энеси берген.

А к м а т – Азыр силер пара берип айткандарыңарды кылдырып алчу таксыр дей турган, төрө пейил, арам тамак, паракор илгерки улугуңар жок. Бул кезде бир-бирине жолдош болот. (*Сейитбекке карап*) – Субан Кармыш уулунун арызы тууралуу экинчи соттун бүтүмү боюнча Алымкулдун мал-мүлкү качан соту болгонго дейре «аристи» болуп эсептелет. Ошондуктан, мына бул бечаралардын сот аркалуу акысы алынып берилгенче сенин колунда аманат турат. (*Шарийпага карап*) – Сиздин сотко берген арызыңыз боюнча соттун өкүмү аркалуу башыңыз эриктүү. Азыр биз менен бирге кетесиз. Кийимиңиз болсо кийиңиз.

Ш а р и й п а – Кийимим жок. Бар турмушум ушул.

С у б а н – Өмүрү кийген кийими, көргөзгөн кордугу ушундай.

А л ы м к у л – Бала эмес белең, Субан. Үшүнтөсүңбү?

С у б а н – Сага бала эмесмин. Сен мени аябастан эзгенсиң. Эми сенден мурунку акыларымды алам.

А к м а т – (*Дүйшөбайга карап*) Айда муну (*Алымкулду көрсөтөт. Шарийпа, Субан жакын туруп сүйлөшкөн болуп турат. Алымкулдун үй бүлөлөрү ыйлай баштайт*).

А к м а т – (*Шарийпа, Субанды карап*) Кеңеш өкүмөтүндө, камунус партыйанын жол башчылыгы аркасында силерге окшогон начарлардын ар качан мөөрөйү үстөм. Мына бүгүндөн баштап силердин да мөөрөйүңөр үстөм болуп, азаттыкка чыктыңар. (*Дүйшөбай кылычын сууруп, кезеп Алымкулду эшикке*

карай айдайт. Артынан байдын үй бүлөөсү жөнөйт. Ошол кезде, Шарийпа Субан экөө тең кол кармашып туруп, бир табыштан) Жашасын эрик таңын туудурган кызыл өктөбүр, жашасын камунустун жол башчылыгы! (Алды менен байды айдап, артынан анын бүлөлөрү анын артынан калгандары эшикке карай чыга баштаганда, бай бүлөлөрү ыйда, кайгыда болуп, калгандары шаттыкта болот).

Көшөгө түшөт.

3-КӨШӨГӨ

(Өткөн окуянын келерки жайы)

Жалпы көрүнүш

Райаткөмдүн мекемеси көрүнөт. Төрдө: Ленин, Калининдердин сүрөттөрү илинген. Алдында райаткөмдүн төр агасынын үстөлү. Катар жанында катчынын үстөлү анын үстүндө Ысталиндин сүрөтү илинген. Мекемеге тегерете түрдүү өзгөрүш ураандары илинген. Катчынын оң жагында ышкап* турат.

1-көрүнүш

(Райаткөм дыйала оодарып, катчысы кагаз окуп отурат. Райаткөм башын көтөрүп, бопорос тартат).*

Ж а к ы п – Э, Максүт! Деги оңбогондордун ишине башым катты. Дыйалаларынын эч бир дайны жок. Булар кантип кызмат кылып жүргөнүн билбейм.

М а к с ү т – *(башын көтөрүп)* Албетте ошонусу түбүнө жеткен да. Менин да сенден бетер, башым айланды.

Ж а к ы п – Атаа, байа күнү райондун кишисинин алдында текшерип акти жаздырып албаганыбызда биз дагы, ошо каркыбарлардын биттүү тонун киймек экенбиз го.

М а к с ү т – Ырас эле өшөнтмөк экенбиз. Мен аны билбестен тим гана ала бергени жүрбөймбү.

Ж а к ы п – Ал сенин балалыгың эмеспи. Ошол баракорлугу жана бай, манап менен байланыштыктары мойундарына коюлуп, жооптуу болуп айдалып бара жаткан куулардын отурган мекемесин кантип өз бетибизче алалы. Мен аны билип турбайымбы.

М а к с ү т – (*бопоросун тартып*) – Буга калганда сен кыраакылык кылган экенсиң, бу жердин эли жаман, куу көрүнөт. Биз да ошолордун кейпин кийбей, ишибизди жакшылап жүргүзсөк экен.

Жакып – Биз анетпей калалык. Бай, манаптарга байланышпастан, партыйа, камсомол уюмдары менен бекем байланышып, ошолор аркалуу кедейлерди мыктап уюштуруп, алардын билимин сынап, тап душмандарга каршы коюп, саясы, чарба жүзүндөгү ар түрдүү ишти тап жолу боюнча туура жол башчылык кылсак болгону да.

2-көрүнүш

(*Назир кирет. Мойнунда асынган баштыгы бар, анын ичи толтура кезит, журнал, пакет болот*).

О т у р г а н д а р – Ээ, кел-кел Назир ага, кезит алып келдиңби?

Н а з и р – Ооба. (*Максүттүн алдына келип, баштыктын ичиндегилерди алып, үстөлдүн үстүнө койо баштайт. Ошол кезде*) Атаа, балдар ай э!... Кезитиңер деги жаман көп экен. Ысыкта араң зорго алып жеттим. Ушунун баарын кантип окуп бүтүрөсүңөр?

Ж а к ы п – (*ордунан туруп, беркилерге күлүп, басып кетет*). Ай, Назир ага, мунун баарын жеке биз окумак белек, элге таратабыз, эл окуйт.

Н а з и р – Арасында китеби да жүрөт. Буларды бекер алып таратасыңарбы?

Ж а к ы п – Жоок, андай эмес. Акчага алынат. Ар кимисинин ээси бар. Өздөрүнө акча төлөтүп, жаздыртканбыз.

Н а з и р – Баса десең. Мен ушул районго 5 жылдан бери бочто ташыйм. Мындан мурунку райондордун эч биринде, мындай көп кезит ташып көргөн жок элем.

М а к с ү т – *(кезиттерди алып жатып)* Караңгы эл кезит окубаса дос, душманын ажырата албайт эмеспи. Назир агай кезит деген кедей, дыйкандын башын коруп, билим бере турган тарбиячысы, тап душмандары менен күрөшкөндө мыктуу куралы болот эмеспи. Ошондуктан бая күнкү чогулушта кезитке 500 киши жаздырганбыз.

Н а з и р – Баракелде... «азаматтар». Мунуңар дурус иш экен, эмесе *(Назир коштошуп, эшикке чыгат. Максүт экөө эки кезит алып, ичтеринен окуй башташат)*.

М а к с ү т – Оой! Атаңдын көрү... Бая күнкү биз элди үгүттөп кезитке жаздырганыбыз чыгып калыптыр. Дегеле жаман мактаптыр *(арсалаңдап күлөт)*.

Ж а к ы п – *(умтулуп)* Кана-кана, эмине дептир? Окучу!

М а к с ү т – Мына *(экөө тең кезитке үңүлүп карашып, Максүт окуйт)*. Үлгүлүү кызматчы. Мал, жандын эсебин алуу өнөктүгү жүргүзүү үчүн райондо кедей-дыйкандын жалпы жыйналышы болду. Жыйналыштын аягында райаткөмдүн төрагасы жолдош Жакып Элчибек уулунун үгүтү аркасында кезит алууга 500 адам жазылышты. Жалаң бул эмес, башка кызматчылар үлгү алсын. А.б.» Атаа, баягы кезитке полдомочу болуп келген бала жазган окшойт. Өзү да ушул элдин адамы болсо керек.

Ж а к ы п – Ошо баланын аты ким эле?

М а к с ү т – *(кезитти карап)* – а.б. деп коюптур, Аб дылда Бейшекейүп болучу.

Ж а к ы п – *(кубангансып жылмайып)* Кантелик, иштеген болуп жатабыз. Колдон келгенин аянбайбыз.

3-көрүнүш

(Жайкы жаруна* кийими менен колуна китеп кармап Шарийпа кирет. Блайыгы менен амандашат).

Ж а к ы п – Карындаш, иш кандай? Кызыл үйдүн ишин үйрөнүп келе жатасыңбы?

Ш а р и й п а – Түшүнөйүн деп келе жатам, бирок, сабатын жаңы жойгон чала сабат кишиге иш жүргүзүү кыйын окшойт. Убактылуу кызмат кыла турган окуучу эмеспиби. Өздөрүнөрдөй жол көрсөтүп, жардам берип туруп, кийин кетерде жакшылап мүнөздөмө берериңиздерди күтөмүн.

Ж а к ы п – Албетте ошентебиз, карындашым. Эптеп колундан келгенче кызмат кылып, тажырыйба ала бергин. Кийин өзүңө пайдалуу болот.

Ш а р и й п а – Колдон келгенин аябай калайын.

М а к с ү т – Качан окугансыз?

Ш а р и й п а – Өткөн күздүн май айына дейре.

М а к с ү т – Мурун неге окубадыңыз?

Ш а р и й п а – Аа, айланайын, мурунку өмүрүм өзүнчө бир жомок.

Ж а к ы п – Ээ, койчу аны. Бая күнү кызыл үйгө дайындаганда уккан жок белең.

М а к с ү т – Анда мен жумушка кетпедим беле.

Ж а к ы п – Дурус, сен жок болгон экенсиң. Аны эмесе дагы бир жайчылыкта угарсың. (Шарийпаны кармап) Аялдарыңыз жыйналдыбы?

Ш а р и й п а – Жыйналышты. Сиздин барып гана түшүнүк берүүңүздү күтүп отурушат. Мен атайы чакырып келдим сизди.

Ж а к ы п – Андай болсо жөнөйлүк (кайрылып шапкесин алып кийет).

М а к с ү т – Эмине тууралуу түшүндүрмөк элеңиз, Жакып ага?

Ж а к ы п – Аял азаттыгы жана өзгөрүш заңы тууралуу.

М а к с ү т – Жеңе, сиздин кызыл үйүңүзгө келген кезит, журналдарыңызды ала кетесизби?

Ш а р и й п а – Жарайт, бериңиз, ала кетейин (*Максүт бир таңгак кезит, 5-6 журнал берет. Шарийпа алып, Жакып экөө чыгат. Максүт отуруп алып 2-3 пакети ачып, ичинен карап, окуп, жанына коюп жана бир пакети ачып бир аз карап туруп, күлүмсүрөйт*).

М а к с ү т – (*Өзүнчө*) Кайран Касымдын колу экен. Кана, эми не деди экен, окуйунчу. – Ардактуу кызматташтарым: Жакып, Максүт! Биз моюндагы жүктөлгөн кызматты эл ичинде колдон келишинче аткарып жатабыз. Далай-далай кара жүрөк байлардын жашырган малдарын таап, көздөрүн тоорушкан букадай алайттык. Менин жанымдагы Субан деген кара бала эр экен. Бир талай байлардын каткан малын таап, ысыктагы акактаган иттей солуктатууга себеп болгон ошол бала болду. Тамашасы көп, калган аңгемени барганда угарсыңар... Биз 27-июлда барамыз. Кош, соо болгула. Касым. 28-жыл. 15-июль. (*башын көтөрүп күлүмсүрөп*) Оо, кайран, далай байды чок баскан иттей секирткен экен, азаматтар. Бүгүн 27-июль. Бүгүн келишет экен го. Дурус-дурус. (*Катты төш калтага салып, ордунан туруп, кезиттерди көтөрүп жатып, өзүнчө*) Бул кезиттерди токтоосуз бүгүнтөн калтырбай, адиристерине карап адаштырбастан ээлерине тараткын деп иш башкаруучуга тапшырып келейинчи (*көтөргөн бойдон чыгат*).

4-көрүнүш

(*1-2 мүнөт чамасында Максүт кайта кирет ордуна отуруп, үстөлдөгү бопоросунан алып тартат. Керилип чоюлуп өзүнчө*)

М а к с ү т – Охх, көп отуруп талып да калыптырмын.

5-көрүнүш

(Колуна кагаз кармап Айдыраалы, Сыйдаалы кирет. Салам беришет. Кагазынын аягына 3-4 кол коюлуп, бармак басылган. Айдыраалы кагазын сунат).

М а к с ү т – Бул эми неңиз, ага?

А й д ы р а а л ы – Арыз.

М а к с ү т – Эмине арыз?

А й д ы р а а л ы – Тимеле арыз... Окуп көрөсүз да.

М а к с ү т – Жарайт, эшикке чыгып келейин. Ушундай коюңуз *(Максүт чыгат)*.

А й д ы р а а л ы – Жылмаңдаган, мүнөзү жумшак ырас бала көрүнөт. Келе! Жанагы акчаңды? Ээн экен, эптеп ушул жерден сугунтайын *(Сыйдаалы чөнтөгүнөн акчаны алып берет)*.

С ы й д а а л ы – Айдаке, ушу жерден бергенинден мен коркуп турамын да.

А й д ы р а а л ы – Оой... мындайлардын далайын акча менен томолото уруп, кол жоолук кылган Айдекең эмеспи.

6-көрүнүш

(Максүт кирет, ордуна отурат).

М а к с ү т – *(Арызды колуна кармап)* Арыз дедиңизби?

А й д ы р а а л ы – Ооба *(Максүт кагазды бетине кармап окуйт. Ал окуп болуп калган кезде Айдыраалы колундагы акчаны үстөлдүн үстүндөгү кагаздардын арасына четин чыгарып тыгып коёт)*.

М а к с ү т – *(арыз окуганы)* Райондук аткаруу комитетине саржыгач элинин адамы: Айдыраалы Шоңко уулунан жана Сыйдаалы Алымкул уулунан арыз. Мен, Айдыраалы Шоңко уулу 150 коюмду Сыйдаалы Алымкул баласына каттап койду. Субан Кармыш уулунун кастык көргөзгөнү менен кемесийалар. Мен өзүм кедеймин жана

Сыйдаалы Алымкул уулу өтүнөм, бул 150 кой меники эмес, Айдыраалыныкы. Менин өзүмдүн башка дагы 400 коюм бар. Биз экөөбүз өтүнөбүз, Субан Кармыш уулунун кастыгы менен, ал өзү ашкан митаам 100 сом пара сурады. Берсек ушуну кылды. Ошонун жазасын берсеңиз экен. Пара сураганда көргөн күбөлөрүбүз бар: Эрикбай уулу, Кырбаш уулу, Жоомарт уулу. Арыз бердик: Шоңко уулу, Алымкул уулу. 28-жыл. 26-июль.

М а к с ү т – (*башын көтөрүп*) – Мунуңузга жакшы түшүнө албадым го. Ооз эки айтыңызчы!

А й д ы р а а л ы – Мен бир кедеймин, таксыр. Жанагы митаам жалаа кылып менин бар турган 150 коюмду боо каттатып койду.

М а к с ү т – 150 коюм дейсизби?

А й д ы р а а л ы – Ооба, таксыр.

М а к с ү т – 150 кою бар киши кедей болобу?

А й д ы р а а л ы – (*шашкансып*) Жок, таксыр. Мен өзүм анык кара кашка кедеймин. Жалган айтпаймын. Жалган... 150 кой...150... жаңы бүттү (*бир акчанын четин карап, бир Максүттү карап турат*).

М а к с ү т – Качантан бери бүттү?

А й д ы р а а л ы – Быйыл... быйыл эле...

М а к с ү т – Кудадан алдыңызбы?

А й д ы р а а л ы – Жоо-жок. Кызым жок. Тим эле Кудайдын бергени, агайындын аргасы, дыйканчылык менен бүткөн мал.

М а к с ү т – Дыйкансыңбы, кана, колунду бери сунчу. Канча теше эгин айдайсың? Айдыраалы (*колун сунуп, тегири карап*) – Кудай таза урганы турат бейм да. Ээ кокуй, эми кандай кылам, (*кайта оң карап*) бир-эки теше айдайм.

М а к с ү т – (*колун кармап, алаканын карап*) Колуң чырпык башын сындырган кол эмес го.

С ы й д а а л ы – (*тегири карап өзүнчө*) Жана эле коркуп турам десем болбой койду эле, урган, бир балаа болбогой эле.

А й д ы р а а л ы – Жок, жок, өзүм эле кылам. Ага-
йын... агайындын аркасы...

М а к с ү т – Ага-иниңизге кадырлуу экенсиз го.

А й д ы р а а л ы – Кудайга шүгүр, сыйлашат. (*тегири
карап*) Бул кандай кертакым бала эле, мындайды көргөн
эмесмин.

М а к с ү т – Бул бала эмиңең?

А й д ы р а а л ы – Эштемең эмес. Айылдан агайын.

С ы й д а а л ы – (*тегири карап*) Ийи... Менден сураса
кантер экенмин.

М а к с ү т – Эмине үчүн сенин коюң мунун атына
жазылат?

А й д ы р а а л ы – Жана айттым го, жанагы митаам-
дын кесири деп. Ошол кастык кылып отурбайбы, кеме-
сийага жагып.

М а к с ү т – Ошол жанагы дегениң ким?

А й д ы р а а л ы – Жанагы Субан Кармыш уулу деген.

М а к с ү т – Анын эмиңе кастыгы бар?

А й д ы р а а л ы – Былтыр бу баланын атасын
түрмөгө салдырган.

М а к с ү т – Эмиңе кылып?

А й д ы р а а л ы – Тимеле бузгандын тилине кирип,
кастык кылып.

М а к с ү т – (*Сыйдаалыны карап*) – Сен сүйлөчү, атаң
эмиңе болуп түшкөн?

А й д ы р а а л ы – (*тегири карап*) – Деги алчы-таасын
жеген түгөт бала экен. Кудай сактай көр, аай...

С ы й д а а л ы – (*мукактанып*) Акым бар деп.

М а к с ү т – Кимде?

С ы й д а а л ы – Атамда.

М а к с ү т – Мына кызык. Атаңдын атаңда акысы
болубу?

А й д ы р а а л ы – (*тегири карап*) Түгөнгүрдүн
акчасын да алигиче көрбөдү ошону көрсө, жумшаар бе-
кен? Бери тартып коёюнчу (*колун сунуп акчаны четинен
бери тартып коёт*).

С ы й д а а л ы – Малай болучу (*Максүт төмөн карап акчага көзү түшүп, колуна алат*).

М а к с ү т – Бул эмине, ким койгон муну бул жерге?

А й д ы р а а л ы – (*шашкансып*) Бул бала сизге таанышам деп... чай ичсин деп...

М а к с ү т – (*башын көтөрүп Сыйдаалыга*) Сен койдуңбу?

С ы й д а а л ы – (*башы менен көрсөтүп*) Бул киши (*Максүт Айдыраалыны карайт*).

А й д ы р а а л ы – Бул бала сизге чай ичсин дегенинен мен колунан алып койдум эле.

М а к с ү т – (*күлүмсүрөп, тургандарга маскаралаган көз менен карап*) Дурус, бул ишиңер. Бул акчаңарды албасам, менин да үстүмдөн арыз бересиңер. Мен алайын. (*Ордунан туруп басып барып, эшикке башбагып*) – Ай, Керим! Аркы үйдөгү Оморду мында чакырып жиберчи. (*ошол кезде*)

С ы й д а а л ы – (*тетери карап*) Аа, Кудай, алмак болду го...

А й д ы р а а л ы – (*тетери карап*) – Далай кызматкер менен аралаштым эле. Мындай кыйын баланы көргөн эмесмин. Капырай, кантер экен? Какшыктап турат го.

М а к с ү т – (*кайта келип отуруп, акчаны санаган болуп*) Акчаңар канча эле?

А й д ы р а а л ы – 50 сом. (*жүрөгүн токтотконсун*) – Иним! Сыртыңыздан угуп жүрчү элек. Эми аман болсо жалаң бул эмес, дагы болор. Азыр жанагы ишке назырыңызды салсаңыз болгону.

М а к с ү т – Жарайт. Азыр тапшырам (*күлүмсүрөп беркилерге карайт*).

7-көрүнүш

(*Омор кирет*)

М а к с ү т – (*күлүп*) Омор! Бул кишилер арыз көтөрүп, мага жашпырыкча чай-пул алып келиптир. Кызматташ эмес-

бизби, мен жеке алганда мүйүз чыкмак беле. Муну экөөлөп алалык. Мына акчасы, мына арызы. Буларды колуңа алып, бул кишилерди мекемеңе алып баргын. Начандик милийса эмессинчи, айткан сөздөрүнүн баарын жазып, ишине жардам кылыш. Мага айткандарын мен да жазып берем (*тургандар Оморду карайт. Оморго Максүт көзүн кысат*).

О м о р – (*күлүмсүрөп*) Жакшы болот (*Акча, арызды колуна алат*).

М а к с ү т – Бул киши менен бирге барыңыздар. Ишиңерди бүтүрүп берет. Мага айтканыңардын бирин калтырбай айтып бергиле.

А й д ы р а а л ы – Ырас болот, чырагым. Өркөнүң өссүн.

С ы й д а а л ы – Жарайт. Ыракмат (*Айдыраалы, Сыйдаалы Оморду ээрчип чыга башташат*).

А й д ы р а а л ы – (*өзүнчө*) Атаа, Кудай бергени турат ээ. Баса, ушинтип эле далайды үндөккө келтирип алчы элем (*чыгышат*).

М а к с ү т – (*өзүнчө*) Ой, Шайтандын кылыгы оой. Далай паракорду жандап жүрүп машы чыккан түгөт көрүнөт. Канеткен менен жакшы эле ычкынды го (*күлөт*).

8-көрүнүш

(*Жакып кирет*)

Ж а к ы п – Жалгыз эминеге күлүп отурасың? (*өз ордуна барып отурат*).

М а к с ү т – (*ордуна Жакыпка карай басып*) – Жакып ага, абдан кызык иш болду. Бир байдын баласынын жашырган коюн полномочуга мүчө болуп кеткен Субан деген бала тапкан окшойт. Үстүнөн акча сурады деп, малын жашыргандар арыз алып келиптир. Арызымды орундатып бериңиз деп мага 50 сом беришти. Мен акчасын арызы менен кошуп, өздөрүн дагы начандик милийсага тапшырдым. Деги сүйлөгөн сөздөрүнүн дайны жок.

Ж а к ы п – Балким, ошол бала күнөөлүү болуп, арызчылардын арызы чын чыгар. Аны абыдан текшерүү керек.

М а к с ү т – Полдомочундардын да бүгүн келебиз деген 15индеги жазган каты келди. Алар келип калса териштиребиз. Мына каты. Булардыкы анык чала окшойт.

9-көрүнүш

(Абдылда кирет, учурашып отурат)

Ж а к ы п – Жолдош! Ишиң кандай, кезитке алуучу табылып жатабы?

А б д ы л д а – Табылып жатат. Бирок, башка райондордо силердей кайрат менен жардам көрсөткөн кызматчылардын аз учурагандыгы аркасында анчалык эмес.

М а к с ү т – Байа күнкү биздин ишти кезитке сиз жаздыңыз беле?

А б д ы л д а – Эмине болуптур?

М а к с ү т – Кезитке чыгыптыр.

А б д ы л д а – Кана, кезити кандай чыккан экен?

М а к с ү т – Мына *(кезитти алып берет)*.

А б д ы л д а – Ээ, мен жаздым эле. Эл ичинде жүрүп, далай күндөн бери кезит да окуй элекмин. Бая күнкү жаздырган кезитиңер келе баштаган экен го.

Ж а к ы п – Бүгүн баштап келе баштады.

А б д ы л д а – Ошонун калган акчасын даярдадыңарбы?

Ж а к ы п – Даяр. Жыйнап, Максүттүн колуна бергем.

А б д ы л д а – Атайы ошого келдим эле. Ала кетейин даяр болсо.

М а к с ү т – Даяр, даяр, жолдош. Казыр берем.

10-көрүнүш

(Касым, Субан кирет. Амандашып отурушат)

А б д ы л д а – Субан, сен качан келдиң эле, эмине кылып жүрөсүң?

С у б а н – Дем алышка келгениме эки айга жакын болду. Мал жашыргандарды табуучу кемесийага мүчө болуп жүрөм.

Ж а к ы п – Экөөңөр тааныш экенсиңер го.

А б д ы л д а – Экөөбүз бир айылданбыз.

Ж а к ы п – Бир айыл болсоңор дурус. *(Субанды карап)* Бул баатыр элден акча-пара сурап, алек кылган окшойт. Үстүнөн арыз келип отурат *(башкалары чочугансып кетет)*.

К а с ы м – Ал ким? Азыр алып келген? Бул бала менден күн-түнү карыш ажыраган жок. Андай болсо, алсак бир алгандырбыз.

М а к с ү т – Ал жок жалаа...

Ж а к ы п – *(Максүткө)* Чишшиш, токтой тур, Максүт! *(беркилерди карап)* Алар ушу жерде. Беттешип, мойнуңарга койсо таарынычыңар жок го?

С у б а н – Беттештириңиз, агатай. Ким болсо да.

Ж а к ы п – Макул, эгер мойнуңа түшсө, таарынба, чырагым.

С у б а н – Алып келиңиз, мойнума түшсө арманым жок.

Ж а к ы п – *(Максүткө)* Чакырчы жанагыларды. *(Максүт чыгат)*.

С у б а н – Өзүм окуучу болуп туруп, дем алышта тажырыйба кызматында жүрүп, бузуктук иш кылган болсом, аябагыла, агалар. Бирок, акыйкатына жетет, текшерүүңөрдү күтөм.

11-көрүнүш

(Максүт, Омор, Айдыраалы, Сыйдаалы киришет. Айдыраалы, Сыйдаалы экөө Абдылда менен Субандан көзү өтүп, иреңи учуп далдайып, жалооругансып коркуп кетишет)

К а с ы м, А б д ы л д а *(жарыша)* – Ушуларбы? *(Жакыпты карашат. Ж а к ы п Максүттү карайт)*.

М а к с ү т – Ушулар.

К а с ы м – Бая күнкү мал жашырган митаамдар ушулар эмеспи? (*Субанды карайт*).

С у б а н – Ооба.

А б д ы л д а – (*башын чайкап*) Оо, кайран көзөлдөр, дагы аракет кылган экенсиңер ээ. (*Касым да бирдеме демекчи болгондо*)

Ж а к ы п – Токтогула, жолдоштор! (*беркилерге карап*) Кана, эмине арызыңар бар? (*Экөө бирин-бири карап*).

А й д ы р а а л ы – (*Оморду көрсөтүп*) Бул кишиде арызыбыз.

О м о р – Мына арызы (*Арызды Жакыпка берет. Жакып колуна алып, бир аз карайт. Арыз ээлеринин ого бетер үрөйү учуп кетет*).

Ж а к ы п – (*Оморго*) Текшердиңби?

О м о р – Текшердим. Сөздөрү далилсиз. Дайны жок.

М а к с ү т – Арызымды орундатып бер деп мага берген парасы.

С у б а н – Мага бир аз сөз берсеңиз экен?

Ж а к ы п – Сүйлөнүз!

С у б а н – Сиздер болсоңуздар, бул элге кызматка жаңы келип, элдин жайын жакшы билбесеңиздер керек. Мен (*Сыйдаалыны көрсөтүп*) мына мунун атасы Алымкул дегендин акысыз-пулсуз кул эсебиндеги малайы болуп 8 жыл иштегем, мындагы кызыл үйдөгү убактылуу кызмат кылып жүргөн Шарийпа деген аял Алымкулдун эриксиз күң катарындагы токолу болучу. Былтыр, 27-жылы мына бул Абдылданын жетеги аркасында мен кулдуктан, ал күндүктөн кутулганбыз. Кеңеш өкүмөтүнүн адил сотунун алдында Алымкулдун зулумдугу мойнуна түшүп, 5 жыл түрмө кезилген. Биздин тиешелүү акыбыз алынып берилген. Мунун баарын мына Абдылда билет.

А б д ы л д а – Ырас, ырас.

С у б а н – Азыр болсо, малынын көбүн жашырып тиги атасынын туу куйругу Айдыраалыга бөлүп коюп-

тур. Мен аны эн тамгасынан таанып таап, Касымдын алдына салдым. Мына ушул былтыр жана быйылкы тап жолу аркалуу менин күрөшүмдөн көргөн кысымчылыкка чыдай албай, өч алуу үчүн кылып отурган жок жалаасы. Күбө кылгандары: Эрикбай уулу – жээни, Кырбаш уулу – тайакеси, Жоомарт уулу – кудасы.

К а с ы м – Ырас, булардын жашырган малын Субан таап берди (*Жакыптын көзүнөн чаары чыгып тиктейт, Айдыраалы, Сыйдаалы бүжүрөшүп, коркуп кетишет*).

Ж а к ы п – Арызыңардагы сөз ыраспы, жалганбы? Акчаны Максүткө эмине кылып бердиңер? Жашырбай, чыныңарды айткыла.

А й д ы р а а л ы – (*буулугуп, мукактанып*) Ырас, таксыр. Бул баланыкы жок арзым... (*мукактанып*) Мен өзүм кедеймин. Кыргызчылыкта... кыргызчылык... караңгылык. Кечириңиз, таксыр? (*экөө тең алаңдап бирин-бири карап жана беркилерди карап коркуп турушат*).

А б д ы л д а – (*Жакыпка*) Жолдош! Маселе ачык болду го.

К а с ы м – Албетте, эми эминеси калды көрүлбөгөн.

М а к с ү т – (*Айдыраалыны көрсөтүп*) – Ушунун өзү анык бир митаам көрүнөт. Мындайлардын жазасын бериш керек.

Ж а к ы п – (*Оморго*) – Буларды азыр камоого алып, ишин токтоосуз пиркөрөргө тапшыр (*Максүткө*) – Тездик менен суратып ырайымсыз сүрөккө* жазасы берилүүгө сурап, райаткөмдөн дагы пиркөрөргө кагаз жаз.

О м о р – (*күнөкөрлөрдү карап тапанчасын таптап*) – Көтөргүлө, колуңарды. (*Максүткө*) Оодар жандарын (*күнөкөрлөр колун көтөрүп, Максүт жандарын оодарат. Ошол кезде*).

А й д ы р а а л ы – Мен бир караңгы кедей элем, билбестикти моюнга алдык, кечпейсизби, таксыр? (*корккондон үңү да, өзү да калтырайт*).

Ж а к ы п – Тап майданында тап душмандарга, алардын сага окшогон жардамчы куйруктарына кечирим жок. (*Оморго*) Айда, бул шерменделерди.

О м о р – Жүр баскыла (*күнөөкөрлөрдү айдап жөнөйт*).

К а л г а н д а р ы – (*бир добуштан*) Туура айтат Жакып ага. Тап жолунда, тап күрөшүндө тап душмандарга кечирим жок, кечирим жок.

Көшөгө түшөт.

Түшүндүрмөлөр

* *арыстоонуй* – камактагы, камакка алынган (арестованный)

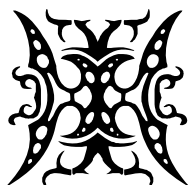
* *дыйала* – дело

* *жаруна* – Европа, европалыктарча

* *сүрөккө* – срокко, узак мөөнөткө

* *тоорук* – конфискация

* *ышкап* – шкаф

БӨРҮБАЙ КЕНЕНСАРИЕВ (1896–1964)

Бөрүбай Кененсариев азыркы профессионал адабиятыбыздын көрөңгөсүнө аздыр-көптүр чыгармачыл салымын кошкон, ысымы К.Тыныстанов, С.Карачев, М.Элебаев, К.Баялинов, М.Токобаев, А.Токомбаевдер менен кош катар аталып жүргөн, совет доорунун алгачкы жылдарындагы кыргыздын интеллигент жаштарынын бири болгон.

Анын жигит курагына туура келген социалисттик революциячыл ургаал, жаңы турмушка активдүү аралашып кетишине бала чагынан эрте кат-сабаттуу болушу чоң көмөк эткен. Бул жөнүндө өзү кийинчерээк жазган. «Кыскача өмүр баянымда» эскерет: «(...) кадимки Шабдан Жантаев Уфадан чакыртып алган жана казак молдолорунан, Токмоктогу чоң молдо Закир карыядан дин илимин алган Айдаралы Жолиев деген молдодон окудум. Арап тилин грамматикадан (сарф) синтаксисине (нахву) чейин окуп Курандын маанисин билип калдым».

Көркөм сөздүн наркына балалык зиректиги, сезимтал туюму менен баа берүүсүнө атасы атайын алдырып келип, Бөрүбайга окутуп уккан, ошол кездеги кыргыз улутунан маданий жактан алда качан алдыга өркүндөгөн азербайжан (Бакудан), татар (Оренбургдан), «Вахат», «Икбал», «Ачык сөз» газеталары, татарча «Аң», «Шура» журналдары да таалим-таасилдүү шыкак болгон. «Атам дүйнөдөн кайткандан кийин деле акем (Жантай аттуу бир тууган агасы) татар, казак, өзбек тилдеринде газета, журнал, түрдүү адабияттарды көп алып келүүчү болду. Анын үстүнө Айдаралы молдо мага жалаң динди гана окутпастан, татар тилинде эсеп, география, астрономия (риязият), гео-

метрия (хандаса), татар адабиятын да окута берди», – деп эскерет Б.Кененсариев.

Адабиятыбыздын тарыхында азыноолак чыгармалары менен алгачкы калемгер саналган бул адамдын автобиографиясы анын бала кезинен прогрессивдүү дараметине жараша билим-тарбия менен азыктангандыгын күбөлөйт. Бөрүбай Кененсариевдин адабият тарыхында аты калуусуна айтылуу «Кызыл гүл» (Москва, 1927) ырлар жыйнагы олуттуу себепкер болгон. Бул жыйнакка, Зияш Бектеновдун эскергенине караганда «Бөрүбайдын көп ырларынын ичинен «Владимир өткөн күн», «12-январь», «Сулуу издегенде», «Ким байчыл?», «Эски мектепчилерге», «Болсо шайлоо», «Боло албайм», «Кыргыз азаматтарына», «Өмүрүмө», «Жаз», «Жазгы жамгыр», «Жай», «Ала-Тоо», «Кайран заман», «Элирбе», «Шайлоо», «Мезгилсиз өмүр», «Кантсең улук болосун?», «Куттуу болсун» деген он тогуз (башка басылма булак боюнча – 16) ыры басылган.

Белгиленип жүргөндөй, «ошо кездеги ырлардын теңинен көбү күндөлүк саясий темаларга, асыресе белгилүү календарлык даталарга арналып, кескин агитациялык мүнөздө жаралып, мазмуну жана стили жагынан башка газеталык материалдан анча айырмаланган эмес». (Эркебаев А. Элдик эпостон адабий эпоско. – Ф., 1990. – 78-б.).

Арийне мындай көрүнүш коомдун саясий идеологиялык ой-чабытын эркинирээк талпынтууга жол бербеген катаал коомдук-моралдык атмосфера алардын чыгармачылыгын бир беткейликке камап, ал тургай керт башынын жан-дүйнө көйгөйлөрүн да «өз поэзияларынын предмети кылып алуудан чочулашкандыгына» көбүрөөк байланыштуу болгон.

Мисалы, З.Бектеновдун айтымында Б.Кененсариевдин «Кызыл гүл» жыйнагына кирген «Боло албайм» деген ыры 1930-жылы калемдештери тарабынан кайра талданып: «Бөрүбай Совет заманынан такыр үмүтүн үзүп жатат» деген күнөө менен жазуучулардын «Кызыл учкунунан» чыгып калган». «Кызыл гүл» жыйнагына кирген Кененсариевдин жана башкалардын ырлары, К.Тыныс-

тановдун ырлар жыйнагы, С.Карачевдин «Эркисиз күндөрү», К.Баялиновдун «Ажары» ырлары менен бирге «контрреволюциячыл улутчул бай-манаптык идеология бар» деген саясий күнөө менен ВКП (б) Кыргыз обкомунун 1932-жылы 7-марттагы заседаниесинде сынга алынган (Республиканын саясий документтер архиви ф.10.оп.1д. – 402. 27-бет).

Ошол аты суук отузунчу жылдарда, айрыкча айтылуу токтомдон кийин борбордон сүрүлүп, Нарын тарапка оогон акын 1933-жылы жаңы жазма адабиятыбыздын «тун уулу» атыккан А.Токомбаевдин чыгармачылыгынын 10 жылдык маарекесине арнап, Маяковскийлик революциячыл пафос менен ыр жазган. Тымызын күйгөн өрт ичинде Тыныстанов баш болгон кайрандар калып жаткан ошол күндөрдө Кененсариевдин бул одасын ар бир эле тирүү жанга мүнөздүү жандалбас, аргасыз кылынган аракет катары кароо туура болоор.

Замандашы З.Бектеновдун эскерүүсүндө М.Горькийдин «Бороон кабарчысын» кыргызчалап, ал 1932-жылы «Чабуул» журналынын 4-номерине басылган. Ошол эле жерде Бектенов баягы каргашалуу токтомдон кийин «Бөрүбай ыр, аңгеме, жанымта, чалкан жазганын токтоткон да котормочулук кесипке өткөн болуучу» дейт (Бектенов З. Замандаштарым жөнүндө эскерүү. – Бишкек, 1996.). Албетте, ал заманда эркин чыгармачылыкта эргийм деп жазыксыз жазалангандан көрөкчө, жазылып, электен өткөн нерселердин үстүндө иштөө алдаганча коркунучсуз болгон.

Эгер Б.Кененсариев фантазиялуу ой-чабытка бай, эргүүсү күч жаш курагында бөрк ал десе баш алган замандын моралдык-психологиялык соккусуна тушукпаган болсо, балким поэзияда болобу же прозадабы, мыкты көркөм чыгармалардын автору болушу мүмкүн эле. Эми колубузда калган текстери да өткөнүбүздүн кайталангыс фактысы, азыркы жазма поэзиябыздын адепки үлгүсү сымал үйрөнүлө берет.

МЕН КИМ?

Социалисттик коомдун,
Мүчөсүмүн ынанган!
Делбир болуп делбиген,
Келечекке кубанган!

Чыгып жатат мен үчүн,
Түрдүү кептер чубалган.
Кыянатчы мен эмес!
Кыйшаң-куйшаң буралган.

Кээ бир залым адамдар,
Коркпойт экен убалдан!
Сезип чыккан кезинде,
Калың баскан тумандан.

Эски журттан жашынып,
Ашканда көч кырандан.
Өргүп, өсүп курулуш,
Өрнөгү ашып дубалдан!

Толукшуп, толкуп эмгекчи,
Кутулуп эски кууралдан.
Салынып эчен гиганттар,
Оргутуп түтүн чыгарган.

Гүлдөп, турмуш гүл жайнап,
Күңгүрөп душман кубарган.

Большевиктик базанын,
Бар тетиги чыңалган.

Баштан кетип эскилик, –
Адат, разым кубанган.
.....
.....

Жорго калем жоргологун,
Жолго сыя жоргологун.
Ачайын мен, көркөм сөздүн
Алда нечен ордолорун.

Тил билген соң ооздо,
Саймалап сөздү кооздо!
Татыктуу болсун мазасы,
Тамшанбай, аны кооздо.

Миң сандаган тармактуу,
Эмгекчи элим, ардактуу!
Алдыңарга тартууга,
Ойлондум бир иш салмактуу.

Кыйын ишке ириштим,
Кыйын да болсо кириштим.
Эмгеги деп Бөрүнүн,
Эмгекчи элим билишсин.

КИМ ПАРАЧЫ?

Элден шайланып
Көңүлү жайланып,
Олтурган соң орунга,
«Тободон» тайып,
Колдорун жайып,
Кызыккандар сонунга,

Сел аткан төрагасы,
Силерден чыгат парачы.
Бир болуш элде,
Бир аймак жерге
Ээ болуучу мыктылар,
Көрүнө алып,
Чөнтөккө салып,
Эбин тапчу ыктуулар,
Бол аткомдун зорлору,
Силерден чыгат чоңдору.
Колунда чанач,
Толтура кагаз,
Кылып берген иши аз.
Элден келсе,
Билгизбей берсе,
Чын, жалганга карабас,
Округдук азамат
Силерге да жогорку ат.
Чыкса элге,
Алыс жерге,
Элден тааныш тапчылар,
Өзүнө кызык,
Элге бузук -
Салып нечен жатчулар.
Мындайлар ким? Карачы,
Ошондон ким парачы?
Билгизбей алчу,
Билгизбей калчу,
Чоңдордо дагы бар бекен?
Кой, козу, бээ,
Сойгондор бар ээ!
Булар кайдан алды экен?
Параны ким жоюучу?
Согумду ким союучу?

10-март, 1926-ж.

БОЛО АЛБАЙМ

Ата-энеме эркелеп,
Абам колдоп жетелеп.
Алдейлеткен жаш болсом
Акыл толуп жетелек.

Деп тилеймин боло албайм.

Малды тегиз жайнатып,
Малчы салып айдатып
Машырланган бай болсом
Мамиле чай кайнатып

Деп тилеймин боло албайм.

Кыйшыкты салып эрине,
Кылганым кетпей кериге,
Кыйын кыстоо болсо да
Кызмат кылсам элиме.

Деп тилеймин боло албайм.

Кинеге капты көтөрүп,
Келин, кыз көрсөм жөтөлүп,
Комиссар болом кекейген
Кетсем да өлүп, өзөрүп.

Деп тилеймин боло албайм.

Болбойт менин тилегим
Болбосун анык билемин.

Бошко кеткен өмүргө
Боорум ачып күйөмүн.

Деги эчтеке боло албайм.

20-май, 1925-ж.

АЗЫРКЫЛАР

Кээ бирөөнү калп уруп,
Ак кагазын жалп уруп.
Күндүз кедей, түндө бай
Аралашып ант уруп.

Ата-тегин талашып,
Жааттарын санашып.
Жүргөндөр бар түгөнбөй,
Быкынынан карашып.

Максат деген эмине
Көлөкөлүү көк чынар.
Белгилүү максат болбосо
Тамтыгы акыр бир чыгар.

Пайдалансын жамы журт,
Көлөкөңдөн жай алып.
Саткандар бар максатын,
Бир далылуу тай алып.

Зыян кылды далайын,
Сатып алган жайынан.
Бастанчалар кор болду,
Куу тамактын айынан.

Өткөндөрдү окудук,
Сабак албай молдодон.

Айбан да болсо билдик го,
Кезек тору жоргодон.

Наалыганда эл укпайт,
Мейли, айта берели.
Жалтангандан иш чыкпайт,
Жалгандын жок кереги.

Ою таза коммунист,
Дили байчыл, кем ырыс.
Ана ошондой болбоско,
Сен жан досум, кел, тырыш.

Мыктап таңгын жүгүндү,
Эсиңе алба бу күндү.
Максаты жок негиздүү,
Иттерден көөнүм түңүлдү.

Бир уруунун тантыгы,
Бир тукумдун артыгы,
Серке болсо жол баштап,
Калчыбы элдин тамтыгы.

Мына ушундай болгон кеп,
Көзү сокур, көөнү бек,
Көрүнүп турган кыянат,
Көпкөн кезде мээни жеп.

Элден келип сүр чучук,
Сүр гана эмес, сыр чучук.
Өзү мыкты болгон соң,
Чыгармакчы ким чукуп.

Ырларыма күлөрсүң,
Эриксең окуп жүрөрсүң.

Сыр чучуктун жайларын,
Сен дагы бир аз билерсиң.

Ырдай берем тим эле,
Керегин алгын калтаңа.
Эски мүнөз, эски кан,
Койбо барын талкала.

САГА АРНАП

Билем сени, кумарсың кызмат кылууга,
Караңгы элди, жарыкка баштап чыгууга.
Жолтоо болгон, жол бербестен эрикке,
Адат, разым, каада туусун жыгууга.

Оңой эмес мойнуңа алган милдетиң,
Оңомоксуң элдин толгон илдетин.
Социалчыл толуп жатыр элинде,
Элге карап эки кылган бир бетин.

Ооз үйрөнгөн сөз сүйлөөгө шакылдап,
Нийет кеткен, бай-манапка жакындап.
Уруучулдук желегин алып колуна,
Кызмат кылган шерменделер лакылдап.

Ошолордон бөлүнөм деп сен кеттиң,
Ишенемин, максатыңа сен жеттиң.
Бир жолго кир, аягына чыкканча,
Кереги жок азаматка көп беттин.

Дагы билем сенин туткан жолунду,
Тааныйсың чын, оңуң менен солунду.

Айныбасаң тууралыктан, чындыктан,
Ырас десең келе бергин колунду.

Чарчабагын, талыкпагын, эринбе,
Төрөсүнүп, төргө отуруп керилбе.
Айрылбагын алдыңдагы максаттан,
Ант урганча ага-буга берилбе.

Тентек сөзүм тепкиге алат далайды,
Тууралыкка, ырайга киши карайбы.
Жан ачыса, жаман-жакшы сөз чыгат,
Зыяндуу деп карап туруу жарайбы.

Жашың кичүү, жаның курбу инисиң,
Жадымдагы жайлангандын бирисиң.
Толуп жатат мен деп көкүрөк кергендер,
Сүйлөбөймүн мен алардын эч бирин.

Эстүү деген, өзүнүн баасын билгенди,
Адам дебе кур, ыржалак күлгөндү.
Көздөгөн жол, максатына түз кетпей,
Наадан деп бил, эл катары жүргөндү.

Дүнүйө кызык, атакка мас агалар,
Бизге наадан, өздөрүнө дааналар.
Өтөбүзгө бир кербенде чубалып,
Бирок, кийин текшерилип каралар.

Ана ошондо наам кара болбосун,
Камкор эмес, канкор дешип койбосун.
Кыл аракет, айтканыңдан адашпа,
Тилеги бир, эң сүйүктүү жолдошум.

16-март, 1927-ж.

СУЛУУ ИЗДЕГЕНДЕ

Кадалгансып асманга,
Жарыгын жерге чачканда,
Уялгансып, жашынып,
Бетин булут басканда
Көктө сүзгөн ай сулуу.

Жатканда уктап, магдырап,
Көз ачылбай дабдырап,
Эркелеген жел эсте.
Шуудураган жалбырак,
Жазгы аткан таң сулуу.

Кошулуп комуз, кыякка,
Муң жеткизип кулакка.
Көңүлүн ачып саналуу,
Жеткидей тилек, муратка
Ырдай салган ал сулуу.

Жайкалган шибер оттогон
Жайылып барып токтогон,
Буруксуган талаада
Бөлөк-бөлөк топтогон,
Бир кыйладан мал сулуу.

Ак жибектей созулган,
Арзып жүрүп кошулган,
Эртели-кеч эркелей,
Сүйүп турса оозуңдан,
Мында дагы жар сулуу.

Мейнет тартып айдаган,
Берметтей данын чайкаган,
Кызылдай коюп кырманга,

Эмгекчи көөнүн жайлаган.
Оңой эмес дан сулуу.

Жадырап желдүү күн эсип,
Жалбырак жарып, гүл өсүп.
Ыракат берип ар жанга
Түрдүү гүлдүү чөп өсүп,
Баарысынан жай сулуу.

Сулуулук деми кесилген,
Кол-буту жаңы чечилген
Улутуңа өрнөк иш кылсаң
Наадандыкта эзилген,
Мындан өтөр кай сулуу.

КУРМАН АЙТ КЕЛДИ

Кудай берди,
Курман айт келди.
Молдонун зайбы секирет,
Оо! Шүгүр «ак»,
Пайда болор нак,
Деп молдо – аке кекирет.
Эрте туруп намазга,
Түшпө деп олжо талашка.

«Курмандыкка кой,
Тапсаңчы ай!» –
Кыйнайт эрин бир зайып.
Катындан коркуп,
Тозоктон чочуп:
«Кой» үчүн кимге жалынмак,
Кимге барып жашынмак.

Курмандыкка «койду»
Тандап-тандап койду
Эрте туруп биздин бай.
Кедейлер келип, тапканын берип,
Алат деп күлөт көөнү жай.
Баа болот деп койлорум,
Алда качан ойдогум.

Кедей келди,
Бай берди.
Курмандыкка кой сойду.
– Акең молдо,
Иши онду.
Терисин энчилеп койду.
Ак сакалдар эт жеди,
Кедейлерге жетпеди.

Бир койдун баасы
Эң эле азы
Жыйырма пуд буудайдан.
Бай берип,
Молдо шерик,
Корккондор жыйылып кудайдан
Алдаганы эмгегин
Акчага бейиш бермекчи.

Эрте туруп,
Бети колду жууп,
Келет кедей намазга.
Кыямат кыйып
Бербесең тыйып
Түштү эмгекчи талашка.
Эптеп молдо акча алмак,
Бейиштен барып үй алмак.

Түшүнгүн кедей,
Бекерге бербей
Молдо, байга алдатып
Эптеп алар
Эбин табар,
Силерге оокат камдачу
«Мен эмес».

10-июнь, 1927-ж.

* * *

Ар жагынан күйөсүң,
Азап тартып жүрөсүң,
Ачып элге айталбай,
Ант ургандын күнөөсүн.

Айт деп көңүл дегдетет,
Ары-бери терметет.
Андан ары баралбай,
Алтын көздөн сел кетет.

Адал сөзүң эп эмес,
Акмактар кеп элебес.
Айран, кымыз ичишип,
Аңкоолор жүрөт кенебес.

Жок, таарынуу жарабайт,
Мындай кайгы тарабайт.
Деп наадандык жоголор,
Шаттанамын тарар айт.

Боёмосу жоголор,
Түгөнүп, бузук оңолор.
Ана ошону көргөндө,
Кайгым, шатка жоголор.

Мейли жүрсүн ээлигип,
Кутургандай жээлигип.
Убактылуу эмеспи
Биз жүрбөйлүк теригип.

Өткөн иштен өрнөк ал,
Терип баарын мээге сал.
Сыноо, заман келгенде,
Текшерүүдө чечип жар.

Ана ошондо көрөсүң,
Тап табына бөлөсүң.
Ой акылды түздөсөң,
Бааны дурус бересиң.

Кайыр, иним, күтөм кат,
Чийип турсаң катты бат.

20-июнь, 1927-ж.

ЖАЙГАРМАЛУУ ЖАЛКООЛОР
(колхозчуларга частушкө)

Эрте жатып, кеч туруп,
Эмгек десе бет бурган.
Эки чаап кетменди,
Эт бышканча олтурган.

Эптеп шылтоо табуучу,
Экиленген ант урган.
Жайгармалуу куулар бар,
Жалкоолуктун дарты урган.

Баалап иштөө ажалы,
Жалпылдама амалы.

«Көпчүлүк иши бүтөр» деп,
Ылайлаган араны.

Жатып ичер аз эмес,
Ырбатып жүргөн жараны.
Ала таштап айдоону,
Чала тартчу маланы.

Тап душманга элдешкен,
Чай ичишип тердешкен.
Ала качкан ат-тонун,
Социалисттик мелдештен.

Бекер жүрүп жайгарып,
Кызмат акы бер дешкен.
Мүлтүлдөктөр аз эмес,
Зыян жакка өрдөшкөн.

Эпкиндүү десе эңкейген,
Шилисин жыйрып кейкейген.
Жылып атар-жыгылып,
Арамза-бузук кеңкейген.

Арадан эптеп күн көрүп,
Кардын салып челкейген.
Арам тамак дагы бар,
Өз алдынча дөңкөйгөн.

Мындайлардын бардыгы,
Тап душмандын жабдыгы.
Эски мүнөз, эски адат,
Илгеркинин калдыгы.

Колхозчунун ишинде,
Бул өңдүүлөр болбосун!

Шака-шука, ызы-чуу,
Кызуу эмгек орносун!

Коммунист менен комсомол,
Орноткун кайран ордосун.
Социалчыл эмгектин,
Колдонгун жаңы пормосун!

17-март, 1932-ж.

КЫРГЫЗСТАНЫМ
(жаратылыш белгиси)

Керилген кең Каркыра чыгыш жагы,
Келишип жайлап жаткан совхоз малы.
Созулуп Кантеңирде тирелишкен,
Тоолордун чиеленген эчен сабы.

Ысык-Көл айланасын тоо чырмаган,
Түр берип табиятка ыр ырдаган.
Үстүндө чабак урган параходу,
Гудоктор күүгө сала үн чыгарган.

Туш жагы: Какшаалдын кара тоосу,
Зыңкыйа, кашабалуу калың зоосу.
Текебер булут чалган чокулары,
Зындандай дүңгүрөгөн миң сан коосу.

Батышы: башкача тоо Памир, Алай.
Башына көзүң толот карай-карай.
Ачууга ички сырын улуу тоонун,
Көрүлүп жатат чара далай-далай.

Түн жагы, кенен талаа кеңири Чүй,
Түмөндөп түзүлүүдө эмгекке үй.

Өрдөөсү өндүрүштүн көтөрүлүп,
Тигилди керегеси каланып чий.

Орношкон ортосуна Кыргызстан,
Деп айтсак болбос төгүн болжоп тыштан.
Тоосуна толгон кендер уя салып,
Ачылып жатыр жаңы ар бир туштан.

Ээлеген эмгекчилер миллион жарым,
Эскертип айта кетем улуттарын:
Кыргыз, өзбек, тажик, уйгур, орус, казак,
кытай, ногой, калмак, түрк, араб – баарын.

Дүркүрөп өсүп жаткан төрт түлүк мал,
Тоо токою жык толгон түрдүү аңдар.
Пахта, жүзүм, кендир, кенен кызылчасы.
Жерге өнчү эгиндиктин бары да бар.

АСКАЛУУ АЛТАЙ ТООСУНДА

Азууларын аркайткан,
Аскалуу Алтай тоосунда,
Кайберени өрчүгөн,
Карагайлуу зоосунда.

Меңгүсү мүрөк, суусу мол,
Енисей, Обдун башында.
Меңсиз аппак суук кыш,
Кочкул жашыл жазында.

Өткөн экен бир кезде,
Биздин ата-бабабыз.
Азыр да барып издесек,
Мүрзөлөрүн табабыз.

Коңшусу менен тынч турбай,
Кол салышкан кагышып.
Жортуулга аттанып,
Барымталап чабышып.

Туруктуу орун алалбай,
Туш-тушунан кысылып.
Түбөлүк кыйрап кетчүдөй,
Турмуштун ыркы бузулуп.

Турганда кыргыз дабдаарып,
Чыгарга айла табалбай.
Теңирине жалбарып
Эч кайда беттеп баралбай.

Даанышман Санчы кеп айтат,
Калдайган калың элине.
Улуу-кичүү кулак сал
Уламалуу кебиме.

Кечээ бала жаш чакта
Уктум эле карыдан.
Узун сөздү билүүчү
Уламанын барынан.

Айтып берген ошондо
Атактуу Айкөл Манасты.
Жердеп турган болчу деп,
Кеңири Кеңкол – Таласты.

Анын бери жагында,
Ала-Тоосу керилген.
Кенен Чүй, деген жер бар деп,
Аркары зоодо семирген.

Көз жетпеген учуна,
Мелтиреген талаасы.

Килем төшөп койгондой,
Бөксө тоонун салаасы.

Алтыгана камыштын,
Арасында жолборсу.
Каблан, илбирс, каман, чөө,
Жырткычтардын ордосу.

Бугу-марал, эликтер,
Булунуна жык толгон.
Жапайы чыккан жемиши
Жампаланып кык болгон.

Көлдөрү толгон өрдөк-каз,
Көлөмдүү жаткан эчен саз.
Мейкини тегиз талаада
Ырымга жок жалгыз таш.

Оргуштап тоодон жаркырап,
Көк кашка, мөлдүр суу аккан.
Кадуулап пенде өтө албайт,
Кара суулуу баткактан.

Эки Кемин, капчыгай,
Элирген өзөн суусу бар.
Суналып учат Суксуру,
Суулары турган куусу бар.

Өркөчтөп аккан чоң өзөн,
Өлчөөсүз Чүйдүн өстөнү,
Көктөөсү мейкин кең талаа,
Жайлоосу сонун бөксөлүү.

Чүйдүн башы мөңгүнүн,
Мөлдөрүнөн жаралган.

Курдумго сиңип аягы,
Кумга барып таралган.

Туура суулар удургуп,
Туш-тушунан кошулган.
Өшөрлөп жамгыр куйганда,
Өзгөрүп түзү жошулган.

Керме тоолуу Чүй-ата,
Келишкен жер деп укканмын.
Керилген мейкин талаалуу,
Бейиштей жер деп укканмын.

Карыган кезде калк үчүн,
Кайраттанып көрөйүн.
Кандай экен ошол жер,
Кабарын анын билейин.

Жер соорусун билүүчү
Мыктыдан жолдош алайын.
Кенен оокат кылуучу,
Кеңири жерди чалайын.

Ээн болсо Чүй-ата,
Эптеп көчүп жерлемек.
Эл кысылып баратат,
Эртелеп алып кетелик...

Деп ошондо Санчы аке,
Чалгынчы болуп келиптир.
Жайкалып жаткан аңселдей,
Жарыктык Чүйдү көрүптүр.

Айлап-күндөп жол басып,
Аркайган нечен бел ашып.
Жолдо канча кездешкен,
Жоолору менен марашып.

Азапты арбын тартышып,
Айтканына жетиптир.
Ээн жаткан Чүйүңө,
Белги салып кетиптир.

Жерди сынап Санчы аке
Чукур казып ойгон дейт.
Кайра салса топосун,
Үч кайтара толгон дейт.

Топурагы асылдуу,
Жер соорусу турбайбы.
Чанып кетсем бул жерди,
Кусуру мени урбайбы.

Кайра элине жөнөптүр,
Камынып көчүп келүүгө.
Ак калпак кыргыз журтуна,
Аныктап айтып берүүгө...

Бул окуя болгондо
Төрт кылым өттү болжолдо.
Толтуруп үйүн жайнатып,
Тигип кыргыз конгонго.

Эл камкору Санчыдай,
Эрлердин сөөгү чириди.
Эркиндеп ишке ашкан жок,
Эсил эрдин илими.

Андан бери Чүй менен,
Миллиарддай кулак суу акты.
Пайда бербей алтын суу,
Чаңкаган чөлдөр кур жатты.

Тарыхы терең кенен Чүй,
Далай сырды жашырды.

Жердеп турган кыргыздар,
Чабылды кыйла чачылды.

Ооп да кетип ысарга,
Он жылдап Чүйдү көрөлбай.
Киндик кесип, кир жууган,
Жеринен жемиш жей албай.

Сандалып кайра келгенде -
Асыраган Чүй ушул.
Алмалуу токой, карабак,
Чатыраган Чүй ушул.

Анан кечээ жакында,
Өтүп кеткен кылымда.
Падышалык өкмөтү,
Кошунун тикти булуңга.

Ошондон баштап Чүй бети,
Жаңылыкты көп көрдү.
Буудай, сулуу, беде өңдүү,
Маданий түрдүү чөп көрдү.

Тилке-тилке тилинди,
Күңүрөүп жаткан күр жерлер.
Тиричилик өзгөрүп,
Аралашты көп элдер...

Бирок, эч ким болбоду:
Элдин камын ойлогон.
Асылы бүтүп тозулган,
Жердин камын ойлогон.

Жердин көркү суу менен,
Жергенин көркү мал менен.
Жеңенин көркү кыз менен,
Жигиттин көркү жар менен.

Деген сонун тамсилди
Айтып кеткен акындар.
Элдин камын ойлогон,
Тилеги бирге жакындар.

Суусуз жердин куну жок,
Бөйөн-чаян жай кылат.
Бозоргон жансыз чөлдөрдү –
Суу гүлдөтөт, бай кылат.

Өркөчтөгөн долу Чүй,
Өзөнүн жайпап жай жатты.
Өрттөнгөнсүп боз талаа,
Өлдү, өчтү, чың катты.

Мына ошентип сурданып,
Өттү муңдуу көп жылдар,
Суу ташкындайт жер куурап
Болбоду элге эч жыргал!

Жыргалдуу турмуш көралбай,
Элдин куну кеткенде.
Асылы бүтүп тозулуп,
Жердин куну кеткенде.

Арбайтып ажал чеңгелин,
Алкымдап кысып турганда.
Топурак куюн бозоруп
Тозоктун илеби урганда.

Айтып адам түгөткүс,
Азаптар башка түшкөндө.
Түңүлүп жандан эмгекчи,
Турмуштан күдөр үзгөндө...

Большевик деген эл чыкты
Башында Ленин – Сталин.

Баш көтөртпөй жок кылды
Бай-манаптын ызгаарын.

Көп керемет көрсөтүп,
Көзүн ачты элимдин.
Кеңирситип гүлдөтүп
Көркүн ачты жеримдин.

Жыргалды санап түгөткүс,
Жыбыраган жылдыздай.
Тукум курут болуучу,
Бошонду көп эл кыргыздай.

Мелтиреген сур талаа,
Эмгектин тийди колуна.
Кулпунду гүлдөп күн сайын,
Күйбөстөн күндүн чогуна.

Жылдан-жылга жаңылык,
Чыга берди жаңырып.
Жашарды жайнап Чүй бети,
Торкону түрдүү жамынып.

Жалбырагы жайкалган,
Тамыры жоон балпайган.
Кызылча өстү ширелүү,
Кең талаага чалкайган.

Озондотуп гудогун,
Өнөрдүн жайы салынды.
Оргуштап түтүн буркурап,
Оюндун күүсү чалынды.

Керилген кенен өрөөндү,
Кендир, кенеп каптады.
Тармактанып жайылды,
Алма, жүзүм бактары.

КАЛБҮБҮ

Жетим болду Калбүбү,
Жексур болуп ар күнү.
Желкесине көп кызмат,
Даяр болуп таң күнү.

Самтыраган көйнөгү,
Көрүнүп колтук, бөйрөгү.
Эне болгон Алымкан,
Өз кызындай көрбөдү.

Эрте туруп, кеч жатып,
Эмгек жанга бек батып.
Не кылса билет Алымкан,
Унчугалбайт сөз катып.

Тезек терет сенделип,
Түшүп башка пенделик.
Ар бир күндө эче убак,
Алымкандан тергелип.

Күнөөлүдөй жагынып,
Калбасам деп жаңылып.
Ачууланса Алымкан,
Апакелеп жалынып.

13-кө толук жетерде,
Жумшап жүрүп бекерге.
Сатылып кетти Калбүбү,
Карыган чал төкөргө.

Малдуу эле төкөр чал,
Эки зайбы мурун бар.
Баштагыдан бешбетер,
Калбүбүнү басты зар.

Өттү өмүрү кайгырып,
Өз эркинен айрылып.
Муңун айтпай эч кимге,
Эки ажаандан айбыгып.

Жаш кезинде турмуштун,
Каарын көрдү Калбүбү.
Жыргалы жок мээнеттин,
Баарын көрдү Калбүбү.

Өттү ошентип төрт, беш жыл,
Жүрөгүнө тартып кыл.
Муңдаш болчу адам жок,
Ачууга көөнүн айтып сыр.

Муң менен көзүн жаштады,
Эшигин бакты ачады.
Каралаштын жоктугу,
Калбүбүнүн жазганы.

Бир күнү калды төкөр чал,
Туралбай ооруп кыңкылдап.
Керээзин айта баштады,
Турат деп төбөм зыңкылдап.

Осол тартты бешимде,
Жумулду көзү кечинде.
Дагы келди бир кайгы,
Окусунан жетимге.

Тулга олтурду Калбүбү,
Башына кара салынып.
Эркин басып жүралбай,
Эртеден кечке зарыгып.

Зордук менен ыйлатты,
Шордуу жанын кыйнатты.

Жыл маалында, аш берип,
Чачын араң жыйнатты.

Бүлөдөн кечүү кесир деп,
Баарысына болуп эп,
Алып берди бирөөгө,
Тиешелүү жесир деп.

Дагы жүрдү сандалып,
Зордук менен канчалык.
Залимдердин Калбүбү,
Күчтөрүнө таң калып.

Өттү үч жыл билинбей,
Мүдүрүлүп сүрүнбөй.
Калбүбүгө үч жылдын
Күндүзү болду түнүндөй.

Азды нурдуу жамалы,
Шордуунун кетип амалы.
Кейиштүү күндө жүргөндө,
Кеңештин жетти заманы.

Угуп жүрүп көп кеби,
Теңдеген аял, эркекти.
Мага, эркиндик барбы деп,
Калбүбүнү дегдетти.

Үзүүгө чынжыр боолукту,
Көөнү бир аз оолукту.
Отун терип жүргөндө,
Бир комсомол жолукту.

Билип жүрчү Мысабек,
Калбүбүдөн «куса» көп.
Кутказууга мээнеттен,
Көөнүн кантип бурса деп.

Ук деп айтар сөзүмдү,
Жаш кылбай бекер көзүңдү.
Ачылган аял бөлүмү,
Тапшыргын деди өзүңдү.

Аялдын бар мектеби,
Ошого бачым жет деди.
Бошотпойт сени бул залым,
Өзүң качып кет деди.

Качып кетти Калбүбү,
Ошол түнү жайынан.
Күндө жумшап күң кылып,
Кордук көргөн байынан.

Сурап тапты башчысын,
Аялдардын жакшысын.
Орундат – деди, мектепке,
Ал чакырып катчысын.

Барып кирди мектепке,
Таза кийим кийинип,
Ошол эле саатта,
Көөнү ачылды сүйүнүш.

Жаткан жери керебет,
Мамык төшөк, ак шейшеп.
Зыңгыраган такта үй,
Жаркыраган таш айнек.

Тамагы таза жана мол,
Самындап жуулат бети, кол.
Алып барат мончого,
Ар, айына үч-төрт жол.

Мыктап окуп сабакты,
Калбүбү ачты кабакты.

Эсинен чыкты баягы,
Эски турмуш абакты.

Эркелетти молдосу,
Эң эле жакшы пормосу.
Көңүл ачар орунга,
Ээрчитип барат жолдошу.

Үч жыл окуп Калбүбү,
Наадандыктан айрылды.
Сатылып жүргөн айбандай,
Аялдарга кайгырды.

Көз алдына келтирип,
Мурунку абал турмушун.
Күндүктө жүргөн эстеди,
Өзүнүн теңтуш курбусун.

Унутту өзүн Калбүбү,
Дагы убара таң күнү.
Күндүктө жүргөн аялдар,
Болот деп азат кай күнү.

Эрк алса деп аялдар,
Малча жүрбөй сатылып,
Эски адат расим,
Заңына жүрбөй катылып.

Күрөшүүгө ойлонду,
Эски адат, дин менен,
Кожо, молдо, бакшысы,
Алдап жүргөн «Жин» менен.

Жоготом деп калыңды,
Жоон өскөн залымды.
Эрки үчүн аялдын,
Кыямын деп жанымды.

Жалындуу кайрат жаш тилек,
Жалындаган өрт жүрөк.
Жабыркаган аялга,
Кызмат кылам деп жүрөт.

Үгүтчү болду Калбүбү,
Кечеги жүргөн сандалып.
Мурунку аны көргөндөр,
Жакасын кармайт таң калып.

Сөз айтат жүзү жаркырап,
Үнүндө жок калтырак.
Тегеректеп аялдар,
Эрлери турат калтырап.

Коммунист деген партия,
Эзилген элдин жакшысы.
Тарбия алып Калбүбү,
Аялдын болду башчысы.

БАЛКАГА

(Аалынын 10 жылдык юбилейине карата)

Ката электе
балтыр этиң,
Калканычсыз
калып жетим,
Оттуу көзүң
жал-жал карап турганда.
Ыр чыгара
Жетпей тамак,
Кийим сан-сан,
Бүркөө кабак,
Өтөктөрдөн
Ышкын, текей жулганда.

Коогадай баш,
 Үрпөйүп чач,
Көздөн мөлтүр,
 Төгүлүп жаш,
 Бай балдары
 Көптөп кетип урганда.

Туурулуп бут,
Тамандары кесилип.
Окуралап,
 Кээ бир жери тешилип,
Ташка тийип
 тырмактарың сынганда.

Козу күндө
 Козу багып,
 Көөрчөктү
 Жонго таңып,
Болуп койчу
 Козу артынан жылганда.

Терип куурай,
Дагы тынбай.
Ач жүргөн да,
Болуп тыңдай,
 Алып барып,
 Байыңа «сылык» кылганда...

Барбы эсиңде?
Жаш кезиңде
Тийип келте
Сен жетимге
 көчкө илешип,
 Капчыгайда басканың?

Тунарып көз,
Айталбай сөз,

Жалдырап жатып
Алыстап көч –
Далдасында
 Калганың бир асканын?

Ашсыз, суусуз,
Үч күн жатып,
Күлүп ажал,
Оозун ачып –
 Токтолордо
 Оргуштаган жаш каның?

Жалгыз жарды
Сени эстеп,
Төгүп жашын,
Чындап издеп -
 Акырында
 Таап алып бакканын?..
Дал ошондо
Ким ойлогон?
Сени Балка
 болот го деп. –
 (Болгондо да
 Тартып балкаң барсканды!)

Каламы ок,
Сөзү жебе.
Тап душманды,
Жеңе-жеңе
Эмгекчинин
 Болот, деп бир арстаны?

Байкаган жок,
Анда эч ким,
Эмгекчинин
 Булбулун –

Тап мүдөөсүн
Талыкпастан сайроочу.

Тизип бермет,
Сөзүн теңдеп.
Тил чыккандан:
«Табым – эмгек!»,
Деп токтоосуз,
Чалыкпастан айдоочу?

Бала күндөн
Балкаланып,
Бардык булчуң
Талкаланып,
Чолосу жок
Болот болгон майышпас?

Эмгекчинин эркин уулу,
Эрк баласы
Талбас мууну,
Жүк көтөрчүү
Эмгек пили кайышпас?..

Мына быйыл,
Толду он жыл.
Тап душманга,
Койдуң чабуул -
Жыгып туусун
Душмандардын талкалап –

Көз көрбөгөн
Жаңы турмуш,
Пролетарчыл –
Миң курулуш, –
Курулушту
Кубулуштан калкалап.

Ким жасады
Сени мындай
Балка кылып.
Кетилбестей
 Машинаң
 Жоюлганын чыңдоого?

Ким жасады
Сени булбул,
Таңшып таңда
Талыкпастан -
 Тап мүдөөсүн
 Таамай айтып ырдоого!

Октябрдан
Жаралдың сен,
Тарбиячың
Эр большевик –
 Мына жетим
 Атаң, энең тууганың!

Жер жүзүнүн
Эзүүчүсү
Бой тирешкен
Чын бетме-бет –
 Мына жетим,
 Чабуул коюп кууганың!

Темир булчуң
Большевиктин
Нагыз тууган
Баласысың –
 Желбиретип
 Кызыл тууну койгон ат.

Сел жүрсө да,
Өрт күйсө да.

Мен артыңа
Такай чабам –
Мына колум,
Кайтпастыкка берем ант!

Жыштап алып
Катарыңды,
Үрөт күчтү
Үрөт Балкам –
Үйөрдөнсүн,
Чабуул күчү толкундап!

Жалтылдасын
Ленин туусу,
Жердин жүзүн
Бассын дуусу –
Үрөйлөрү
Учуп душман солкулдап!

18-май, 1933-ж.

КЫРГЫЗ АЗАМАТТАРЫНА!

Жоготуп тебетейиң, кийсең шапке,
Жоонсуп жооп бербей кирсең кепке.
Маданият ычкырын¹ мойнуңа асып,
Мажилисте кекейип турсаң четте.

Топчуланма бутунда болсо өтүк,
Бешмант кийсең этеги жырык-кетик.
Кыянатың бир башка, кылык порум,
Баш силкип, ийин кагып, кылт-кылт этип.

¹ *Маданият ычкыры* – галстук

Өмүрдүн өтсө көбү ичип пийба,
Болсо мейли ичинде спирт, бийна.
Араңда бир, эки, үч аялдардан
Кошо болсо кур калбай ошо сый да.

Эл кайгысы, кызматты унутуп кой,
Үйүңдө күндө болсун шерине-той.
Көчөдөгү аялдын көңүлүн тап,
Мындан башка мээңе келбесин ой.

Ошондо эл камкору боло аласың
Көөнүнө жалпы журттун толо аласың.
Нак ошо жүрүшүңдү таштабасаң,
Чын кызмат улутуңа кыла аласың.

БАЙСЕРКЕ КАЛПАКОВ (1882–1941)

Акын, драматург, чечен, сатирик, агартуучу Байсерке Калпаков 1882– жылы Ысык-Көл областынын Тоң районундагы Темир-Канат айылында төрөлгөн. Ал 1910-1911-жылдарда Медреседен окуп, кат таанып андан кийин өзү медресеге мугалим болгон. Октябрь революциясынан кийин Көңдөй айылында мектеп ачат. Бул мектепте 1920-жылга чейин мугалим болуп иштеп, 1920-жылы Алма-Ата шаарындагы мугалимдерди жаңы метод (усули жаид) боюнча даярдоо курсунан билимин жогорулатат.

Кыргыз адабиятынын тарыхы, 20-жылдары жаңыдан телчиге баштаган улуттук адабиятыбыз жөнүндө сөз болгон учурда Байсерке Калпаковдун ысымы кошо аталып, өмүрү жана чыгармачылыгы жөнүндө учкай сөз болуп, адабиятчы-илимпоздор Б.Керимжанова, С.Жигитов, К.Күмүшалиев, К.Баялинов, З.Бектенов, З.Мамытбеков, Н.Львовдор мезгилдүү басма сөз беттерине жарыялаган эмгектеринде 1925-жылдары Б.Калпаковдун «Эскиден калган энчилер», «Эски жана жаңы турмуш», «Жалкоо Коробай» сыяктуу бир топ пьесалары мектептердин өздүк көркөм чыгармачылык кружокторунда, адабий театралдык ийримдерде, драмалык студияларда сахнага коюлуп жүргөнүн жазышкан. Тилекке каршы бул пьесалар эч жерде басылып чыкпагандыктан жана кол жазмалары сакталбагандыктан алардын мазмуну, көркөмдүк сапаты жөнүндө пикир айтуу мүмкүн эмес.

Мезгилдүү басма сөз беттерине жарыяланган ырлары, макалалары, фельетондору бар. «21-корбийа», «Биздин журт» («Көмөк» газетасы, 1919), «Май майрамы», «Ак-мат менен Байгана» (Эркин Тоо, 1926, 20-январь, №7), «Кайгы күн – 21-январь», Эркин Тоо, 1926, 25-январь, №9, 3-бет), «Сагынам» (Эркин Тоо, 1926, 1-фев., №12, 3-бет), «8-март» деген жети гана ыры бар. Булардын үчөө («Ак-мат менен Байгана», «Сагынам», «Май майрамы») 1927-жылы Москвадан чыккан кыргыз акындарынын ыр жыйнагы «Кызыл гүл» деген китепке кирген. 20-жылдагы акын-жазуучулар сыяктуу эле негизинен окууга, жаңыча жашоого үндөө, чакырык, жаңы заманды даңазалоо, эскини сындоо пафосундагы чыгармаларды жараткан.

Б. Калпаковдун чыгармалары кыргыз адабий тилинин нормасы тактала элек, башкача айтканда али орфографиялык, грамматикалык, пунктуациялык эрежелери иштелип чыга элек мезгилде жазылса да, баяндап жазуу жагынан сабаттуу, көркөм, сөз менен иштөө чебердиги жогору экендиги байкалат.

Акындын «Сагынам» аттуу ырынан идеологиялык ката табылып, талкууга алынган.

Жерим турат калыбында жайкалып,
Көрбөсөм да көңүлүмдө байкалып.
Элим турат байыркыдай малы жок,
Кайда кеткен чарбалары чайкалып, –

деп, «эл мурдагы заманда бай, жетиштүү жашачу эле, эми Совет доорунда мал-мүлкү коллективдештирилип, алакандай жери жок, саап ичер малы жок калды деп жатпайбы» деген саясий айып тагылат. Анын балалык чагы мурдагы заманда өткөн. Ошондуктан:

Эстегенде ошол күндү сагынам,
Кайра келбейт сагынганда не кылам.

Кайра келсе кантер элем балалык,
Санаты жок сап алтынга баа кылам, –

деп жазса, ал үчүн «эски заманды көксөп ырдаган» деген шылтоо менен 1930-жылы «Кызыл учкун» ийрими-нин катарынан чыгарылат. Ошондой эле, ага 30-жылдары «Талап» аттуу адабий ийримдин мүчөсү деген чүмбөттүн алдында контрреволюциялык иштерди жүргүзгөн деген саясий күнөө коюлган.

Б.Калпаковдун адабияттагы жашыруун аты «Шоокум». Сатираларын «Чанчуур» деген ат менен жарыялап турган. Эл арасында «Байсерке чечен» деген аты кеңири белгилүү. Б.Калпаков 1918-жылдан баштап «Тилчи», «Көмөк», «Кембагалдар авазы», «Эркин-Тоо» сыяктуу газеталарда журналист болгон. Жыйынтыктап айтканда, Б.Калпаков 20-жылдардагы акын-жазуучулар сыяктуу эле көп кырдуу кесипти аркалап, адабият майданында ар түрдүү жанрдын үстүндө иштеген. 1957-жылы 31-июлда Б.Калпаков күнөөсүнүн жоктугуна байланыштуу акталган.

САГЫНАМ

Мен бар болуп дүнүйөгө көрүнгөн,
Кирим жууп, киндик каным төгүлгөн.
Көйнөк менен көпөлөк кууган жерим,
Өлгөнүмчө эч бир кетпейт көңүлдөн.

Мен ошондо жети сегиз кездемин,
Ойдон кырдан балапанды издедим.
Колумда: козу айдасам көнөчөк,
Куйуп айран, түтүк менен ичкемин.

Эрте кетем караймын деп көпөлөк,
Кардым ачса кайра келип төтөлөп.
«Кайда бардың кагылайын балам» деп,
Каймак берип, кайран энем өнтөлөп.

Ойнодум орок менен арык казып,
Өтүктү бир жагына майрык басып.
Талашып тайак миндим ат ордуна,
Таш казан, таш түбүнө ойноп асып.

Эч тойбодум күнү-түнү ойунга,
Жүрөм дедим ошон этип ойумда.
Түшөрүн келечекте эч билбей
Турмуштун тузактары мойунга.

Жерим турат калыбында жайкалып,
Көрбөсөм да көңүлүмдө байкалып,
Элим турат байыркыдай малы жок,
Кайда кеткен чарбалары чайкалып.

Ортосунда Ысык-Көлү мелтиреп,
Ойноп күлүп кыз-келини мөлтүрөп.
Эриккен, ээн көңүл толкуса,
Элес-булас көз алдыма келтирет.

Кайда кетти ошол күнкү балалык?
Өмүр өттү айы-күнүм саналып.
Байчечекей гүлүндөй өмүр сенин,
Карааныңды кайдан издеп табалык.

Эстегенде ошо күнүм сагынам,
Кайра келбейт сагынганда не кылам?
Кайра келсе кантер элем балалык,
Санаты жок сап алтынга баа кылам.

(«Эркин-Тоо», 1926-жыл, 1-февраль)

БИЗДИН ЖУРТ

Биздин журтта билгенден билбеген көп,
Жалпылдап жарма ичип жүргөндөр көп.
Азыркы заман менен эч таанышпай,
Кара сууга семирп көнгөндөр көп.

Башында биздин журтту мукар баскан,
Манап, бай кедейлерге орондошкон.
Журт камын ойлоп айткан бир киши жок,
Тарбиясы бузулган обол баштан.

Башка журт окуган обол жаштан,
Билимин бириктирип убарлашкан.
Окуунун пайдасына түшүнгөн соң,
Талпынып, талаптанып кумарлашкан.

Башка журт начарына каралашкан,
Биригип бир-бирине аралашкан.
Кыргыз-казак жакында кайтып оңолор,
Начарын жаман сөз менен жазалашкан.

Башка журт окуу менен өнөрү ашкан,
Баскычка тарыхынын орун баскан.
Карындын тойгонуна канимет деп,
Баскычтын тарыхынан биз адашкан.

Биздин журт бир-бирине чукур казган,
Коркконуна кымыз менен ашын аскан.
Жакындык менен жакшы сөз болбогон соң,
Душмандык пайда болуп терс карашкан.

Келе жатат бул адат эч калбастан,
Мен байкуш буларды ойлоп кыял баскан.
Койдургун эскилерден бул адатты,
Өтүнөмүн жаш муун замандаштан.

(«Көмөк», 1919-жыл. 1-сентябрь)

8-МАРТ

Кандай эле айал калкы өткөн күнүң?
Бааланып калың малга кеткендигиң.
Караңгылык турмушунда камалып,
Нечен кылым, нечен заман жаткандыгың.

Бул күндө чын ачылды бактыңар,
Кордуктарды ырахатка саттыңар.
Эски заң, эски адаттын бары калып,
Төтөлөп туура жолду таптыңар.

Акыйкаттын дарбазасы ачылып,
Азаттыктын нуру сизге чачылып.
Аялдар азат болгон күнү деп,
Кююлду алтын менен жазылып.

Жарабаган эски адаттар калынса,
Өзү сүйүп, өзү тийип алынса.
Нар кескен албарс мистүү ай балта,
Калың малдын тамырына чабылса.

Бүгүн тийген көптөн күткөн тилегиң,
Өмүрүн бул күнүңдүн тилегин.
Шыбагасын жалпы айал талашып,
Шымаланып бүгүн түргөн билегин.

Калыңды бири берип, бири алат.
Бул жосун биздин элден качан калат?
Терең ойлоп бул ишти туура чечсе,
Жарманкеси калың малдын кетер тарап.

(«Эркин-Тоо», 1926-жыл, 8-март)

АКМАТ МЕНЕН БАЙГАНА

– Салом алайким, Бака!
– Алакима салам, Ака!
– Келиңиз төр жака!
Качан келдиң калаадан?
Саксыңбы түрдүү балаадан?
Сени качан келет деп
Үч күн өттү арадан.
Билдиңби кабар баладан?
Эми батыр сүйлөй бер!
– Аман-эсен жатат эл,
Кече келдим калаадан.

Билдим кабар баладан,
Ташкенден Малик келиптир,
Балаңыз кат бериптир.
Катка карап балаңдын,
Болсо ошондой окуган,
Тынч эле жүрүп окубай,
Жүргөнүбүз анык «кан»
– Э! Эмне экен ботом?
– Турмуш жайы жакшы дейт...
Жалгыз жаман жери ошол:
Айрылып динден калды дейт.
Алданы такыр жоготуп,
Камүнүскө кирди дейт.
Камсомол деген эмеге,
Мүчө болуп алды дейт.
– Суук сөзүңдү кой!
Ырасбы? Оп!
Астакпыруула! Астакпыруула!
Анда кудай уруптур,
Мунуң ырас болсо эгер,
Астакпыруула, кудай ай!
Бул кандай заман?
Муну менен турса эгер,
Өкүмөттүн түрү жаман.
Жаман, жаман, жаман!

(«Эркин-Тоо», 1926-жыл, 20-январь)

КАЙГЫ КҮН (21-Январь)

Неге түүдүң кабагыңды салынтып,
Өз-өзүңдү зор кайгыга малынтып.
Кандай кайгы каршы келди айтсаңчы,
Же койдубу турмуш залым таарынтып?

Мен кайгылуу бүгүнкү күн ушунча,
Бул кайгыга жалпы эмгекчи кошумча.
Мен кокустан өлүп кетип калармын,
Буга келип дагы кайгы кошулса.

Эске түшсө кайгырамын камыгам,
Табийаттын таш бооруна таарынам.
Атасы өлүп аза күткөн мен жетим,
Карыма да кара байлап тагынам.

Ильич өлүп ичинде калды арманы,
Табийаттын тар койнуна салганы.
Эмгекчиге чаап кеткен жолдорун,
Орундатар жалпы артында калганы.

Сен неге камыгасың мынчалык,
Карыңды кара менен курчанып.
Табийаттын бүгүн башка мүнөзү,
Кызматсыз кыймылдабай тынч алып.

(«Эркин-Тоо», 1926-жыл, 25-январь)

МАЗМУНУ

СЫДЫК КАРАЧЕВ	3
ШАҢДАН ЖҮРӨК	7
КҮЗГҮ ТҮНДӨ	8
«ЭРКИН ТООГО»	10
ҮЙЛӨНҮҮДӨН КАЧТЫ	12
ЭРИК ТАҢЫНДА	19
ЭРКСИЗ КҮНДӨРДӨ	41
ТЕҢДИК ЖОЛУНДА	109
КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВ	133
ТАҢ	145
БҮГҮНКҮ КҮН	146
АЛАЧКА	147
БУЛБУЛГА	148
КЫЗ-КАРЫНДАШТАРЫМА	149
ЖАШТАРГА	150
АЙГА	151
БАЙЧЕЧЕККЕ	152
.....ГА	153
ЫСЫК-КӨЛГӨ	153
ШАКИРТ	154
АРБАК	155
ОЙНОБО	156
АЛА-ТОО	158
ЭРИКСИЗ АЖЫРАШКАНГА	161
ЫРДАБА, СУЛУУ, КЫЙНАБА	163
СУЙКАЙГАНГА	165
АЙРЫЛУУ	166
ТООДО ТҮН	167
КЫШ	169
КЫШКЫ ТҮНДӨ	170
КАЛЕМГЕ	171
КҮЙӨМҮН	172
КУРБУМА	172

ГҮЛСҮЗ – БУЛБУЛ КҮНҮ ЖОК	173
ЖАЙЛОО	175
ДЕҢИЗ – АКЫН, ЖҮРӨК – ТОЛКУН, ШАМАЛ – ШЫК	176
МАНАС КҮМБӨЗҮ	177
БӨБӨК ТЕРМЕТКЕНДЕ	178
ЖАЗ	180
АЛДАНГАН СУЛУУ	181
СУРАЧЫ, ДОСТУМ, СУРАЧЫ!	182
ЖАҢЫЛ МЫРЗА	185
МАРИЯМ МЕНЕН КӨЛ БОЮНДА	208
ШАРИП КӨКӨНОВ	227
ЭМГЕК ЖОРТУУЛЧУЛАРЫ	230
ТАП ЖОЛУНДА	356
БӨРҮБАЙ КЕНЕНСАРИЕВ	399
МЕН КИМ?	402
КИМ ПАРАЧЫ?	403
БОЛО АЛБАЙМ	405
АЗЫРКЫЛАР	406
САГА АРНАП	408
СУЛУУ ИЗДЕГЕНДЕ	410
КУРМАН АЙТ КЕЛДИ	411
АР ЖАГЫНАН КҮЙӨСҮҢ	413
ЖАЙГАРМАЛУУ ЖАЛКООЛОР	414
КЫРГЫЗСТАНЫМ	416
АСКАЛУУ АЛТАЙ ТООСУНДА	417
КАЛБҮБҮ	425
БАЛКАГА	430
КЫРГЫЗ АЗАМАТТАРЫНА!	435
БАЙСЕРКЕ КАЛПАКОВ	437
САГЫНАМ	440
БИЗДИН ЖУРТ	441
8-МАРТ	442
АКМАТ МЕНЕН БАЙГАНА	443
КАЙГЫ КҮН	444

Адабий-көркөм басылма

I том

**СЫДЫК КАРАЧЕВ
КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВ
ШАРИП КӨКӨНОВ
БӨРҮБАЙ КЕНЕНСАРИЕВ
БАЙСЕРКЕ КАЛПАКОВ**

Тандалган чыгармалар

Түзгөн: *Кадырманбетова А.*
Тех. редактор: *Жанышбекова А.*
Корректор: *Орозбаева А.*
Компьютердик калыпка салган: *Өмүров Б.*

Терүүгө 04.09.15 берилди. Басууга 30.10.15 кол коюлду.

Кагаздын форматы 84x108¹/₃₂.

Көлөмү 28 б.т. Нускасы 575.